

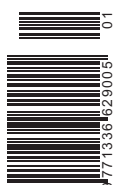
Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XII 1 • 2016 cena 2,99€

ISSN 1336-6297

RIEŠENIE TZV. RÓMSKEJ OTÁZKY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945

SLOVENSÁ OZVENA KATYNE (PRÍPAD ANDREJ ŽARNOV)

OHLASY NA HAVÁRIU ATÓMOVEJ ELEKTRÁRNE V ČERNOBYLE

EXTRÉMIZMUS MEDZI NAMI

SPOLOČNÉ VYHLÁSENIE PREDESEDU KBS a PREDESEDU UŽŽNO

**Bratislava 14. marca 2016. Predseda Konferencie biskupov Slovenska bratislavský arcibiskup metropolita Mons. Stanislav Zvolenský a predseda Ústredného zväzu židovských náboženských obcí Igor Rintel vydali spoločné vyhlásenie.
Prinášame ho v plnom znení.**

****

14. marca si pripomíname výročie známej encykliky Pia XI. „Mit brennender Sorge“. „S horlivou starosťou“ napísal tento pápež v roku 1937 Nemcom, pretože nechcel, aby Cirkev zostala medzi „spoluvinníkmi za neinformovanosť“ po tom, čo sa k moci dostal Hitler a jeho vplyv zasiahol celú spoločnosť. Pápež jasne odsúdil rasovú ideológiu a označil ju za neprijateľnú pre kresťanov. „Veriacim v Boha nie je každý, kto rečnícky používa slovo Boh,“ zdôraznil. „Len povrchné mysle môžu podľahnúť bludu a horliť za národného Boha, za národné náboženstvo, nerozumné sa pokúšať vtessať Boha, stvoriteľa celého sveta [...] do hraníc jedného národa, uväzniť ho do krvného priestoru jedinej rasy.“

Kritika rasizmu vtedajšieho režimu bola prorocká: existujúce predsudky sa rozohoreli do nenávisti – a nenávisť spôsobila katastrofu. Strach, ktorý zachvátil ľudí kvôli príslušnosti k menšinovým rasám, sa nedá vymazať z pamäti. S veľkým znepokojením preto konštatujeme, že sme v týchto dňoch nanovo zaznamenali príznaky obáv a nepokoja. Obracajú sa na nás starší ľudia, ktorým sa v pamäti vynárajú spomienky a hovoria o svojej úzkosti zo súčasného vývoja. Sme presvedčení, že je potrebné všetkých pozvať k pokoju, ale aj k vážnej obozretnosti v politickom a náboženskom živote. Táto obozretnosť je o to naliehavejšia, že dnešný deň nám pripomína aj obdobie, počas ktorého sme dopustili násilné vyvezenie desiatok tisícov Židov z našej krajiny. Ani tí predstavitelia Slovenska, ktorí boli skalopevne presvedčení, že konajú za Boha a za národ, sa vtedy nevyhli spoluúčasti na veľkom nešťastí. História pozná mnohé prípady, keď sa štátna moc obrátila proti Židom a podrobila ich krutému a neľudskému zaobchádzaniu. Cirkev už neraz v minulosti odsúdila takéto skutky a označila ich za neprípustné. Preto odsudzuje aj zločiny a krivdy voči Židom, ktoré sa udiali na Slovensku v rokoch 1939 až 1945.

Katolíci i Židia, poučení dejinami, nesmieme dopustiť, aby sa naše slová alebo činy obrátili proti komukoľvek: každý, aj ten najmenší prejav rasovej alebo náboženskej neznášanlivosti nám musí zostať cudzí. Nesúhlasíme so žiadnou výzvou na násilie. Dúfame v obrátenie tých, ktorí prípadne aj sadajú do parlamentných lavíc a hovoria jedným dychom o Bohu a národe, ale zároveň neváhajú útočiť na ľudí len z dôvodu inej farby pokožky či odlišného náboženského presvedčenia. Naše náboženstvá sú nezlučiteľné s rasizmom, antisemitizmom a výzvami na násilie. Roztrpčenie nad problémami nesmie vydláždziť cestu radikálnym riešeniam, ktorým chýba potrebné rozlišovanie. Obraciame sa na všetkých obyvateľov Slovenska, aby sa vyhli akémukoľvek extrémizmu. Usilujme sa viac o zachovávanie spravodlivosti, prejavujme väčšiu vzájomnú úctu a prekonávajme sebecko hľadanie spoločného dobra. Tam vidíme autentickú cestu zo súčasnej krízy.

Mons. Stanislav Zvolenský, bratislavský arcibiskup metropolita, predseda KBS
Igor Rintel, predseda Ústredného zväzu židovských náboženských obcí v SR

Patrik Dubovský,
riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu ÚPN, člen redakčnej rady

„*Prebrali sme štafetu a trápime sa s ňou...*“ bola jedna z myšlienok saleziánskeho kňaza a politického väzňa Antona Srholca. Štafetu rozvoja saleziánskeho rehoľného diela počas komunistického režimu, ktoré napriek prekážkam a prenasledovaniu dokázalo, že mikrosvet duchovného rozvoja, vzdelávania a služba slabším môže robiť svet lepším.

Príbeh takéhoto smutno-krásneho odovzdávania štafety ukazuje život jedného zo zakladateľov úspešného diela Saleziánov dona Bosca na Slovensku Viliama Vagača. Od prvých oratórií pre chudobnú mládež v Šaštíne a Sv. Beňadiku, cez drsné podmienky zámorských misií, počas rokov komunistických áreštov až po sebastravujúcu službu postihnutým deťom.

„*Ak všetko riadi tá istá Láskavá ruka*“ – pokračuje a podmieňuje ďalej don Srholec, potom to všetko malo zmysel. Utrpenie údajne svoj zmysel má.

Bezmocné a šialené minúty čakania na vlastnú smrť zastrelením. Zúrivé či odovzdané zúfalstvo a nemožnosť ujsť z vlastného tela, ktoré sa o chvíľu groteskne zvezie do čerstvo vykopanej jamy alebo zvalí do blata, boli realitou rasovej nenávisti počas panstva fašistických i boľševických režimov. Pýtame sa hereticky: I tu má utrpenie svoj zmysel?

Ak sú všetky ľudské bytosti rovnako dôstojné, tak tejto dôstojnosti neškodí ani chudoba, ani špina, ani choroba, ba ani nenávisť, ktorá drieme v našich srdciach. Ale predsa, štúdia o vraždení chorých Rómov v Dubnici nad Váhom v roku 1944 nemeckými vojakmi je dôkazom jedného z nespočetných infern, ktoré prežili tisíce ľudí „tretej triedy“. V plynových komorách koncentrákov, pri jamách smrti gulagov, pri masových hrobách či pri popravčích múroch. Bezmocnosť a pocit nespravodlivosti sa miešala s bohorovnosťou sluhov rôznych fúhrerov a vodcov národov, pozliepaná hriechom rasovej, náboženskej či národnej nadradenosti.

Dvere žalárov sa zabuchnú, výstrely doznejú, výkriky utíchnu a krv potichu vsiakne do zeme. Svedomie kráľov a pešiakov sa z „božieho hlasu“ mení na sipot otupenia, zbabelosti či sklopený palec novodobých cezarov. Zostanú pomaličky tlejúce mŕtvolky a ich vycerené zuby, ktoré sú posledným dôkazom smrteľného strachu. Či v Katyňskom lese, ako dokazujú skúsenosti slovenského patológa a básnika Andreja Žarnova, či v Dubnici nad Váhom v roku 1944, či v Lidiciach a Ležákoch. Ako v Sklennom, Sklabini, na Švédskych šancích. Ako v Ostrom Grúni, Kľaku, Tokajíku, Kališti, Kremničke... Najhoršou škvrnou človečenstva je zabíjanie ľudí ľuďmi.

Hádam všetko je to o zneužití moci, moci nacistov a fašistov, moci komunistov a ich Štátnej bezpečnosti, všemožných orgánov Strany, jej milícií a gárd. Ale i o nesebakritickom pocite moci takých, ktorí umožnia napríklad spustenie nebezpečných jadrových reaktorov. Ako v Jaslovských Bohuniciach či Černobyle.

Srholcova „štafeta trápenia sa“ – od dôsledkov nástupu fašizmu či dlhovládu boľševickej utópie akoby sa vymykala spod onej Láskavej ruky. Stáročia väznení a tisíce nezmyselne zmarených životov akoby nedokázali dať odpoveď, kde má utrpenie onen svoj zmysel. Bohvie. Boh vie.

Patrik Dubovský

ŠTÚDIE

- 3 PAVOL MAKYNA
Riešenie tzv. rómskej otázky na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 a masová vražda Rómov v Dubnici nad Váhom

- 19 PATRIK DUBOVSKÝ
Salezián Viliam Vagač v zovretí a zápase s komunistickým režimom

DOKUMENTY

- 38 ONDREJ PODOLEC
Slovenská ozvena Katyne (Prípady Andrej Žarnov)
- 56 MICHAL MIKLOVIČ
Oblasťný odbor rozvedky Banská Bystrica v roku 1980
- 63 PETER JAŠEK
Dokumenty o ohlase obyvateľstva na haváriu atómovej elektrárne v Černobyle na príklade správ ŠtB v Trnavskom okrese

KARIÉRY V ŠTB

- 73 DANIEL HALČÍN
Emil Blaho – náčelník normalizačnej Štátnej bezpečnosti v Stredoslovenskom kraji

MATERIÁLY

- 84 RÓBERT LETZ
Postavenie katolíckej cirkvi na Slovensku v čase, keď musel zomrieť páter Emanuel Jozef Cubínek OFM

SVEDECTVÁ

- 88 MIROSLAV POLLÁK
Kniha o udavačstve

ROZPAMÄTÁVANIE

- 97 RUDOLF DOBIÁŠ
- 98 ROZHOVORY
Rozhovor s predsedom správnej rady ÚPN O. Krajňákom

- 111 UPN ŽIVÁ PAMAŤ

- 121 ANKETA
Extrémizmus medzi nami

- 124 PREHĽAD ČLÁNKOV ZA ROK 2015

Pamäť národa

1 • 2016
 Ročník XII
 Vychádza 4x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
 Miletičova 19
 820 18 Bratislava 2018
 Slovensko
 IČO 37 977 997
 redakcia@upn.gov.sk
 www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor
 Ing. Peter Juščák
 Redaktori
 PhDr. Tomáš Klubert, PhD.
 Mgr. František Neupauer, PhD.
 Mgr. Jerguš Sivoš, PhD.

REDAKČNÁ RADA

Predseda
 prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia
 doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
 Mgr. Patrik Dubovský, PhD.
 prof. ThDr. Jozef Haľko, PhD.
 Prof. Dr. Phil. Emília Hrabovec
 PhDr. Jan Kalous, Ph. D.
 Beáta Katrebová-Bleňová, PhD.
 prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
 PaedDr. ThDr. Ondrej Krajňák, PhD.
 Mgr. Juraj Marušiak, PhD.
 PhDr. Michal Pehr, Ph. D.
 PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
 prof. PhDr. RhDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRAVA

Mgr. Štefan Berdis

GRAFICKÁ ÚPRAVA a SADZBA

Dušan Babjak

TLAČ

Tlačiareň P+M, s.r.o. Turany
 Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Černobyl' – pamätník obetiam havárie jadrovej elektrárne pochádzajúci z finančnej zbierky kolegov zasahujúcich hasičov
 (Foto: Miloš Majko)

Objednávky časopisu zasielajte na adresu vydavateľa.
 Ročné predplatné 10 €

Ústav pamäti národa 2016
 Všetky práva vyhradené
 Evidenčné číslo EV 3973/10
 ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
 26. 4. 2016

OPRAVA

V predchádzajúcom čísle časopisu Pamäť národa 4/2015 sme na strane 1 neuvěřnili meno autora úvodníka, člena redakčnej rady Radoslava Ragača. Za chybu sa ospravedľujeme.

RIEŠENIE TZV. RÓMSKEJ OTÁZKY NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945 A MASOVÁ VRAŽDA RÓMOV V DUBNICI NAD VÁHOM

PAVOL MAKYNA

Po predstaviteľoch židovskej národnostnej menšiny sa v čase Slovenského štátu stali aj predstavitelia rómskej menšiny druhou najväčšou národnostnou skupinou obyvateľstva, ktorá bola prenasledovaná a perzekvovaná z rasových dôvodov. Vývoj riešenia tzv. rómskej otázky bol veľmi komplikovaný, no napriek tomu sa v tejto štúdii pokúšame aspoň o základné zmapovanie postavenia Rómov v rokoch 1939 – 1945, ktoré vyvrcholilo masovými vraždami, medzi mnohými i 23. februára 1945 v Dubnici nad Váhom.

RÓMSKA OTÁZKA V ČESKOSLOVENSKU

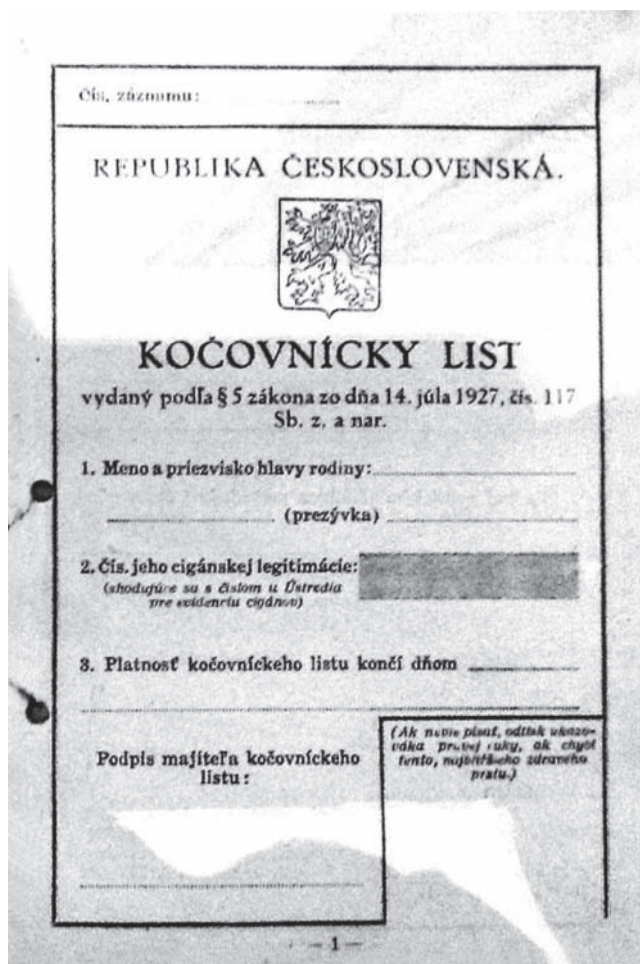
Presné počty Rómov¹ v medzivojnovom Československu (ďalej ČSR) nie sú známe. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 určili sčítací komisári na Slovensku k cigánskej národnosti 30 626 osôb, čo je 0,94% populácie žijúcej na tomto území.² Dôvodov, prečo bol odhadovaný počet rómskych obyvateľov omnoho väčší, je niekoľko. Prvý je ten, že do tejto demografickej skupiny sa hlásili iba tí, ktorí sa za Cigánov pokladali, ďalej bola veľmi komplikovaná a nedostatočná vykonateľnosť sčítania kočujúceho obyvateľstva, a v neposlednom rade sa tí majetnejší, väčšinou hudobníci, asimilovali a zároveň dištancovali od ostatných Rómov a i.³ V predvečer zániku ČSR, teda po tzv. Mníchovskom diktáte

a Viedenskej arbitráži zaznamenalo sčítanie obyvateľstva z 31. decembra 1938 na Slovensku 26 265 Cigánov, čo bolo 0,98% z celkovej populácie. Po slovenskej, nemeckej, českej, rusínskej, maďarskej a židovskej národnosti to bola 7. najpočetnejšia národnosť.⁴ Z dôvodu ďalšieho vývoja v oblasti rómskej problematiky je potrebné uviesť i spôsob obživy tejto časti slovenskej populácie pred rokom 1939. Len asi ¼ Rómov evidovaná na Slovensku bola na začiatku 30. rokov v produktívnom veku, čo poukazuje i na veľmi nízky priemerný vek. Remeselníkmi a drobnými výrobcami bolo 6,5% osôb⁵, hudobníkmi 8,3% osôb, priekupníkmi 0,9% osôb, 83,5% osôb bolo platebnými robotníkmi a 0,8% žilo z iného spôsobu obživy. Hospodárska kríza a celkový úpadok remesiel u Ró-

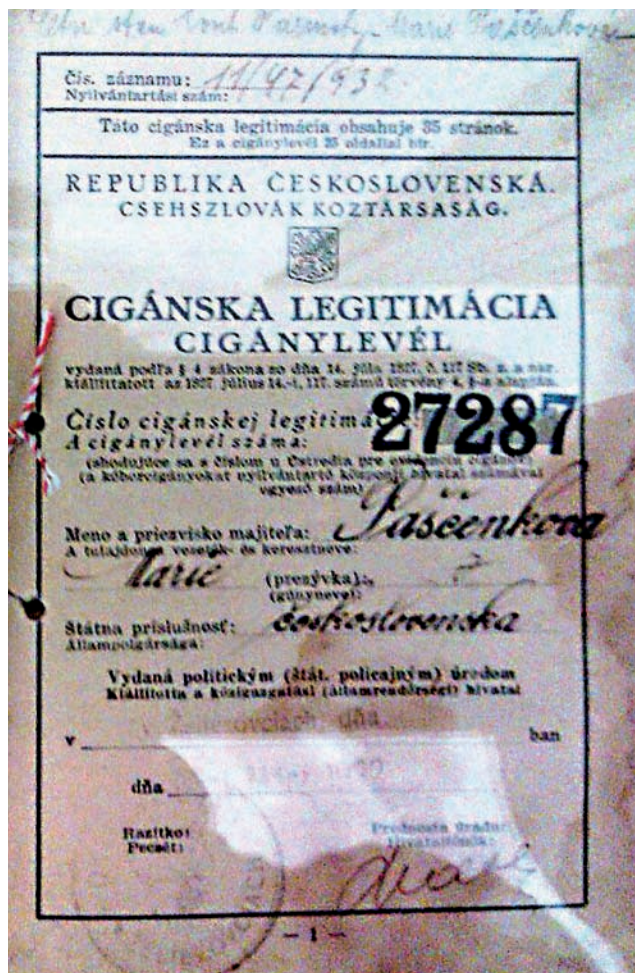
mov mal za následok rýchly prechod k nestálym formám práce, pričom boli oficiálne označovaní ako cigánski robotníci, ktorí pracovali len príležitostne a na nestabilných pracovných miestach. Odmena za takéto práce bola veľmi nízka, väčšinou v naturáliách, a preto Rómovia vyhľadávali viac možností obživy, medzi ktorými bolo i žobranie, krádeže a drobný parazitizmus. Dôležitý je i údaj, ktorý hovorí, že 89,5% zo všetkých Rómov v Československu žilo pred rokom 1938 na území Slovenska a viac ako 70% z nich v jeho východnej polovici v 1 709 obciach a ich okrajových častiach.⁶

Už od vzniku ČSR sa z radov obyvateľstva ozývali hlasy na zakročenie voči Rómom, najmä pri potulovaní a krádežiach, pričom samosprávy navrhovali rôzne opatrenia pred

- 1 V štúdii používame termín Róm. Pri využívaní dobových dokumentov sme ponechali pomenovanie Cigán/Cigáň.
- 2 ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. a kol.: Tab. 17. Národnosť občanov Československa podľa sčítania ľudu z 1. 12. 1930 v absolútnych a relatívnych číslach. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava, 1. vydanie. Bratislava 2004, s. 526.
- 3 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*. Brno 1994, s. 11.
- 4 ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V. a kol.: Tab. 26. Národnosť a vierovyznanie obyvateľov Slovenska podľa sčítania ľudu z 31. 12. 1938 v absolútnych a relatívnych číslach. In: ZEMKO, M. – BYSTRICKÝ, V.: *Slovensko v Československu 1918 – 1939*, s. 544.
- 5 Väčšina týchto remeselníkov bola kováčmi, oveľa menej už bolo obuvníkov, krajčírov, zámočníkov, sedlárov a i. V drobnej výrobe to boli výrobcovia tehiel z nepálenej hliny, korýt, ošatiek na pečivo, metiel a i.
- 6 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*, s. 15 – 17.

Kočovnícky list z roku 1927 (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

Cigánska legitimácia z roku 1932 (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

najvyššie orgány zákonodarnej a výkonnej moci. Začala sa teda na ministerstve vnútra pripravovať predloha zákona o obmedzení tuláctva a záhaľčivého života, ktorý bol inšpirovaný protirómskym výnosom ešte z čias monarchie. Ten vyšiel 14. októbra 1888,⁷ no namierený bol proti všetkým tulákom a zaháľáčom bez toho, aby v ňom bolo spomenuté slovo Cigán. Na urýchlené prijatie takéhoto zákona tlačila prostredníctvom fyzických osôb, obcí, ale i par-

lamentu najmä agrárna strana. Výsledkom zdĺhavého pripomienkovania pripravovaného zákona i uvedomenie si hospodárskych následkov v povojnovom období bola nakoniec iba registrácia kočovních a potulných Rómov, teda prvý pokus o ich súpis.⁸ Vzťahy medzi nerómskym a rómskym obyvateľstvom sa postupne zhoršovali aj prispáním štvavých kampaní prostredníctvom tlačne, čo využila agrárna strana a národní socialisti. Podali dve interpe-

lácie v parlamente s potrebou riešenia tzv. rómskej otázky. Vláda zareagovala prípravou zákona⁹, ktorý bol inšpirovaný francúzskou legislatívou o prevádzkovaní kočovníckej živnosti a cestovaní kočovníkov z roku 1912 a prísny bavorským zákonom z roku 1926 o Cigánoch, tulákoch a povaľáčoch. Po jeho schválení k nemu pribudlo vládny nariadením z apríla 1928 vykonávacie nariadenie.¹⁰ Keďže zákon nedefinoval základné pojmy, bolo

7 NEČAS, C.: *Nad osudem českých a slovenských cikánu v letech 1939 – 1945*. Brno 1981, s. 19.

8 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 18 – 20.

9 Zákon je známy aj ako č. 117 z 15. 7. 1927 alebo zákon o kočovních Cigánoch.

10 Č. 68/1928 Zb. z. známe ako vládne nariadenie z dňa 26. 4. 1928, ktorým sa vykonáva zákon z dňa 14. 7. 1927, č. 117 Zb. z., O potulných Cigánoch.

ho tak možné uplatniť i voči tým, na ktorých pôvodne nebol zameraný.¹¹ Súčasťou zákona bola i evidencia takýchto osôb, tzv. cigánska legitimácia, so základnými údajmi pre osoby nad 14 rokov, s povinnosťou nosiť ich, a kočovnícky list, ktorý bol fakticky povolením kočovať. Zákon ďalej zakazoval pobyt takýmto osobám na určitých miestach. Napriek tomu, že spolu s bavorským zákonom bola táto legislatíva ako prvá v Európe namierená proti Rómom, stala sa vzorom pre ďalšie štáty, no i tak bola v rozpore s ústavou a rómsku menšinu kriminalizovala.¹²

RÓMOVIA NA SLOVENSKU V ČASE VEĽKÝCH ZMIEN

Po nástupe Hitlera k moci sa v Nemecku začali neľútostné rasové perzekúcie namierené okrem Židov i voči Rómom. Rasové teórie o menejcnosti tzv. rómskej rasy doviedli psychológ Dr. Roberta Rittera na pozíciu riaditeľa Výskumného ústavu pre rasovú hygienu a populačnú biológiu pri Ríšskom úrade zdravia. V nich tvrdil, že: „Cigánov charakterizuje vrodená asociálnosť a zločinnosť, a tento znak ich rasy je nevykoreniteľný.“¹³ Tieto teórie sa v Nemecku stali súčasťou oficiálnej politiky, ktorej rasový výskum zdanlivo zabezpečoval podporu pri prenasledovaní Rómov.¹⁴

Po Mníchovskom diktáte zostala časť rómskej populácie na úze-

mí, ktoré pripadlo Nemecku, pričom niektorí sa pokúšali dostať späť na územie ČSR. Okliešťovanie ČSR pokračovalo a po Viedenskej arbitráži, ktorá prisúdila Maďarsku viac ako 10 400 km² zo slovenského územia, boli medzi 854 000 obyvateľmi i Rómovia.¹⁵ Štatistika obyvateľstva vydaná v roku 1939 poukázala, že na území Slovenského štátu žije 26 265 rómskych obyvateľov,¹⁶ no v roku 1940 sa k tejto národnosti hlásilo už 38 333 obyvateľov.¹⁷ Podľa sčítania z roku 1940 bola cigánska národnosť 5. najpočetnejšia medzi cudzincami, ktorí tvorili 15,1% obyvateľstva.¹⁸ Celkovo boli počty Rómov na okyptenom Slovensku asi dvojnásobne väčšie oproti uvedeným číslam, pretože tí sa hlásili k iným národnostiam.¹⁹ Značne rozdielne čísla v štatistikách môžeme považovať iba za orientačné.²⁰ Podobne ako v prípade Židov boli policajné orgány inštruované tak, aby po odstúpení južného územia zabránili prechádzať Rómom späť na Slovensko.²¹

Tesne po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 podpísali predstavitelia slovenskej vlády a nemecký minister zahraničia tzv. ochrannú zmluvu s Ríšou, ktorá mala do istej miery zosúladiť slovenskú politiku s nemeckou. Výnimkou nebola ani rasová otázka, hoci priamo nebola obsahom zmluvy. Prvou legislatívou, ktorá sa dotkla Rómov po

vzniku Slovenského štátu, bol ústavný zákon č. 255 z roku 1939 o štátnom občianstve. Ten rozdelil obyvateľov do dvoch kategórií, t. j. na plnoprávných a tzv. cudzie živly, ktorými mali byť predovšetkým Židia. Za cudzie živly boli považovaní i takí obyvatelia, ich manželka a predkovia, ktorí nemali domovské právo a zamestnanie nepretržite od 30. októbra 1918.²² Na jednej strane sa kočujúcim Rómom ťažko dokazovali uvedené fakty, aby mohli získať občianstvo, na strane druhej vydalo ministerstvo vnútra (ďalej len MV) 18. júna 1940 vyhlášku, ktorá mala spresniť, kto je považovaný za Cigána. Takými mali byť osoby, ktorých obaja rodičia mali cigánsky pôvod, žili kočovným spôsobom, prípadne usadlým a vyhýbali sa práci.²³ Z obsahu vyhlášky MV je vidieť, že rozhodujúcim kritériom pri vymedzení pojmu Cigán bol spôsob života, teda či osoba kočuje a či je riadne zamestnaná.

Za prvé protirómske nariadenie v čase existencie Slovenského štátu je považovaný obežník Krajského úradu v Bratislave z 23. júna 1939. Podľa neho museli Rómovia opustiť obce, v ktorých nemali domovské právo, nesmeli obchodovať s koňmi, odňali im kočovnícke listy a v prípade pokračovania kočovania obchodníkov i živnostnícke listy. Dodržiavanie nariadenia mali na starosti okresní náčelníci a policajné zlož-

11 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 21 – 23.

12 Tamže, s. 26.

13 Dostupné na URL <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=112&clanek=021117>>.

14 K problematike rasovej politiky Nemeckej ríše viď PROCTOR, R. N.: *Rasová hygiena. Lékařství v období nacismu*. Praha 2009, 432 s.

15 LACKO, M.: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava 2008, s. 21.

16 Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Bratislava 1939, s. 11.

17 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*. Bratislava 2012, s. 147.

18 Tamže, s. 180.

19 Tamže, s. 147.

20 Niektorí autori vedeckých publikácií, ktoré sa zaoberajú Rómskou otázkou v rokoch 1939 – 1945, hovoria až o počte 100-tisíc Rómov žijúcich na území Slovenského štátu.

21 Štátny archív Bytča, pobočka Považská Bystrica (ďalej ŠAPB), fond (f.) Okresný úrad (ďalej OÚ) Považská Bystrica, šk. č. 77, č. j. 1367/1938. prez.

22 Slovenský zákonník, 1939, zákon č. 255/1939 Sl. z.

23 Úradné noviny, 22. 6. 1940.

ky.²⁴ Niektoré samosprávy, ako napr. v Prešove, zachádzali ešte ďalej a zákaz uplatňovali na všetkých Rómoch. Hoci táto iniciatíva nebola dôsledná, i tak naznačovala postup, ktorým sa podobné nariadenia mali uberať, t. j. mali postihovať rómske obyvateľstvo bez výnimky.²⁵ Potreba v čo najväčšej miere obmedziť kočovanie Rómov na Slovensku vyústila vo vytvorenie Osnovy vládneho návrhu zákona o potulných Cigánoch. Snem sa ňou nikdy nezaoberal, no vládne rezorty osnovu po prerokovaniach využili ako základ pre svoje proti-rómske vyhlášky a nariadenia. Podľa nej boli Cigánmi tie osoby rómskeho pôvodu, ktoré kočovali, ale aj tie, ktoré mali trvalé bydlisko. Bezpečnostné zložky ich mohli kedykoľvek kontrolovať, legitimovať, obmedziť ich pohyb, odoberať antropometrické a daktyloskopické znaky a i. Každý Róm od veku 14 rokov mal dostať cigánsku legitimáciu a v nej bol zaznamenaný buď ako Cigán – potulný alebo polousadlý, alebo ako Cigán – páchatel' trestných činov ako krádeží, lúpeží, podvodov, podpaľačstva, prostitúcie, žobroty, hádačstva atď. Cigáni nesmeli podľa tejto osnovy držať zvieratá ani ako dopravný prostriedok a za prácou mali chodiť len peši. Museli sa hlásiť starostovi, ktorý určil miesto a dobu ich pobytu. Neslovenskí Rómovia mali pobyt v Slovenskom štáte zakázaný úplne.²⁶

Rovnako ako Židia, i Rómovia boli podľa branného zákona vylúčení z armády od januára 1940. Slovenská vláda tvrdila, že to vyvoláva silnú nevôľu „árijských“ brancov a ostatného obyvateľstva, čo legislatívne využila a deklarovala vytvorenie náhradnej pracovnej povinnosti pre Židov a Cigánov na 1-2 mesiace. Takéto zvláštne pracov-

Četnická stanica Suchá n./P., okr. Trnava.

Výkaz potulné tlupy

zastihené dne 1. júna 1938 v obvode obce Dol. Orešany, pol. okr. Trnava,
 zložením príslušcom kontrolu pro zistenie totožnosti a kočovného listu
 vykonal štrážim, František Vávra II. a štrážim, Augustín Červ.

Číslo členu tlupy	Jméno	Rok narození	Poměr rodinný, služební a jiný	Poznámka
1	Lakatoš Daniel		Hlava tlupy	č. cik. 1.4.562, Kočovný list vydaný okr. ur. v Trnave.
2	Lakatošová Katerina		konkubína ad 1,	č. cik. 1.5.754,
3	Lakatošová Anna	23./9. 1919.	dcera ad 2,	
4	Lakatoš Štefan	14./5. 1923.	syn ad 2,	
5	Lakatoš Jozef	9./8. 1926.	syn ad 2,	

Tlupa prišla po silnici od obce Častel, pol. okr. Modra
 udánlivé pojedie sméram k Smoleniciam
 přes nejbližší obec Dol. Orešany, pol. okr. Trnava,
 Četnická stanice v Smoleniciach, pol. okr. Trnava,
 o směru cesty této tlupy zpravena opisem tohoto výkazu.
 Členové tlupy: ././.
 byli dodáni ././.

Četnická pátrací stanice Bratislava.

listy, pro pátr. st., vzor 5.

„Výkaz potulnej tlupy“ z júna 1938 (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

né jednotky boli nasadené napr. pri stavbe diaľkového káblového vedenia, regulácii riek, odvodňovaní močiarov, stavbe ciest, triedení materiálu atď.²⁷

Radikálny prístup k riešeniu tzv. rómskej otázky na Slovensku si zvolilo MV prostredníctvom vyhlášky

z 20. apríla 1941. Potulným Cigánom boli zrušené kočovné listy a bolo im nariadené vrátiť sa do ôsmich dní do domovských obcí. Vyhláška nútila Rómov odpredať ťažné zvieratá a povozy tak, aby si zo zisku postavili dom. Potulní Rómovia boli pod policajným dozorom.²⁸ Každ-

24 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 450, č. j. 9507/1940.

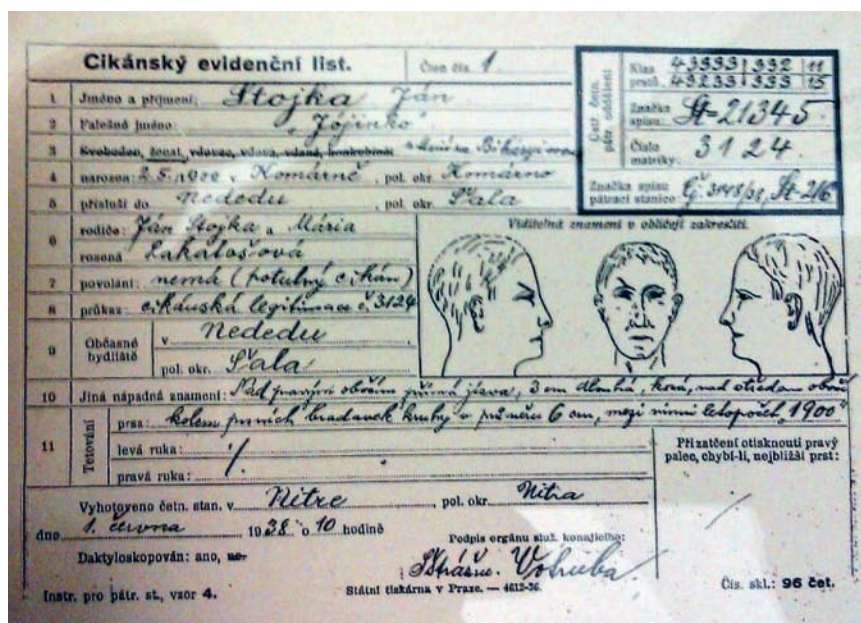
25 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938-1945*, s. 99 – 100.

26 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava 2010, s. 19 – 20.

27 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 101.

28 ŠAPB, f. OÚ Ilava, šk. č. 34, č. j. 2193/1941.

„Cigánský evidenční list“ z júna 1938 (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

dé tri rómske rodiny mali mať svojho vajdu, ktorý mal tiež okrem policajných zložiek vykonávať dohľad nad tým, aby „zverení“ Rómovia nepustili svoju osadu. Rovnako ako aj pri iných podobných vyhláškach bol problém s jej uplatňovaním. Napr. Dr. Jozef Trnka ako púchovský okresný náčelník upozorňoval notárske úrady, že mu po šiestich týždňoch poslali iba neúplný alebo vôbec neposlali návrh na cigánskeho vajdu.²⁹ Je potrebné uviesť, že uvedená vyhláška zahŕňala i usadlých Rómov a ukončila akúsi prvú fázu vydávanej protirómskej legislatívy, ktorá vtedy ešte nedosahovala úroveň diskriminácie Židov v Slovenskom štáte.³⁰

PRVÉ PRACOVNÉ ÚTVARY A ĎALŠÍ POSTUP VOČI RÓMOM

Vyhláška MV z 20. apríla 1941 nezaznamenala veľký úspech pri zмене spôsobu života rómskeho obyvateľstva. V kombinácii s nedostatkom pracovných síl, najmä v stavebnom priemysle v dôsledku vojnových aktivít štátu, mal Úrad práce v Prešove dať k dispozícii podnikateľom v oblasti stavebníctva všetkých práceschopných Rómov bez ohľadu na pohlavie. Takto boli do pracovných útvarov podľa vyhlášky MV z 2. apríla 1941 poslaní asociáli, pričom do tejto kategórie spadali i nezamestnaní Rómovia, ktorých bola väčšina.³¹ Do pracovných útvarov v Dubnici nad Váhom a Ilave takto poslali na výstrahu napr. polovicu

Rómov z Nového Mesta nad Váhom, Bánoviec nad Bebravou a Čadce, kde pracovali na výstavbe hydrocentrál na Váhu.³² Takéto pracovné útvary boli určené pre osoby mravne narušené, vyhýbajúce sa práci, podliehajúce alkoholizmu a pod. Stavať sa mali čo najďalej od obce, aby sa ostatné obyvateľstvo s nimi nedostávalo do styku, a pokiaľ možno pri obciach, v ktorých nebrali pracovnú príležitosť iným. Pod vyhlášku MV z 2. apríla 1941 spadali i tzv. pracovné strediská, v ktorých boli sústredení Židia na základe rasového princípu, zatiaľ čo v pracovných útvaroch mali oficiálne koncentrovať asociálov, pričom medzi nich zahŕňali i Rómov.³³

Iniciátorom zriaďovania pracovných útvarov bol minister vnútra Alexander Mach. Zriadené mali byť pri hraniciach s Poľskom s neznesiteľnými podmienkami tak, aby Rómovia po prepustení utiekli za hranice. Tento nápad sa ukázal ako nereálny a prevládol názor zamestnať Rómov v pracovných útvaroch na ťažkú manuálnu prácu. Po absolvovaní tzv. študijnej cesty pri stavbe cesty Katowicz – Breslau a v koncentračnom tábore v Sosnoviciach³⁴, kde sa slovenská delegácia nechala inšpirovať, sa začali získané poznatky aplikovať pri zriaďovaní pracovných útvarov na Slovensku. V apríli a máji 1941 vydalo MV – Ústredný úrad práce smernice na zriadenie a vnútornú organizáciu spomínaných útvarov za výchovným a karanténnym účelom.³⁵ Sem mali byť umiestnené osoby, ktoré narušovali verejný poriadok a bezpečnosť, pokoj i mravnosť, teda osoby asociálne.³⁶ Asociáli mali byť iba árijské-

29 ŠAPB, f. Obvodný úrad miestnych národných výborov (ďalej OÚ MNV) v Pruskom, šk. č. 18, č. j. 1680/1941.

30 NEČAS, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945, s. 102.

31 LETZ, R.: Slovenské dejiny V. 1938 – 1945. Bratislava 2012, s. 148.

32 JANAS, K.: Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike, s. 27.

33 NEČAS, C.: Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945, s. 103.

34 KAMENEC, I.: Po stopách tragédie. Bratislava 1991, s. 147.

35 JANAS, K.: Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike, s. 33 – 34.

36 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 594, č. j. 1198/1945.

ho pôvodu, no pri kontrolách sa zistilo, že tam boli i Rómovia a Židia.³⁷ Prvý malý pracovný útvar bol založený v barakovom tábore v katastri obce Očová a druhý v bývalom hostinci v obci Most na Ostrove.³⁸ Ďalšie pracovné útvary tohto typu mali v tej dobe existovať aj v Dubnici nad Váhom, Veľkých Kapušanoch a Nižnom Hrabovci, no ich fungovanie sa nepotvrdilo.³⁹ Na základe iniciatívy firmy Slovenské čadičové kameňolomy vydalo MV rozhodnutie o vzniku pracovného útvaru v Krupine, ktorý sa začal stavať 6. augusta 1941. Charakterom to bola skôr uzavretá a strážená rómska komunita, kde boli umiestnené celé rodiny. Muži pracovali v kameňolomoch v Krupine, Dolnej Nive a Sáse a ženy sa venovali domácim prácam, alebo pracovali v zariadeniach útvaru – v kuchyni, práčovni a ošetrovni. S pôvodným účelom v útvaru, ktorým mala byť prevýchova, sa ani nezačalo.⁴⁰ Po rozpustení útvarov 20. novembra 1941 sa osoby z nich mali hlásiť úradu, ktorý ich na prácu poslal. Ten mal ďalej sledovať ich správanie.⁴¹ Všetky skúsenosti s prevádzkou uvedených pracovných útvarov mali byť využité pri realizácii ďalších v nasledujúcom roku.

MV v roku 1942 začalo s výstavbou trvalo užívaných pracovných útvarov pre Rómov a tzv. asociálne osoby. Ako prvý vznikol útvar v Hanušovciach nad Topľou 26. mája a jeho pobočkami boli pracovné útvary na východe v Petiči, Bystrom, Nižnom Hrabovci a v Jarabej pri Brezne. Posledný menovaný vznikol na začiatku júla 1942 na úpätí vrchu Čertovica s kapacitou 100 osôb, no prví zaradenci sem boli transportovaní až o mesiac neskôr – 4. augusta. Asociáli a Rómovia bývali v dreve-

Nitrianski Rómovia na začiatku 20. storočia (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

Rómska kapela z Nových Zámkov v roku 1938 (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

37 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 110.

38 Pracovný útvar v Očovej fungoval od 26. 5. do 20. 11. 1941 pre lesnú správu vo Vígľaši. Útvar v Moste na Ostrove dokončoval obecnú cestu od 10. 6. do 10. 12. 1941.

39 Tamže, s. 109.

40 VARINSKÝ, V.: *Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953*. Banská Bystrica 2004, s. 16.

41 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 594, č. j. 1198/1945.

ných barakoch a pracovali na výstavbe štátnej cesty medzi Čertovicou a Mýtom pod Ďumbierom, ktorú zabezpečovala firma Ing. Ladislav Hits. Pracovný útvar v Jarabej sa od začiatku boril s problémami, a tými bolo nedostatočné ošatenie, obuv a vybavenie dovezených zaradcov, zlý zdravotný stav a nedostatočná hygiena, nedostatok potravín, veľká vzdialenosť na pracovisko,⁴² neustále znižovanie počtu práceschopných v dôsledku útekov.⁴³

Jednotlivé úrady verejnej správy dostávali listy, v ktorých sa ľudia v regiónoch oprávnene, no často i neoprávnene, sťažovali na Rómov a ich spôsob života. Odpovede vlády boli neurčité a snažila sa sťažovateľov presvedčiť o príprave riešenia. Takým mala byť vyhláška MV z 21. júla 1943 obsahujúca príkaz odstrániť obydlia Rómov z blízkosti hlavných ciest a ich presun na iné pozemky na kraji obcí, všemožné spôsoby na zabránenie potulovaniu sa, vyhýbaniu sa práce, ilegálnemu spôsobu života. Vykonateľnosť vyhlášky bola veľmi náročná a jednotlivé obce sa sťažovali na nedostatok financií pri jej realizácii. Vyhláška tiež deklarovala založenie koncentračného tábora pre Rómov, čo si vyžadovalo vypracovanie zoznamu osôb, ktoré by tam mohli nastúpiť.⁴⁴

V júli 1944 vydalo ministerstvo dopravy (ďalej MD) vyhlášku, zakazujúcu cestovať Rómom železničnou dopravou, najmä z dôvodu rozšírenia škvrnitého týfusu. Okresné úrady mohli udeliť niektorým osobám výnimku, no iba na základe lekárskeho potvrdenia.⁴⁵

PRACOVNÉ ÚTVARY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

Po obsadení Košíc a južných území Slovenska Maďarskom bolo potrebné dobudovať železničnú sieť tak,

Rómovia zo Žiliny na pohľadnici z čias monarchie (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

aby tento druh dopravy neprechádzal cez územie zabrané južným sedom. Z tohto dôvodu sa budovala železničná trať z Prešova do Stráž-

42 Zaradenci dochádzali na miesto výkonu práce 6 – 9 km, pričom im musel byť prispôbení budiček i večierka.

43 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 112 – 113.

44 Tamže, s. 152 – 153.

45 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*, s. 148 – 149.

V kaštieli v Hanušovciach nad Topľou sídlila administratíva stavby železničnej trate z Prešova do Strážskeho a pracovného útvaru i časť rómskych zaradencov, ktorí na nej pracovali. (Zdroj: archív autora)

Pohľadnica spod Tatier s osadou a jej rómskymi obyvateľmi z obdobia 1. ČSR (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

skeho s dĺžkou 50 km novostavby a 12 km rekonštrukcie trate s dvomi spojkami vo veľmi náročnom teréne. Na trati sa budovali dva tunely, 10 mostov, 50 prípadov regulácie vodných tokov a presun 2 995 250 m³ zeminy si vyžiadalo množstvo pracovných síl. Na stavbe malo praco-

vať až 8 000 robotníkov, no ich maximálny počet dosiahol v roku 1941 len 6 020 osôb.⁴⁶ V prebiehajúcej vojne so ZSSR hrozilo nedodržanie termínov zemných prác. V prvých troch zo šiestich úsekov železničnej trate sa darilo pokrývať počet pracovných síl z miestnych zdrojov, no

pre 4. úsek mal byť zriadený pracovný útvar v Bystrom, pre 5. stavebný úsek v Hanušovciach nad Topľou a pre 6. v Nemcoviciach.⁴⁷ Naliehanie stavebnej správy slovenských železníc na dodržiavanie termínov vyvinulo tlak na ústredný úrad práce MV, ktorý poslal 11. júna 1942 k železničnej trati komisiu, aby prerokovala otázky súvisiace so zriadením pracovných útvarov. Nakoniec bol zriadený 1. júla 1942 jeden pracovný útvar rozmiestnený po celej dĺžke trate. Veliteľstvo sídlilo v Bystrom, hospodárska správa v Hanušovciach nad Topľou. V hanušovskom kaštieli bola umiestnená administratíva stavby a pracovného útvaru i časť zaradencov a neďaleko neho bol tábor z ôsmich barakov pre cca 500 osôb. Asi 900 osôb bolo umiestnených v drevených barakoch v Bystrom. Pod vrchom Petič bol postavený tábor s kapacitou 450 zaradencov a v Nižnom Hrabovci pre 250 osôb. Kapacita táborov sa nedodržiavala a neustále sa prekračovala. Napr. v júli až septembri 1942 bolo v pracovnom útvaru v Hanušovciach umiestnených až 2 682 asociálnych osôb vrátane Rómov z územia celého Slovenska.⁴⁸ Tí boli vybraní a sústredení žandármi v okresných mestách východného Slovenska na začiatku júla 1942, pričom museli byť zdraví – práceschopní, vo veku 18 – 50 rokov. Odvody zo strednej a západnej časti Slovenského štátu prebehli na konci júla 1942 a následne boli tieto osoby transportované do táborov v Bystrom, Hanušovciach nad Topľou, pod Petičom, Nižnom Hrabovci. Osoby ešte pred deportovaním vyberali komisie, ktoré mali posudzovať mieru asociálnosti, no veľmi často sa stávalo, že vôbec nezasadali, a tak sa mohlo stať, že sem zaradili i Rómov, ktorí boli riadne zamestnaní. Mnohé prešľapy sa uskutočnili i pri veku a zdra-

46 KUBÁČEK, J. a kol.: *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava 2013, s. 279.

47 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 114.

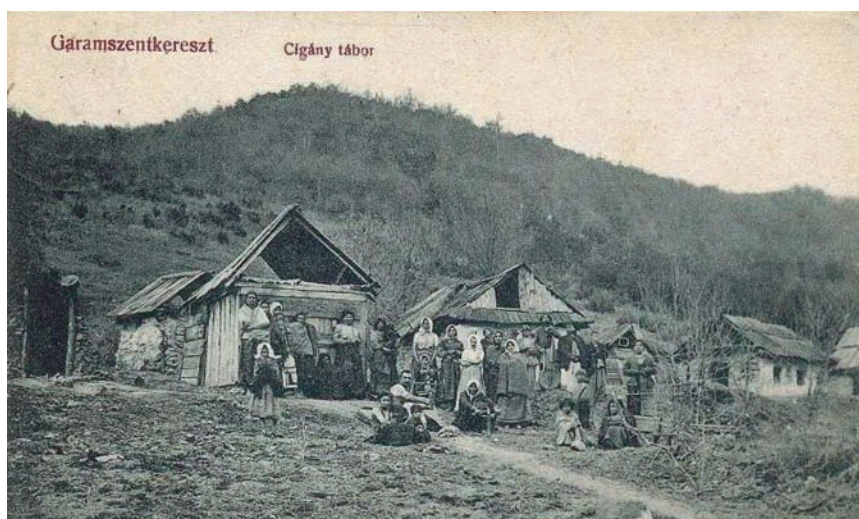
48 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 38 – 40.

votnom stave zaradencov, z ktorých viac ako polovica boli Rómovia.⁴⁹ Dovtedy tajná príprava pracovných útvarov bola propagandou vysvetľovaná takto: „...Otázka Židov, Cigánov a tzv. asociálnych živlov dosiahla takej páľčivosti, že bolo treba urýchlene siahnuť po jej riešení. Začalo sa prakticky s riešením otázky židovskej a po skúsenostiach z posledných mesiacov veríme, že v dohľadnom čase príde rad aj na Cigánov a asociálne živly. Musí prísť, ak chceme, aby sa na Slovensku aj do tých najzapadlejších kútov rozšírilo heslo pracovnej služby ministerstva národnej obrany „práca česť – robota povinnosť.“⁵⁰

Podobne ako v pracovných útvaroch pri Očovej a Moste na Ostrove, ktoré fungovali v predchádzajúcom roku, tak i v týchto zariadeniach vládli veľmi zlé pomery. Bežnou realitou bola nedostatočná hygiena, zavšivené postele i niektoré osoby, nedostatok oblečenia, neúmeraná mzda za ťažkú prácu pri nízkych porciách jedla.⁵¹ To všetko sa prejavilo na výkonnosti zaradencov. Podlomené zdravie viacerých osôb, ktoré pracovali v útvaroch, si vyžiadalo vnútorné lekárske prehliadky. Na základe nich boli mnohí z nich navrhnutí lekárom na prepustenie, či už z dôvodu choroby alebo fyzickej vyčerpanosti. Mnohé osoby pracujúce v útvaroch simulovali choroby alebo sa samy úmyselne poškodzovali, aby sa aspoň na čas vyhli ťažkej práci. Aj z tohto dôvodu vykonávali lekári prehliadky v mieste výkonu ťažkej práce. O prepustenie z pracovného útvaru sa snažili i mnohí príbuzní zaradencov prostredníctvom rôznych žiadostí, napr. s odvolaním sa na zlú sociálnu situáciu rodiny. Na podmienky v táboroch sa sťažovali i samotní zaradenci. Už i tak nízke deklarované prídely potravín pri veľkej fyzickej námahe,

Rómska osada nad obcou Matiašovce (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

Rómska osada v Žiari nad Hronom na dobovej pohľadnici (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách)

ktoré obsahovali za deň 150 g mäsa, 250 g zemiakov, 200 g strukovín, 33 g múky, 10 g sadla, 5 dcl čiernej kávy a 170 g chleba, nedokázala firma zabezpečiť. Problémom bolo zásobovanie, ktoré sa neustále zhoršo-

valo, čo sa nepodarilo odstrániť výmenou personálu kuchyne, ktorý si dávkami pre väzňov sám prilepšoval.⁵² Problém bol i s hmyzom, ktorý zamoril mnohé baraky ešte pred tým, než boli do nich nasťahovaní

49 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 116 – 117.

50 KORČEK, F.: Práca česť, robota povinnosť. *Gardista*, roč. 4, 1942, č. 146, s. 1.

51 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 40.

52 NEČAS, C.: *Nad osudem českých a slovenských cikánů v letech, 1939 – 1945*, s. 97 – 98.

Cigánka Štefánia Holomek z ČSR odфотографovaná dozorcami SS ako väzenkyňa v tábo-re smrti Osvienčim (Zdroj: SMOLEŇ, Kazimierz: *Osvětím 1940 – 1945 (Průvodce po muzeu)*, Państwowe Muzeum w Oświęcimiu, Krakow, 1974, s. 21)

zaradenci pracovných útvarov. Situácia bola natoľko zlá, že tieto osoby spali radšej vonku na holej zemi ako na zamorených pričniciach. Nebolo vyvinuté žiadne úsilie natoľko, aby bol problém s hmyzom vyriešený. Správa útvarov musela riešiť i nedostatok mydla, pracieho prachu, zdravotne závadné toalety, zlé zásobovanie pitnou vodou, nedostatočné ošatenie a výbavu zaradencov – väčšinou polonahých a bosých Rómov. Všetky uvedené fakty sa prejavili na celkovom zdraví i úmrtnosti zaradencov, ktorá neustále vzrastala. No namiesto vyšetrenia situácie a jej nápravy kompetentnými úradmi bol napr. židovský lekár, ktorý ošetroval pracujúcich v útvaru, obvinený zo sabotáže. Dokonca Rómovia, ktorí rozprávali rómsky, boli za to bití.⁵³

Asociáli, ktorí sa dostali do zariadenia, boli dohola ostrihaní a vybavení pracovným odevom, obuvou, bielizňou, prikrývkou, jedálnym príborom a zásobou potravín na 2 dni. Do útvarov boli eskortovaní vlakom pod dozorom žandárov buď v noci alebo skoro ráno. Zaradenci boli rozdelení do 2 skupín: do skupiny

Cigánov alebo do skupiny ostatných. Tie sa delili na ďalšie 3 kategórie. Do prvej boli zaradení práceschopní, inteligentní, poslušní, s dobrým chovaním i v minulosti a usporiadanejším životom. V druhej kategórii boli umiestnené osoby s naštrbenou minulosťou a do tretej kategórie boli zaradení takí, ktorí boli viackrát trestaní, nedisciplinovaní, leniví, nebezpeční a so zlou minulosťou, najmä politickou. Len v prvej kategórii získavali zaradenci vreckové a mohli navštevovať rodinu. V druhej skupine kategórií dostávali iba vreckové a v tretej nemali žiadne výhody, dokonca im ešte sprísnilo dozor. Budíček bol o 6:00, do 6:45 bol čas vyhradený na umývanie, upratovanie, cvičenie a denný rozkaz, medzi 6:45 – 7:00 boli raňajky. Od 7:00 – 12:00 a 13:30 – 16:30 prebiehala pracovná doba a medzi ňou obed. O 19:00 dostávali zaradenci večeru a o 21:00 bola stanovená večierka. V lete sa deň začínal už o 5:00 a pracovali od 6:00 do 18:30. Zaradenci pracovali v 9-členných družstvách, pričom 3 – 5 ich tvorilo čatu so svojím veliteľom. Viac čiat tvorilo oddiel. Priestupky proti disciplíne

sa trestali pokarhaním, ale i samoväzbou na 8 dní.⁵⁴

Už pri zakladaní pracovných útvarov sa počítalo s tým, že budú fungovať len sezónne, čo sa ukázalo aj v praxi pri nedostatočnom vybavení tábora a robotníkov v ňom. Náklady na jeho fungovanie by totiž značne prevyšovali hodnotu vykonanej práce. Ako prvý bol rozpuštený pracovný útvar v Nižnom Hrabovci a 3. októbra 1942 presunuli jeho zaradencov do Bystrého. Práca na výstavbe železničnej trate v úsekoch, kde pracovali osoby z pracovných útvarov v Hanušovciach nad Topľou a pod Petičom, pokročila natoľko, že už nebola potrebná ich pracovná sila. Aj z týchto pracovných útvarov boli zaradenci presunutí 8. novembra 1942 do Bystrého, pričom hospodárska správa a lekár zostali naďalej v Hanušovciach nad Topľou. V Bystrom bolo zhromaždených 661 osôb, no fungovanie tohto pracovného útvaru malo byť zabezpečené do 15. decembra, a preto sa počet „prevychovaných asociálov“ začal znižovať a boli prepúšťaní z tábora. MV, vláda a stavebná správa rozhodli 30. novembra na porade o ponechaní existencie ešte fungujúcich pracovných útvarov, hoci zaradenci nebudú vykonávať stavebné práce. Už ani nie polovica ich počtu z 8. novembra 1942 zostala počas zimy vykonávať údržbárske práce, napr. opravu inventáru.⁵⁵ Napriek problémom, ktoré pretrvávali v pracovnom útvaru v Bystrom aj v roku 1943, sa na začiatku leta podarilo dokončiť zemné práce na výstavbe železničnej trate. Alexander Mach ako minister vnútra rozhodol, že sa likvidácia pracovného útvaru v Bystrom, resp. v Hanušovciach nad Topľou uskutoční medzi 15. a 30. júnom 1943 a jeho zaradenci majú byť presunutí do podobných útvarov v Dubnici nad Váhom, Ilave a Revúcej. Do

53 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 123 – 126.

54 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 58 – 60.

55 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 128 – 129.

Rómovia z pracovného útvaru v Ilave pracovali aj na výstavbe vodného diela neďaleko rovnomennej obce. (Zdroj: BANAS, Jozef a kol.: *Váh – rieka, ktorá spája*, ANTEA, Bratislava, 1996, s. 66, ISBN 80-967539-0-8)

spomínaných útvarov boli transportovaní takmer všetci, len malá časť zostala k dispozícii firme Lana ako dobrovoľní robotníci.⁵⁶

PRACOVNÝ ÚTVAR PRE CIGÁNOV A ASOCIÁLOV V DUBNICI NAD VÁHOM A ILAVE

Už v 30. rokoch 20. storočia sa začalo s prelomovým využitím rieky Váh, čiže realizáciou návrhu tzv. generálneho projektu pre sústavnú úpravu rieky, splavnenie a využitie vodnej sily. V roku 1932 sa začala výstavba 1. vážskej kaskády, a to v úseku Dolné Kočkovce – Trenčín. V roku 1936 bola uvedená do prevádzky prvá vodná zdrž v Dolných Kočkovciach a stupeň Ladce. Na úseku 1. vážskej kaskády pokračovala výstavbou ďalších stupňov elektrifikácia Sloven-

ska aj počas 2. svetovej vojny – v Ilave a Dubnici nad Váhom.⁵⁷

Výstavba hydroelektrárne v Dubnici nad Váhom si vyžadovala množstvo pracovných síl, čo si už v roku 1942 uvedomovala i firma Ing. Lozovský a Štefanec pri realizácii prítokového a odtokového kanála. Nedostatok pracovných síl začal riešiť ústredný úrad práce MV zriadením pracovného útvaru v Dubnici. Napriek protestom mesta a nemeckého vedenia zbrojárskeho podniku v čase vojny boli do pracovného útvaru privezení prví asociálni zaradenci 7. – 14. septembra 1942 a do konca novembra tu bolo sústredených 342 osôb.⁵⁸ Hoci oficiálny názov zariadenia bol Pracovný útvar pre Cigánov a asociálne osoby v Dubnici nad Váhom, úrady mali do tábora vyberať „Cigánov už na prvý pohľad vylože-

ne zdravých a schopných pracovať na ťažkých pozemných prácach...“⁵⁹ Podobne ako v pracovných útvaroch na východnom Slovensku, i tu zariadenie fungovalo napriek rôznym problémom. Zaradenci prichádzali do tábora slabo odetí a vybavení na ťažkú prácu, boli zavšivení, chorí a práceneschopní. Mnohí sa museli liečiť na svrab a pohlavné choroby v trenčianskej nemocnici.⁶⁰

Práce na výstavbe hydrocentrály v Dubnici nad Váhom mali sezónny charakter a trvali do polovice decembra 1942. Firma Ing. Lozovský a Štefanec zamestnávala v zimných mesiacoch iba malý počet zaradencov, a to napr. na prekladanie tovaru na železničnej stanici. Novým zamestnávateľom pracovného útvaru sa od 15. decembra 1942 stala v Dubnici firma Ing. Petri a Ing. Danišovič. Aj tu sa zaradenci mimosezónne zaoberali údržbou táborového zariadenia, výchovou a osvetovou činnosťou⁶¹, pričom náklady spojené s ich pobytom v útvere hradilo MD. V tom istom čase prebiehala ďalšia evidencia a postupne sa zvyšovali i odvody asociálnych osôb do pracovných útvarov určených na ich „prevýchovu“. V roku 1943 tvoril počet Rómov v priemere polovicu celkového počtu tzv. asociálnych osôb v dubnickom útvere.⁶²

Na začiatku roka 1944 sa práce na hydrocentrále dostali do časového sklzu a firmy videli problém v nízkom počte zaradencov, preto žiadali o navýšenie ich počtu. Veliteľstvo tábora to ale odmietalo, pretože firmy podľa neho nezvládali situáciu najmä vo finančnej oblasti, či už pri zabezpečení útvaru alebo miezd. Ukázalo sa, že firmy majú dostatok pracovných síl, len ich presúvajú na

56 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 41.

57 MAKYNA, P.: Výstavba „Priehrady mládeže“ Púchov – Nosice v rokoch 1949 – 1958. In: *Historický zborník*, roč. 23, 2012, č. 1 – 2, s. 36 – 48.

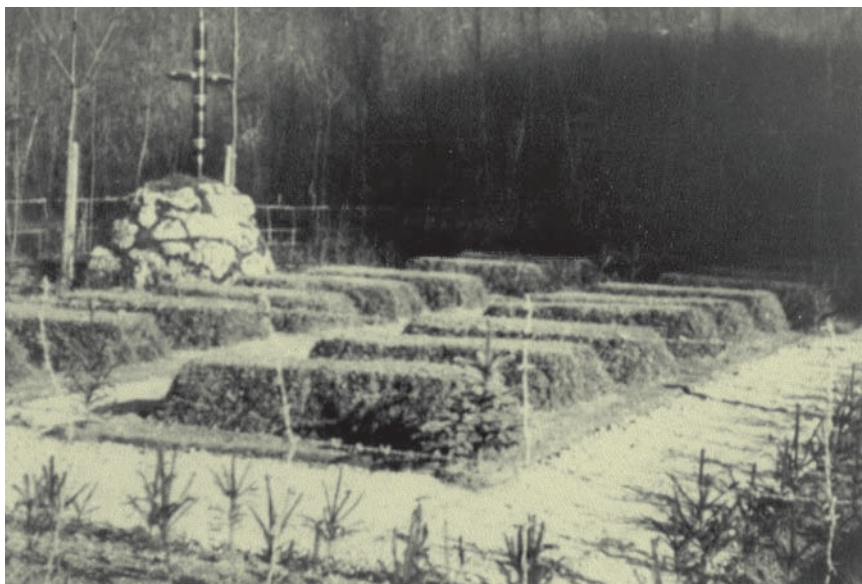
58 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 41. Kapacita útvaru bola 300 osôb, ale často sa prekračovala.

59 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 521, č. j. 6492/1942.

60 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 133.

61 Osvetová činnosť spočívala v prednáškach a vo výcviku podľa cvičebného programu. Viedli ich žandári, kňaz, predseda HSLS a HG.

62 Tamže, s. 135.

Hroby povražených Rómov v dubnickom údolí (Zdroj: archív Karola Janasa)

miesta, kde majú z výkonu ich práce väčší zisk. Za nedodržanie termínu pri výstavbe boli Štátnou stavebnou správou vypovedané zmluvy s firmami bez náhrady škody. Po vypuknutí Slovenského národného povstania (ďalej len SNP) a obsadení Slovenska nemeckou armádou prevzali velenie Nemci. Árijskí asociáli boli z dubnického útvaru prepustení a do tábora boli sústredení Rómovia bez ohľadu na existenciu alebo neexistenciu pracovného pomeru. Pracovný útvar pre Cigánov a asociálne osoby v Dubnici nad Váhom zanikol 15. novembra 1944, no na jeho mieste formálne vznikol s oficiálnym názvom Zaisťovací tábor pre Cigánov, kde boli sústredení iba Rómovia.⁶³

Pracovný útvar v Ilave sa stretával s rovnakými problémami a spôsobom fungovania ako neďaleký v Dubnici. Na stavbe ilavskej hydrocentrálky sa podieľalo združenie firiem Konštruktíva, Ing. Dohnányi, Ing. Feýrer a Ing. Kruliš, ktoré ne-

mali dostatok pracovných síl. Na ich žiadosť vznikol, po vyhovení MV, pracovný útvar 1. apríla 1943 neďaleko stavby vodného diela s kapacitou 500 osôb. Ilavským zaradencom sa podarilo do konca roka vybudovať prístupový i odpadový kanál hydrocentrálky, a tak bol po dokončení pozemných prác útvar zrušený. Firmy si časť zariadenia pracovného útvaru odviezli a časť presunuli do podobného zariadenia v Revúcej,⁶⁴ kam smerovali aj zaradenci, pričom časť transportovali do Dubnice.⁶⁵

PRACOVNÝ ÚTVAR PRE CIGÁNOV A ASOCIÁLOV V REVÚCEJ A ÚSTÍ NAD ORAVOU

Pracovný útvar v Revúcej vznikol potom, ako firma Ing. Ladislav Hits požiadala o 150 zaradencov na zemné práce pri výstavbe železnice v úsekoch Slavošovce – Lubeník a Revúca – Tisovec. Po strate južného územia zostali niektoré trate bez napojenia

na slovenskú železničnú sieť a bolo potrebné spojiť tzv. gemerské spojky s traťou Brezno – Tisovec. 10. marca 1943 vznikla expozitúra žandárstva a tábor až pre 300 osôb. Ubytovacie podmienky boli i tu katastrofálne, keďže na jednej priči sa tlačili dvaja zaradenci a baraky boli zamorené hmyzom. Z útvaru utekalo najviac osôb, čo sa veliteľstvo snažilo riešiť odoberaním šatstva a obuvi po večierke. Pracovný útvar v Revúcej bol zrušený 10. júna 1944, časť Rómov prepustili a ostatných presunuli do Dubnice nad Váhom.⁶⁶

7. októbra 1943 bol v Ústí nad Oravou zriadený pracovný útvar pre ukrajinských utečencov bez rozdielu pohlavia potom, čo si odpykali trest za ilegálne prekročenie štátnej hranice. Nachádzalo sa ich tam 80. Tábor vznikol ako zdroj pracovných síl pri výstavbe Oravskej priehrady a stavala ju firma Ing. A. Bugan a Ing. P. Danišovič. Stavebné firmy upozorňovali na nedostatok pracovných síl, no odmietali dopĺňovať zaradencov o tzv. asociálne a rómske osoby. Potom, čo na stavbu priehrady prestali v čase žatevných prác nastupovať domáci robotníci z okolia, začalo sa s betónovaním priehradného múru pri nízkom počte pracovných síl. Ukrajinskí utečenci boli odvezení 18. februára 1944 do Ríše a ich pracovný útvar bol zrušený. Úrady povolili zriadenie Pracovného útvaru pre Cigánov a asociálov. Stalo sa tak i po zrušení pracovného útvaru v Revúcej, odkiaľ sa do polovice júna 1944 presunula žandárska expozitúra. Takmer všetci zaradenci boli Rómovia z oravského regiónu. V tábore pri stavbe mimoriadneho priemyselného a vojenského významu sa nachádzalo maximálne 127 osôb. Situácia v Slovenskom štáte sa radikálne zmenila po vypuknutí SNP a okupácii územia nemeckou

63 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 44 – 45.

64 ŠAPB, f. OÚ Púchov, šk. č. 594, č. j. 1198/1945.

65 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*, s. 141 – 146.

66 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 50 – 51.

armádou, čo pri zmene prístupu úradov k Rómom doľahlo i na pracovný útvar v Ústí nad Oravou. Ten bol zrušený k 31. decembru 1944. Tých pár nerómskych asociálov z neho prepustili na slobodu, zatiaľ čo Rómov presunuli do Dubnice nad Váhom.⁶⁷

ZAISŤOVACÍ TÁBOR PRE CIGÁNOV A ICH MASOVÁ VRAŽDA V DUBNICI NAD VÁHOM

Na mieste Pracovného útvaru pre Cigánov a asociálov vznikol Zaisťovací tábor pre Cigánov. Ešte 14 dní fungovali aspoň formálne obe zariadenia paralelne a až 15. novembra 1944 útvar zanikol. Právomoci nad zariadením prevzalo od MV ministerstvo národnej obrany (ďalej len MNO) a strážny oddiel vyzbrojil Peší pluk 2 Domobrany. Žandári z bývalého pracovného útvaru si plnili svoje povinnosti až do vzniku veliteľstva a bezpečnostnej služby pre samotný zaisťovací tábor, pričom museli vyhotoviť záznamy o každom zaradencovi zaisťovacieho tábora. MNO nariadilo prepustiť zo zanikajúceho útvaru všetkých „árijských“ zaradencov. Rómov prepustili iba z pomeru v pracovnom útvaru a okamžite zaradili do pomeru zaistencov.⁶⁸ Vtedy ešte donedávna fungujúce pracovné útvary sústreďovali osoby na základe asociálnosti, no tábor v Dubnici nad Váhom bol zriadený na rasovom princípe bez ohľadu na pohlavie a vek.

Kapacita tábora bola stanovená na maximálne 300 osôb, no po zrušení ostatných pracovných útvarov a ďalšom nábore dosiahol počet Rómov až 729 osôb, z čoho bolo 250 detí. Šťastie mali Rómovia zo zaniknutého útvaru v Ústí nad Oravou, pretože tí sa z dôvodu vypuknutia epidémie škvrnitého týfusu v tábore v Dubnici nad Váhom do zariadenia

Kolorovaná pohľadnica z čias Rakúsko-Uhorska zachytila spišských Rómov (Zdroj: Facebook – Slovensko na historických fotografiách).

nedostali. Tábor sa skladal z drevených barakov so 16 miestnosťami, pričom iba 13 z nich bolo vybavených lôžkami a slamníkmi. Niektorí dospelí boli i naďalej nasadzovaní na práce na hydrocentrálach v Dubnici a Ilave. Nedostatok stravy a katastrofálne hygienické podmienky ešte viac podčiarkovali nedostatok priestoru v preplnenom tábore. Prejavilo sa to ani nie o mesiac po vzniku zaisťovacieho tábora. 14. decembra 1944 ochoreli na škvrnitý týfus prví dvaja zaistenci, ktorí boli hospitalizovaní v trenčianskej nemocnici. Následne bolo zastavené prijímanie ďalších Rómov do tábora a vyhlásená prísna karanténa. Kontrola zo župy a okresný lekár zistili katastrofálne podmienky. V miestnosti s rozmermi 5 x 8 metrov sa tiesnilo 60 – 80 osôb, pričom väčšina ležala na zemi na rozložených handrách a v celom tábore sa nenachádzala ani jediná sprcha či vaňa pre zaistencov. Chorých na týfus neustále pribúda-

lo a infekčné oddelenie trenčianskej nemocnice už z kapacitných dôvodov neprijímalo ďalších chorých. Už v decembri 1944 zomrelo niekoľko osôb v tábore pre zlý zdravotný stav a nedostatok liečiv, väčšinou detí.⁶⁹ V ťažkej situácii sa MNO zachovalo pasívne, no aktívny bol lekár trenčianskeho nemeckého veliteľstva, ktorý po obhliadke tábora prikázal nemocnici v Trenčíne prijímať ďalších chorých. Podľa zachovaného hlásenia vieme, že 17. januára 1945 bolo na infekčnom oddelení v Trenčíne hospitalizovaných 16 zaistencov a jeden vojak z tábora. Ďalších 37 chorých osôb bolo umiestnených v provizórnej táborovej ošetrovni.⁷⁰ Nemci žiadali okamžité zrušenie tábora, pretože sa obávali rozšírenia choroby do blízkej a strategicky dôležitej zbrojovky. Nepokoje v tábore i úteky zaistencov z neho prispievali k tomu, že i župa a starosta Dubnice nad Váhom súhlasili s jeho zrušením. Nepokoje sa podarilo potla-

67 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 150 – 151.

68 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 85 – 87.

69 ŠAPB, f. ONÚ Dubnica nad Váhom, šk. č. 23, č. j. 676/1945.

70 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 158 – 159.

čiť dočasne nasadeným nemeckým strážnikom. Koncom januára ich vystriedal oddiel kapitána Mičkovica.⁷¹

Chorých na škvrnitý týfus neubúdalo, práve naopak, do polovice februára mu podľahlo 43 osôb.⁷² Nemci sa rozhodli radikálne zakročiť. Riaditeľ dubnických Škodových závodov, ktoré vyrábali zbrane pre nemeckú armádu – Franz Sonnewend dal 23. februára 1945 súhlas na vykopanie asi 1,5 metra hlbokej jamy v závodnej časti „Údolie“ v skupine VII.⁷³ Nemeckí vojaci prišli toho dňa dopoludnia do tábora na nákladných autách, aby údajne odviezli chorých do trencianskej nemocnice. Na autá naložili 26 chorých Rómov a neodviezli ich do sľubovanej nemocnice, ale do areálu zbrojárskeho závodu na konci doliny pod Strážovskými vrchmi. Tu ich v pripravej jame brutálne zavraždili.⁷⁴ Z exhumácie, ktorej sa zúčastnil za veliteľstvo Červenej armády Ivan Čumák, predseda okresného národného výboru František Fišer, lekári MUDr. Karol Zimmer a MUDr. Alexander Cimbálko, za Červený kríž Ferdinand Buňák a za Národnú bezpečnosť Michal Krasnovský⁷⁵ a samotnej exhumáčnej správy je možné rekonštruovať spôsob a priebeh vraždenia. Na prvý pohľad bolo na mieste hrobu vidieť hlinu bez rastúcej trávy, do ktorej boli napichané stromčeky bez koreňov na zamaskovanie. V hĺbke asi 150 cm pod povrchom sa nachádzalo 26 tiel mŕtvych osôb v rôznych polohách. Väčšina sa nachádzala tvárou dole so skrčenými a pritiahnutými nohami, chrániac si tvár. Niektoré obeť sa objímali. V hrobe sa nachádzali i osob-

Exhumované telo zavraždeného Róma, Dubnica nad Váhom (Zdroj: archív Karola Janasa)

né veci obetí ako hrnček, kufrík, chlieb, handry.⁷⁶ Z 26 mŕtvych bolo 19 mužov, jeden chlapec vo veku 15-16 rokov, 6 žien, pričom jedna bola v 7. mesiaci tehotenstva. V telách 18 osôb sa našli stopy po streľbe. Mnohí boli bití tupými predmetmi pri snahe zachrániť sa, čo ukázali početné zlomeniny. Mnohí z nich nezomreli na následky streľby alebo bitia, ale udusením nánosmi hlíny.⁷⁷ Podľa dokladov nájdených pri exhumácii sa podarilo identifikovať niekoľko osôb s menami: Ondrej Čajka, Albín Pihík, Ján Gorol, Sebastián Štefan Malík, Jozef Bihary.⁷⁸ Udalosti z údolia za závodmi je možné rekonštruovať i z výpovedí pri vyšetrovaní v roku 1946. Napr. Jozef Silný, ktorý pracoval v závodoch ako nad-

strážnik, vypovedal: „Keď sme prišli asi na 100-200 m k objektu 811, jeden gestapák nám kýval, aby sme išli na späť. Napriek tomu, že nás tento vracal, vyliezli sme na okraj hory a odtiaľto sme sledovali, čo sa bude ďalej robiť. Cigáni z auta zliezli dolu. Ako som videl, všetci mali zviazané ruky vzadu. Niektorí niesli na chrbte na zviazaných rukách deti, ktoré s nimi boli privezené. Keď prišiel niektorý Cigán k jame, posotil ho do jamy. Potom som videl, že asi štyria Cigáni nosia z áut nejaké batožiny. Keď všetky tieto priniesli k jame, hodili ich do jamy a tiež tam gestapáci sotili aj týchto Cigánov. Keď už boli všetci Cigáni v jame, gestapáci sa postavili okolo jamy a z automatov dávkami počali do Cigánov strieľať. Keď všetkých asi po-

71 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 89 – 91.

72 Tamže, s. 92.

73 ŠAPB, f. Okresný národný výbor (ďalej ONV) Ilava, šk. č. 20, č. j. 1001/1946.

74 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 159.

75 ŠAPB, f. ONÚ Dubnica nad Váhom, šk. č. 24, č. j. 2194/1945.

76 ŠAPB, f. ONV Ilava, šk. č. 20, č. j. 1001/1946.

77 ŠAPB, f. ONÚ Dubnica nad Váhom, šk. č. 24, č. j. 2201/1945.

78 JANAS, K.: K vzniku a vývinu zaisťovacieho tábora v Dubnici nad Váhom (1944 – 1945). In: HÜBSCHMANNOVÁ, M. a kol.: *Romano džániben*. Praha 2002, s. 22.

strievali, sami tí istí gestapáci zahrnuli jamu...“⁷⁹

Deň po vražde Rómov v Dubnici nad Váhom, teda 24. februára 1945, bola v tábore zrušená karanténa. Podmienky v tábore sa ani potom nezlepšili. 8. apríla 1945 oboznámili strážiaci žandári Rómov v tábore o úmysle opustiť ho. Správa sa medzi nimi rýchlo rozšírila a pri úteku sa ho snažili vyrabovať. Nemci počas ústupu z Dubnice nad Váhom celý tábor zapálili, pričom celý ľahol popolom.⁸⁰

ĎALŠIE PRÍPADY FYZICKEJ LIKVIDÁCIE RÓMOV

Do roku 1944 nie sú na území vtedajšieho Slovenského štátu zaznamenané prípady najhorších možných „opatrení“ proti Rómom. Až pri nemeckej okupácii a vypuknutí SNP dochádzalo k ich popravám, pričom dôvodom mohlo byť iba podozrenie z pomoci partizánom. Okrem nemeckej účasti na popravách sa ich aktívne zúčastňovali i slovenské jednotky, najmä Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy.

Spomínanými prípadmi bola napr. vražda 7 Rómov v Kvetnici pri Poprade dňa 15. septembra 1944. V Tisovci vtrhli 21. novembra 1944 nemeckí vojaci do osady a pre podozrenie z pomoci partizánom odvliekli všetkých mužov vo veku 14 – 60 rokov, následne ich zastrelili. Pri Čiernom Balogu v osade Vydrovo boli zastrelení všetci muži – Rómovia, pričom ženy s deťmi zavreli v osade Jergov do drevenice, ktorú následne zapálili. Veľké množstvo Rómov bolo zavraždených z okolia Banskej Bystrice v Kremničke. Medzi nimi i tí, ktorých gardisti odvliekli z Krupiny a Ilje. Rómov z Lutile zastrelili Nemci v Dolnom Tur-

Stavba železničnej trate Prešov – Strážske (Zdroj: Múzeum dopravy v Bratislave)

čeku 2. novembra 1944.⁸¹ Vo Zvolene zavraždili nemeckí vojaci Rómov z Dúbravy, Detvy a Podkriváňa. Masové vraždy boli vykonané v Nemeckej, Kríži nad Hronom, Brezne atď.⁸² Hoci z územia Slovenského štátu neboli Rómovia transportovaní do nacistických koncentračných táborov a táborov smrti, i tak sa odhaduje, že pri vraždách zahynulo viac ako 1 000 príslušníkov tohto etnika. Naopak, Rómovia žijúci na južnom Slovensku, ktoré v tom čase okupovalo Maďarsko, boli transportovaní do

vyhladzovacích táborov v Ríši. Takými táborami boli Buchenwald, Ravensbrück a Dachau.⁸³

ZÁVER

Aby sme mohli lepšie pochopiť prístup úradov k Rómom v období existencie Slovenského štátu, je nevyhnutné zaoberať sa problematikou i v hlbšej minulosti. Dôvodmi, prečo sa v úvode venujeme i štatistikám z čias 1. ČSR a legislatíve z čias monarchie, sú fakty, že do určitej miery inšpirovali neskôr vydané zákonné

79 Tamže, s. 22 – 23. Svedectvo nadstrážnika je sčasti spochybniteľné.

80 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 94 – 95.

81 NEČAS, C.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 – 1945*, s. 161.

82 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike*, s. 99 – 101.

83 LETZ, R.: *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*, s. 149.

normy, a tiež nemožno ďalšie udalosti vytrhnúť z kontextu súvislostí. Už vtedy sa ozývali prvé hlasy na zakročenie voči Rómom pri potulovaní a krádežiach, pričom samosprávy navrhovali rôzne opatrenia pred najvyššie orgány zákonodarnej a výkonnej moci. Až rasová politika Ríše využívaná v praxi inšpirovala radikálov v prístupe k rómskej menšine. Riešenie tzv. rómskej otázky na Slovensku počas rokov 1939 – 1945 nenadobudlo také rozmery, ako napr. pri otázke židovskej. Keďže sa na majetku Rómov nedalo zbohatnúť, väčšina ľudí a úradov nevenovala rómskej problematike väčšiu pozornosť. Nesystémové a často

protirečivé pokusy o riešenie narobili oveľa viac škody, čo sa prejavuje ešte i dnes. Protirómske nariadenia neriešili problémy systémovo a i úradníci sa k nim stavali laxne. Deklarovaný prínos pracovných útvarov sa nepodarilo docieľiť, slúžili iba ako zdroj lacnej pracovnej sily, kde sa ponížovalo a trestalo. Pri perzekúciách voči Rómom v Slovenskom štáte sa neprikróčilo k brutálnym metódam ako v okolitých štátoch, ani neboli posielaní do táborov smrti v okupovanom Poľsku. Netýka sa to príslušníkov rómskej menšiny, ktorí sa po Viedenskej arbitráži ocitli na území okupovanom Maďarskom. Mnohí z nich zahynuli vo vyhľadzo-

vacích táboroch na území Nemecka. Je potrebné tiež zohľadniť, že Nemci nemali na Slovensku o Rómom taký záujem ako o Židov. To sa zmenilo v roku 1944, kedy nemecká armáda okupovala Slovensko. Zostrili sa perzekučné metódy, otvoril sa Zaisťovací tábor pre Cigánov v Dubnici nad Váhom, ktorý nadviazal na pracovné útvary pre asociálov podobný tým, nachádzajúcim sa v Ríši. Stačila zámienka v podobe šírenia škvrnitého týfusu a Nemci vykonali masovú popravu nakazených. Faktom ale zostáva, že na brutálnom prenasledovaní Rómov, ktoré často končilo ich smrťou, mali svoj aktívny podiel i Slováci.

Pavol Makyna • “Roma Question“ Solution in Slovakia in the Years 1939 – 1945 and Mass Murder of the Roma in Dubnica nad Váhom

“Roma question“ solution in Slovakia in the years 1939 – 1945 cannot be compared with the so-called Jewish question in relation to the number of people persecuted on racial grounds. Due to the fact one could not enrich himself with the property of the Roma minority, the majority of people and authorities did not pay lot of attention to Roma issues. Non-systemic and often contradictory attempts were rather harmful, what may be observed even today. Anti-Roma attempts did not solve the problems in a systemic way and civil servants were also negligent to them. The announced positive contribution of labour units could not have been reached; the Roma were used only as a cheap labour force, humiliated and punished. Persecutions against Roma citizens in the Slovak State did not use brutal methods as in neighbouring countries; the Roma were also not sent to death camps in occupied Poland. But it is necessary to take into consideration that the German Nazis were not that much interested in the Roma as it was the case of the Jews. This changed in 1944 when the German Army occupied Slovakia. Persecution methods became more restrictive; Detention Roma Camp was opened in Dubnica nad Váhom following up labour units for inadaptible citizens and it was similar to those in German Reich. An excuse in form of disseminating information that epidemic typhus was spread was enough for the Germans to murder all those who were infected. It is true that also the Slovaks played an active part in brutal persecution of the Roma that often resulted in their deaths.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Históriu vyštudoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V súčasnosti je pracovníkom sekcie vedeckého výskumu v Ústave pamäti národa. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským a regionálnym dejinám 20. storočia, židovskému a rómskemu holokaustu a historickým otázkam vzájomného pôsobenia človeka a životného prostredia. Publikoval viacero vedeckých štúdií a odborných článkov. Je autorom viacerých výstav zameraných na regionálne dejiny mesta Púchov a jeho okolia.

SALEZIÁN VILIAM VAGAČ V ZOVRETÍ A ZÁPASE S KOMUNISTICKÝM REŽIMOM

PATRIK DUBOVSKÝ

ÚVOD

Perzekúcie saleziánov komunistickým režimom na Slovensku a v Československu sú dôležitou a pomerne dobre spracovanou témou. Don Ernest Macák SDB¹ napísal svoje *Zápis-ky spoza mreží*² už počas internácie slovenských rehoľníkov v Podolínci od roku 1950 a je autorom aj ďalších relevantných prác ako *Dva roky v katakombách* (2000), *Bláznom pre Krista* (2004), *Utečenci pre Krista* (2006), *Prenasledovaní pre Krista* (2008)³.

Jednou z prvých kníh o prenasledovaní rádov je práca *Nebudete ich môcť rozvrátiť*⁴, s podtitulom *Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943 – 1989*, autorom ktorej je František Mikloško. State o prenasledovaní saleziánov sú aj samozrej- mou časťou dvojdielnej knihy *Zločiny komunizmu na Slovensku I, II*.⁵

Historik a archivár Ján Milan Dubovský s využitím archívov ministerstva kultúry (ďalej MK SSR) spracoval pútavú prácu o likvidácii mužských reholí na Slovensku s názvom

*Akcia kláštory. Komunistický režim na Slovensku v boji proti mužským rehoľiam v rokoch 1949 – 1952*⁶.

Témou vykonštruovaných procesov so saleziánmi sa zaoberá Juraj Kováč vo svojej štúdii s názvom *Procesy so slovenskými saleziánmi v 50. rokoch*⁷, uverejnenej v štvrťročníku *Pamäť národa*.

Nechýba záznam osobných svedectiev a životných osudov jednotlivých saleziánov. Michal Titus Radošinský je autorom knihy *Don Titus Zeman „Vatikánsky špión?“*⁸ o činnosti saleziána Tit(us)a Zemana, ktorý spolu s donom E. Macákom a šenkvičským kňazom, neskôr tiež saleziánom Alfonzom Paulenom a ďalšími organizoval úteky mladých saleziánov do zahraničia, pričom bol zaistený Štátnou bezpečnosťou (ďalej ŠtB), vytrpel si kruté vyšetrowanie a bol odsúdený na 25 rokov väzenia. Salezián don Anton Srholec je autorom pútavej knihy *Svetlo z hlbín jáchymovských lágrov*⁹, ktorá opisuje ťažké, no vierou presvietené väznenie a nútené práce väznených salezi-

ánov i iných duchovných v komunistických pracovných táboroch.

Rehoľná sestra Kamila Novosedlíková FMA¹⁰ vydala knihu *Dejiny Inštitútu dcér Márie Pomocnice na Slovensku*¹¹, ktorá čiastočne zachytáva i pôsobenie mužskej vetvy rehole saleziánov.

Autor tejto štúdie spracoval životné osudy Viliama Vagača SDB v knihe *Salezián, misionár, väzeň*¹², ktorú pri príležitosti 200. výročia narodenia dona Bosca a s doslovom Antona Srholca SDB v roku 2015 vydalo vydavateľstvo Don Bosco v Bratislave.

MLADOSŤ A MISIONÁRSKA SLUŽBA

Salezián Viliam Vagač (1887 – 1970) patrí k najstarším slovenským saleziánom. Spája v sebe takmer všetky základné problémy a témy života tejto rehole. Je s ňou spojený od jej príchodu na Slovensko v roku 1924. Založil a rozvíjal časopis saleziánov Don Bosco. Neskôr pôsobil v misiách a okúsil prenasledovanie počas komunizmu.

- 1 SDB – Saleziáni don Bosca. Pozri: www.saleziani.sk
- 2 MACÁK, E.: *Zápis-ky z poza mreží*. Bratislava 1996, s. 80.
- 3 Všetky menované knihy vyšli vo vydavateľstve Don Bosco v Bratislave.
- 4 MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*. Archa 1991, s. 283.
- 5 *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989, I, II*. Prešov 2001, s. 576 a 744.
- 6 DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia kláštory*. Martin 1998, s. 295. Autor tejto publikácie sa venoval aj téme prenasledovania ženských reholí. Pozri: DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia rehoľnícky*. Martin 2001, s. 338.
- 7 KOVÁČ, J.: *Procesy so slovenskými saleziánmi v 50. rokoch. Pamäť národa*, roč. 8, 2012, č. 1, s. 33 – 57.
- 8 RADOŠOVSKÝ, M. T.: *Don Titus Zeman „Vatikánsky špión?“*. Prešov 2005, s. 184.
- 9 SRHOLEC, A.: *Svetlo z hlbín jáchymovských lágrov*. Bratislava 1991, s. 160.
- 10 FMA – Dcéry Márie Pomocnice. Ženská vetva saleziánskej Kongregácie založenej don Boscom. Pozri: www.salezianky.sk
- 11 NOVOSEDLÍKOVÁ, K.: *Dejiny Inštitútu dcér Márie Pomocnice na Slovensku*. Bratislava 2005, s. 248.
- 12 DUBOVSKÝ, P.: *Salezián, misionár, väzeň*. Bratislava 2015, s. 120.

Viliam Vagač SDB ako kňaz v slovenskom saleziánskom ústave v Perosa Argentina pri Turíne (Zdroj: Archív SDB Bratislava)

Pochádzal zo známej bryndziarskej rodiny zo Starej Turej¹³, ktorá obchodovala až vo Viedni. Tam sa aj vyučil za obchodníka, no v rodinnej tradícii nepokračoval. Na prahu do-

spelosti sa rozhodol pre poslanie byť rehoľníkom, misionárom, kňazom.

Patril k prvým mladíkovi zo Slovenska, ktorí od roku 1905 študovali na uhorskom saleziánskom ústave v Taliansku, neskôr prešiel pôsobiskami v Uhorsku, Poľsku, Slovinsku a neskôr po I. svetovej vojne už ako kňaz v slovenskom ústave v Taliansku. Do Spoločnosti dona Bosca vstúpil v roku 1909 a v roku 1919 bol v poľskom Osvienčime vysvätený za kňaza¹⁴. Navštevoval Slovensko a získaval nových adeptov, no zároveň po I. svetovej vojne pracoval na založení prvého saleziánskeho ústavu v Československu (ďalej ČSR) a na Slovensku.

Najmä zásluhou dona Vagača tak v roku 1924 bol v Šaštíne zriadený takýto prvý ústav s názvom Marianum. Don Vagač bol menovaný farárom v Šaštíne¹⁵, zaslúžil sa však aj o vybudovanie ústavu, zveľadenie šaštínskej baziliky, napríklad zavedením nových zvonov, rozvoj pútnického hnutia, no najmä úctyhodný nárast nových študentov saleziánskeho ústavu a mladých rehoľníkov SDB.

Krátku dobu pôsobil don Vagač aj vo Svätom Beňadiku¹⁶, kde sa pričínal o rozvoj ústavu a noviciátu, povznesenie svätobeňadickej baziliky a filiálok Orovnica a Kozárovce.

Následne don Vagač odišiel do misií, kde v Brazílii v ozaj misionárskych podmienkach pralesov a indiánskych kmeňov pracoval a slúžil 15 rokov. Na jar 1947 sa ako 60-ročný vrátil na Slovensko a začal praco-

vať v Saleziánskom ústave v Hodoch pri Galante. Odtiaľ, už počas hrozby likvidácie reholí, bol začiatkom roku 1950 vyslaný za kňaza do štátnej nemocnice v Bratislave¹⁷.

SLOVENSKÍ SALEZIÁNI A DON VAGAČ PO FEBRUÁRI 1948

Proticirkevná politika komunistov v Československu skoro po februári 1948 udrela aj na slovenských saleziánov. Na konci školského roka 1948/49 nová moc zrušila a poštatnila saleziánsky ústav a oratórium v Michalovciach, Žiline a Komárne a v Trnave ústav a malý seminár saleziánov.¹⁸ Mal nasledovať aj hlavný saleziánsky ústav v Šaštíne, kde chceli sústrediť saleziánov zo štyroch skonfiškovaných ústavov. Šaštínskych 80 študentov plánovali jednoducho poslať domov, na čo bol už aj pripravený výmer Povereníctva školstva. Toto sa však podarilo saleziánom, na čele s provinciálom Jozefom Bokorom SDB, pre tento raz ešte odvrátiť.

Na porade organizovanej Štátnou kultovou správou Povereníctva školstva v auguste 1949 k budúcnosti práce reholí bolo saleziánom odporučené, aby začali spolupracovať s Československým zväzom mládeže, ktorému ako jedinému bola režimom zverená výchova mládeže. Vtedajší inšpektor saleziánov, súputník dona Vagača don Jozef Bokor na otázku, prečo saleziánov vyviezli z ich ústavov, dostal odpoveď, že to bola práca Štátnej bezpečnosti¹⁹.

Saleziáni sa mali venovať svojej

- 13 TRUHLÍKOVÁ, V.: *Malá kronika Starej Turej*. Stará Turá 2011, s. 55. Pozri tiež: Archív saleziánov (ďalej A SDB) Bratislava, f. osobný fond V. Vagača. Pamäti z vlastného životopisu V. Vagača z roku 1961.
- 14 PAŠTEKA, J. A kol.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Nitra 2000, s. 1436. Tieto udalosti opisuje don Vagač vo svojom vlastnoručne písanom životopise z roku 1961, uloženom v Archíve SDB Bratislava, f. Osobný fond Viliama Vagača.
- 15 Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA Bratislava), fond Krajský národný výbor Bratislava (ďalej f. KNV Bratislava), Cirkevný odbor 1949 – 1960, osobný spis kňaza V. Vagača.
- 16 V súčasnosti Hronský Beňadik.
- 17 Toto bohaté rehoľné, kňazské i misionárske pôsobenie dona Vagača zachycuje mesačník *Don Bosco*, ktorý založil don Vagač, ročn. I – VII z rokov 1930 – 1936 a jeho nasledovnícky časopis *Saleziánske zvesti*, ročníky I – XI z rokov 1937 – 1947. Časopis je dostupný v Univerzitnej knižnici v Bratislave (zbierka periodickej tlače).
- 18 DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia kláštoru*, s. 9.
- 19 Poradu viedol vtedajší vedúci kultového odboru Povereníctva školstva, vied a umení kňaz ThDr. Jozef Straka, člen KSS.

duchovnej správe na svojich farách po tom, čo prišli o prvé ústavy. Na túto duchovnú správu im mali byť ponechané kláštory v Bratislave, Šaštíne, Nitre a vo Svätom Beňadiku. Do saleziánskych kláštorov pri pútnických kostoloch (Šaštín a Svätý Beňadik) mali byť dosadení zmocnení režimu. Tento plán komunistov sa však nerealizoval, pretože vo vedení komunistickej strany začalo začiatkom roku 1950 prevažovať oveľa tvrdsie vysporiadanie sa s rehoľami.

No i tak v roku 1949 bolo na Slovensku zrušených už skoro 40 rehoľných domov, z toho štyri saleziánske.²⁰ Režim spustil kampaň proti „najnebezpečnejším“ rehoľiam, ktoré mali v spoločnosti najmä účinný pedagogický vplyv na mládež, teda i proti saleziánom. O nich konštatovala Cirkevná komisia ÚV KSČ začiatkom roku 1950, že „sú najnebezpečnejší pre svoju relatívne pokrokovú činnosť medzi mládežou“.²¹ V roku 1950 bolo vo vzdelávaní a rehoľnej formácii na Slovensku vyše 290 saleziánov, ktorí vzdelávali vyše 430 študentov.²² V marci 1950 saleziánsky ústav v Hodoch komunisti poštátnili, ako aj saleziánsky noviciát vo Svätom Beňadiku, pedagogický študentát saleziánov v Šaštíne a saleziánsky bohoslovecký inštitút vo Sv. Kríži nad Hronom. Do ústavov boli dosadení zmocnení režimu. Ich prítomnosť v kláštoroch skončila k 1. aprílu 1950. V šaštínskom kláštore však zostali až do 13. apríla a pripravovali informácie pred Akciou K – likvidáciou mužských kláštorov v ČSR. Dozor nad celou akciou mal povereník – predseda Slovenského úradu pre veci cirkevné Gustáv Husák.²³

Komunisti plánovali do šaštínskeho kláštora k miestnym 79 saleziá-

Viliam Vagač pred návratom z misii, Sao Paulo, Brazília 1947 (Zdroj: Archív SDB Bratislava)

nom zviesť ďalších 214 rehoľníkov saleziánov. Teda týchto 293 osôb malo byť ubytovaných v priestore, kde by sa podľa zmocnencov Povereníctva školstva a umení (ďalej PŠU) z marca 1950 zmestilo maximálne 200 osôb. Do tzv. kárneho kláštora v Pezinku malo byť umiestnených 17 tzv. reakčných saleziánov, medzi nimi aj provinciál saleziánov Jozef Bokor. Šaštínski saleziáni sa o pripravovanej akcii dozvedeli skôr, a preto stačili poskrývať hodnotné veci, písacie stroje a peniaze, ktoré mali byť skonfiškované. O tom kde, vedel provinciál don Jozef Bokor, neskôr údajne aj don Viliam Vagač.

Organizátori likvidácie kláštorov však zistili, že kláštor v Šaštíne veľmi vyhovuje účelu izolácie salezi-

ánov. Bolo to pútnické miesto, kam prichádzali najmä v máji a septembri tisíce veriacich, ležalo blízko hraníc s Rakúskom a obyvateľstvo mesta i okolia bolo naladené proti režimu. Preto naplánovali a zrealizovali presun 256 saleziánov do koncentračného kláštora v Podolínci, a to na noc z 24. na 25. apríla 1950. V žargóne ŠtB to bola tzv. Akcia K1.

Don Vagač mal vtedy 63 rokov, a tak tri roky po svojom návrate z misii pôsobil od januára 1950 z poverenia provinciála dona Bokora a so súhlasom trnavského biskupa Lazíka ako duchovný správca – kurát v bratislavskej Štátnej nemocnici v Bratislave na Mickiewiczovej 7, kde mal aj súkromný byt. Bol kňazom pre rehoľné sestry z Kongregácie Milosrdných sestier Svätého kríža (ďalej sestier Svätého kríža), medzi nimi aj pre sestru Zdenku Schelingovú SC-SC²⁴ a pre pacientov a zamestnancov tejto nemocnice²⁵.

PO AKCII K

Na základe vyjadrení vedúceho kultového odboru povereníctva školstva kňaza Jozefa Straku z roku 1949, že štát postihne aj rehoľné rády, sa saleziáni od novembra 1949 pripravovali na svoju činnosť v „ťažkých časoch“. Následne tak boli viacerí saleziáni so súhlasom biskupa Lazíka umiestnení na fary v okolí Bratislavy. Tam mali pokračovať v „saleziánskej“ výchove najmä mládeže a mali byť aktívnejší ako diecézni kňazi, keďže tí sa po prijatí proticirkevných zákonov na jeseň 1949 dostávali pod enormný tlak režimu.

Saleziáni na farách sa mali ďalej zamerať na vyučovanie náboženstva na školách, zlepšiť svoje kázne

20 DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia K*, s. 15.

21 *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, Edice dokumentů I. Praha, Brno 1994, s. 334 a s. 389.

22 DUBOVSKÝ, J. M.: *Akcia K*, s. 42. Tieto údaje z tohto obdobia sa rôznia. Pozri: MIKLOŠKO, F.: *Nebudete ich môcť rozvrátiť*. Bratislava 1991, s. 211. Autor uvádza 252 saleziánov v roku 1950.

23 PEŠEK, J. (zost.): *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2003, s. 141.

24 SCSC – Kongregácia Milosrdných sestier Svätého kríža. Pozri: www.sestrysvkriza.sk

25 A SDB Bratislava, f. osobný fond Viliama Vagača, SDB, dokument Kontinuita môjho zamestnania ako farára, šk. 1.

Don Viliam Vagač ako kňaz v Štátnej nemocnici v Bratislave, rok 1951 (Zdroj: Archív SDB Bratislava)

či vplývať na rodičov, aby nedávali svoje deti do štátnych internátov, kde by podliehali ateizačnému pôsobeniu. Mali vplývať na veriacich, aby sa nezapájali do politickej činnosti, organizovanej KSČ, keďže platil exkomunikačný dekrét pre členov KSČ. V neposlednom rade mali podporovať tajne študujúcich saleziánskych adeptov na kňazstvo.²⁶

Po apríli 1950, po tzv. Akcii K alebo barbarskej noci, na celú túto poväčšine tajnú prácu saleziánov však boli potrebné nemalé prostriedky, najmä finančné, ale i veľa odvážnych pracovníkov, ktorí pomáhali skrývajúcim sa kňazom a rehoľníkom, utekajúcim za hranice. Don Viliam Vagač ako najstarší bol poverený sprá-

vou tajných financií saleziánov, ktoré sa Štátnej bezpečnosti (ŠtB) nepodarilo zhabať v čase od barbarskej noci. Hoci svoju rolu vykonával s odvahou a múdrosťou, vtedajšia komunistická ŠtB ho po apríli 1950 sledovala.

V máji 1950 sa don Vagač stretol v svojom byte v štátnej nemocnici s donom Valábkom, ktorý tam bol na vyšetrení, a oznámil mu, že ide písať list hlavnému predstavenému donovi Ricaldonemu do Turína, aby Valábka poveril zastupovaním internovaného dona Bokora. Z Turína prišla odpoveď v podobe latinsky písaného zakonšpirovaného listu, že zástupcom provinciála má byť ozaj don Valábek. Ten však funkciu neprevzal,

lebo bol internovaný v Podolínci, ale ujal sa jej po dohode s donom Bokorom don Vagač²⁷, ktorý následne korešpondenciu s donom Bokorom ničil. List s poverením od dona Bokora don Vagač ukázal len spolubratom Jánovi Chrenkovi a Ernestovi Macákovi.²⁸

Inými slovami, keďže don Vagač po Akcii K nebol internovaný, bol práve on v máji 1950 tajne poverený inšpektorom donom Bokorom funkciou zástupcu provinciála tých saleziánov, ktorí neboli internovaní v sústredovacích kláštorech po Akcii K.²⁹ Don František Valábek bol internovaný v Podolínci, a tak len tam mohol vykonávať zástupcu dona Bokora pre tamjších saleziánov. Pod Valábkovým vedením sa v Podolínci internovaní saleziáni až na dvoch rozhodli neprijímať miesta na farách po internovaných „reakčných“ kňazoch, aby tak nepodporovali takéto násilne uprázdňovanie miest farárov.

Don Jozef Bokor bol rozpracovávaný Štátnou bezpečnosťou v akcii s krycím názvom Inšpektor³⁰ a internovaný v kláštore v Želive. Toto donovi Vagačovi oznámili v máji 1950 rodičia dona Bokora. Don Vagač mu písal šifrované listy a konzultoval svoje rozhodnutia. Asi koncom roka 1950 mu písal o internovaných sestričkách saleziánkach a o situácii mladých saleziánov v internačnom kláštore v Podolínci.

Don Vagač sa aktívne stretával v svojom byte aj s roztrúsenými mladými saleziánmi a usmerňoval ich, napr. na prácu s mládežou, aby sa stránili svetského života, či aby sa

26 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti, Správa Štátnej bezpečnosti (ďalej KS ZNB – S ŠtB) Bratislava, vyšetrovacie spisy, BA-V-1356, Protokol o výpovedi s V. Vagačom z 10. 1. 1956.

27 Tamže, Prípád Inšpektor, dok. č. 1.

28 Podľa spomienok dona Ernesta Macáka sa viacero pokynov prenášalo len ústne. Na dona Viliama Vagača spomína ako na veľmi nadaného a schopného kňaza a rehoľníka, ktorý sa však „nevzdržal v tlačeni“ vzrastajúceho útlaku po roku 1948. Na poverenie dona Bokora si v rozhovore s autorom po 64 rokoch nedokázal spomenúť. Pozri tiež: A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB- S ŠtB Bratislava, BA – V – 1356, Akcia Inšpektor.

29 De iure don Vagač uznával zastupovanie dona Bokora donom Valábkom, určené hlavným predstaveným SDB. Don Valábek napr. dal novokňazom, ktorých odporučil na vysvätenie don Vagač, tajné fakulty.

30 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, vyšetrovacie spisy, BA-V- 1356, Prípád Inšpektor , dok. č. 2 – 5.

verne pripravovali na kňazský život. Na to využíval peniaze, ktoré saleziánom nezhabali počas likvidácie kláštorov v apríli a máji 1950, alebo tie, čo prichádzali zo „saleziánskych“ fár za intencie. Tiež za ne kupoval potraviny a iné potreby pre internovaných saleziánov, ktoré im potom pašovali do sústreďovacích kláštorov. Viliam Vagač totiž tvrdil, že nerešpektuje úradné zrušenie kláštorov a zákaz činnosti reholí.

Zo svojej pozície sa don Vagač snažil riadiť zvyšky saleziánskeho rádu, spravovať nezhabaný majetok a tiež pomáhať pri vysväcovaní kňazov z radov mladých saleziánov. A na základe pokynov dona Bokora riadil saleziánov i saleziánky mimo sústreďení. Podarilo sa mu napríklad v júli 1950 navštíviť komunitu saleziánok v Nitre tesne pred Akciou R – likvidáciou ženských kláštorov.

Tak don Vagač v polovici januára 1951 píše dvom saleziánskym spolubratom, ktorých dislokovali na fary pred likvidáciou kláštorov o svojom zastupovaní dona Bokora a tlmočí im nariadenie, aby sa nedali prekladať v rámci farskej služby, ale aby na všetko vyžadovali súhlas predstaviteľných rehole.³¹ Don Vagač oznamuje túto svoju úlohu aj iným saleziánom a zaujíma sa o ich činnosť, napr. o prevádzanie cez hranice, ktoré v tom čase organizovali don T. Zeman, don E. Macák a ďalší.

Don Vagač pristupoval veľmi zodpovedne a horlivo k sprostredkovaniu vysväčovania tajných kňazov, pretože hrozilo vytvorenie režimom kontrolovanej, tzv. národnej cirkvi, odtrhutej od Vatikánu.

Mená klerikov – adeptov na kňazstvo dostával don Vagač od dona Valábka z Podolínca, ktorý mal o nich prirodzený prehľad, keďže pred internáciou pôsobil ako direktor sale-

ziánskej bohosloveckej školy vo Svätom Kríži nad Hronom. V Podolíneci k tomu mohol zvoliť aj kapitolu, ktorá by to schválila. Na vysvätenie sa takto žiadali aj saleziánski klerici, ktorí si vykonávali vojenskú službu a mali ukončené tajné štúdiá. Listovú komunikáciu medzi Vagačom a Valábkom zabezpečil v októbri 1950 saleziánsky bohoslovec František Buzek. O tajných vysviackach, ako aj napr. o útekoch saleziánov do zahraničia či represáliách voči zatknutým spolubratom informoval tajne don Vagač dona Bokora. Spôsob šifrovanej komunikácie dokazuje aj odkaz dona Vagača donovi Sandtnerovi do Podolínca, kde ho informuje o úspešnom prechode jednej zo Zemanových skupín saleziánskych klerikov do Turína takto: „*Pracovná skupina sa zastavila na hrobe starého otca*“ – myslel tým dona Bosca. Don Vagač však tieto úteky neschvaloval, obával sa, a právom, veľkého utrpenia, ak by utekajúcich saleziánov chytili. Titus Zeman sa snažil pred ŠtB utajovať svoje styky s donom Vagačom, pravdepodobne aby ho chránil.³²

V dusivej atmosfére zatýkania píše v januári 1951 don Vagač po latinsky list rožňavskému biskupovi Róbertovi Pobožnému, kde mu oznamuje mená saleziánskych adeptov na kňazskú vysviacku Miroslava Kyselú, Jána Beňa a Jána Mikesa, ktorý poslal po Kyselovi.³³ Biskup Pobožný podľa dona Vagača vysvätil saleziánov Jána Beňa a Františka Szabadoša. Po nariadení domácej internácie biskupa Pobožného sa donovi Vagačovi podarilo cez jezuitu Jozefa Marka, ktorý sa liečil v štátnej nemocnici, nakontaktovať na tajného biskupa Hnilicu, aby pokračoval vo vysväcovaní saleziánskych klerikov.³⁴ A tak prví klerici boli biskupom Hni-

licom v byte dona Vagača tajne vysvätení, každý osve, aby o sebe nevedeli a pri možnom násilnom vyšetrowaní sa nemohli navzájom prezradiť. Novokňazi dostali príkaz, že pokiaľ trvá stav núdze, nesmú slúžiť na verejnosti sv. omše. O týchto vysviackach zakonšpirovanými formuláciami, napr. „všetci sú v poriadku“, informoval don Vagač dona Bokora, internovaného v Želivi, i dona Valábka, v tom čase už internovaného v českom Oseku. Tak boli v byte dona Vagača tajným biskupom Hnilicom vysvätení saleziánski klerici Jozef Štamec, Ján Mikes, Anton Radošovský, Stanislav Sloboda, Miroslav Kysela.³⁵

Svoje vysvätenie zo 6. mája 1951 potvrdil Anton Radošovský aj pri neskorších výsluchoch ŠtB počas zatýkania saleziánov v polovici 50. rokov. Povedal, že na základe inštrukcií od tajného biskupa Hnilicu i dona Vagača mal svoje vysvätenie tajiť až do vyriešenia saleziánskej otázky. Keďže vec vyjaviť ŠtB ešte počas existencie tvrdého režimu komunistov, je zrejmé, že ŠtB použila pri vy počúvaní, a to nielen na neho, nátlak alebo násilie.

V lete 1951 boli saleziáni František Valábek, Ján Hlubík a Ľudovít Žilka prevezení do internačného kláštora v Želivi, kde potom paradoxne mohli informovať dona Bokora o situácii medzi saleziánmi.

Podľa slov dona Vagača tajné vysviacky začiatkom represívnych 50. rokov mali svoj význam v tom, že predstavovali odpor voči plánom režimu na vytvorenie schizmatickej, tzv. národnej cirkvi. Tajní novokňazi mali vykonávať pastoračiu v „ťažkých časoch“ a mali vplývať na mládež, aby sa držala pravej hierarchie a kňazov. Saleziánski klerici, ktorí sa pripravovali na tajné vysviacky,

31 Tamže, list dona Vagača zo 14. 1. 1951.

32 Tamže, Protokol o výpovedi s Titom Zemanom z 5. 1. 1956

33 Tamže, list V. Vagača s názvom Literae Dimissoriales z 5. 1. 1951.

34 Tamže, Protokol o výpovedi Mateja Marka z 25. 1. 1956.

35 Tamže, Protokol o výpovedi V. Vagača z 25. 1. 1956.

mali mať podporu kňazov na farách a mali si udržiavať rehoľnú formáciu i mimo zhabaných kláštorov. Don Vagač veril, že sa podarí nájsť nejakú dohodu s režimom. Skoro sa však presvedčil o opak.

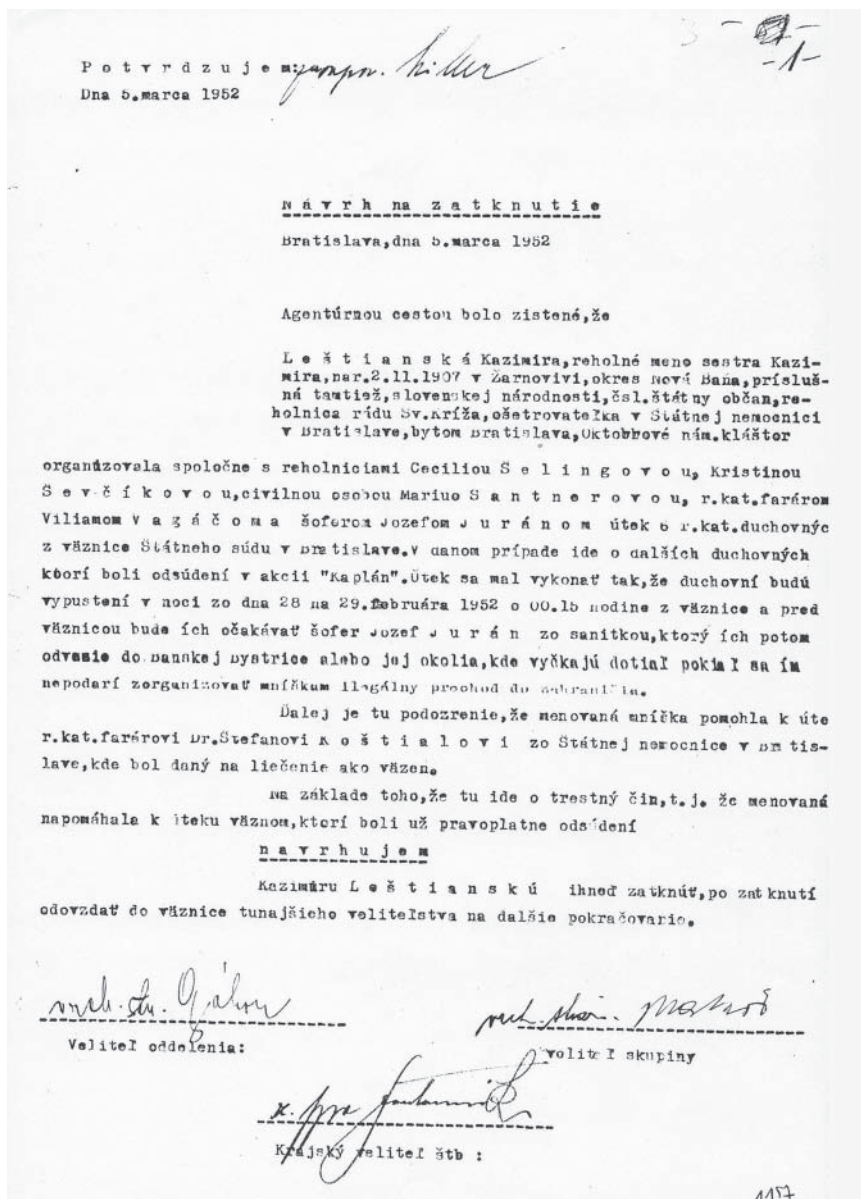
DON VAGAČ A JEHO BLÍZKI V ZOVRETÍ ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

Život dona Vagača, kňaza v štátnej nemocnici v Bratislave, sa radikálne zmenil 29. februára 1952, keď ho zatkla obávaná komunistická ŠtB spolu so sestrou rádu Sv. kríža Zdenkou Schelingovou a ďalšími sestrami slúžiacimi taktiež v štátnej nemocnici v Bratislave.³⁶

Už o pár dní, 5. marca, ŠtB vydala návrh na zatknutie sestry Kazimíry, tiež slúžiacej v štátnej nemocnici, v ktorom ju obvinili, že spolu so sestrou Zdenkou Schelingovou, sestrou Kristínou Ševčíkovou, Máriou Sandtnerovou a Viliamom Vagačom organizovali útek kňazov zaistenej skupiny saleziána Titusa Zemana z justičného paláca v Bratislave.³⁷ Títo boli príslušníkmi ŠtB rozpracovaní v akcii „Kaplán“.

To znamená, že don Vagač vedel o úmysloch sestier týmto kňazom pomôcť, či už ako ich duchovný, alebo ho o to priamo požiadali. Zdá sa, že neváhal a s rizikom odplaty režimu sa zapojil do plánu záchrany kňazov. ŠtB však bola v tomto prípade „šikovnejšia“.

ŠtB spájala tento prípad so skoro vydatým útekom kňaza Štefana Koštiala, ktorému sa za pomoci spomenutých sestier podarilo len pár dní predtým z tejto nemocnice utiecť, no neskôr ho predsa len ŠtB zatkla. K tomuto prípadu vypovedala Anna Mária Tomečková, ktorá pri výsluchu začiatkom apríla 1952 uviedla, že kňaza V. Vagača zatkli u rodiny Sandtnerovej, z ktorej po-

Návrh na zatknutie sestry Kazimíry hovoriaci o zapojení dona Vagača a sestry Zdenky do úteku kňazov (Zdroj: Archív ÚPN)

chádzala aj spomínaná Mária Sandtnerová.³⁸ ŠtB Vagača sledovala, bola mu doslovne v päťach a zatkla ho 29. februára v koordinovanej akcii so zatýkaním sestier v štátnej nemocnici, medzi nimi aj dnes už blahoslavennej sestry Zdenky.

Don Vagač vedel o tom, že Š. Koštial ušiel, skrýva sa a mal mu odovzdať veci a správy, ktoré by mu uľahčili skrývanie a útek. Pred jeho útekem ho začiatkom januára navštívil a hovorili spolu o zaistených saleziánoch zo Zemanovej skupiny,

36 Tamže, Protokol o výpovedi V. Vagača z 25. 1. 1956. Pozri: KOVÁČ, J.: Procesy so slovenskými saleziánmi v 50. rokoch. In: Pamäť národa, č. 1, 2012, s. 33 – 57.

37 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, vyšetrovacie spisy, BA-V-223, Návrh na zatknutie Kazimíry Leštianskej.

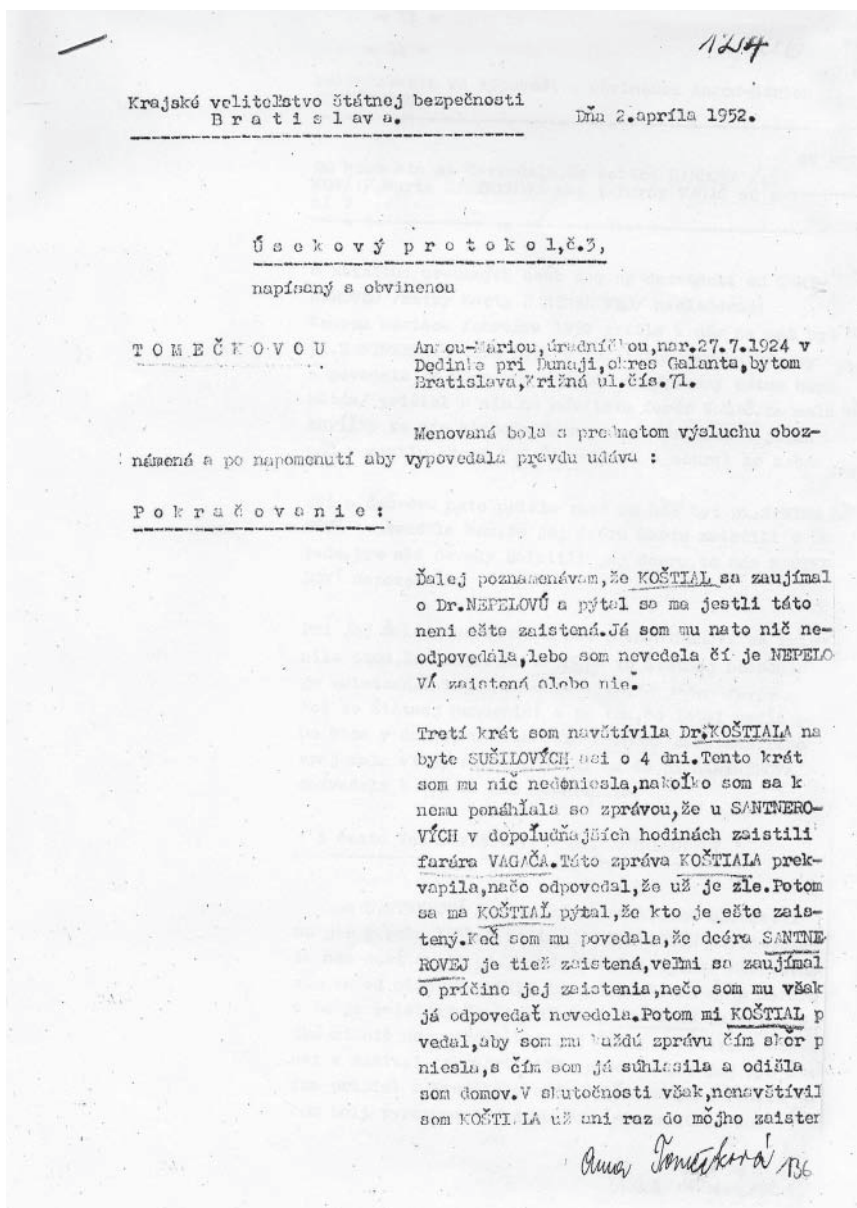
38 Tamže, Úsekový protokol č. 3 s obvinenou Annou Máriou Tomečkovou z 2. 4. 1952.

ktorí mali byť súdení 20. februára 1952, teda 9 dní pred zatknutím dona Vagača a sestry Zdenky. Pár dní predtým chcel don Vagač ešte navštíviť chorého Koštiala, ale sestra Kazimíra mu to nedovolila, bála sa, aby to nebolo podozrivé pre ŠtB, ktorá Koštiala strážila. Po zaistení časti Zemanovej skupiny zostal na slobode don František Reves (Revesz), s ktorým sa chcel Koštial dostať do kontaktu cez dona Vagača a očakával, že ho navštívi. Koštial plánoval, že po úteku zo štátnej nemocnice mu práve don Reves pomôže s útekom do zahraničia, nakoľko mal skúsenosti s útekmi saleziánov v nedávnej minulosti.³⁹ Po zatknutí dona Vagača sa Štefan Koštial už nesnažil s Revesom stretnúť, no i tak ho skoro zatkli.

Štefan Koštial pri výsluchu príslušníkmi ŠtB 5. apríla 1952 vypovedal, že mu pri úteku pomáhali rehoľné zdravotné sestry a kňaz V. Vagač. Don Vagač stihol ešte skrývajúceho sa Koštialovi poslať pápežovo Vianočné posolstvo z roku 1950, ktoré si on opísal na písacom stroji. I to dokazuje, že si don Vagač o Š. Koštiala ako o spolukňaza a štvanca komunistického ŠtB robil starosti.⁴⁰

Po zatknutí bol don Vagač, vtedy už 65-ročný, približne dva a pol mesiaca vo vyšetrovacej väzbe ŠtB, ktorá od neho získala informácie o činnosti saleziánov najmä po likvidácii reholí. Bol prevezený do justičného paláca v Bratislave, nesmel prijímať balíky, okrem bielizne. 30. mája 1952 mu dovolili napísať korešpondenčný lístok jeho sestre Irene Molecovej do Trenčína, v ktorom píše, že je zdravý. Keďže v tom čase zaistili aj jeho synovca Karola Vagača, don Vagač vyjadruje ľútosť nad jeho osudom.

Začiatkom júna ho vypočúval Dr. Winter na známej Štátnej pro-

Protokol ŠtB hovoriaci o zatknutí dona Vagača (Zdroj: Archív ÚPN)

kuratúre, ktorá vyšetrovala vykonštruované trestné činy podľa zákona č. 231/1948 o ochrane ľudovodemokratickej republiky. Don Vagač v jej úvode vypovedal, že zápisnica z jeho vypočúvania na ŠtB je správna. To môže dokazovať, že ŠtB ho zlo-

mila, robila nátlak či použila násilie alebo don Vagač chcel s vyšetrovateľmi hovoriť otvorene, no opatrne.⁴¹

Don Vagač vypovedal, že dával rôznym saleziánom na slobode peniaze, aby prežili, a tiež, že podporoval finančne kňazov, ktorí sa skrý-

39 LAGOVÁ, V. (zost.): *Smrť za mrežami*. Prešov 2006, s. 240 a 242.

40 A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, vyšetrovacie spisy, BA-V-223. Zápis o výpovedi so Štefanom Koštialom z 5. 4. 1952.

41 ŠA Bratislava, f. Štátna prokuratúra, arch. č. 2 SPT III 41/52. Zápisnice z vypočúvania V. Vagača z 2. a 3. 6. 1952 a Správa pre Štátnu prokuratúru Praha z 2. 6. 1952.

vali pred ŠtB. Tiež uviedol, že bol donom Bokorom, vtedy už zaisteným v sústreďovacom kláštore v Želivi, poverený ho zastupovať v naliehavých veciach. Na dona Vagača sa potom obracali saleziánski klerici, ktorí chceli byť vysvätení za kňazov. Don Vagač ohľadom vysviacok najskôr hovoril s biskupom Lazíkom, no keď sa vec nehýbala, obrátil sa prostredníctvom jezuitského kňaza Hnilicu na biskupa Pobožného, ktorý potom vysvätil troch klerikov. Keď bol následne biskup Pobožný internovaný v domácom väzení, vykonal tajný biskup Hnilica v druhej polovici roka 1951 vysviacku troch klerikov tajne v byte dona Vagača. Ten ich potom inštruoval, aby sa neprezradili, dokiaľ nebudú regulárnymi kňazmi nejakej diecézy. Don Vagač pri tajných vysviackach poskytoval bohoslužobné predmety biskupovi Hnilicovi z nemocničnej kaplnky.

Vypovedal aj o tajnom biskupovi Hnilicovi, ktorý po tom, čo ho začala hľadať ŠtB, utiekol tajne do Rakúska. Možnosť vysväcovať tajných kňazov sa tak prerušila. Don Vagač vypovedal aj o finančných sumách, ktoré sa u neho sústreďovali po barskej noci a ktorých malo byť dohromady vyše 1,5 milióna korún. Nakupoval potrebné veci pre roztrúsených spolubratov, pre sústreďených i skrývajúcich sa. Počas vypočúvania ohľadne saleziánskych peňazí don Vagač netajil, že sa u neho ocitali vysoké čiastky, ktoré sa saleziáni takto snažili zachrániť pred skonfiškovaním.

Ako vypovedal o ďalšom, bol informovaný aj o útekoch, organizovaných donom Zemanom. Vyjadril sa, že klerikov od toho odhovárал, no stretal sa s nimi i so Zemanom vo svojom byte. Priznal, že sa stretal aj s Františkom Buzekom a Františkom Revesom, od ktorých mal správy o útekoch.

Don Vagač vypovedal aj o stretnutiach so svojim synovcom sudcom Karolom Vagačom, ktorého informoval o niektorých záležitostiach rehole v ilegite a o tajných vysviackach v svojom byte. Ako uviedol, Karol Vagač ho odhovárал od riskantných krokov, ako napríklad úteky do zahraničia.

Vyšetrotelia sa snažili zistiť čo najviac aj o úteku kňaza Štefana Koštiala práve zo štátnej nemocnice v Bratislave, kde slúžil aj don Vagač, k čomu im don Vagač vypovedal, že o tom vopred nevedel. Prokuratúru tiež zaujímalo, či Štefan Koštial mohol byť tajným biskupom po internovaní biskupa Vojsašáka. To don Vagač poprel. Priznal však, že bol zainteresovaný do úteku šiestich kňazov, na čo dal rehoľnej sestre, ktorá im pomáhala, sumu 7 000 Kčs, aby mali na slobode z čoho žiť.

VÝSLUCHY NA PROKURATÚRE A SÚDNY PROCES

Na základe vypočúvaní Viliama Vagača, Karola Vagača a ďalších zaistených saleziánov pripravila koncom augusta 1952 štátna prokuratúra v Bratislave správu pre štátnu prokuratúru v Prahe o trestnej veci siedmich obžalovaných, z toho o dvoch saleziánoch, jednom kňazovi, troch štátnych zamestnancoch a jednej rehoľnej sestre.⁴² Správa obsahovala zistenia o ich činnosti po likvidácii mužských reholí, najmä v súvisi s prechovávaním a využitím neskonfiškovaných peňazí saleziánov.

Bratislavská štátna prokuratúra konkrétne vinila dona Vagača so spoluorganizovania útekov saleziánov a iných kňazov do zahraničia a ich finančnej podpory. Ďalej zo zkladania „tajnej duchovnej správy“, teda vysväčovania klerikov biskupmi Pobožným a Hnilicom a pomoci druhému menovanému pri úteku z ČSR. Vinili ho tiež z napomáha-

nia k úteku a z financovania kňazov, ktorí sa pod dozorom príslušníkov ŠtB liečili práve v štátnej nemocnici, takže don Vagač o nich vedel, ako aj z pomoci úteku kňaza Koštiala z tej istej nemocnice. No najväčšmi sa režim chcel vyvrátiť na donovi Vagačovi obvinením, že prechovával nezhabané saleziánske peniaze v sume asi 5 miliónov Kčs, z ktorých financoval rôzne „protištátne akcie reakčných kňazov“.

Správu prokurátor Winter doplnil ešte v auguste toho roku návrhom, aby bol stíhaný aj biskup R. Pobožný, čo však komunistické stranické orgány zamietli. Režim potreboval jediným biskupom na relatívnej slobode zachovať falošnú predstavu dialógu s Katolíckou cirkvou. Ostatní obvinení z vyšetrovania ŠtB mali však čeliť obžalobe.

Definitívnu verziu obžaloby predložila štátna prokuratúra štátnemu súdu v Bratislave koncom septembra 1952.⁴³

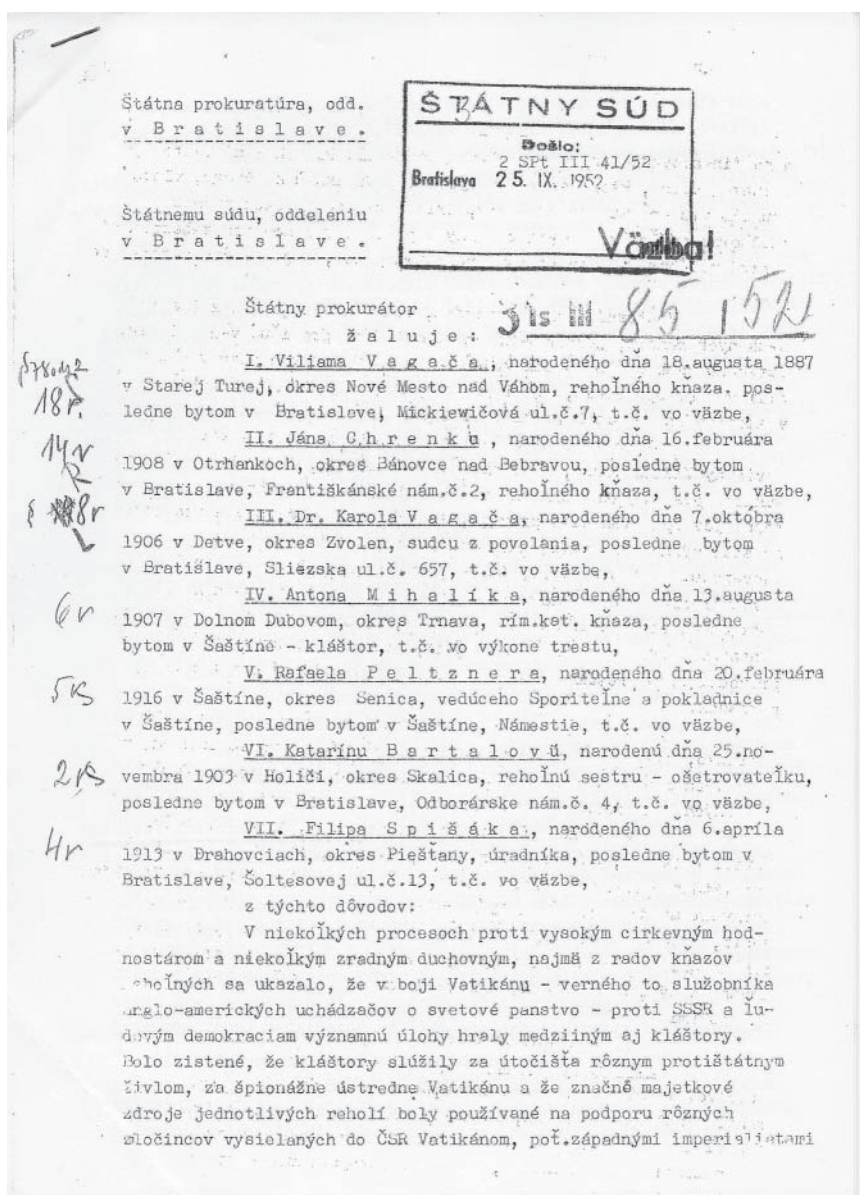
Spis bol vlastne čistopisom predchádzajúceho vykonštruovaného a násilím na vypočúvaných skompilovaného elaborátu Štátnej prokuratúry, určeného vtedy obávanému Štátnemu súdu. Text začínali slová neveštiace nič dobrého: „Štátny prokurátor žaluje...“, za čím nasledoval výpočet siedmich obžalovaných: Viliama Vagača, saleziána Jána Chrenka, synovca dona Vagača sudcu Karola Vagača, kňaza Antona Mihalíka, úradníka sporiteľne Rafaela Peltznera⁴⁴, rehoľníčky Kongregácie Milosrdných sestier Svätého kríža Kataríny Bartalovej a úradníka Filipa Spišáka.

Žaloba obširne zhrnula všetky fakty z vyšetrovania, ktoré komunistická justícia považovala za trestné a vlastizradné, pričom v slobodnej krajine by boli považované za normálne prejavy náboženského života a jeho obrany.

42 Tamže, Správa v trestnej veci proti V. Vagačovi a spol. z 28.8.1952.

43 Tamže, Žaloba Štátnej prokuratúry Bratislavy Štátnemu súdu Bratislava na V. Vagača a spol. z 25. 9. 1952.

44 Rafael Peltzner, vedúci Sporiteľne v Šaštíne, bol saleziánom blízky. V roku 1943 venoval na opravu šaštínskej baziliky 10 000 korún.

Žaloba štátnej prokuratúry proti V. Vagačovi a spoločníkom z roku 1952 (1. str.) (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

Text obžaloby bol až servilne podriadený atmosfére strachu, nenávisť a prenasledovania cirkvi, ale i komunistickej propagande a manipulácii. Začínal frázami, ktoré by v spravodlivej justícii zneli absurdne, v tej totalitnej však pre obžalovaných hrali rolu priam osudnú: „...v boji Vatikánu – verného to

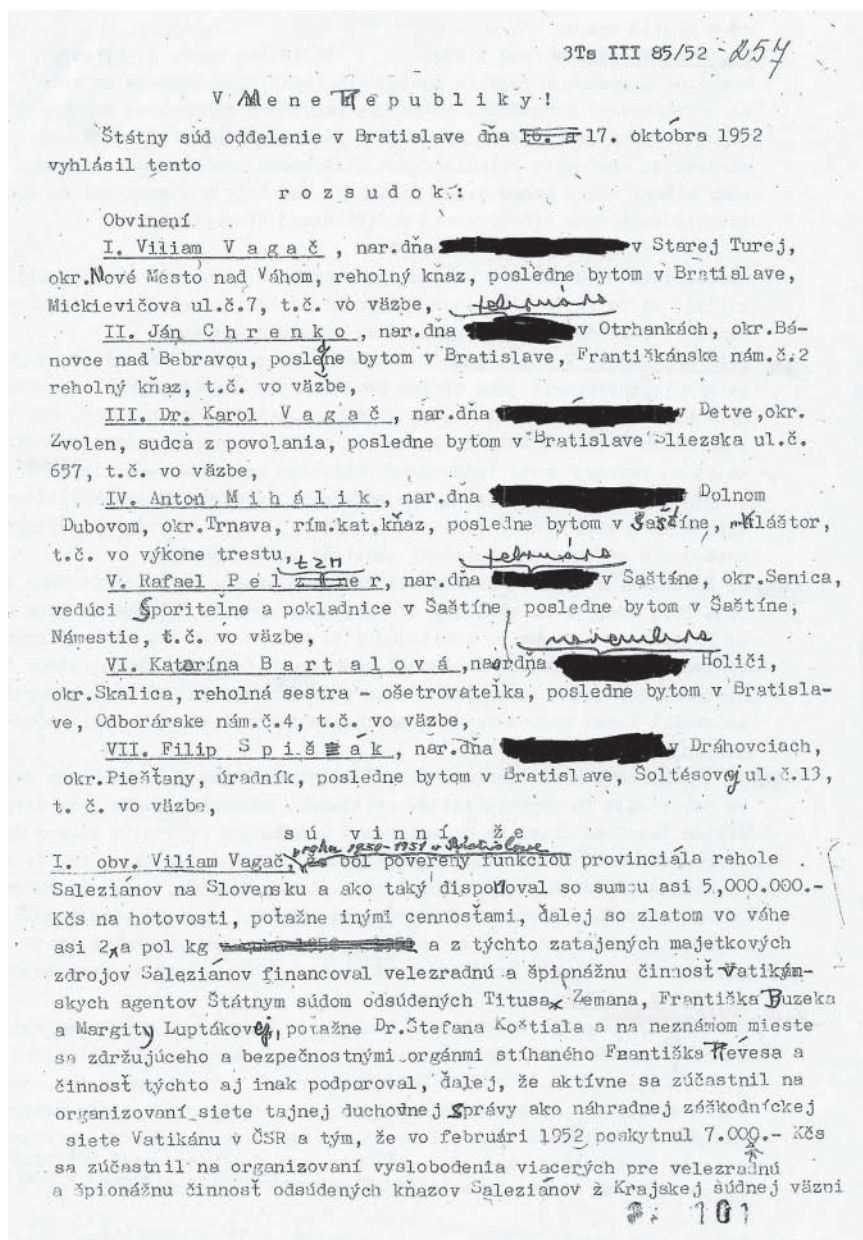
služobníka anglo-amerických uchádzačov o svetové panstvo proti ZSSR a ľudovým demokraciám významnú úlohu hrali medzi iným aj kláštory, ... ktoré slúžili ako útočisko rôznym protištátnym živlom, ako špiónážne ústredne Vatikánu a... majetkové zdroje reholí boli používané na podporu zločincov, vysielaných do

ČSR Vatikánom...“⁴⁵ Argumentácia totalitnej justície mala svoju vnútornú logiku. Keďže sa takto kláštory a rehole „vyfarbili“, mali byť zrušené, ich majetok zhabaný a „použitý na jeho pôvodné určenie – na čisto cirkevné ciele“. Proletariátu, straníkom i tradičnému slovenskému katolíckovi to malo byť jasné!

V podobnom duchu obžaloba vykreslila aj dona Vagača. Ako agenta Vatikánu, kňaza bez štátneho súhlasu, tajne povereného úlohou provinciála saleziánov na Slovensku, ktorý z utajených peňazí mal financovať „protištátné akcie s cieľom nastoliť nenávidený kapitalistický režim“. Vinili ho, že ukrýval až 5 miliónov korún a značné množstvo zlata a s inými saleziánmi ich používal na utajený život rehole. Propagandistický jazyk obžaloby nazýva skromný byt dona Vagača v štátnej nemocnici „ústredím vatikánskej illegality a agentov“. Žaloba sa venuje aj podpore útekov saleziánov pod vedením dona Zemana, don Vagač mal hrať jednu z hlavných úloh pri podpore útekov, hoci ten, ako sám vypovedal, odrádzal od takýchto riskantných akcií. V tom mal aj čiastočne pravdu, keďže tretia Zemanova výprava stroskotala a viacerých jej účastníkov i samotného Zemana čakali hrozné útrapy komunistických vyšetrovaní, žalárov a táborov na Jáchymovsku. No a žaloba nezabudla donovi Vagačovi zarátať tajné vysviacky kňazov biskupom Hnilicom v jeho byte, čo žaloba nazýva „organizovanie tajnej duchovnej správy ako záškodníckej siete Vatikánu“, ako aj podiel na úteku kňazov zo štátnej nemocnice, kde slúžil.

Je zaujímavé, že napriek tomu, že don Vagač bol v kontakte so sestrou Zdenkou Schelingovou SCSC, hovoril s ňou o útekoch, text žaloby k takémuto konštatovaniu nepristúpil. S odstupom času je vidieť, že násilné metódy vyšetrovateľov ŠtB mu-

45 ŠA Bratislava, f. Štátna prokuratúra, arch. č. 2 SPT III 41/52. Žaloba Štátnej prokuratúry Bratislavy Štátnemu súdu Bratislava na V. Vagača a spol. z 25. 9. 1952.

Rozsudok Štátneho súdu Bratislava nad V. Vagačom a spoločníkmi z roku 1952 (1. str.)

(Zdroj: Štátny archív Bratislava)

seli sláviť úspech, pretože do žaloby sa dostalo veľa informácií, ktoré mali byť v rámci práce tajnej cirkvi ozaj utajené.

Tak podľa komunistickej obžaloby podľa obávaného zákona č. 231/48 don Vagač spáchal trestný čin velezrady.

Podľa rozsudku štátneho súdu Bratislava zo 17. októbra 1952 nad Viliamom Vagačom a jeho šiestimi spoločníkmi sa „potvrdili“ zločiny z obžaloby štátnej prokuratúry. Rozsudok zopakoval žalobu, ktorá bola vlastne vyfabrikovaná už vyšetrovateľmi ŠtB. Rozsudok tak bol povin-

nou jazdou na konci komunistickej justickej mašinérie, za ktorým nasledovalo inferno komunistických áreštov, lágrov a popravis.

ROZSUDOK: 18 ROKOV VÄZENIA

Súd potvrdil „zločiny“ obvinených a odsúdil Viliama Vagača na 18 rokov odňatia slobody, prepadnutie celého majetku v prospech štátu a stratu čestných občianskych práv na desať rokov. Ostatní boli odsúdení na dva až štrnásť rokov, dohromady celá „podvratnícka“ skupina dostala 57 rokov. Zlaté a strieborné bohoslužobné predmety a iné šperky boli zhabané. Odsúdeným sa do trestu započítali mesiace, ktoré strávili v tvrdej vyšetrovacej väzbe ŠtB.⁴⁶

Odôvodnenie rozsudku vyznieva pokrytecky a propagandisticky vzhľadom na to, ako komunistický režim už viac ako štyri roky postupne likvidoval cirkevné štruktúry. Odsúdení neboli potrestaní údajne preto, lebo sú kňazmi či rehoľníkmi, ale preto, že „zneužili náboženskú funkciu“ a „postavili sa na stranu nepriateľov pracujúceho ľudu“. Takýto slovník mohol byť príťažlivý pre zmanipulované vedomie jednoduchých ľudí, v skutočnosti však ospravedlňoval násilie na duchovných osobách, ktoré práve naopak celý svoj život zasvätili službe ľuďom – nábožensky, sociálne i hmotne. Takáto ich likvidácia bola snahou režimu udržať si monopol v mysliach ľudí – či už podvodom alebo násilím.

Komunistická justícia oprela svoju vymyslenú obžalobu i o ďalšie fakty, ktoré pod nátlakom vypovedali ďalší obvinení, najmä saleziánski kňazi Ján Chrenko a Anton Mihálik a rehoľná sestra Katarína Bartalová. Využívajúc ich zasvätený stav, obžaloba zvýrazňovala podiel duchovných na „spolčovani sa s cieľom rozvracania ľudovodemokratického zriadenia republiky“.

Tak sa saleziánsky kňaz Chrenko mal podieľať na ukrývaní nezhaba-

46 ŠA Bratislava, fond Štátny súd Bratislava, arch. č. 3Ts III 85/52, Rozsudok proti V. Vagačovi a spol. zo 17. 10. 1952.

ných saleziánskych peňazí a ich využitím mal pomáhať pri organizovaní útekov do zahraničia. Hoci ako hovorí rozsudok, na tzv. administratívnom konaní, ktoré bolo v skutočnosti neľudským vyšetrovaním ŠtB, „zločiny“ priznal, počas súdu mal odvahu priznanie poprieť a vyhlásil, že nevedel, že peniaze a cenosti mali slúžiť na „protištátnu činnosť“, ale sa nazdával, že budú vrátené saleziánom, keď im budú vrátené aj kláštory.

Či saleziánsky kňaz Mihálik, ktorý ako hospodár v šaštínskom kláštore mal disponovať sumou 2,3 milióna Kčs a zlatými predmetmi, ktoré mali byť využité „v intenciách Vatikánu na protištátne ciele“. Konkrétne už ako internovaný v sústreďovacom kláštore – väznici v českom Oseku mal tajne, prostredníctvom Filipa Spišáka doručiť donovi Vagačovi náčrtok miest v šaštínskej bazilike, kde boli ukryté saleziánske zlaté a strieborné bohoslužobné predmety. Taktiež mal informovať o ukrytí saleziánskych peňazí u Rafaela Peltznera v Šaštíne.

A napokon sestra Bartalová, tá mala ako kostolníčka v kaplnke v štátnej nemocnici, kde slúžil don Vagač, vykonávať „protištátnu činnosť“ tým, že posluhovala kňazom pri tajnom slúžení omší v byte dona Vagača. Ďalej mala v prípade zatkutia dona Vagača disponovať tajnými saleziánskymi peniazmi, vkladnými knižkami a hodnotnými predmetmi. Napriek tomu, že počas vyšetrovania ŠtB vypovedala v prospech svojho obvinenia, pred súdom poprela, že vedela o tajnom svätení kňazov a o tom, že peniaze mali slúžiť na „protištátnu činnosť“.

Je možné povedať, že zmena výpovedí pred súdom oproti „priznaniam“ pod nátlakom ŠtB u všetkých obvinených hovorí o tom, že ŠtB si svoj scenár obvinenia konštruovala aj za použitia fyzického a psychického

ho násilia aj na ženách, laikoch a duchovných.

Rozsudok hovorí, že pri výmere trestu donovi Vagačovi zavážil jeho vysoký vek 65 rokov, no v jeho neprospech bolo to, že „mal širší politický rozhľad“ a „zviedol iných k spoločensky nebezpečnému“ trestnému činu.

V texte rozsudku sa nachádza konštatovanie o tom, že don Vagač sa podieľal na organizovaní útoku kňazov z krajskej súdnej väznice, na čo poskytol 7 000 Kčs ako úplatok pre dozorcov. Išlo o prípad, na ktorom sa odvážne podieľala sestra Zdenka Schelingová, ktorá v tom istom čase ako don Vagač pôsobila v štátnej nemocnici v Bratislave ako zdravotná sestra. Don Vagač bol aj jej duchovným otcom, preto je viac než zrejmé, že musel vedieť o snahách sestier pomôcť spomenutým kňazom a vedome im pomáhal. Vedel, že riskuje, čoho dôkazom bolo aj jeho neskoršie zaistenie ŠtB a následná niekoľko-ročná tortúra. Je potrebné zdôrazniť, že zatknutie sestry Zdenky a dona Viliama Vagača sa stalo v ten istý deň 29. februára 1952. V tom je význam ich spoločnej odvahy a obety pre prenasledovaných kňazov a cirkev.⁴⁷

Odsúdení don Vagač, jeho synovec sudca Karol Vagač, salezián Ján Chrenko a Filip Spišák sa odvolali proti rozsudku na Najvyšší súd do Prahy. V polovici januára 1953 súd určil ústne pojednávanie na 18. februára 1953 v Justičnom paláci na Pankráci. Obhajcami odsúdených boli bratislavskí advokáti Ežo Sabinský, Vojtech Rampášek a Henrich Lax. Keďže išlo o prípad tzv. povinnej obhajoby, súd v prípade neprítomnosti obhajcov z Bratislavy určil troch obhajcov ex officio z Prahy, a to Josefa Rychetského, Otakara Mázla a Antonína Pecha.

V ten istý deň, teda 18. februára 1953, senát Najvyššieho súdu pod

vedením J. Křepelu odvolania zamietol. Don Vagač podal odvolanie len k výške trestu, keďže, ako dôvodil, je neprimerane vysoký vzhľadom k poľahčujúcim okolnostiam. Uvádza svoj vysoký vek, roky strávené v misijnej službe, počas ktorých nemohol sledovať politický vývoj v ČSR a – ako hovorí rozsudok – i „dlhodobu vstevovanú poslušnosť voči Vatikánu“. Najvyšší súd však tajné aktivity dona Vagača vyhodnotil ako závažne „spoločensky nebezpečné“, využívajúce náboženstvo „k zločinným zámerom západných imperialistov“. Zaujímavý argument súdu hovorí o tom, že odsúdený don Vagač mal „poškodzovať hmotné zabezpečenie cirkvi“, a to i tým, že zneužíval milodary veriacich na „zničenie spoločenského poriadku veriacich“.⁴⁸ Palica na bitie „psa“ sa komunistickej justícii vždy podarila nájsť v aplikácii jej ideologicky extrémneho presvedčenia o škodlivosti náboženstva a služby cirkvi veriacim i sociálne slabým. I v tom spočívalo systémové pokrytectvo režimu komunistov v Československu, ktorí na jednej strane proklamovali tzv. náboženskú slobodu a chápali ju ako bezbrehú lojalitu cirkevných štruktúr totalitnému systému, a na strane druhej neľútostne izolovali a likvidovali jednotlivcov, rády, inštitúcie, ktoré naplňali pravý zmysel náboženskej slobody a poslania cirkvi v dejinách.

Spoluodsúdený Karol Vagač vo svojom odvolaní z decembra 1952 uviedol, že peniaze od strýka Viliama uchovával preto, lebo mu on vysvetlil, že budú potrebné pre mladých saleziánov, ktorí si za ne budú po likvidácii kláštorov nakupovať veci do života. Dodával, že nevedel o tajnom poslaní dona Vagača po zrušení kláštorov a po internácii inšpektora Bokora. Podobne hovorí aj o napomáhaní pri útekoch kňazov a rehoľníkov, ktoré neboli financované

47 Viac k zaisteniu a vypočúvaniu sestry Zdenky Schelingovej pozri: A ÚPN Bratislava, f. KS ZNB – S ŠtB Bratislava, vyšetrovacie spisy, BA-V-59.

48 ŠA Bratislava, f. Krajský súd v Bratislave, arch. č. 3 Ts III 85/52 – 288, Rozsudok Najvyššieho súdu Praha proti V. Vagačovi a spol. z 18. 2. 1953.

vané z peňazí, čo boli u neho ukryté. Píše, že strýkovi Viliamovi ako právnik dohovára, že úteky z republiky sa berú ako vážny trestný čin, od pomoci pri tom ho odhovára, ako napokon podobne vypovedal aj don Vagač.

Karol Vagač upriamuje pozornosť najvyššieho súdu aj na svoju činnosť ako prokurátora pred rokom 1945, keď podľa neho pomáhal členom komunistického ilegálneho odboja a má podiel na ich útekoch z väzenia. Rovnako poukazuje aj na to, že po vypuknutí SNP musel ujsť, jeho byt vydrancovalo gestapo, keďže sa zúčastnil protifašistického odboja. V odvolaní napokon píše, že je demokraticky zmýšľajúci človek, ktorý svoj kladný postoj k zriadeniu po roku 1945 prejavil okrem iného aj vstupom do Zväzu priateľov ZSSR.⁴⁹

Karol Vagač však neskôr prostredníctvom svojho obhajcu svoje odvolanie stiahol. Trest si potom odpykával v tzv. nápravno-pracovnom tábore v severočeskom mestečku Rtyň v Podkrkonoší. Šlo o ťažkú prácu v bani. Na základe amnestie prezidenta ČSR zo 4. mája 1953 mu boli z trestu odpustené dva roky a dva mesiace. Začiatkom roku 1955 si požiadal o odpustenie zvyšku trestu, v čom mu komisia pri Krajskom súde v Hradci Králové 11. marca 1955 vyhovel. Bol prepustený na päť rokov podmienčne, čo časovo zodpovedalo zvyšku 8-ročného trestu.

DON VILIAM VAGAČ V KOMUNISTICKOM VÄZENÍ

Po vynesení rozsudku štátneho súdu bol bezmála 66-ročný salezián Viliam Vagač prevezený do komunistického žalára v Mírove, tzv. Uzavretého ústavu nápravných zariadení Mírov. Vo februári 1953, po potvrdení rozsudku najvyšším súdom sa dostáva do väznice v Ilave, odkiaľ zasa

Váňa salezián Viliam Vagač (50. roky 20. st.)

(Zdroj: Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže Leopoldov)

začiatkom júna ho previezli naspäť do Mírova.⁵⁰

Podľa prijímacieho listu po príchode do väznice boli donovi Vagačovi odobraté peniaze v sume bezmála 10,5-tisíc korún a strieborné hodinky Omega na retiazke.

Vo väzenskom dotazníku don Vagač vlastnoručne vyplnil svoje vlastnosti nasledovne: pracovitý, citlivý, skromný. Napísal: „Vždy som miloval pravdu, pracoval som v sociálnych dielach medzi chudobnou mládežou a Indiánmi. Modlitba a práca bol môj jediný program.“ Znalosť cudzích jazykov ho predurčovala na nejakú akadémiu, on totiž vo väzenskom dotazníku uvádza okrem slovenčiny jazyky: maďarský, nemecký, taliansky, latinský a portugalský. Ako záľuby uviedol jazdu na koni a futbal, skúsenosti a návyky z čias oratórií či misionárskej práce v pralesoch Brazílie. V časti o svojej práci píše: „Účinkoval som ako katechéta saleziánskeho dorastu. Cítim sa vinný, že

som prestupoval zákony terajšieho režimu. Lutujem svoj čin a chcem ho napraviť užitočnou prácou. Pohnútky mojej trestnej činnosti boli náboženské.“ Svoje pocity opísal nasledovne: „Trpím stratou slobody, môj zdravotný stav sa stále zhoršuje a nemôžem sa venovať svojmu povolaniu. Chcem sa venovať výchove mládeže a spisovaniu skúseností z misií v Brazílii a života Indiánov.“ Časť pohnútky trestnej činnosti vyplnil takto: „pohnútky – náboženské a rehoľné, chcel som pomáhať svojim rehoľným spolubratom. Pociť viny nemám, lebo som sledoval svoje rehoľné povolanie. Netrúfam si dožiť sa konca trestu – mám 66 rokov a 18 rokov trestu.“⁵¹

Keďže bol zatknutý mimo bydliska a ihneď prevezený do vyšetrovacej väzby do Justičného paláca v Bratislave, nemohol si vziať nijaké osobné veci zo svojho bytu. Preto žiada rukou písaným listom Krajský súd v Bratislave, aby mu boli uvoľnené zaistené veci, najmä rukopisy, knihy a bielizeň, a zaslali ich jeho sestre.

Don Vagač v tom čase už desať rokov trpel chronickým katarom priedušiek, záduchom a tuberkulózou. Mal vážne srdcové problémy a nervové poruchy. Pri výške 168 cm vážil 60 kg.

Počiatky destalinizačných reforiem v Sovietskom zväze po pamätanom „chruščovovskom“ XX. zjazde KSSZ priniesli do komunistického dogmatického Československa impulz na niektoré politické zmeny. Nové vedenie KSČ pripustilo existenciu justičných represíí v prvej polovici 50. rokov a niekoľko väzňov bolo amnestovaných, či zopár najbrutálnejších vyšetrovateľov ŠtB a bacharov suspendovali. No amnestia v roku 1955 sa na väzňa V. Vagača nevzťahovala. V posudku z väzenia z decembra 1955 na dôvažok dona Vagača charakterizujú ako „zary-

49 Karol Vagač ako štátny prokurátor bol členom ilegálnej protifašistickej odbojovej skupiny Flóra, ktorá vznikla v marci 1943 a mala za cieľ obnovenie ČSR. Jej členom bol napr. známy partizánsky veliteľ L. Kukorelli a iní.

50 Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže (ďalej A ZVJS) Leopoldov, f. Osobné spisy odsúdených, spis V. Vagača, karta Záznamy zmien.

51 Tamže, Väzenský dotazník V. Vagača.

tého nepriateľa ľudovo-demokratického zriadenia“, ktorý „podlieha idealistickej ideológii a ňou ovplyvňuje spoluväzňov, zároveň bojujúci proti marxistickým názorom.“⁵² Na dôvody odmietnutia milosti to postačovalo.

Podobne v auguste 1956 väzňovia donu Vagača o ňom píšu, že je „nacionalista, stúpenec Vatikánu, ktorý štvie proti českým kňazom a stretáva sa iba so slovenskými kňazmi“.⁵³ Kto poznal donu Vagača z jeho najmä mladých rokov v Maďarsku, Poľsku či Taliansku a neskôr v Brazílii, vie, že nacionálna nevráživosť bola u neho nemožná.

V septembri 1956 po už vyše 4,5 roku väznenia sa aj don Vagač odhodláva požiadať o revíziu svojho procesu a píše generálnemu prokurátorovi do Prahy vlastnoručne napísaný list.⁵⁴

Don Vagač sa v liste sťažoval na podmienky vyšetrovania ešte z roku 1952, keď ho pridelený obhajca navštívil len raz na 10 minút, a to v prítomnosti „bachara“, štátny prokurátor nebol pri výsluchoch prítomný, zatykač mal byť vystavený až mesiac po zatknutí a obžalovací protokol mu nebol doručený, ale len letmo prečítaný na súde, ako aj vypočúvanie na súde bolo formálne, keďže nestíhal odpovedať na otázky pre údajný nedostatok času. A napokon po odvolaní sa voči rozsudku sa nemohol zúčastniť pojednávania pred Najvyšším súdom v Prahe, ktorý i tak rozsudok štátneho súdu potvrdil. Don Vagač napádal aj (ne)činnosť prokurátora, ktorý v záverečnej reči v duchu ideologickej propagandy vykresľoval starnúceho misionára, rehoľníka a kňaza donu Vagača ako „najväčšieho vykorisťovateľa“.

Ďalej si dovoľil napísať, že boli použité falošné dokumenty a že bolo proti nemu použité násilie a vy-

Mírov, 10. IX. 1956. 48 R 1041/2 56
 Vec: Žiadosť o revíziu súdu.
 12. 9. 1956
 Pánu generálnemu prokurátorovi
 v Prahe.

Nížepodpísaný Viliam Vagač, narodený 18. 8. 1887 na Horej Turci, Slovensko, t.č. väzeň na Mírove, proti p. generálnemu prokurátorovi o revíziu rozsudku môjho súdu - pre vroklý výmer trestu, 18 rokov žaloba - ktorý mi vyniesol štátny súd v Bratislave, 20. IX. 1952 dľa § 78. Fr. z. na základe kópieho dokladu a čiastkôc nepravdivých niektorých štátnych protokolov, ktorých podpísanie vyvrátil na mne výtetujúce štátne bezpečnostné orgány národné a vyhrádkaniu bez odkladu na listavý § 94 odst. 1 Fr. por.

V rozsudku po stránke materiálnej bolo mi na vinu kladené, že:

1. som ako tajný inšpektor Saleziánskej rehole po rozpustení Kongregácie ilegálne riadil Saleziánov, ktorí boli na slobode;
2. som napomáhal organizovať a financovať úteky Saleziánov za hranice;
3. som peniaze Kongregácie, ktoré som mal odovzdať štátnemu úradu pre veci cirkevné - použil na protištátné ciele;
4. som dal tajne vysvätiť niektorých Saleziánovych Bohoslovcov pre ilegálnu podzemnú činnosť.

Odpoveď k bodu:

1. Nebol som inšpektorom, ale jako najstarší člen Kongregácie

Žiadosť donu Vagača o revíziu jeho rozsudku z roku 1956 (1. str.) (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

hrážky vyšetrovateľov ŠtB, aby podpísal vykonštruované obvinenia. Konkrétne vo veci obvinení dôvodil, že nebol de iure provinciálom saleziánov namiesto internovaného donu Bokora, pretože sa to podľa ne-

ho nezhodovalo s cirkevnými predpismi, ale že sa naň obracali ostatní saleziáni ako na najstaršieho člena rehole. Argumentoval tiež, že nevedel o existencii nariadení, zakazujúcich činnosť rádov, čo, ako píše: „po-

52 Tamže, Posudok na väzňa V. Vagača.

53 A ZVJS Leopoldov, Ref., posudky na odsúdeného V. Vagača.

54 ŠA Bratislava, f. Štátny súd v Bratislave, arch. č. 3Ts III 85/52, Žiadosť V. Vagača o revíziu súdu (rukopis).

tvrdzoval článok v novinách Mladá fronta, kde zásahy proti reholiam mali porušovať tzv. socialistickú zákonnosť“. V otázke podpory útekov z ČSR zopakoval svoj pohľad, že od útekov odrádzal, lebo za ne hrozili enormné tresty. K použitiu nezhabaných peňazí na útek väznených saleziánov Zemanovej skupiny píše, že ho viedol strach, aby spolubratov nevyviezli na Sibír, no na druhý deň si to rozmyslel, no oni už boli zatknutí.

Don Vagač dôvodí aj vo veci vysväčovania saleziánskych klerikov tak, že v tom čase nemohol trnavský biskup A. Lazík svätiť nových kňazov, hoci „jeho“ saleziánski klerici boli riadne u neho ohlásení na vysviacku, preto ich vysvätili biskupi Pobožný a Hnilica, no don Vagač ich zaviazal nevykonávať kňazskú službu, dokiaľ nebudú riadne prijatí do niektorej diecézy.

V tomto liste generálnemu prokurátorovi tiež píše, že jeho výpoveď z roku 1955, keď bol znova vyšetrovaný na ŠtB v Bratislave, vynútili komunistickí vyšetrovatelia násilím („terorom“). Následne preto v rozpore so skutočnosťou mal priznať, že tajných novokňazov inštruoval, aby po vzniku tzv. národnej cirkvi, odtrhutej od Vatikánu zostali verní pápežovi a v tom duchu aj pôsobili. Zastráňovanie a psychický i fyzický nátlak vyšetrovateľmi ŠtB uvádza v tomto liste i z vyšetrovaní z roka 1956 v Banskej Bystrici, kde už ako 69-ročný dostal, ako píše, „nerвовé záchvaty“.

Je zrejmé, že počas prvých rokov väznenia si dokázal don Vagač naštudovať niektoré vtedy platné zákony a predpisy, pretože v závere listu dôvodí, že hoci bola v jeho prípade hrubo porušená tzv. socialistická zákonnosť, predsa za uvedené bizarné znejúce „delikty“ ako napomáhanie opustenia republiky, marenie dozoru nad cirkvami či nepriateľské jednanie proti republike, pričom cituje

1957 - Mirov, Pačt. list. pr. sch. 1 - z. č. 435 Vagač Viliam
 Veľe milovaná rodinka!
 V prvom rade obdivujem Teba, Irenka, za milovanie do
 princípu Zelenjakovej kurvy. Ved' si už celá kizelníčka!
 Sečko sa kedysi tešil a v duchu aj ja vidim poskakovať
 ako srnku, oživeniu dohnutím octovou vodou. Tvoje
 šťastie, že si jeme v dobe atomiz. socializmu. Ináč by sa
 mohli podozrievať z „bosorátstva“ - mŕdva vodoliebca
 robí zázraky! Preto verím, že z Tvojich 86 liečivých zelien,
 ktoré nám Boh požehnal, môže len pomôcť aj ti
 ľušké na jej slabnúcich oči. Ved' i medicína ich používa.
 Ja sa tiež rád umývavam po pás v zimnej vode. Ba aj
 po horúcom kúpeli si vždy osviežim telo studeným
 tušom. Bar za mesiac sa kúpeme. Recept Tvoj preskúša
 nateraz nechlívň. Oct, handry nato nesmám. Kúpiť
 v kantine tiež nie je hoci čo, ale jugurt, glyk, deštop.

Rukopis časti listu väzneného dona Vagača rodine z väznice Mirov, rok 1957 (Zdroj: Archív ZVJS Leopoldov)

príslušné paragrafy a zákony, nemal byť odsúdený na viac ako 6 rokov väznenia.

Don Vagač sa obrátil aj na krajskú prokuratúru v Bratislave o opätovné preskúmanie rozsudku štátneho súdu v Bratislave z roku 1952 a k nezákonnostiam vyšetrovateľov voči nemu z roku 1956.

V tom čase v nápravno-pracovnom tábore Mirov vypracovali k tomu v novembri 1956 posudok na dona Vagača. Uvádzajú o ňom, že od roku 1954 bol síce chorý a neschopný pracovať (mal 67 rokov), no prejavoval sa ako „zarytý nepriateľ režimu, ktorý pôsobí na ostatných ideologicky škodlivo a v reakčnom duchu“, zameriava sa na nerozhodnutých kňazov a rozpráva kritické reči proti režimu.

V decembri 1956 sa k trestu dona Vagača krajská prokuratúra v Bratislave však vyjadrila tak, že odsúdení mali pred súdom možnosť svoju nevinu dokázať a z protokolov je údajne možné ich trestnú činnosť „objektívne posúdiť“. Prokurátor argu-

mentoval, že výpovede spoluobvinených svedčia proti donovi Vagačovi, čo malo byť potvrdené aj pri prokurátorskom výsluchu svedkov v júni 1956. Prokurátor skonštatoval, že Viliam Vagač neuviedol vo svojej sťažnosti nové skutočnosti, ktoré by mohli pôvodný rozsudok revidovať. No vyjadril sa, že je možné uvažovať o milosti z dôvodu vysokého veku, choroby a práceneschopnosti odsúdeného. Popritom však krajský prokurátor zníženie trestu neodporučil a konštatoval, že napomáhaním útekom za hranice sa „zločin velezrady“ stal.⁵⁵

SNAHY O OSLOBODENIE DONA VAGAČA

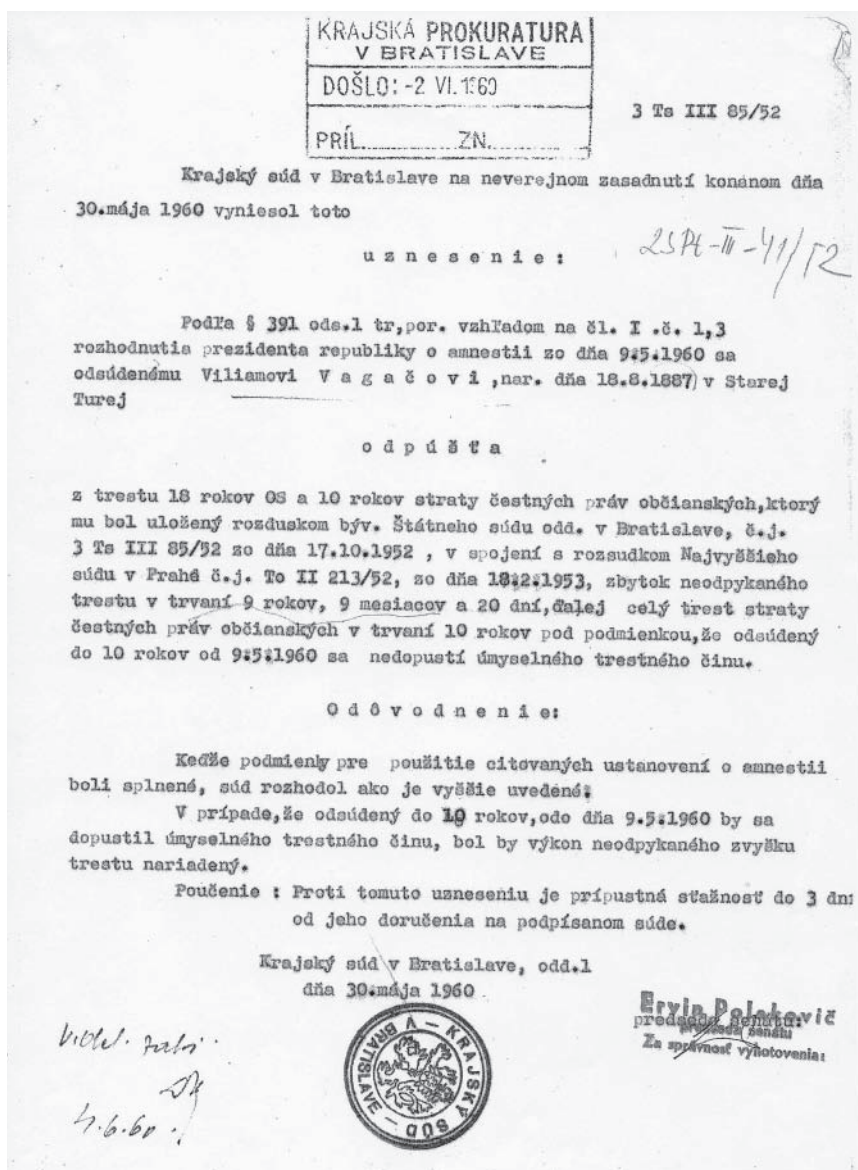
V tom čase píše aj sestra dona Vagača Irena Molecová žiadosť o milosť pre brata, ktorú mohol udeliť prezident Zápotocký. V podobnom duchu napísal list aj trnavský biskup Ambróz Lazík. Krajský súd túto milosť odporučil. Na základe vyjadrenia generálneho prokurátora, ktorý v tom čase „mal na stole“ list do-

55 Tamže, Správa Krajskej prokuratúry v Bratislave pre GP – preskúmanie trestnej veci V. Vagača z 5. 12. 1956.

na Vagača zo septembra 1956, bola však uznesením najvyššieho súdu v Prahe z 1. novembra 1956 milosť pre 69-ročného Viliama Vagača zamietnutá. V uznesení súd konštatoval, že „trestný čin dona Vagača je stále pre spoločnosť vysoko nebezpečný a on sám nenastúpil cestu nápravy a polepšenia“. Zlý zdravotný stav mal posúdiť prokurátor, ktorý však na to neprihliadol, a tak don Vagač zostal vo väzbe.⁵⁶

Jeho sestra Irena však nestrácala odvalu a nádej sa snažila brata z väzenia dostať. V decembri 1957 na základe amnestie prezidenta z 1. decembra 1957 cestou krajskej prokuratúry píše krajskému súdu do Bratislavy žiadosť o milosť pre dona Vagača, väzneného v tom čase stále na Mírove, keďže mu bola jeho vlastná žiadosť zamietnutá. Sestra Irena dôvodila, že 70-ročný starý muž don Vagač nie je už ozaj „spoločensky nebezpečný“, naopak, potrebuje zdravotnú opateru, ktorú mu sľubuje poskytnúť.⁵⁷ Kladnej odpovede sa však ani ona, ani don Vagač nedočkali. Ministerstvo spravodlivosti to odôvodnilo tak, že u dona Vagača šlo o „závažný trestný čin proti základom republiky“, za ktorý je 18-ročný trest primeraný. Ďalej, že po piatich rokoch väzby nemohol odsúdený – de facto 70-ročný starček – preukázať, že je hodný milosti a že si musí odpykať aspoň polovicu trestu. Teda, že je na odsúdenom, aby prejavil „známky prevýchovy aj po stránke politickej“.

Dva väzenské posudky z júna a decembra 1957 to jasne potvrdzujú: „Odsúdený Vagač sa považuje za nevinného, čin neľutuje a tvrdí, že jeho náboženská činnosť bola jeho povinnosťou. Neprejavil záujem o prevýchovu a negatívne pôsobí na väzňov. Styka sa s väzňami reakčného zmysľania a uplatňuje medzi nimi svoje misionárske schopnosti.“⁵⁸ Napriek

Odpustenie zvyšku trestu donovi Vagačovi v roku 1960 (Zdroj: Štátny archív Bratislava)

tragickosti celej situácie to z istého uhla bolo veľmi dobré vysvedčenie dona Vagača ako kňaza a rehoľníka. No napriek ubíjaniu nádeje na prepustenie don Vagač nestráca odvalu a lásku k svojej širokej rodine. V máji 1957 píše list, v ktorom okrem iného uvádza, že sa umýva do pása v studenej vode a nabáda dôverovať Bo-

žej pomoci. List sa však z väznice nedostal.

Cynizmus a pýcha režimu voči starému kňazovi sa tak prejavila v plnej nahote. Namiesto súcitu s chorým ho v apríli 1958 prevádzajú do obávanej väznice v Leopoldove.

Nezaobchádzali tam s ním v rukavičkách, a tak napríklad v roku

56 Tamže, fond Krajský súd v Bratislave, arch. č. 2 Nt 94/56, Uznesenie Najvyššieho súdu v Prahe z 1. 11. 1956.

57 Tamže, fond Krajská prokuratúra v Bratislave, list Ireny Molecovej Krajskej prokuratúre v Bratislave zo 14. 12. 1957.

58 A ZVJS Leopoldov, Ref., posudky na odsúdeného V. Vagača.

1959 ako 72-ročný dostáva vo väzení v Leopoldove disciplinárny trest „1 mesiac bez výhod“, pretože nazval dozorcú bacharom. Vykúpenie z komunistických áreštov Mírova, Leopoldova či Ilavy prišlo až o rok neskôr. 31. marca 1960 rozhodla krajská komisia v Nitre o uplatnení amnestie prezidenta na V. Vagača. Z väzenia mal vyjsť v máji po ôsmich rokoch s ušetreným zárobkom 358 Kčs.

Don Ernest Macák o polstoročie neskôr opísal dona Vagača po jeho prepustení z väzenia ako „chyteneho v pasci“. Málo sa stýkal s ľuďmi, bol bezradný a prenasledovanie v žalári ničilo jeho zdravie. Napriek tomu „legenda“ slovenských saleziánov don Ernest Macák nazýva dona Viliama Vagača mužom, ktorý „z chudoby urobiť legendu“ dokázal.⁵⁹

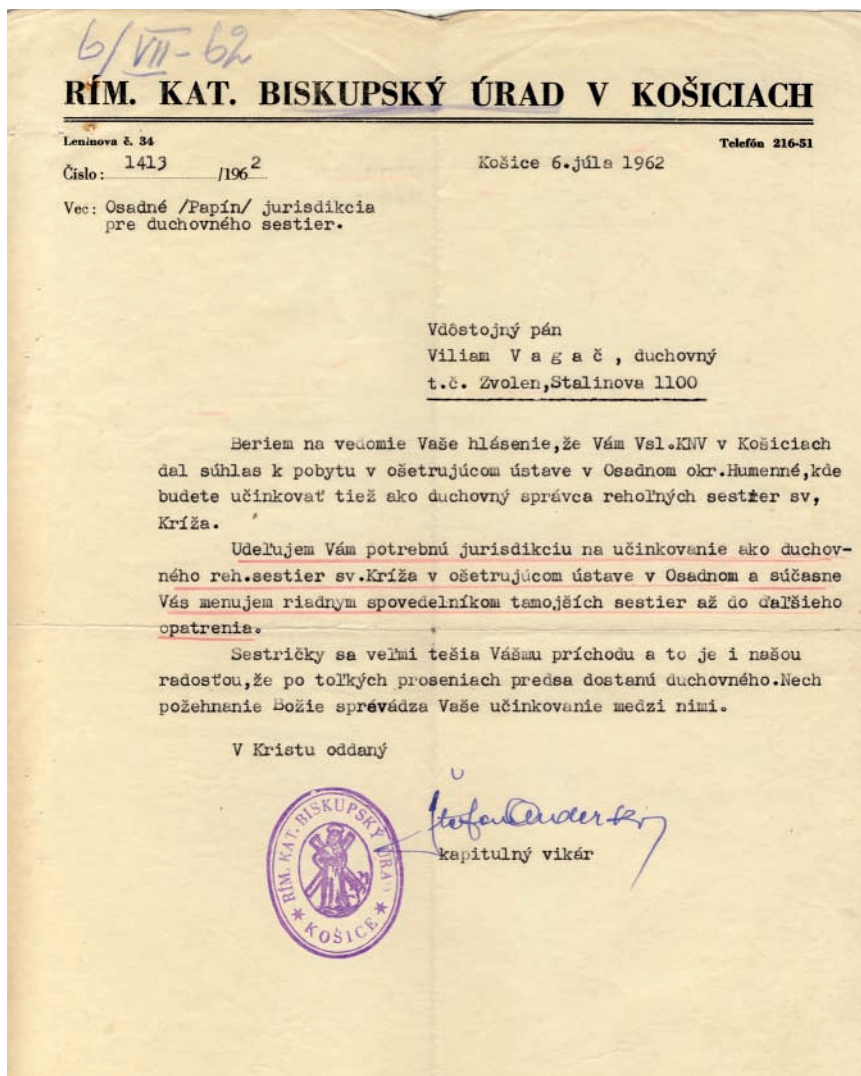
AMNESTIA 1960, TRENČÍN, ZVOLEN, OSADNÉ

„Utrpenie je tajomstvo, naša prirodzenosť sa mu vzpiera, ale je to azda najúčinnnejší bezhlučný prostriedok, ako šíriť slávu božiu tu na zemi.“

Don Jozef Bokor v liste donovi V. Vagačovi z 5. apríla 1966.

Na základe uznesenia Krajského súdu Bratislave z 30. mája v zmysle amnestie prezidenta z 9. mája 1960 bol don Vagač po vyše ôsmich rokoch podmienene prepustený z komunistického väzenia na desať rokov. „Odpustili“ vyše 9 rokov a 9 mesiacov z pôvodného 18-ročného trestu, ktorý mal vypršať v roku 1970, a odpustili mu aj „desaťročnú“ stratu občianskych práv. To všetko podmienene na 10 rokov, ak sa nedopustí úmyselného trestného činu.⁶⁰

Prešiel bratislavským „justičníkom“, komunistickými žalármi na Mírovo, v Ilave a v Leopoldove. Z väzenia vyšiel ako 73-ročný, zničený a chorý starý muž. Nezlomilo ho

Jurisdikcia donovi Vagačovi pre rehoľné sestry v Osadnom (Zdroj: Archív SDB Bratislava)

to, no túžil už po odpočinku. Osloňuje Ústredie charity na Slovensku (ďalej ÚChS) a žiada o umiestnenie v Kňazskom domove v Pezinku, ponúka svoje služby prekladateľa z maďarčiny, latinčiny, nemčiny, taliančiny či z portugalčiny, no bezvýsledne. Apoštolská administratúra v Trnave mu vydáva i potvrdenie o kňazskej službe v období rokov 1924 – 1932 a 1947 – 1952, no potrebná starostlivosť či riadny starobný dôchodok mu štát či režim poskytnúť nechceli.

Prichýlila ho teda rodina jeho sestry Ireny Molecovej v Trenčíne. Don Vagač nemal žiadny príjem a jeho hnutelný majetok z doby pred uväznením bol rozpredaný alebo zničený. Žiadal preto listom z 9. júla 1960 o vrátenie svojich vecí z domovej prehliadky ešte z roku 1952 v hodnote 250-tisíc Kčs. Odpoveďou Krajského súdu bolo konštatovanie, že tieto veci slúžili na „vykonávanie protištátnej činnosti“, a preto boli skonfiškované bez nároku na ich

59 Rozhovor autora s Ernestom Macákom, nar. 7. 1. 1920 vo Vištuku, z 21. mája 2014.

60 Tamže, fond Krajský súd v Bratislave, arch. č. 3 Ts III 85/52. Uznesenie k rozhodnutiu prezidenta republiky o amnestii z 30. 5. 1960.

vrátenie. Naveľa mu Miestny národný výbor v Bratislave predsa len vyplatil 800 Kčs za veci, ktoré síce boli predané, no nepodliehali titulu konfiškácie.

O svojom ťažkom postavení don Vagač informoval aj biskupa Ambróza Lazíka, ktorý mu poslal finančnú pomoc vo výške 500 Kčs a prisľúbil ju posielat každý mesiac. Podobne nitriansky biskup E. Nécsey pomohol donovi Vagačovi v decembri 1960 čiastkou 700 Kčs.⁶¹

Nitriansky biskup Nécsey mu 30. mája 1960 udelil povolenie slúžiť sv. omše aj mimo kostola – tzv. privilegium altaris portatilis. No cynický komunistický režim chcel mať pod kontrolou aj osobu formátu dona Vagača, či ho ešte viac ponížiť, preto v júni 1960 musel požiadať o tzv. štátny súhlas na výkon duchovnej služby, hoci verejné omše slúžiť nemohol. No až v marci 1961 získal don Vagač takýto štátny súhlas na slúženie svätých omší bez prístupu verejnosti vo farskom kostole v Trenčíne. V Trenčíne u sestry napísal don Vagač strojopisom svoj životopis prakticky za dobu do svojho odchodu do misií.⁶²

Medzičasom si znova požiadal o možnosť ísť do Kňazského domova v Pezinku, no ten bol podľa vedenia ÚChS údajne iba pre prestarnutých kňazov, nie pre rehoľníkov. Bola to mylná argumentácia, pretože don Vagač do toho času pôsobil ako kňaz prakticky 33 rokov. 74-ročný don Vagač rokov po rokoch námah a útrap túžil po pokoji a súkromí vo vhodnom domove pre kňazov, čoho sa mu v režime vtedajšej ČSSR nedostávalo. V septembri 1961 mu trnavský generálny vikár ponúkol umiestnenie v charitnom domove v Báci, no pre zdravotne nevyhovujúce podmienky to don Vagač neprijal.

V tom čase ÚChS plánovalo prijať

Don Viliam Vagač (druhý sprava) s priateľmi v ústave v Osadnom. Don Jozef Bokor v strede, rok 1965 (Zdroj: Archív SDB Bratislava)

troch kňazov do sociálnych ústavov, kde pracovali rehoľné sestričky, ktorým by vykonávali duchovnú službu. Jedným z nich bol aj ústav pre mentálne postihnuté deti v Osadnom, okres Humenné, 2km od poľských hraníc. S deťmi tam pracovali sestry Svätého kríža. Don Vagač si v septembri 1961 podal žiadosť o toto miesto.

No až 21. júna 1962, teda po viac ako 10 mesiacoch Východoslovenský Krajský národný výbor (ďalej KNV) v Košiciach vyhovel žiadosti dona Vagača o službu duchovného sestričkám v Ošetrovacom ústave v Osadnom. Don Vagač o tom a o svojich zámeroch píše 5. júla 1962 predstavenej týchto dvanástich rehoľníčok, ktoré čakali na svojho duchovného bezmála jeden rok. V tom istom mesiaci udeľuje košický kapitulárny vikár Štefan Onderko donovi Vagačovi jurisdikciu na pôsobenie v tomto ústave v Osadnom pre sestry Svätého kríža a menuje ho ich riadnym spovedníkom.⁶³ Don Vagač mal 75 rokov.

ZÁVER

V roku 1964 sa oslavuje 40. výročie príchodu saleziánov na Slovensko. Don Vagač pre zdravotný stav na oslavách v Šaštíne chýba, no opis osláv mu sprostredkúva jeho verný druh don Ladislav Stano.

V zhoršenom zdravotnom stave vo veku 78 rokov mu akosi ľudsky nenáležite prichádza rozhodnutie Krajského súdu v Bratislave z júna 1965, že na základe ďalšej amnestie ďalšieho československého komunistického prezidenta A. Novotného z 9. mája 1965 sa mu odpúšťa zvyšok pôvodnej podmienennej desaťročnej skúšobnej doby, teda zvyšných päť rokov.⁶⁴ V tom čase už nevládal pri bohoslužbe stáť, len sedieť a sestričkám kázal šeptom.

Prelom v jeho túžbe po odpočinku v kňazskom domove prichádza v apríli 1966, keď sa don Vagač stretáva s predsedom KNV Bratislava a vysvitá, že ho pred 40 rokmi sobášil v Šaštíne. A tak vysoký komunistický funkcionár mu dáva prisľub na umiestnenie v Kňazskom domo-

61 A SDB Bratislava, f. osobný fond Viliama Vagača, SDB, listy biskupa Nécseya a A. Lazíka V. Vagačovi, šk. 1.

62 Tamže, Pamäti z vlastného životopisu, napísal Viliam Vagač, Trenčín 1961.

63 A SDB Bratislava, f. osobný fond Viliama Vagača SDB, list Š. Onderka V. Vagačovi zo 6. 7. 1962, šk. 1.

64 ŠA Bratislava, f. Krajský súd Bratislava, arch. č. 3 Ts III 85/52, Uznesenie KS Bratislava z 11. júna 1965.

Zlatá omša V. Vagača – prejav jubilanta. Šaštíň, 21. júna 1969
(Zdroj: Archív SDB Bratislava)

Don Viliam Vagač (vpravo) na sklonku života a don Ladislav Stano
(Zdroj: Archív SDB Bratislava)

ve v Pezinku. O pár týždňov sľub splnil. S podlomeným zdravím prichádza začiatkom júna 1966 don Vagač na odpočinok do Kňazského domova do Pezinka.⁶⁵

V rámci politického uvoľnenia po januári 1968 vzniká v Československu Slovenská organizácia na ochranu ľudských práv (ďalej SONOEP). Tvorila ju v drvivej väčšine politikí väzni. I don Vagač nezostáva bokom a vo svojich 81 rokoch sa stáva členom tejto organizácie a žiada o svoju rehabilitáciu, no snahy nielen SONOEP-u preťala invázia a okupácia ČSSR komunistickými armádami od augusta 1968.

V júni 1969 don Viliam Vagač slávi 50. výročie svojich primícií. V milovanom Šaštíne slúži 21. júna 1969

svoju zlatú omšu. O rok nato don Viliam Vagač zomiera 2. júla 1970 v Pezinku vo veku nedožitých 83 rokov. Pochovaný je v milovanom Šaštíne.

EPILÓG

Salezián Viliam Vagač prežil dramatický život muža, rehoľníka, misiónára, väzňa viery a svedomia i kňaza, ktorý mal pevnú vieru, nadhľad vzdelanca a moderného apoštola – pravého nasledovníka Krista a dona Bosca. I keď niekedy nepochopený svojimi predstavenými, don Vagač mal svoju víziu, ktorú pretavil do ozajstného saleziánskeho dieľa, plného šírenia viery a spásosnej lásky k zvereným dušiam, najmä mladým chlapcom. Vo farnostiach,

v oratóriách, na misiách, v nemocnici, v škole, vo väzení. Veriacim, domorodcom, chorým, postihnutým deťom, rehoľníckam, saleziánskym klerikom, chlapcom a spoluväzňom.

DON ANTON SRHOLEC O DONOVI VILIAMOVI VAGAČOVI

Život a utrpenie dona Vagača je portrétom saleziánskej rodiny, ako sa rodila pred sto rokmi.

Je akoby pomníkom, ktorý v množine pomínuteľných ľudí, udalostí a vecí ilustruje celú zložitú dobu. Don Vagač nás predišiel tým, že ako katolícky kňaz, syn Dona Bosca, bol skutočným Európanom. Slovensko miloval, ale spolupracoval so všetkými susednými

65 A SDB Bratislava, f. Osobný fond V. Vagača, list gen. riaditeľa ÚCHS V. Vagačovi z 31. 5. 1966.

mi národmi a štátmi, aby sa aj tam šírili ideály diela Dona Bosca.

Čím viac sa časovo vzdalujeme od veľkých osobností a udalostí, tým sú nám bližšie a vzácnejšie. Don Vagač bol charizmatický, mimoriadne nadaný a nadšený nasledovník Dona Bosca. Tak som ho poznal aj ja, ktorý patrí k nasledujúcej generácii, ktorej odovzdali štafetu on a jeho rovesníci. Unaveného, ale neúnavného, chorého, ale nezlomeného.

Príbeh dona Vagača by mohol byť námetom na román, či na film, kde by sa nemuselo nič vymýšľať. V zápase o to Božie, don Boscovu dielo mu bolo súdené žiť vo veľmi zložitej dobe. Hoci náboženstvo nikde nemali radi, don Boscov záujem o chudobnú mládež bol stále viac aktuálny. S touto devízou prežil rozpad monarchie, prvú svetovú vojnu a zápasil o saleziánske dielo na Slovensku, v Česku, v Maďarsku. Ako jeho veľký vzor don Bosco. Žil s láskou v srdci, s veľkými plánmi, so suchotami v peňaženke, ale hlavne s požehnaním Neba, kde sa stále radil a občas sa rozprával s Pannou Máriou, ktorá mu po-

vedala: „Zvoľ si tú najťažšiu cestu“. Ťažkú cestu si nemusel hľadať. Tá prišla sama.

Nik nám už neprezradí, prečo sa uprostred prvého rozkvetu saleziánskeho diela na Slovensku rozhodol odísť na misie. Patrí medzi prvých slovenských misionárov. Vzácny duchovný export, ktorý dodnes robí Slovensku dobrú povest'. Možno to bolo splnenie jeho romantických snov. Hlásat' Evanjelium „úbohým pohanským dietkam“. Na misiách v Latinskej Amerike prežil pätnásť rokov. Na Slovensko sa vrátil, keď sa práve schylovalo najväčšie prenasledovanie veriacich v našich dejinách. Vláda komunistov. Jemu priniesla nové prenasledovanie, šikanovanie, veľké riziká a nakoniec odsúdenie na osemnásť rokov väzenia. To hlavné a najťažšie je zamĺčané. Odvaha život položiť za dielo, ktoré na Slovensku založil. Neprezradiť mená, zatajiť, čo sa len dalo a niest' po celé roky väzenia stigmú nepolepšiteľného a zarytého nepriateľa totalitného režimu.

Po ôsmich rokoch žalára sa vrátil s podlomeným zdravím. Do posledných

dní slúžil ako duchovný priateľ a pokorný boží služobník. Don Vagač sa dotýkal svätých. Blízko bola sestra Zdenka a rehoľnice, ktoré sú nemenované mučeníčky. Vo väzení sa delil o spomienky a nádeje s biskupmi a kňazmi, ktorí sú kandidátmi na oltár. V každom veľkom väzení bolo oddelenie určené len pre kňazov. Boli izolovaní, aby nenarušovali prevýchovu ostatných odsúdených. Nazývalo sa to Vatikán.

Osobne som sa stretal s donom Vagačom v Hodoch, kde som mu robil „massaiu“, po taliansky gazdinú. Bol spovedníkom a učiteľom nás mladých saleziánskych študentov. Robil som mu poriadok a vybavoval malé služby. Býval v izbe na severnej strane. V zime sa to nedalo vykúriť, bolo mu stále zima.

Ak nejestvuje náhoda, ale všetko riadi tá istá láskavá Ruka, ja, jeho spoluväzeň, som bol vysvätený za kňaza v Ríme, štyridsať dní pred jeho odchodom do večnosti. Prebrali sme štafetu a trápime sa s ňou. Don Vagač vyoral hlbokú brázdú pre don Boscovu dielo na Slovensku.

Anton Srholec, november 2014

Patrik Dubovský • VILIAM VAGAČ THE SALESIAN BROTHER GRASPED BY THE COMMUNIST REGIME WHICH HE HAD BEEN FIGHTING WITH

Don Viliam Vagač belonged to founders of the Salesian work performed by the Slovaks and Czechs abroad, and later in Slovakia. Since 1924 he led the Salesian parsonage in Šaštín, he was a co-founder of the Marianum Institute and renovated the Basilica of Our Lady of Seven Sorrows. Later he established and chief-edited the journal Don Bosco, and disseminated the work of Don Bosco in Slovakia. For the period of 15 years he worked in missions in Brasil. After returning to his home country in 1947 he dedicated himself to the Salesian youth and after that he worked as a cleric in the State Hospital in Bratislava. In the hospital he was arrested by the Communist State Security in 1952 for helping persecuted priests, he went through tough questioning and interrogation, and he was sentenced in a non-fair trial by Communist courts to 18 years of prison. After 8 years, at the age of 73, he was released due to the amnesty. The Communist prison did not break his faith, but it broke his health. Even then he served devotedly to nuns and intellectually disabled children. He died in 1970 in the Charity House in Pezinok; he was buried in Šaštín.

Patrik Dubovský, PhD. (1965)

Vyštudoval FF UK Bratislava, odbor archívniectvo. Graduoval na Katedre slovenských dejín FF UK Bratislava na tému perzekúcií cirkvi a ŠtB. Absolvoval študijný pobyt na Škole slovanských a východoeurópskych štúdií Londýnskej univerzity. Od roku 2004 pracuje v ÚPN, od roku 2015 ako riaditeľ sekcie vedeckého výskumu ÚPN.

SLOVENSKÁ OZVENA KATYNE (PRÍPAD ANDREJ ŽARNOV)

ONDREJ PODOLEC

Tragédia poľských dôstojníkov povraždených na Stalinov príkaz v Katynskom lese mala aj svoju slovenskú stopu. Predstavoval ju profesor patológie a slovenský básnik Andrej Žarnov, vlastným menom František Šubík. Ako špičkový odborník v odbore patológia bol v roku 1943 Slovenskom nominovaný do medzinárodnej vyšetrovacej komisie, ktorú zriadili Nemci po nálezoch hromadných hrobov v Katyni neďaleko Smolenska s cieľom propagandisticky ich využiť.¹ Táto epizóda nakoniec zásadne znamenala jeho ďalšie životné osudy.

Záver vyšetovania preukázali, že obeť boli v roku 1940 zavraždené strelou do týla a zakopané do masových hrobov na pozemkoch rekreačných stredísk sovietskeho ľudového komisariátu vnútra (NKVD).² Spáchanie tohto zločinu sovietskym komunistickým štátom nakoniec potvrdili dokumenty zverejnené až po polstoročí od tragických udalostí.³ Odhadované počty obetí tejto cieľenej likvidácie poľskej inteligencie na rôznych miestach v ZSSR presahoval dvadsaťtisíc, pričom konkrétne v Katyni bolo objavených viac ako štyritisíc obetí.⁴

V roku 1944 zinscenoval Sovietsky zväz nové vyšetovanie, ktorého cieľom bolo označiť za vinníkov Nemcov. Hoci mali vedúci činitelia západných veľmocí o udalosti pravdivé informácie, pristupovali k otázke Katyne vý-

sostne pragmaticky, vzhľadom na spoločné vojnové ciele so ZSSR. Oficiálne sa stotožnili so sovietskou verziou a vyvíjali v tomto smere tlak aj na poľskú exilovú reprezentáciu. Český historik Měčislav Borák konštatuje, že dobová americká propaganda sa podobala sovietskej, a tak „patrí k trpké ironii dejín, že obyvatelé okupovanej Evropy boli prostredníctvom nacistické propagandy informovaní o Katyni mnohem objektivnejšie, než občania USA a ďalších západných demokracií ešte niekoľko rokov po válce“.⁵

MUDr. František Šubík (známy slovenskej verejnosti viac pod básnickým menom Andrej Žarnov) sa narodil 19. novembra 1903 v Kuklove. Stredoškolské štúdium absolvoval na gymnáziách v Skalici a v Trnave a už v tomto období začal uverejňovať svoje prvé básne. Pô-

1 A. Žarnov bol spočiatku presvedčený o tom, že zločin spáchali Nemci, ktorí ho budú nútiť podpísať nepravdivé vyhlásenie. V snahe vyhnúť sa členstvu vo vyšetrovacej komisii sa preto týždeň skrýval na neznámom mieste. Vyšetovanie mŕtvych tiel však ukázalo, že vinníkom je skutočne ZSSR. (Bližšie pozri: KÁNIKOVÁ, M.: *V znamení púpavy. Fragmenty zo života Andreja Žarnova*. Trnava 2001).

2 BORÁK, M.: *Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti*. In: ŠESTÁK, M. – VORÁČEK, E. (zost.): *Evropa mezi Německem a Ruskem*. Praha 2000, s. 505 – 544; pozri tiež: Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN), BA S-1410; tiež: A ÚPN, V-530/1; Štátny archív (ďalej ŠA) Bratislava, fond (ďalej f.) Okresný ľudový súd (ďalej OĽS) Bratislava, signatúra (ďalej sign.) Tn ľud 34/48.

3 Dokument z 5. 3. 1940 označoval budúce obeť ako „zapisovaných nepriateľov sovietskej moci, plných nenávisti k sovietskemu zriadeniu“, či „zarytých a nenapraviteľných nepriateľov sovietskej moci“. Ich prípady nariadil „vyšetriť ako mimoriadne s uplatnením najvyššieho trestu – zastrelenia“ a „riešiť [ich] bez predvolávania, uväznených a bez predloženia obžaloby, výnosu o ukončení vyšetovania a obžalobného spisu...“. Malo ísť o 14 700 osôb v zajateckých táboroch ako aj o 11 000 osôb zatknutých a väznených v západných oblastiach Ukrajiny a Bieloruska.

Dokument z 3. 3. 1959 je zápisom šéfa KGB Alexandra Šeljepina určeného osobne pre N. S. Chruščova. Priznáva v ňom vykonanie „operácie zlikvidovania uvedených osôb“ na základe uznesenia Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu z 5. 3. 1940. Zároveň navrhuje zlikvidovanie dokumentov (evidenčných kariet – spisov obetí, ktoré boli uchovávané v zapečatenej miestnosti), ktoré pre sovietske orgány „nemajú operatívnu ani historickú hodnotu. Sotva môžu byť predmetom reálneho záujmu pre našich poľských priateľov. Naopak, nejaká nepredvídaná náhoda môže viesť k odhaleniu uskutočnenej operácie so všetkými neželanými dôsledkami pre náš štát.“

Dokumenty boli na Slovensku publikované: RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov (1903 – 1982)*. Zborník o živote a diele univerzitného profesora MUDr. Františka Šubíka. Bratislava 2008, s. 81 – 87; porovnaj: BORÁK, M., *Zločin v Katyni*, s. 505.

4 Vyššie spomínaná správa A. Šeljepina z 3. 3. 1959 hovorí o zastrelení 21 857 osôb (z toho 4 421 v Katynskom lese).

5 BORÁK, M.: *Zločin v Katyni*, s. 518.

A. Žarnov v laboratóriu Lekárskej fakulty Slovenskej univerzity (prvá polovica 40. rokov 20. stor.) (Zdroj: súkromný archív J. M. Rydla)

vodne sa chcel stať kňazom a strávil rok v tzv. malom seminári v Trnave. Nakoniec však v rokoch 1924 – 1931 absolvoval štúdium medicíny na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a následne stáže u špičkových patológov v Prahe, Brne a Olomouci. V roku 1939 bol vymenovaný za riadneho profesora patologickej anatómie a prednostu Ústavu patologickej anatómie Lekárskej fakulty Slovenskej univerzity. V roku 1942 sa stal šéfom slovenskej zdravotnej služby. Z funkcie odstúpil v roku 1944 po sporoch s ministrom vnútra Alexandrom Machom, ktorý nebol ochotný brániť židovských lekárov, zamestnaných v rezorte.⁶

Veľký rozruch vzbudil v roku 1925 svojou prvou básnickou zbierkou *Stráž pri Morave*. Jej náklad bol pre sil-

ný slovenský národný akcent úradnou cenzúrou zhabaný, pričom Andrej Hlinka kvôli tomu podal v pražskom parlamente interpeláciu československej vláde⁷. Päť básnických zbierok napísal do odchodu do exilu, ďalšia pribudla už na americkom kontinente. Intenzívne sa venoval aj prekladateľskej činnosti, za čo ho Poľská akadémia literatúry ocenila vyznamenaním. Ako známy slovenský básnik bol aj podpredsedom Spolku slovenských spisovateľov a členom Štátnej rady.

A. Žarnov pred koncom vojny opustil Slovensko, keďže po ňom, ako po nepríjemnom svedkovi katynskej kauzy, pátralo NKVD a po strastiplnej ceste sa v marci 1945 aj s rodinou pripojil k „vládnej evakuácii“ v Kremmünstri. Neskôr bol repatriovaný späť do vlasti a po zatknutí (16. júla 1945) strávil 30 mesiacov vo väzbe. Oprávnenosť jeho obáv z NKVD mu potvrdil aj povereník L. Novomeský, ktorý mu odkázal, že zaisťovacia celá mu poskytuje isté bezpečie pred svojvoľným sovietskym únosom: „Buď spokojný tam, kde si, lebo vonku by ťa mohli Rusi odvliečť“.⁸

Rovnako reagoval aj na intervenciu manželky A. Žarnova: „Stále je v Justičnom paláci. Nerob žiadne intervencie. Tam je pred NKVD relatívne v najväčšom bezpečí.“⁹

Rovnako ako ostatní členovia Štátnej rady¹⁰ bol obžalovaný z kolaborantstva a postavený pred retribučný súd. Tomuto osobitnému trestnoprávnemu stíhaniu sa totiž museli podrobiť všetci jej členovia (z oboch funkčných období), vzhľadom na to že išlo o jeden z najvyšších ústavných orgánov Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945. Hneď po prechode frontu sa bezpečnostné orgány obnoveného československého štátu snažili zatknúť a umiestniť do väzby všetkých bývalých predstaviteľov najvyšších ústavných orgánov. Postačoval pritom už len samotný fakt zastávania funkcie či členstva a právna kvalifikácia ich činov sa väčšinou riešila až dodatočne formálnym podaním trestného oznámenia.

Príslušnosť súdov sa v Žarnovovom prípade menila v závislosti od vývoja slovenskej retribučnej legislatívy. Jej prvú fázu tvorila pôvodná platnosť retribučného na-

6 RYDLO, J. M.(zost.): *Andrej Žarnov*, s. 513 – 526.

7 Súrna interpelácia poslancu Hlinku a spoločníkov na ministerského predsedu, na ministra vnútra a na ministra pravosúdia v záležitosti zhabania zbierky básní „Stráž pri Morave“, ktorú napísal mladý slovenský básnik Andrej Žarnov. Dostupné na:

<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=19089>, <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=19128>

8 STAŠKO, J.: *Životné osudy Andreja Žarnova v emigrácii*. In: RYDLO, J. M.(zost.): *Andrej Žarnov*, s. 127; pozri tiež: PAŠTEKA, J. – RYDLO, J. M. – PETROVSKÝ, K.: *Výberová personálna bibliografia Andreja Žarnova. Úvahy o diele*. Bratislava 2000.

9 KÁNIKOVÁ, M.: *V znamení púpavy*, s. 23.

10 Štátna rada bola novým prvkom politického systému na Slovensku. Patrila medzi najvyššie ústavné orgány Slovenskej republiky a z hľadiska teoretickej právnej systematiky mala najmä z hľadiska spôsobu kreácie, a tiež vzhľadom na právo zákonodarnej iniciatívy (§ 25, ods. 2 Ústavy Slovenskej republiky z roku 1939) najbližšie k hornej komore parlamentu. Disponovala ale aj niektorými kompetenciami typickými pre hlavu štátu a ústavný súd. Charakter kompetencií jej však neumožňoval reálne zasahovať do politického života v krajine. Vzhľadom na trojročné funkčné obdobie sa počas existencie Slovenskej republiky konštituovali dve štátne rady. Andrej Žarnov bol členom prvej – v rokoch 1940 – 1943.

riadenia Slovenskej národnej rady (SNR) z roku 1945 (jeho kauza prislúchala do pôsobnosti najvyššieho stupňa retribučného súdництва – Národného súdu).¹¹ Nariadením SNR č. 57/1946 Zb. nar. SNR zo 14. mája 1946 bola jeho účinnosť predĺžená až do konca roka 1947. Podľa nariadenia č. 88/1947 Zb. nar. SNR mali konania, ktoré neboli skončené meritórnym rozhodnutím do konca roka 1947, pokračovať pred riadnymi súdmi, konkrétne osobitnými senátmi krajských súdov, pričom v konaní voči bývalým členom Štátnej rady (vrátane A. Žarnova) sa v tomto období nič podstatné neudialo, okrem formálnych úkonov prebratia agendy.¹²

Tretiu, už „pofebruárovú“ etapu slovenskej retribuície predstavovalo obnovenie osobitných retribučných súdov v roku 1948. „Pofebruárová“ retribuícia bola akýmsi hybridom medzi retribuíciou a súdnou represiou komunistického totalitného režimu.¹³ V prípade A. Žarnova i prípadov bývalých politikov Slovenskej republiky z rokov 1939 – 1945 išlo o dokončenie konaní, ktoré prebiehali prakticky od roku 1945.

V jeho prípade však bola kľúčovým bodom obžaloby osobná angažovanosť v kauze náleзов masových hrobov v katynskom lese. Verzia spriatelenej sovietskej veľmoci, že zločin spáchali Nemci, sa v povojnovom československom štáte považovala za nespochybniteľný fakt, z ktorého sa vychádzalo pri posudzovaní skutku retribučným súdom.

Podľa obžaloby v máji 1943 „prednášal pred poslucháčstvom o tzv. katynskom hromadnom vraždení poľských dôstojníkov, snažiac sa podľa želania nemeckých nacistických propagandistov a teda proti pravde dokazovať, že katynský masový hrob je dielom orgánov boľševickej GPU¹⁴, ktorí vraj v marci a apríli r. 1940 popravy vykonali zastrelením“. Zistené konanie obvineného obžaloba kvalifikovala ako naplnenie skutkovej podstaty zločinu domácej zrady podľa §2 písm. d, retribučného nariadenia v znení vyhlášky č. 58/1946 Zb. nar. SNR, keďže obvinený „ako exponovaný politický činiteľ verejne hanobil Zväz Sovietskych Socialistických republík a jeho štátne zriadenie.“¹⁵

Práve jeho bratislavská prednáška z 9. mája 1943, ktorú predniesol v priamom prenose bratislavského rozhlasu¹⁶, je prvým dokumentom predkladanej edície. Jej tón je čiastočne poplatný vtedajšej vojnovnej propagande, no zároveň je autentickým svedectvom podaným niekoľko dní po návrate z Katyne.

Ďalším dokumentom je výpoveď A. Žarnova v rámci retribučného konania. Všetci vyšetrovatelia i svedkovia vychádzali samozrejme zo sovietskej verzie a jeho podpis na záverečnom protokole medzinárodnej vyšetrovacej komisie i neskoršiu prednášku automaticky pripisovali nemeckému nátlaku. Žarnov sa dokonca ani nemusel priamo vyjadriť k otázke, čo si vlastne o Katyni skutočne myslí. Jeho interpretácia účasti v komisii a text prednášky, ktorá bola uverejnená v tlači sa, pochopiteľne, čiastočne líšia – vyšetrovanec sa zámerne vyhýbal meritu veci a zameral sa skôr na vonkajšie okolnosti.¹⁷

Do edície dokumentov sme zaradili aj rozsudok retribučného Ludového súdu nad skupinou bývalých členov Štátnej rady, resp. jeho časti, dotýkajúce sa osoby A. Žarnova. Vzhľadom na katynskú kauzu mu nakoniec súd ako jedinému zo skupiny uložil hlavný trest, hoci len vo forme verejného pokarhania. Vyšetrovanie potvrdilo množstvo „vyviňovacích“ činov obvineného – podľa svedectiev zachránil ako šéf zdravotnej služby veľa židovských lekárov či zubných technikov a podarilo sa mu udržať v službe viacerých účastníkov SNP. V jeho prospech preto vypovedalo veľa svedkov z lekárskeho i spisovateľského prostredia.

Po prepustení z väzby¹⁸ sa stal A. Žarnov objektom intenzívneho záujmu komunistickej Štátnej bezpečnosti. Tá sa ho pod rôznymi hrozbami snažila donútiť k spolupráci. Komunistickým štátom kontrolované vydavateľstvá odmietali vydávať jeho pôvodnú i prekladovú literárnu tvorbu. Pod jeden z posledných listov vydavateľstvu Tatran sa preto rozhorčene podpísal: „Šubík, bývalý básnik, bývalý lekár, bývalý človek.“¹⁹ Neskôr bol opäť podrobený výsluchom, tentoraz v súvislosti s procesom s buržoáznymi nacionalistami. Neustály tlak zo strany Štátnej bezpečnosti (ŠtB) a snaha donútiť ho k podáva-

11 Nariadenie SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR.

12 A ÚPN, BA S – 1340; ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, sign. Tn ľud 22/48.

13 Zákon č. 33/1948 Zb., pozri tiež: PETRANSKÝ, I.: Retribučné súdnictvo na Slovensku po februári 1948. In: *Historický zborník*, č. 15/2005, s. 94 – 109.

14 V skutočnosti išlo o členov sovietskej tajnej polície GUGB (Hlavná správa štátnej bezpečnosti). Ako GPU (Hlavná politická správa) sa táto inštitúcia nazývala v rokoch 1922 – 1923. Bližšie pozri: ANDREW, Ch. – MITROCHIN, V.: *Neznámé špionážní operace KGB – Mitrochinův archiv*. Praha 2001.

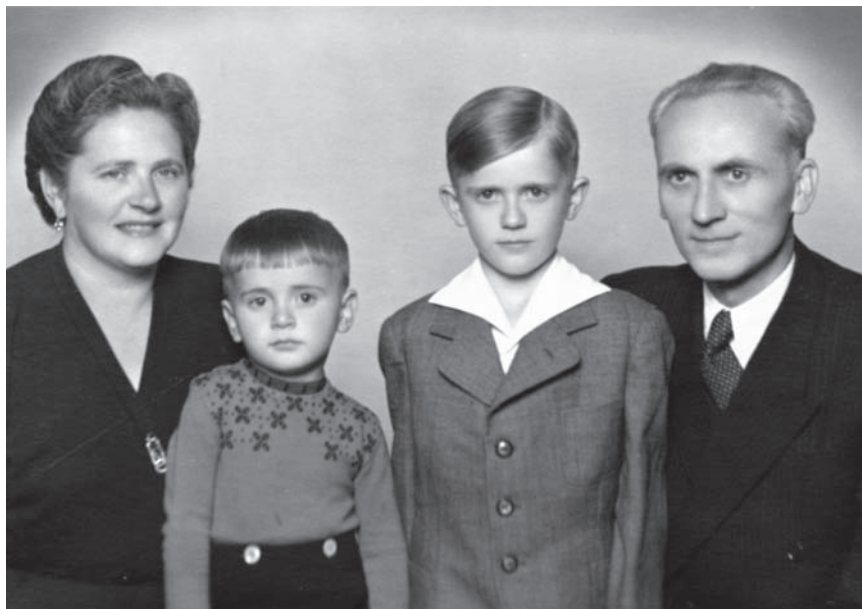
15 ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, sign. Tn ľud 34/48.

16 LACKO, M.: Odras katynskej tragédie v slovenskej tlači na jar 1943 a miesto MUDr. Františka Šubíka v ňom. In: RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov*, s. 102.

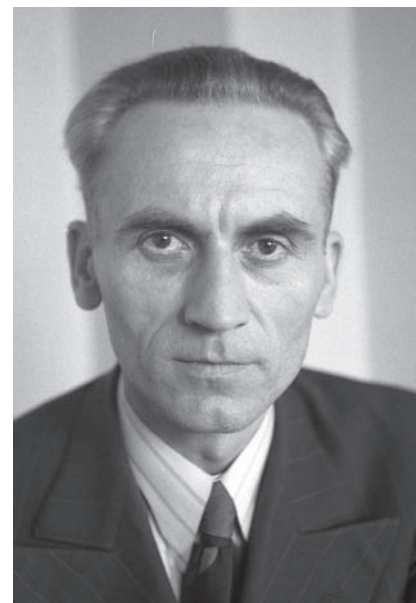
17 ŠA Bratislava, f. OLS Bratislava, sign. Tn ľud 34/48.

18 A. Žarnov bol prepustený z väzby 30. decembra 1947 (STAŠKO, J., *Životné osudy Andreja Žarnova*, s. 126).

19 A ÚPN, f. I. Správa ZNB /M, registračné číslo (r. č.) 10508 /30.

A. Žarnov s rodinou pred odchodom do exilu
(Zdroj: súkromný archív J. M. Rydla)

Fotografia Andreja Žarnova (Františka Šubíka) zo začiatku 40. rokov 20. storočia
(Zdroj: Slovenský národný archív)

niu správ, ktoré bolo v rozpore s jeho svedomím ho nakoniec dohnali k odchodu do exilu.²⁰ Bezprostredným podnetom na druhý útek zo Slovenska sa stala správa, že mu hrozí ďalšie zatknutie. 30. apríla 1952 sa za dramatických okolností na nafukovacom člne preplavil s rodinou cez rieku Moravu a dostal sa do americkej okupačnej zóny v Rakúsku.²¹ Nakoniec zakotvil v USA, kde sa venoval svojej profesii patológa.²² V exile sa popri vykonávaní lekárskej profesie zapojil aj do aktivít slovenských exilných organizácií, predovšetkým Sidorovej Slovenskej národnej rady v zahraničí (ďalej SNRvZ), pričom k Slovenskému oslobodzovacie výboru pod vedením Ferdinanda Ďurčanského zaujímal kritický postoj.²³ V interview pre noviny Slovákov v exile *Slobodné Slovensko* k tomu uviedol: „Prišiel som do cudziny ako politický exulant a je preto samozrejmé, že sa podľa mojich schopností a možností chytím do práce pre vec slovenskej slobody. Budem sa prinajmenej usilovať v cudzine popularizovať slovenskú slovesnú kultúru.“ Cieľom slovenského exilu malo byť podľa neho obnovenie samostatnej slovenskej štátnosti, s demokratickým politickým reži-

mom, lebo „... jedine cesta demokracie(...) vedie k slobode jednotlivca a k pokoju v národe. Aj národ slovenský je odhodlaný bojovať a v budúcnosti kráčať na tejto ceste.“ Vyjadril tiež kritický postoj k vysielaniu Rádia Slobodná Európa: „Je skutočne na škodu protikomunistického ťaženia Západu, že umožňuje vysielania aj takého druhu ako napríklad vysielanie čs. oddelenia RFE, ktoré rušivo zasahuje do nádejí slovenského národa na úplnú slobodu a tým oslabuje protikomunistický odpor a sympatie voči Západu. Československá tendencia tohto rozhlasu stretá sa u Slovákov s odsúdením, pretože bol to politický čechoslovakizmus, Benešovo dvorenie a paktovanie s boľševizmom, ktoré aj národ podtatranský vohnali do krvavého náručia moskovských mocipánov.“²⁴

ŠtB sa ho snažila kontaktovať aj po emigrácii v snahe infiltrovať slovenský exil na americkom kontinente. Do edície predkladaných dokumentov sme zahrnuli aj pokyny pre rezidentúru vo Washingtone a časť záznamu o prvom kontakte so Žarnovom na americkom kontinente. Ide o subjektívnu interpretáciu rozhovoru so Žarnovom zo strany príslušníka československej rozvied-

20 *Tamtiež*; Osobný zväzok č. 4227 vedený na A. Žarnova pod krycím menom „HRAD“ bol v roku 1961 skartovaný.

21 ŠILHÁR, A.: So Šubíkovcami na ceste do vyhnanstva. In: RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov*, s. 118 – 124; porovnaj: Archiv bezpečnostných složek Praha, f. H – 532, Akcia „Žarnov“ – okupačná a pookupačná činnosť.

22 STAŠKO, J., *Životné osudy Andreja Žarnova*, s. 129.

23 Interview Slobodného Slovenska s básnikom Andrejom Žarnovom. In: *Slobodné Slovensko*, č. 23 – 24/1953, s. 3 – 4. Publikované v: RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov*, s. 241 – 251.

24 *Tamtiež*.

ky por. Sedláčka²⁵, motivovaného snahou informovať svojich nadriadených o splnení úlohy, ktorá spočívala v nadviazaní kontaktu a preverení možnosti jeho získania pre spoluprácu.

Vzhľadom na svoje životné skúsenosti bol A. Žarnov všeobecne známy svojou ostrážitosťou pri nadviazovaní kontaktov a tvrdenie Sedláčka, že si pri ich prvom rozhovore získal jeho dôveru je zjavne nepravdivé. Rovnakú pravdivostnú hodnotu majú akiste aj ďalšie jeho tvrdenia o údajných Žarnovových názoroch. A. Žarnov musel svoje názory formulovať aj s ohľadom na časť rodiny žijúcu v komunistickom Československu, s ktorou bol stále v písomnom kontakte. O snahách československej rozviedky v súvislosti so svojou osobou informoval aj viaceré osobnosti slovenského exilu, pričom následne vyšiel v *Bulletine SNRvZ* článok varujúci pred aktivitami „komunistických agentov“ snažiacich sa prehovárať emigrantov k návratu.

Vedenie československej rozviedky nakoniec vyhodnotilo ďalšie kontakty s A. Žarnovom ako neperspektívne. S rozhovorov jej bolo zjavné, že sa zámerne vyhýba poskytovaniu informácií o činnosti SNRvZ a zároveň konštatovala, že „nikdy by nepristúpil na to, že by sa s neho stal agent“. Vzhľadom na to, že prostredníctvom exilnej tlače varoval ďalších emigrantov, usúdila v roku 1957, že „ďalší styk s ním by bol nebezpečný“.²⁶

1943, 11. MÁJ, BRATISLAVA. ZÁZNAM PREDNÁŠKY PROF. MUDR. FRANTIŠKA ŠUBÍKA, PREDNESENEJ V BRATISLAVE, 9. MÁJA 1943

Slovák, roč. XXV/1943, č. 107, s. 1, 2.²⁷

(...)²⁸

Zo všetkého – hovoril Dr. Šubík – k dispozícii stojaceho dôkazného materiálu dalo sa s úplnou jasnosťou usudzovať na to, že ide o zastrelených poľských dôstojníkov, ktorých po porazení Poľska a neskôršie pri obsadzovaní východnej poľskej oblasti odvliekli sovietske vojská do rozličných zajateckých táborov a neskôršie ich likvidovali. Títo zajatci boli od septembra 1939 až na jar r. 1940 vo viacerých zajateckých táboroch, najmä v Kozielsku²⁹

a Starobielsku³⁰. Keď sa tábory zrušili, títo poľskí zajatci, ako to dosvedčujú ich denníky si mysleli, že ich prevezú do vlasti. V ostatnom, na základe denníkových záznamov, možno dospieť k záveru, ktorý sa dá ako jedine správny, súhlasiaci i s výpoveďami ruských sedliakov. Toto zistenie potvrdzuje najmarkantnejšie denník poľského majora Siolského, ktorého zápisky líčia odchod z Kozielska dňa 7. IV. 1940. Podľa denníka viedla jeho cesta cez Jelmiu³¹, Smolensk do Gniezdova³². Odtiaľ ho dňa 9. IV. 1940 s ostatnými v ranných hodinách, za asistencie silnej stráže, odviezli na nákladných autách do Katynského lesa. Siolského posledný záznam pochádza ešte z lesa, v ktorom bolo vraždenie urobené a je pravdepodobne zapísaný krátky čas pred popravou. V týchto posledných riadkoch sťažuje si Siolský na náhle bezočivé zaobchádzanie a spytuje sa, prečo im teraz odoberajú hodinky, rutne a nožičky, keďže majú cestovať do vlasti.

Zastrelení sú dôstojníkmi všetkých služobných tried a hodností – počnúc od podporučíka až po brigádneho generála. Do príchodu komisie bolo v nájdených hrobch 17 civilných osôb a jeden vojenský kňaz.

Presný počet obetí pochovaných v Katynskom lese nedá sa s určitosťou odhadnúť. Počíta sa ešte s ďalšími hromadnými hrobmi. Domnienka, že tu ide asi o 10.000 obetí³³ je podložená a opodstatnená jednak výpoveďami svedkov, jednak rozsahom doteraz odkrytých hrobov. Zásadne však možno pripustiť, že dnes azda ani jeden z bolševikmi, zajatých poľských dôstojníkov nie je nažive. Podľa pokynov príslušných úradov konajú sa ďalšie vyšetrovania v prítomnosti orgánov poľského pomocného výboru (Červený kríž). Doteraz bolo z hrobov vytiahnutých 812 mŕtvol, z ktorých bolo 583 ihneď identifikovaných, určité [mŕtvoly] bude možno identifikovať až po chemickom preparovaní nájdených dokumentov a určité časť obetí nebude možno identifikovať vôbec. Takto sa javila celá vec až do príchodu komisie do Katynského lesa.

Úlohou komisie bolo podať nestrannú mienku o tom, čo sa do jej príchodu do Katyne zistilo a podať posudok o celom prípade na základe vlastných zistení, vyšetrovaní, prehliadok a pitiev. Komisia na základe svojho nálezu zostavila potom známy protokol, ktorý bol všetkými členmi komisie podpísaný. Dojem, ktorý sme mali pri

25 Ide o krycie meno – osobu sa nepodarilo identifikovať.

26 A ÚPN, f. I.Správa ZNB / M,r.č.10508 / 30.

27 Medzicitulky denníka boli vynechané. Prednáška bola vo verzii denníkov Slovenská pravda a Gardista uverejnená v rámci štúdie: LACKO, M.: *Odras katynskej tragédie*, In:RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov*, s. 106 – 117.

28 Z článku v denníku Slovák je vybraný len text Žarnovovej prednášky.

29 Správne Kozeľsk.

30 Dnes Starobielsk.

31 Pravdepodobne Jelňa.

32 Správne Gnezdovo.

33 Predpokladá sa, že v Katynskom lese bolo zastrelených 4 421 z celkového počtu 21 857 obetí z radov poľských dôstojníkov.

Prof. František Šubík na prednáške o nálezoch v Katyni, ktorá sa konala 9. mája 1943 v Bratislave
(Zdroj: Slovenský národný archív)

Poslucháči prednášky prof. Františka Šubíka (Zdroj: Slovenský národný archív)

príchode komisie do Katynského lesa, bol hrozný. Strašnejší, že nám ho podávala, denná tlač, lebo nemožno ani tými najhľadanejšími a najplastickejšími slovami vylíčiť lesný priestor pokrytý okolo siedmich veľkých jám s mŕtvolami, stovkami už vytiahnutých a zväčša identifikovaných mŕtvol. Chodil som od mŕtvoly k mŕtvole v prostred ostrého, kyslastého zápachu a fajčil cigaretu za cigaretou. Nie som slabšia povaha, z nesiem všetič, som sám patológ 12 rokov už deň čo deň sa stretám na svojom ústave s mŕtvolami. Už prešlo do desaťtisíc mŕtvol cez patologický ústav za môjho pôsobenia, z ktorých valnú časť som sám osobne pitval, no z našich mŕtvol je iný dojem. Sú čerstvé, pokojné, vážne, nanajvýš javia ťahy posledného západu na tvári. No, mŕtvol v Katynskom lese a to v tak veľkom počte pôsobia strašlivým dojmom. To sú trosky tiel v zrejmych poľských uniformách. Tu leží hlava bez majiteľa, bez očí, so zbytkom krásnych čiernych vlasov s dvoma zlatými zubmi v chrupe. Mohla patriť úradníkovi, lekárovi, advokátovi, možno že to bol priateľ básnik, ktorého som mal tak rád a ktorého krásne verše o nádhere života som pred rokmi prekladal do slovenčiny. Tu leží noha, tam ruka od-

trhnutá pri trupe, ako veslo vedľa rozbitého člna. Tu roztvorené čeľuste, ako by boli zmeraveli pri poslednom výkriku slova: „Otčina moja!“ Tu ruka, obrátená ako k prísahe. A tak tu všetci ležia, tak tu leží generál Smorawinski³⁴ v červených lampasoch a gen. Bogatyrewiczom popri podporučíkovi, majorovi, vojenskom kňazovi, tak tu ležia rad-radom, rad-radom, ešte v ďalších radoch, ako by v krátkom odpočinku pred posledným defilé žalujúci svojou nemotou v tichu borového lesa, ktoré ruší iba kŕdeľ vrán, krúžiacich nad nami. Stojím tu ako priateľ medzi priateľmi, z ktorých literatúry som tak rád prekladal. Možno, že medzi týmito stovkami leží i druh, ktorý mi zasielal pred rokmi strieborný vavrín Literárnej akadémie z Varšavy³⁵. Škoda, že môj domov je tak ďaleko. Ako rád som ktorémukoľvek z týchto pripnul toto svoje významenie na prsia!

Počas svojho šetrenia komisia osobne vypočula ruských domorodých svedkov, jednak sedliakov, bývajúcich v blízkosti Katynského lesa, jednak železničiarov, ktorí videli prichádzať transporty dôstojníkov do Gniezdova, skade ich vozili do Katynského lesa. Vypočúvanie viedol hlavne profesor Orsós³⁶ z Pešti, ktorý bol počas

34 Mieczysław Makary Smorawiński (1893 – 1940): generál poľskej armády.

35 Toto vyznamenanie bolo A. Žarnovovi udelené v roku 1936.

36 Ferenc Orsós (1879 – 1962): maďarský patológ, profesor na budapeštianskej univerzite, predseda Maďarskej lekárskej komory.

prvej svetovej vojny v ruskom zajatí a preto ruský jazyk dobre ovládal. Svedkovia potvrdili, že transportovanie a strieľanie sa konalo v mesiaci marci a v apríli r. 1940. Na otázku, čo neišli pozrieť do lesa, koho tam strieľajú, odpovedali unisono a prestrašenými očami a vyzdvihnutými rukami: „Kdeže, pane, veď by nás boli postrieľali!“ Podľa výpovedí svedkov les strážili a popravy vykonali členovia GPU³⁷, boli v uniformách a skoro všetci židovského vzhľadu. Výpovede svedkov sa v každom smere zhodovali s výpoveďami, ktoré udáva nemecká vyšetrovacia komisia.

Komisia sa presvedčila, že do jej príchodu bolo otvorených sedem jám s mŕtvolami, z ktorých v najväčšej môže byť asi 2500 mŕtvol. V tejto veľkej jame ešte sa nachádzajú dosiaľ nevyzdvihnuté štyri vrstvy mŕtvol. Vyzdvihnuté mŕtvy sú označené plieškami, číslicami a rovnakým číslom sú označené i nájdené dokumenty, ukladané do sáčkov. Dokumenty prezerá, zbiera a dokumenty mŕtvou tekutinou chemicky pripravuje zvláštna komisia, aby boli čitateľné. V komisii je poľská prekladateľka. Medzi už odloženými dokumentmi sú legitimácie rozličných spolkov, civilné i vojenské úradné doklady, denníky, kalendáre, piesne, básne, listy, posielané do tábora prostredníctvom varšavského Červeného kríža od synov, dojímavé listy od žien, aké vedú s hlbokým citom a náboženským presvedčením písať len Poľky. Nachádzajú sa tu tabatierky na cigarety, peňaženky, vojenské vyznamenania, modlitebné knižky, agnušky, krížiky rozličného druhu, dištinkcie, letecké odznaky, peniaze, šeky, fotografie manželiek dôstojníkov, detí a pod.

Čiastka mŕtvol bola pitvaná profesorom Buhtzom³⁸ a jeho spolupracovníkmi. Profesori súdneho lekárstva ako členovia komisie, pitvali osobne deväť mŕtvol – a to také mŕtvy, ktoré si sami určili. Šlo o mŕtvy, dosiaľ nevyzdvihnuté, nedotknuté, teda také, ktoré sa nachádzali ešte v hrobách. Členovia komisie si mŕtvy sami vyberali z hrobov, a to tým spôsobom, že kázali napríklad pomocným personálom odstrániť na určitom mieste jeden alebo dva rady mŕtvol a určili, ktorú mŕtvu im majú z hĺbky vyzdvihnúť. Okrem tohto vyšetrila si komisia ešte niekoľko prípadov, ktoré si sama zvlášť vybrala kde-tu z povrchu masy mŕtvol. Pri prácach pomáhali jej prevažne ruskí civilisti. Každý z pitvaných napísal o svojom náleze podrobný osobitný protokol. Komisia zistila, že príčinou smrti všetkých dosiaľ vykopaných i ňou pitvaných mŕtvol bol vstreľ do hlavy. Strelný kanál skoro všade smeruje dozadu do záhlavia cez lebku a vyúsťuje na kosti čelnej poblíž vlasového porastu. V málo prípadoch sa našli dve rany a iba v jednom tri. Zastre-

lenie muselo byť urobené pištoľou jednokalibrovou pod 8 mm. Puknutia lebky a stopy po ožehnutí strelným prachom v blízkosti vstrelu, i rovnaká lokalizácia jasne hovorila, že vstreľ bol urobený s nasadenou zbraňou z bezprostrednej blízkosti. Poranenia aj miesto vstrelu sú nápadne podobné, o čom sa komisia vyjadrila v tom zmysle, že výstrely pochádzali od veľmi istej, presnej a cvičenej ruky. Časť mŕtvol, zvlášť v jednom hrobe, má vzadu zviazané ruky, a to úplne rovnakým spôsobom. Našli sa aj bajonetové vpichy, ktoré majú hviezdicový tvar bolševických bajonetov. Kde sa poprava v lese vykonala, dosiaľ nie je zistené. Niektorí ako to komisia sama dokázala, boli zastrelení i v jame na hromade mŕtvol.

Čo sa týka priestrelov lebiek a sputnaní rúk, je zaujímavý tento zrovnávací nález komisie. Komisia pre zrovnanie nechala vykopáť už zo známeho civilného hrobu jednu mŕtvu civilistu, ktorá bola tiež mumifikovaná, ležala v hrobe asi 5 rokov, mala rovnaké sputnanie a rovnaký priestreľ do hlavy. Z druhého hrobu staršieho, v ktorom sa našli už len kostry asi 15 rokov staré, na lebkách zistilo sa úplne rovnaké prestrelenie ako na mŕtvolách poľských dôstojníkov. Tieto hroby civilistov ležali asi 150 m od jám s poľskými dôstojníkmi. Treba totižto vedieť, že ako som to už aj uviedol, v lese GPU³⁹ odstrelovala ruských ľudí od r. 1920 a dnes už je v lese označených nespočetné množstvo miest, kde sa nachádzajú zahabaní civilisti.

Vlastný Katynský les je vysádzaný staršími borovicami. V miestach, kde sa nachádzajú hromadné hroby, starých borovic už niet, ale nasadené sú tu mladé borovice. Podľa týchto drobných borovic i väčších možno skoro bezpečne už predom určiť, že sú tam zahabané mŕtvy. Mladé borovice na čistiniach s poľskými hrobmi sú 5 rokov staré. Podľa mienky prof. Orsósa, ktorý je i botanikom, z ich prierezu vidno, čo nám ukázal i pod lupou, že stromky rástli dva roky dakde v sadenisku, škôlke, ich vzrast javí potom prerušenie a potom javia tri roky normálneho vzrastu. T. j. stromky boli na toto miesto po zahabaní mŕtvol zasadené. Komisii dobrozdanie prof. Orsósa nestačilo, preto si žiadala hneď zohnať odborníka – lesníka, ktorý však v plnom znení mienku prof. Orsósa potvrdil. Celý lesík javí zvlnený terén s vyvýšeninami, ktoré sú absolútne suché s nižšími echovitými polohami, v ktorých je voda. Poľské hroby nachádzajú sa na stráni miernej vyvýšeniny. Skoro všetky jamy sú suché. Iba dve majú spodnú vodu. Pôda je čisto piesčitá, úplne podobná ako v našich boroch na Záhorí.

Zaujímavá je poloha mŕtvol. Tieto ležia v hrobách skoro výlučne v polohe brušnej, v niektorých jamách sú

37 Správne GUGB (Hlavná správa štátnej bezpečnosti).

38 Gerhard Buhtz (1896 – 1944): nemecký súdny lekár, prednášal na univerzitách v Heidelbergu, Jene (kde bol aj dekanom Lekárskej fakulty) a Wroclawi.

39 Správne GUGB (Hlavná správa štátnej bezpečnosti).

na okrajoch usporiadané hlavami na sebe, pravidelne, v prostriedku už sem i tam. V iných jamách je za sebou niekoľko radov na sebe, hlavy pekne nad sebou, ako hlavíčky zápaliek v škatuli. Mŕtvolý ležia tesne pri sebe, váhou celej masy sú stlačené.

Šatstvo: vo všeobecnosti i v najmenších detailoch kde ide o poľské vojenskej uniformy. Väčšia má na nohách čižmy. Oblek je zimný, sú tu popri kožuchoch svetre, kožené kabáty. Skoro všetky čiapky sú typické furažerky. Na uniforme sú vojenskej poľské pečiatky. Na bielizni často iniciálky. Šaty sú u každého pasentné, priliehavé na telo úplne normálne, či ide o mužov nižšieho alebo vyššieho veku. Bielizeň je pasentná, gombíky, traky, opasky sú riadne pozapínané. U mŕtvol; vyšetrovanej komisiou, práve tak ako mŕtvol predtým vyšetrovaných niet hodínok ani prsteňov, hoci je zo zápiskov zrejme, že napríklad hodinky museli mať pri sebe. U mŕtvol sú papierové i drobné peniaze poľské, cigarety, cigaretové tašky drevené i kovové, jedna napríklad s gravírovanými poľskými podpismi, cigaretové špičky, fajny, okuliare, hrebene, tužky, peňaženky, dokumenty (denníky, písma, noviny), ktoré všetky pochádzajú z času od jesene 1939 až do jari 1940. Posledné doteraz zistené dátum je 22. apríl 1940 na boľševických novinách z vrečka dôstojníka. V jednom prípade zistili sme pri pitve korešpondenčný lístok, písaný Poliakovom z Maďarska priateľovi do tábora Kozielska. Podľa dokumentov ide v značnom počte o záložných dôstojníkov, sám som identifikoval kap. Karola Martina Puceka, nar. 10. septembra 1940 v Rabine, okr. Koscian, mestského úradníka z Varšavy. (a nie gen. Smorowinského, ako to nesprávne udávajú niektoré noviny).

Zahraničné rádiá nechcú veriť, že mŕtvolý sú dosť zachované a že môžu byť ešte zachované i dokumenty, cigarety a pod. Fakt je ten, že podľa polohy mŕtvol a podľa uloženia v zemi nachádzajú sa mŕtvolý v rozličnom stupni rozkladu. Mŕtvolý v jamách, kde jej spodná voda, sú macerované, úplne handrovite rozpadlé, ich písomné dokumenty vodou úplne zničené, takže tieto mŕtvolý nemožno identifikovať. Na väčšine mŕtvol nachádza sa aj v suchej, piesčitej zemi a tu mŕtvolý, ležiace na povrchu a na okrajoch, sú značne mumifikované, zoschnuté svaly, najmä na trupe a končatinách, dosť zachované, pri pitve orgány, aspoň ich zbytky, možno zrejme rozpoznať. Iba mŕtvolý zo stredných častí celej masy sú vlhkom macerované, šatstvo silne presiaknuté mŕtvolnou tekutinou. Susedné mŕtvolý sú hustou tekutinou zlepené. Následkom vzájomného tlaku javia tu mŕtvolý deformácie rozličného stupňa. Väčšinou sú značne oploštené, v jednom prípade som videl i oploštenú hlavu. Ak Moskva tvrdila, že ide o archeologické nálezy, musíme jej pripomenúť, že dosiaľ nie je známy prípad, žeby sa boli našli na prastarých kostrách zlaté zuby. A tieto poľské mŕtvolý ich majú. Na mŕtvolách nenašiel sa nijaký hmyz, nijaké červy, ani stopy po nich, ktoré by mohli po-

chádzať z doby pochovania. To značí, že mŕtvolý boli pochované v studenej ročnej dobe, čomu nasvedčuje i zimný oblek so svetrami.

A teraz vo veci času zastrelenia. Anglické tvrdenie, podľa ktorého ani vedci nemôžu po troch rokoch zistiť čas a spôsob zavraždenia, treba vyhlásiť za naivné. Spôsob zavraždenia ako dokázala nazvratitelne komisia, je jasný. Pre čas zavraždenia svedčia jednak svedkovia, a tí, pripustíme, že by mali naši salónmi boľševici pravdu, hoci nemajú, mohli by byť podplatení, tak ich vynechajme. Pre čas však nezvratitelne svedčia nasadené mladé borovice na hrobch a v ich priamom okolí. Pre čas ďalej nezvratitelne svedčia individuálne dokumenty, hlavne zápisky, ktoré nemožno falšovať a ktorých písma príbuzní isto bezpečne spoznajú. A konečne profesor Orsós, známa kapacita v súdnom lekárstve, priniesol i ďalší dôkaz, ktorý demonštroval na lebke z mŕtvolý v č. 526. Mozog bol v tejto lebke zhustlý v kašu. Na povrchu tejto kaše, práve tak i na kosti skalnej ukázal nám vápenatú viacvrstevnú inkrustáciu, ktorá vznikla chemickým procesom z vyluhovaného vápna kosti lebečných. Profesor Orsós konal svojho času v Maďarsku exhumácie mnohých obetí červeného teroru a v okolí Tisy exhumácie veľmi mnoho mužov, ktorých odpravili ženy arzenom. Podľa dlhoročných bohatých skúseností profesora Orsósa, takéto ukladanie sa vápna neprichodí u mŕtvol, ktoré ležia v zemi viacej ako tri roky. Orsós pred rokmi vydal o tomto vedeckú publikáciu. Pred odchodom komisie z Katynského lesa bolo dovedna z hrobov vytiahnutých 982 mŕtvol, ktoré boli zo 70 % identifikované.

Toto je pravda o masových hrobch v Katynskom lese pri Smolensku. A túto pravdu neváhal podpísať ani jeden zo zúčastnených členov komisie. Je to jej elaborát, nič nastrčeného. Komisia pracovala bez nátlaku, bez ovplyvnenia, bez akéhokoľvek zásahu zo strany nemeckých civilných alebo vojenských úradov. V tom pracovala komisia úplne samostatne a protokol bol prijatý jednohlasne. Ak tu dakto tvrdil, že som išiel do Berlína už s pripraveným materiálom alebo s fotografiami, musíme to vyhlásiť za absolútnu nepravdu. Ak by bol o Katynskom lese opak pravdou, neváhal by som to povedať úplne otvorene, alebo by som protokol rozhodne nepodpísal. Nie som človekom ani zadných dvierok, ani človekom, ktorého možno podplatiť, alebo dokonca prinútiť podpísať nepravdu. Musím tu otvorene vyhlásiť, že všetci členovia komisie neboli nijakými germanofilmi, ba ako som mal príležitosť spoznať niekoľkí z nich boli rozhodne protinemeckého cítenia. Všetci však boli vecní, rozvážni, ktorí si uvážili každé slovo a každú vetu a ako som osobne zistil, každý úplne jasne tvrdil, že vražda všetkých je aktom boľševickým. Sám však nie som len patológom, ale cítim sa aj jedným z tých, ktorým osud tohto národa a štátu leží na srdci. Nikto ma nepozná inak ako Slováka, inak ako ľudáka, inak ako gardistu. Ako taký osvojujem si právo, aby som tu mohol povedať nako-

Slovenskí exulanti vo Washingtone, fotografia z roku 1953. Zľava: J. A. Mikuš, A. Žarnov, M. Mihalovičová a J. G. Cincík (Zdroj: súkromný archív J. M. Rydla)

niec niekoľko slov, ktoré vyplývajú z katynského beštiálneho prípadu a jeho aranžérov a ktoré sa týkajú priamo nášho Slovenska v súvisi s Golgotou v Katynskom lese a s vrahmi, ktorí na tejto Golgote markantne demonštrovali ukrižovanie ľudskej pravdy.

Nechcel by som popierať, že ľudská pravda sa nekrižuje aj inde a nechcel by som tvrdiť, že to krvi prelievanie, ktoré sa dnes po celom svete deje, pokladám za kultúrny akt. Ľudstvo rozhodne hlboko kleslo, no katynský prípad nám ukazuje na niečo hroznejšieho. Ukazuje nám sadizmus, perverzitu, aziatstvo v svojej najpríšernejšej nahote. Je to beštiáľita, s akou sa už 25 rokov likvidujú tisíce ľudí pod terorom bolševického panstva v sovietskom Rusku. V Katynskom lese sa bude dlho vykopávať a nielen poľské, ale i staré hroby ruskej inteligencie a občianstva budú čoraz viac a hroznejšie žalovať na bolševických vrahov, ktorí túžia podmaniť pod svoje krvavé panstvo celú Európu, ba i celý svet.

Ak niekto tvrdí u nás, a istá časť slovenskej inteligencie⁴⁰ to naskutku tvrdí, že našou spásou je jedine sovietske Rusko a že v tomto sovietskom Rusku už niet krvi-láčného bolševizmu, ale nacionalizmu, tak sa príšerne mýli, alebo úplne vedome, pod vplyvom zahraničného rozhlasu, rozširuje nepravdu a želá si zánik slovenského národa, jeho kultúry a zánik slovenského štátu. Je vecou úradov, aby týchto pomýlencov, streštencov alebo zavádzačov priviedli k rozumu citeľnejším spôsobom, než tomuto bolo doteraz. Ak sa niekomu páči sovietsky raj, zložme sa mu na padák a zhoďme ho do toho raja, nech na vlastnej koži skúsi dobrodenie ním zbožňovaného panstva. Ak niekto koketuje s bolševizmom, nech ide ta a nech tu nepožíva a nevyužíva výhod tohto štátu, ktorý sa mu nepáči. Ľahko je tu niekomu robiť salónneho bolševika a sedieť pritom v teplom úrade štátnom alebo privátnom, sedieť v banke, sedieť v arizovanom obchode, sedieť na veľkostatku, sedieť za profesorskou kated-

40 A. Žarnov narážal na názory komunistických intelektuálov (hoci ich konkrétne nemenoval), ktorí odmietali uznať zodpovednosť Stalinského režimu za katynský zločin. Podľa svedectiev mal Novomeskému v súkromnom rozhovore vyčítať zaslepenosť „salónnych komunistov“ (ako ich nazýval), ktorí neustále opakovali, že Katyň spáchali Nemci: „Laco, ako Ty, ktorý si to nevidel môžeš presvedčať mňa, ktorý som to na vlastné oči videl?“ Bližšie pozri: VNUK, F.: Účasť MUDr. Františka Šubíka v Medzinárodnej lekárskej komisii v Katynskom lese. In RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov*, s. 92.

rou, zobrať 10.000 Ks za operáciu chudobnej robotníčky, sedieť za stolom riaditeľa nemocnice kdesi na vidieku, byť členom správnej rady, brať tantiémy, tučniť z čierneho obchodu. Viem, že mnohí neveria katynskému prípadu a na zverstvá, ktoré až dosiaľ bolševici popáchali, zabudli. No, na tom nezáleží. Dôležité je, že správne je orientovaný slovenský ľud a ten jeho postoj voči bolševizmu je jasný. Postoj ľudu bol vždy jasný. Nech si tá zavedená časť inteligencie nemyslí, že ľud bez nej nevyžije. Slovenský národ žil bez inteligencie temer 9 storočí a je to tu! No, inteligencia bez ľudu nevyžije, odumrie a vyschne ako odlomená haluz. Časť našej inteligencie nosí na svojich kabátoch odznaky Štefánika. Táto časť inteligencie je asi otvorene protibolševická, myslím, že nosením Štefánikovho odznaku chce jasne zdôrazniť, že sa do poslednej litery stotožňuje so známym telegramom Štefánikovým: „Volajte hlasne! Bolševizmus je nielen filozofickou orientáciou, ale prejavom chorobným, apokalyptickým chaosom, ktorým sa prejavujú hrubo najnižšie pudby celkom náhodne. A bolševickí vodcovia sú autokratmi v najhroznejšom slova zmysle. Oblečení v handry zmocňujú sa bohatstva a robia si v skutočnosti nárok na privilégiá. Koketovať s bolševickými smermi rovnalo by sa opustenie cti a zdravého rozumu. Hovorím vám to z hĺbky duše: boj proti bolševizmu vo všetkých jeho prejavoch musí prevládať v našej politike. Konajme energicky, dokiaľ je čas. Ak nebudeme konať, premení bolševizmus malé národy na národy slabé a konečne v národy v rozklade.“ nech preto nenosí len časť inteligencie Štefánikov odznak, nech ho nosia všetci Slováci.

Pán prezident Republiky mal minulého týždňa prejav k novým slovenským poručikom. Tento prejav mal by byť vyplagátovaný v každej našej dedine, lebo istá časť inteligencie ešte stále kalí tu vodu tvrdením, že slovenské vojsko na východe bojuje proti slavianskym bratom. To nie sú Slaviani na druhej strane, ale bolševické hordy! Niet poctivého Slováka, ktorý by sa nestotožňoval s týmito slovami pána prezidenta: Pre slovenský národ ako kmeň slaviansky bolo to vecou zvláštnej cti, aby svojou účasťou na boji proti bolševizmu zmazal a mena slavianskeho hanu a škrvnu bolševického sadizmu, ktorou poškrvnila inferiálna táto beštialita čistý štít slaviansky, lebo však nič nie je tak ďaleko od duše slavianskej, ako sadická krvilačnosť a barbarská zverskosť, neodškriepiteľné to známky bolševického imperializmu.“

To sú slová otvorené, jasné, hovoriace za nás všetkých v záujme náš všetkých. Slováka, ktorý má česť a zdravý

rozum, vie kde jeho miesto a má správny názor jak na celú záležitosť v katynskom lese, tak na všetky metódy, ktoré používa k získaniu a presadeniu svojej moci najväčší nepriateľ ľudskej kultúry – bolševizmus. Iba povahy slabé, iba duše plytké nie sú prístupné argumentom, alebo ak ich aj presvedčíte, chytrácky prenášajú svoje protidôvody na vedľajšiu koľaj, na záležitosti napríklad, ktoré by silou mocou kompromitovali nemecký boj proti bolševizmu, ktoré sme aj my účastní. Holt, vedľajšia ulička a zadné dverka sa musia za každú cenu robiť, lebo „kdyby se něco stalo – tak oni nic“!...

Zhrňujem: v Katynskom lese boli nájdené tisícky mŕtvoly poľských dôstojníkov. Nie sú to archeologické nálezky, lebo majú zlaté zuby. Čas zastrelenia je marec a apríl r. 1940. Všetky dokumenty sú pravé. Všetko nezvratiteľne dosvedčuje, že ide o beštiálne zavraždenie časti poľskej inteligencie. Všetky okolnosti nasvedčujú tomu, že vraždu previedli orgány bolševickej GPU⁴¹. Celá záležitosť dokazuje, že v sovietskom Rusku sa od r. 1917 teroristické metódy ani o vlas nezmenili, že tam niet ani nacionalizmu, slavisnofilstva, ale ako som mal možnosť vidieť v Smolensku, že tam je sociálna úbohosť. Katynský prípad nám dokazuje, čo by nás čakalo na Slovensku, v Európe i na celom svete, ak by takáto moc, ovládaná najnižšími pudmi, prerazila oceľový val armád, bojujúcich na východe za lepšiu budúcnosť novej Európy a tým aj za nás. Bojujeme a pracujeme, aby pomník, ktorý bude stáť v Katynskom lese nebol pre celý svet iba červeným výkričníkom žaloby, ale aby bol aj strašlivým memento, ba aby bol aj správnym ukazovateľom cesty, ktorou sa musí svet i ľudstvo uberať, aby nedošlo už viacej nikdy k tragédiám, podobným katynskej tragédii.

1948, 27. NOVEMBER. VÝPOVEĎ ANDREJA ŽARNOVA PRED RETRIBUČNÝM ĽUDOVÝM SÚDOM V BRATISLAVE⁴²

Štátny archív Bratislava, fond Ľudový súd Bratislava, signatúra Tn ľud 34/48

Obž[alovaný]. Dr. František Šubík – Žarnov.

Obžalobe som porozumel, vinným sa cítim, čo sa týka prípadu katynského. V roku 1938 bol som docentom lekárskej fakulty v Bratislave a vtedy som aj vstúpil do HSLS. Členom takzv[anej]. I. Štátnej rady som sa stal na návrh HSLS, funkciu som prijal. Vedel som o tom, akú má pôsobnosť Štátna rada, v roku 1942 keď tragicky za-

41 Správne GUGB (Hlavná správa štátnej bezpečnosti).

42 Príslušnosť súdov v tomto prípade sa menila v závislosti od vývoja retribučnej legislatívy. Konanie sa začalo pred Národným súdom (na základe Nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR a Nariadenia SNR č. 57/1946 Zb. nar. SNR), na krátky čas prevzal agendu osobitný senát bratislavského krajského súdu (na základe Nariadenia č. 88/1947 Zb. nar. SNR) a ukončil ho Ľudový súd v Bratislave, ktorý bol zriadený v rámci obnovy retribuácie po Februári 1948 (Zákon č. 33/1948 Zb.). Pred týmto súdom prebehlo 27. novembra 1948 hlavné pojednávanie a v ten istý deň bol vynesený aj rozsudok.

hynul Dr. Humburský⁴³ stal som sa ja šéfom zdravotníctva⁴⁴! Keď som sa stal šéfom zdravotníctva na príkaz Macha⁴⁵ stal sa aj šéfom zdravotnej služby, HG ale tam som len sklivoval zdravotnú službu.

V roku 1943 na jar zavola ma tehdajší môj šéf úradu býv. minister Mach, že na nátlak Nemcov niektorý odborník, profesor súdneho lekárstva má sa zúčastniť komisionálnej prehliadky v Katynskom lese. Tam mali ísť najprv. Dr. Krsek⁴⁶, ktorého Nemci neprijali, preto, že je Čech, potom mal tam ísť Dr. Ledenyi⁴⁷, ten potom ochorel. Nezostalo nič iného len aby som išiel ja, ako mi to prikázal Mach a pritom mi aj vynadal.

Ja som nedostal žiadne direktívy, hoci niektorí, ako zástupca francúzsky, dostali zvláštne direktívy. Zišli sme sa v Berlíne v hoteli Atlon, kde sme boli prítomní zástupcovia asi 12 štátov. Zástupcovia boli všetci lekári, ale odborníci súdneho lekárstva. Potom sme išli lietadlom do Smolenska. Výpravu viedol istý Dr. Síc⁴⁸, z ministerstva zdravotníctva a jeden civil, ktorý nebol lekárom. Keď sme prišli do kasína už boli hroby otvorené a bolo ich tam asi 900 osôb a ako som zistil potom boli to všetci dôstojníci.

Poznamenávam, že o celom prípade bol spísaný protokol, ktorý zostavil Dr. Buc⁴⁹ a istý doktor z Budapešti⁵⁰ a tento protokol som zo začiatku nechcel podpísať a všetci lekári, ktorí sme neboli profesori súdneho lekárstva. A keď túto zápisnicu odoprel podpísať francúzsky lekár, ktorý bol potom za túto príčinu odstrelený, my pod tlakom a pod hrozbami sme túto zápisnicu potom podpísali.

Na príkaz Macha a na nátlak nemeckého vyslanca v Bratislave, mal som potom o katynskom lese prednášku. Ja som ešte tesne pred prednáškou odoprel prednášať, ale na naliehanie Macha túto prednášku som urobil. Mimo to žiadali ma, aby som túto prednášku dal rôznym mestám Slovenska, ale ja som to odoprel.

Ako šéf zdravotníctva chránil som židovských lekárov, lekárnikov zubných technikov až do konca, nielen ich, ale aj ich rodiny, boli umiestnení v nemocniciach, kde sa špecializovali. Keď som sa stál šéfom dostal som príkaz, aby som odovzdal židovskú nemocnicu Nemcom, ja som proti tomu bol a zachránil som ju tak, že som ponúkol nemocnicu vojsku.

V roku 1943 dal mi na rozkaz Čatloš⁵¹, aby som z východného Slovenska odstránil všetkých židovských lekárnikov, ale toto som ja odmietol. Po čiastočnom potlačení povstania ja som všetkých lekárov, ktorí sa zúčastnili povstania, ďalej som ponechal a nikto som proti nim prenasledovaním nepodnikol. Menovite som takto pomohol Dr. Klimovi, lekárovi v Tur. Sv. Martine, Dr. Swarczovi, a iným. Z nemeckého koncentračného tábora som zachránil všetkých lekárov. Z väzenia som vymohol Dr. Tótha, z Ilavy Dr. Loflera a iných.

Je pravda, že som bol podpredsedom Spolku slovenských spisovateľov. Z môjho pričinenia sa stalo, že ďalej zostali členmi slovenskí spisovatelia komunisti ako Ladislav Novomestský⁵² a Dr. Ján Poničan⁵³, Dr. Andrej Mráz⁵⁴, Dr. Molha a viacerí iní.

Iné udať nemám na svoju obranu.

Hlásite diktované schválené.

1948, 27. NOVEMBER. ROZSUDOK RETRIBUČNÉHO LUDOVÉHO SÚDU V BRATISLAVE NAD ANDREJOM ŽARNOVOM

Štátny archív Bratislava, fond Ludový súd Bratislava,
signatúra Tn ľud 34/48

V mene Republiky a slovenského národa!

Ludový súd v Bratislave zriadený podľa zák.[ona] č.ís.
[lo] 33/48 Zb. vyniesol dňa 27. novembra 1948 tento
r o z s u d o k

43 MUDr. Hugo Humburský (1911 – 1942): lekár, patológ, šéf zdravotnej služby ministerstva vnútra.

44 Rezort zdravotníctva nebol v rokoch 1939 – 1945 samostatným ministerstvom, ale spadal pod ministerstvo vnútra.

45 Alexander Mach (1902 – 1980): novinár, politik. Šéf Úradu propagandy, hlavný veliteľ Hlinkovej gardy, podpredseda vlády a minister vnútra. V roku 1947 bol retribučným Národným súdom odsúdený na 30 rokov odňatia slobody.

46 Prof. MUDr. Herman Krsek (1897 – 1984): súdny lekár, prednosta Ústavu súdneho lekárstva Slovenskej univerzity v Bratislave.

47 Prof. Július Ladziarsky, pôvodne Ledényi (1903 – 1943): lekár, prednosta Anatomického ústavu a Histologicko-embryologického ústavu Lekárskej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave.

48 Dr. Wilhelm Zietz: nemecký lekár, v komisii bol zástupcom Ríšskeho ministerstva zdravotníctva.

49 Správne Dr. Gerhard Buhtz.

50 Išlo o Prof. Ferenca Orsósa.

51 Ferdinand Čatloš (1895 – 1972): generál slovenskej armády, minister národnej obrany v rokoch 1939 – 1944.

52 Ladislav Novomeský (1904 – 1976): básnik, politik, dlhoročný člen vedenia komunistickej strany, povereník pre školstvo a osvetu, predseda Matice slovenskej. V roku 1954 bol v rámci kampane proti „buržoáznemu nacionalizmu“ odsúdený v komunistickom monsterprocesse na 10 rokov, neskôr bol komunistickým režimom rehabilitovaný.

53 JUDr. Ján (Rob) Poničan (1902 – 1978): básnik a právnik.

54 Prof. PhDr. Andrej Mráz (1904 – 1964): literárny historik a kritik.

(...)⁵⁵

IV. Dr. František Šubík – Žarnov, nar.[odený] 19. novembra 1903 v Kuklove, príslušný tamtiež, bytom v Trnave, Zádvorská ul.[ica] č.[íslo] 10, rím. [sky] kat.[olík], ženatý, Slovák, bývalý univerzitný profesor a bývalý člen takzvanej I. Štátnej rady, Slovák, štátny občan čsl., t. č. na slobode,

s ú v i n n í

(...)

IV./ Dr. František Šubík – Žarnov, trestným činom kolaborantstva podľa §3, písm.[eno] d/ nar.[iadenia] čís. [lo] 33/45 Zb. [nar.] SNR v znení vyhlášky čís. [lo] 58/46 Zb. [nar.] SNR v znení vyhlášky čís. [lo] 33/48 Zb. [nar.] SNR vzhľadom na čl. II. §1 a čl. III. §2 ods. 2 zák.[ona] čís. [lo] 33/48 Zb.

(...)⁵⁶

4./IV./obžalovaný František Šubík – Žarnov sám na jar 1943 ako býv.[alý] prednosta zdravotného odboru Ministerstva vnútra na príkaz vtedajšieho rezortného ministra Macha zúčastnil sa spolupráce iných lekárov – odborníkov, zástupcov ríšskej brannej moci nemeckej a Gestapa pod vedením istého Dr. Zietza⁵⁷ z Ríšskeho ministerstva zdravotníctva v Berlíne komisionálnej ohliadky masových hrobov asi 900 poľských dôstojníkov povražených Nemcami v známom Katynskom lese neďaleko Smolenska /ZSSR/, kde po prevedení exhumácií a pitiev niekoľkých mŕtvol došlo pod odborným vedením prof. Butza⁵⁸, prednostu súdneho lekárstva vo Vratislave a pod stálym dozorom dôverníka Gestapa k spísaniu a podpísaniu zápisnice obsahujúcej nepravdivé tvrdenia, že hromadné usmrcovanie poľských dôstojníkov bolo vykonané v čase, keď Katynský les bol pod štátnou svrchovanosťou ZSSR, na to po návrate do vlasti na naliehanie Dr. Contiho, ríšskeho vedúceho zdravotnej služby v Berlíne, nemeckého vyslanectva v Bratislave a vedúcich osobnosti režimu domácich zradcov v máji 1943 v Bratislave v dome telocvičnej jednoty Sokol, vtedy obsadenej býv.[alou] HG, prednášal verejne o svojich skúsenostiach a dojmoch v Katynskom lese, kde opakovane vyššie uvedené nepravdivé tvrdenia osočujú bezpečnostné orgány spriatelenej ZSSR,

t e d a

(...)

4./IV./obžalovaný František Šubík – Žarnov ako vý-

znamný činiteľ verejného a kultúrneho života dával svoje služby k dispozícii fašistickému režimu, aby tým pomáhal tento režim budovať a udržiavať a ako exponovaný politický činiteľ verejne hanobil ZSSR a jeho štátne zriadenie.

Ludový sú preto odsúdil

(...)⁵⁹

IV. obžalované[ho] Dr. Františka Šubíka – Žarnova podľa §3, 2 nar.[iadenia] čís.[lo] 33/45 Zb. [nar.] SNR v znení vyhlášky čís.[lo] 58/46 Zb. [nar.] SNR, vzhľadom na čl. 2. §1 zák.[ona] čís.[lo] 33/48 Zb., s použitím §6 nar.[iadenia] čís.[lo] 33/45 Zb. [nar.] SNR v znení vyhlášky čís.[lo] 58/46 Zb. [nar.] SNR na v e r e j - n é p o k a r h a n i e.

Dôvody

(...)⁶⁰

IV./ Dr. František Šubík – Žarnov doznal vinu, čo sa týka Katynského lesa a na obranu uviedol, že členom HSLS⁶¹ stal sa v r. 1938 a r. 1940 na návrh HSLS bol menovaný členom I. ŠR⁶², ktorú funkciu zastával až do oslobodenia. Bol šéfom zdravotnej služby na Slovensku a ako taký na príkaz býv. ministra Alexandra Macha zúčastnil sa Nemcami aranžovanom zájazde lekárov k masovým zajatcom⁶³ poľským zajatcov v Katyne. V katynskom lese bol pri identifikáciách, hlavne pri pitvaní mŕtvol, ale on sám sa pitvy nezúčastnil, keďže on nie je odborníkom súdneho lekárstva. Udal, že je tiež je pravdou, že podpísal vopred vypracovaný protokol o celom prípade a to urobil len na nátlak. Taktiež udal, že na nátlak nemeckého vyslanectva a hlavne na príkaz býv.[alého] ministra Macha mal o Katyne prednášku v Bratislave a hoci dostal ďalší rozkaz, aby o Katyne prednášal v ďalších mestách Slovenska to odoprel urobiť. Ďalej na obranu uviedol, že ako šéf zdravotnej služby v býv.[alom] Slovenskom štáte pomáhal mnohým osobám, hlavne rasovo prenasledovaným a že jedine jeho pričinením neboli odtransportovaní mnohí Židia, lekári, lekárnici, zubotechnici, ďalej, že jedine s jeho pričinením bola zachránená židovská nemocnica v Bratislave, ktorú chceli Nemci všemožne okupovať, a aj že po čiastočnom potlačení povstania, ponechal ďalej v službe všetkých lekárov, ktorí sa zúčastnili povstania, menovite Dr. prof. Kňazovického, docenta Dr. Klimu Zoltána, primára Dr. Petelena,

55 I. Andrej Marsina, II. Dr. Ferdinand Klinda, III. Dr. Ján Balko.

56 Nasleduje výpočet konaní všetkých štyroch obžalovaných, ktorými mala byť, predovšetkým vzhľadom členstvo v Štátnej rade, naplnená skutková podstata trestného činu kolaborantstva.

57 Dr. Wilhelm Zietz, nemecký lekár.

58 Správne Buhtz.

59 Nasleduje výmera trestu ostatných troch odsúdených.

60 Nasleduje odôvodnenie rozsudku ostatných troch odsúdených.

61 Hlinkova slovenská ľudová strana.

62 Štátna rada.

63 Správne má byť asi „hrobom“.

Dr. Pavlina Tótha a iných. Konečne udal, že bol podpredsedom spolku Slovenských spisovateľov a ako taký pričiniť sa o to, aby zostali naďalej členmi spisovatelia komunistického a socialistického zmysľania, ako Ladislav Novomeský, Dr. Ján Poničan, Dr. Andrej Mráz a iní.

Ľudový súd previedol dokazovanie a (...) zistil tento skutkový stav:

(...)

Ad IV. / Dr. František Šubík – Žarnov.

Obžalovaný bol členom HSES a od r. 1938. Na návrh býv.[alého] predsedníctva HSES v auguste r. 1940 stal sa členom I. ŠR, ktorú funkciu politickej povahy dobrovoľne prijal, zúčastňoval sa pravidelných schôdzok a funkciu vykonával po celé obdobie t.j. do 31. júla 1943. R.[oku] 1942 stal sa šéfom zdravotnej služby na Slovensku a na jar 1943 na rozkaz jeho šéfa býv. ministra Alexandra Macha zúčastnil sa komisionálnej prehliadky masových hrobov Nemcami zavraždených poľských dôstojníkov v Katynskom lese. Sám nechcel sa zúčastniť predmetnej prehliadky, lebo ani nebol odborníkom, t.j. súdnym lekárom ale na nátlak Nemcov a na osobitný rozkaz Alexandra Macha odišiel do Katyna, kde pozeral pitvám, ktoré prevádzali lekári odborníci, zástupcovia 11 štátov. O prehliadke bola vyhotovená zvláštna zápisnica, ktorú spísali Dr. Butz⁶⁴ a Dr. Órsós, ktorú obžalovaný odoprel sprvu podpísať, ale keď zistil, že čo sa stalo zástupcovi Francúzska istým profesorom Costedeotta, ktorý kategoricky na príkaz svojej vlády nechcel podpísať zápisnicu, z a to bol násilím odvedený pod nátlakom na banke, ktorý usporiadali Nemci, pod nátlakom ju podpísal, hoci obsahu zápisnice neveril. Potom keď sa vrátili domov do Bratislavy tuná na nátlak nemeckého vyslanca a hlavne na nátlak býv.[alého] ministra Alexandra Macha mal prednášku o Katynskom prípade a keď minister Mach naliehal naňho, aby prednášku zopakoval v rôznych mestách Slovenska toto kategoricky odoprel.

Ďalej bolo zistené, že obžalovaný ako šéf zdravotnej služby na Slovensku chránil všetkých Židov, lekárov a zubných technikov a ponechal ich vo službách až do Slovenského národného povstania, ďalej že jedine jeho pričinením býv[alá]. židovská nemocnica v Bratislave bola zachránená, t.j. že ju dostali vojaci a nie Nemci, konečne, že po čiastočnom potlačení Slovenského národného povstania všetkých lekárov, ktorí aktívne sa častili tohto povstania naďalej ponechal v službe, ako aj, že naďalej pomáhal rôznym lekárom proti fašistom.

Zistený skutkový stav vyčerpáva skutkovú podstatu §3 a 2 cit.[ovaného] nar.[iadenia], lebo obžalovaný ako člen Štátnej rady a šéf zdravotnej služby býv.[alého] Slovenského štátu musel byť personou grata a rozhodne musel požívať dôveru vedúcich bývalých činiteľov Slo-

venského štátu, keď ho poverili tak dôležitými funkciami.

Pri výmere trestu ako poľahčujúce okolnosti súd vzal tieto: kajúčne doznanie, účinná ľútosť, zachovalosť a jeho neskoršia činnosť, a keďže mu nič nepríťažovalo, ľudový súd pri výmere trestu použil §6 cit.[ovaného] nar.[iadenia] a vymeral mu trest verejného pokarhania, ktorý vzhľadom na spáchaný čin a vzhľadom na jeho neskoršiu činnosť považuje za primeraný.

Pri tomto poznamenať treba, že účastníci komisionálnej obhliadky v Katynskom lese za býv.[alý] Protektorát Čechy a Morava prof. Dr. František Hájek vo svojej knihe vydané v apríli 1946 pod názvom „Důkazy Katynské“ na strane 22 píše toto: „Našu situáciu vystihli zcela správně sovietske úrady a preto je treba pokloniť sa vláde Sovietov, ktorá vo svojej veľkomyselnosti nežiadala potrestať účastníkov, lebo si bola vedomá toho, že kto by bol býval zapochyboval, bol by umlčaný. Pravda predsa len zvíťazila a že menovaní pre svoju účasť v „Katyne“ vôbec nebol postavený pred ľudový súd a ani vôbec súdený.

Ostatné ustanovenia tohto rozsudku sú odôvodnené citovanými miestami zákona.

Keďže proti rozsudkom Ľudových súdov sa nepripúšťa správny prostriedok v zmysle čl. II. §1 písm. f./ zák. [ona] čís.[lo] 33/48 Zb. rozsudok je právoplatný a vykonateľný.

Ľudový súd v Bratislave
dňa 27. novembra 1948

predseda LS: [nečitateľný podpis]

prísediaci:

1956, JANUÁR, PRAHA. POKYNY PRE REZIDENTÚRU V NEW YORKU, OHĽADOM KONTAKTOVANIA A. ŽARNOVA S CIEĽOM ZÍSKAŤ HO PRE SPOLUPRÁCU.

Archív ÚPN, fond I. Správa ZNB/M, registračné číslo 10508/309

Návrh na ďalší postup:

KS MV Bratislava byla požádána o zjištění přesnějších poznatků o rodinných příslušnících a stycích.

Residentura v New Yorku byla úkolovaná, aby zjistila CARBOVU⁶⁵ adresu. Dne 12. 4. 1955 jsme urgovali odpověď.

Protože Carbo uprchl z ČSR pravděpodobně proto, že

64 Správne Buhtz.

65 „CARBO“ bolo v spisoch Štátnej bezpečnosti krycie meno A. Žarnova.

neviděl v ČSR žádnou perspektivu pro svou vědeckou a literární činnost, navrhuji tento postup k pozvolnému přibližování k typu CARBO:

Člen naší newyorské residentury se po zjištění adresy obrátí na CARBO s fingovaným dopisem slovenského pověřenectva kultury. V tomto dopise sděluje pověřenectvo ministerstvu zahraničních věcí, že v nakladatelství Tatran se chystá do tisku kniha Carbových překladů z polštiny. Nakladatelství se dotazuje, kde se nyní nalézá CARBO a zda je v USA na legální pas.

Člen residentury připojí k tomu vysvětlení, že v ČSR se nyní přechází v kulturní činnosti na zdravý základ: bez ohledu na politickou příslušnost a minulost dát slovo každému poctivému umělci, a proto nerozhoduje stranická příslušnost nebo politická minulost, ale jen umělecká schopnost. Proto se vydává ve vysokých nákladech Čapek, Kopta, Seifert. Vydávají se i hry V+W⁶⁶, i když Voskovec emigroval do USA, hrají se díla Bohuslava Martinů, který odjel nelegálně do USA atd. Slovenské pověřenectvo kultury projevilo zájem o vydávání Carbových překladu z polštiny, protože se ukazuje, že jsou opravdu dobré. Požádalo proto MZV, aby sdělilo, kde je nyní Carbo a zda by s ním mohlo navázat písemný styk.

Člen residentury během této první schůzky nedá Carbovi najevo, že máme v rukou jeho slib o spolupráci s MV a potvrzenky o přijatých peněžích za spolupráci, vlastnoručně podepsané⁶⁷. Tento fakt si ponecháme v záloze pro budoucnost. S Carbo sjedná člen residentury další schůzku.

14. dubna 1955

por. Sedláček⁶⁸

Carbo Žarnov – získání ke spolupráci – postup.

Immediately po získání adresy CARBA proveďte jeho kontakt. Kontakt ať provede s. Sedláček, protože on případ CARBO dobře zná. Jako motivu k navázání rozhovoru může použít legendy, že slovenské povereníctvo kultury se informovalo na ministerstvu zahraničních věcí, kde se nyní CARBO nachází. Při tomto rozhovoru může jen naznačit, že snad některé nakladatelství chystá vydat do tisku některou z jeho knih. V této souvislosti bude hovořit o kulturní činnosti u nás – Čapek, Seifert, Ko-

žík, K. Horký – vydávají se ve velkých nákladech. Tímto bude moci dokumentovat, že nerozhoduje při hodnocení osobnosti politická příslušnost, ale umělecká schopnost. K tomuto rozhovoru bude nejvíce kompetentní právě s. Sedláček, který zná i současné slovenské spisovatele a může tak různě argumentovat a citově na CARBO působit. Naznačí CARBOVI, že naše kulturní místa na Slovensku si cení jeho literárních schopností a že má otevřenou cestou kdykoliv se do ČSR vrátit a uplatňovat nadále jak literární tak lékařské zkušenosti.

Tím nutně přivede CARBA do situace, aby hovořil, proč vůbec z ČSR uprchl. Poukáže, že určitě ne z politických důvodů. Podobnou formou bude provokován, aby se sám vyjádřil k spolupráci s námi. Připravte si více varianty, jak ho přivést k tomu, aby o spolupráci mluvil, v příhodném okamžiku mu můžete sami naznačit, že o jeho spolupráci víte. V případě, že se Vám s tímto svěří, naznačte mu, že spolupráce s námi může, jen v pozměněných podmínkách, pokračovat dále. Bude-li souhlasit se spoluprací, zaveďte rozhovor k emigraci, aby podal ihned nějaké správy o činnosti emigrace a úkolujte ho, aby si do příští schůzky připravil přehled svých možností pro práci v emigraci.

V opačném případě, tzn. že by se o spolupráci s námi nezmínil a nejevnil zájem, rozhovor obraťte tak, abyste si k němu mohl připravit další přístup. Forma, jak si k němu připravit přístup, vyplyne nejlépe z celkového rozhovoru s ním, např. můžete mu nabídnout, že mu obstaráte nějakou novou knihu, že byste si rád od něho knihu půjčil.

S. Sedláček případ zná, ještě však pro informaci uvádím, jak vypadala jeho spolupráce s MV v ČSR, tak jak ji hodnotí jeho Ř. O.⁶⁹ Zprávy podával pravdivé a o spolupráci jevil zájem. Možno říci, že k úkolům přistupoval s iniciativou. Názor Ř. O. je ten, že by CARBO na spolupráci s námi přistoupil. T.č. je předsedou SSSU/Svaz slovenských spisovatelů a umělců/⁷⁰.

Po provedení kontaktu nás urychleně o průběhu informujte, zhodnoťte situaci a podejte návrh na další postup.

66 Jiří Voskovec a Jan Werich, protagonisty legendárního pražského Osvobozeného divadla.

67 Žiadne dokumenty, ktoré by potvrdzovali informáciu o spolupráci A. Žarnova so Štátnou bezpečnosťou neboli nájdené.

68 Ide o krycie meno – osobu sa nepodarilo identifikovať.

69 Riadiaci orgán.

70 Predsedom Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí so sídlom v Clevelande bol A. Žarnov od jeho založenia (v roku 1956) až do svojej smrti (čestným predsedom bol Jozef Cíger-Hronský). Jeho nástupcami boli Karol Strmeň, Imrich Kružliak, Ondrej Štefanko a Jozef M. Rydlo. Spolok bol vydavateľom štvrťročníka *Most*, najvýznamnejšieho kultúrneho periodika Slovákov v zahraničí. (Bližšie pozri: BARTALSKÁ, Ľ.: *Účasť Andreja Žarnova na organizovaní Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí (SSSU)*. In: RYDLO, J. M. (zost.): *Andrej Žarnov*, s. 137–142).

1956, 1. JÚN, NEW YORK. ZÁZNAM Z KONTAKTU S A. ŽARNOVOM

Archív ÚPN, fond I. Správa ZNB / M, registračné číslo 10508 /309

V New Yorku dne 1. června 1956

Carbo – záznam kontaktu 31. 5. 1956.

Od Andrew bylo konečně zjištěno, že Carbo je zaměstnán ve státní nemocnici v Crownville. Crownville se nachází 30 mil od hlavního města státu Maryland Annapolis.

Kontakt Carba byl určen na 25. května. Jel sem jeden den do práce autobusem. Na poloviční cestě u Lexington Ave jsem náhle vystoupil a rychle vstoupil do podzemky. Očekával jsem, že je tímto nezvyklým způsobem překvapím a že se mi podaří rychle vstoupit do podzemky a ujet, než se sledovačka vzpamatuje. Ještě nikdy předtím po dobu dvou let jsem ráno nejel autobusem jinam, než do úřadu. Několikrát jsem zjistil, že auto se sledovačkou zahýbá již na třetí ulici a čeká potom blízko úřadu, kde kontroluje, zda vskutku vystupují. Tento trik se nezdařil. Musel jsem čekat na vlak podzemky. Nechal jsem dva vlaky ujet a naprosto přesně jsem zjistil, že pět mužů nechalo dvakrát vlak ujet také. Když jsem se procházel po nástupišti, chovali se naprosto přirozeně oproti minulým sledovačkám, jen když jsem se blížil k nim, začali se nenápadně otáčet a číst noviny atd., abych jim neviděl do obličeje. Od osmi ráno do jedenácti hodin jsem se pokoušel o únik, ale byl jsem vždy zachycen, ačkoliv jsem použil mnohokrát taxíku, podzemky a dvou unikaček. Nakonec jsem vběhl rychle na nádraží do prázdného nástupiště, kde nikdo nebyl, protože neměl tam přijet žádný vlak. Přesto za mnou přišli dva muži, kteří po chvilce dělali, že si spletli nástupiště. Mohla to být náhoda. Protože jsem si nebyl jist a protože byla pokročilá doba a do Crownville bych přijel pozdě odpoledne (byl pátek a zaměstnanci podniku se dříve rozjíždějí na weekend) a musel na Carba čekat až do pondělí, odložil jsem kontakt.

Druhý pokus se konal 30. května. V unikacím plánu bylo určeno, že bude unikat dvakrát. Jednou v New Yorku a jednou v Baltimore. Bylo dohodnuto, že je zde možnost, že i když se mi podaří v New Yorku uniknout mohou být na nádraží nebo na letišti zachycen. Letěl jsem z La Guardia⁷¹ do Baltimore. Letěl jsem na falešné jméno. V Baltimore jsem chodil po ulicích, použil taxíku a elektrické dráhy a nakonec vběhl do kina. Do hotelu jsem šel až po jedenácté hodině a zde jsem se přihlásil na jiné jméno.

(...)⁷²

Crownville je malá osada, která má několik domků roztažených v okruhu pěti míl, takže se skládá jenom ze státní nemocnice. Zašel jsem do nemocnice, kde jsem ošetřovatelce řekl, že chci mluvit s Carbo. Ošetřovatelka mi řekla, že jeho místnost je v nejvyšším poschodí nemocnice a více se o mne nestarala. V nejvyšším poschodí byly otevřeny dveře do všech místností. Nikdo v nich nebyl, mimo dvou černochů technických laboratorních pracovníků. V jedné místnosti jsem uviděl bělovlasého muže. Jakýmsi instinktem jsem vycítil, že to může být Carbo a oslovil jsem ho anglicky. Carbo se otázal, co si přeji. Vysvětlil jsem mu, že jdu za ním ohledně jeho literární a vědecké činnosti. Na dotaz Carby jsem mu řekl, že jsem Public Relation Office z čs. zastupitelského úřadu. Carbo se podivně usmál, jako kdyby chtěl říci, že na tento náš příchod byl připraven. Dále jsme hovořili slovensky a Carbo mne okamžitě vybídl, abychom šli do nemocniční zahrady. Sedli jsme si na lavičku blízko centrální budovy. Vysvětlil jsem Carbovi, že Svaz slovenských spisovatelů má zájem o jeho nynější literární činnost a zrovna tak akademie věd o jeho lékařsko-vědeckou činnost, protože četli ve zdejší lékařském almanachu, že dal několik vědeckých článků. Carbo se začal stavět naprosto odmítavě. Jeho zdejší tvorba nemůže nás zajímat, protože jsou to věci ostře zaměřené proti komunistickému režimu. Jeho práce nejsou tak důležité a světoborné, aby se museli o ně doma zajímat. Když odmítal svou lékařskou práci, bylo vidět, že je poněkud polichocen zájmem a že odmítá o tom hovořit jednak s komunistou a jednak ze strojené skromnosti. Proto jsem další pozdější rozhovor zaměřil na jeho lékařskou práci ne na jeho literární činnost.

S Carbem jsem hovořil celkom přes dvě hodiny a lze rozhovor rozdělit do tří fází.

V první části mi dával jasně najevo, že se se mnou baví jen proto, že jsem jel za ním v tom úporném vedru tak dlouho cestu a že by bylo nehumánní odmítnout se mnou diskutovat. Celý rozhovor vedl v náznacích. Dal najevo, že nepokládá za rozumné, že se snažíme stýkat se s lidmi, kteří se rozešli s režimem nebo byli donuceni se s režimem rozejít. Dále vyprávěl, že četl v novinách, jak se úředníci snaží kontaktovat uprchlíky, jak Eisenhower mluvil o tom, že jim musí být dána nějaká záruka, aby nebyli odtahováni násilně domů, o XX. sjezdu, který dává komunistům úkoly sblížit se západním světem atd. atd. Nakonec jasně řekl, že by bylo lépe, kdybychom se snažili vejít ve styk přímo s americkými činiteli veřejnými, kulturními a vědeckými a ne se sortou lidí jako je on, protože nemůžeme čekat nějakou koexistenci. Aby ulomil hrot svého ostří, dodal, že plně chápe naši snahu o spolupráci, která má i některé světlé stránky jako

71 Letisko v New Yorku.

72 Nasleduje popis další cesty do Crownville.

každá i nešpatnější činnost. Nechal jsem Carba vyprávět a nepřerušoval jsem ho. Jednak proto, že Carbo mi naznačoval, že to vypráví jako svoje nezměnitelné názory a jednak proto, že mu musel dojit dech a nakonec mne vybídnout, co na jeho názory říkám. Chtěl jsem mu odpovédět až najednou. Carbo skutečně když rozvinul své teorie, zjistil, že vlastně hovoří jenom on a že se tím dostává do nevýhodné situace. Otázal se mne, kde jsem se naučil slovensky. Řekl jsem mu svůj životopis, že pocházím z Moravy ze Slovácka blízko od slovenských hranic. Mimo toho že jsem byl velmi často na Slovensku a to delší dobu. Jako kdybych zapomněl na jeho teorie, které nevedl útočným tónem, vyprávěli jsme o Tatrách, Bratislavě, Ružomberku, Vrútkách, Košicích atd. To byla druhá fáze rozhovoru. Carbo na to dodal, že pochází z druhé strany od moravských hranic z kraje mezi moravskými hranicemi a Bratislavou z malé obce. Asi je z obce Záhorí⁷³, blízko Kút⁷⁴, kde bude mít ještě příbuzné, protože říkal, že posílá tam balíčky. Carbo mi vyprávěl dále, jak jejich obec byla zaostalá atd. Rozhovorem o Slovensku Carbo trochu zjihl a náš rozhovor nabyl přátelský ráz. Nakonec jsem Carbovi vyprávěl, jak jsem během dovolené byl v Bratislavě a v Tatrách. Rozmluva o Slovensku a hlavně fakt, že jsem se jako Čech nestyděl se naučit slovensky a slovensky se snažit s ním mluvit způsobily, že Carbo se mnou mluvil dále jako se svým přítelem a jako se zástupcem čs. ZÚ⁷⁵, ke kterému má naprostou důvěru. Carbo dále mi říkal, že poznal za svého působení na Slovensku po roce 1945 většinu komunistů, kteří se dali do strany s kariéristických důvodů. Byli to většinou gardisté a jiní fašisté a títo terorisovali život v Bratislavě. Potkal se také se starými komunisty, kteří již léta bojovali za svou myšlenku. Títo se nikam netlačili, když viděli konjunkturalisty si rozdělovat posice a tak se stalo, že společenský život na Slovensku ovládli falešní komunisté, kteří nadělali mnoho škod ne ani materiálních jako na přesvědčení poctivých lidí. Pokládá také za chybu, že byly utvořeny na poslední chvíli jiné politické strany, ke kterým nestačili lidé získat důvěru. Komunistické strany se báli a také viděli, jak tzv. komunisté si počínají a tímto způsobem byli nakonec vehnáni do demokratické strany, která nebyla ničím jiným než pokračováním staré agrární strany. Ve vývoji na Slovensku se zapomnělo na to, že je to náboženský národ. Kdyby se zpočátku utvořila nějaká náboženská strana místo strany práce a strany slobody, katolíci by do ní vstoupili a strana by je mohla vychovávat k pravým náboženským cílům. Podle něho by klerikalismus nebyl nyní takovým problémem, jako je ještě teď na Slovensku. Co dokázali dělat konjunkturalisté na Slovensku, ukazuje prý jeho případ. Jeho osobním problémem Katyně. Byl vybrán jako ostatní, aby se jako patolog zúčastnil tzv. vyšetřování o vraždách polských důstojníků. Měl jasně na vybranou. Buď jet do Katyni nebo být odvezen do koncentráku. Carbo říkal, že je pro rodinný život a zvláště zde žije jen pro svou rodinu. Uvažoval, nepojede-li do Katyni, pojede tam druhý. Nepovažuje to za hrdinství, ale do Katyně jel. Zachránil tím sebe pro rodinu. Měj ještě v Katyni možnost prohlášení nepodepsat. Opět uvažoval, zdali by to nebylo zbytečné obětování se. Udělal to jeden Francouz, který se vymluvil, že nemá k podepsání příkaz od francouzské vlády ve Vichy. Na druhý den zmizel a po válce zjistili, že zahynul před koncem války v koncentračním táboře. Za něho to podepsali jiní.

Jeho nepřátelé, hlavně osobní, udělali z něho fašistu, nacistu atd. Carbo sám nepovažuje zájezd do Katyni za hrdinský čin, ale nechtěl se pro nic a za nic obětovat.

S Katyní měl ještě mnoho potíží, až se objevil tady. Po válce chtěl ukázat dobrý poměr k novému režimu, který byl pro něho přijatelnější než všechny jiné. Věděl a ví, že vývoj lidské společnosti se nedá zastavit. Tento svůj poměr chtěl ukázat usilovnou prací. Byl a je expertem na patologickou anatomii a byl v tom oboru uznávaným odborníkem. Jeho úkolem bylo vybudovat laboratoře v Bratislavě a později i v Trnavě. Pracoval usilovně, až se mu podařilo v poměrně krátké době za podstatné pomoci úřadu a ministerstva zdravotnictví laboratoře vybudovat. Byl na svou práci hrdý a svou práci byl tak zaujat, že se mu skutečně radostně žilo. Byl vskutku stoupcem režimu, ačkoliv komunistou nebyl.

Znovu se však objevil Katyně. Kdosi jsi vzpomněl, že se může udělat slavným a že je to důvod k tomu, aby se stal udavačem. Tato věc se stala pro něho osudnou. Přišlo StB a zavřelo ho na měsíc do žaláře a tam na něm vynutili, aby se stal udavačem. Dlouho přemýšlel nad svou rodinou a když mu bratislavští StB jasně naznačili, že když nepodepíše spolupráci, bude on i jeho rodina odvezena a nikdo se nedoví kam, cítil se povinen ke svým dětem a manželce podepsat.⁷⁶ Kdyby byl sám, nikdy by to neudělal. V žaláři s ním jednali vskutku hrubým způsobem. Jednou nebo dvakrát ho vyšetřovali dva orgánové z Prahy, kteří s ním jednali naprosto jiným způsobem. Tento způsob přímo kontrastoval s neomalým jednáním bratislavských orgánů StB. Museli to prý být jejich nadřízení, protože poznal, jak bratislavští změnili své jednání za jejich přítomnosti. Nakonec byl přece donucen pod nátlakem a vyhrůžkami spolupráci podepsat. Udělal tak a celý žil strašným způsobem.

73 A. Žarnov pocházel z obce Kuklov na Záhorí.

74 Kútov.

75 Zastupitelský úrad.

76 Žiadne dokumenty, ktoré by dokazovali údajný písomný záväzok k spolupráci s ŠtB, popisovaný v správe, neboli nájdené.

Motivem k podepsání k tomu, aby se stal spolupracovníkem bylo to, že se znal se Sidorem⁷⁷ a to mu stále předhazovali. Carbo se znal se Sidorem. V Bratislavě bylo slovenské inteligence málo do roku 1958, a proto se navzájem všichni znali. Carbo říkal, že toto nechtěli pochopit a uvádí, že se znal také s Clementisem⁷⁸, Bacílkem⁷⁹ i ostatními. Jeho nejlepším přítelem byl Peter Jilemnický⁸⁰.

Jakmile podepsal spolupráci⁸¹, jezdili za ním do Trnavy orgánové každým týden a žádali na něm zprávy. Carbo žil ve strašném duševním rozpoložení. Před příjezdem orgánů, kteří s ním jednali jako s nečestným člověkem celé noci nespál. Dal se na pití, a stačil prý jen krůček a stal se alkoholikem. Nedal řešení, ale nakonec v té době se on jako účastník Katynu nemohl nikam odvolat, mocné StBse každý bál. Tak nakonec volil jedinou možnost, kterou dlouho oddaloval, utekl za hranice. Dlouho prý přemýšlel, jak to udělat jinak, aby nebyl terorizován StB, ale všechny jeho možnosti ztroskotali. Udělal krok, který nikdy nechtěl udělat, aby opustil svou vlast. Ještě na hranicích přemýšlel, není-li zde jiná možnost.

Nemohl žít již v duševním rozpoložení. Jeho život se stal přímo utrpením. Žádal mně, abych se snažil pochopit tehdejší situaci. Carbo je přesvědčen, že nebýt této „spolupráce“ s StB, žil by jiný daleko spokojenější na Slovensku než zde. Zde v nemocnici zakládá také laboratoř. Ač se to prý muže zdát mnohým, kdo neznají USA, paradoxní, měl daleko větší podporu lidově-demokratického režimu v ČSR v roce 1946, než má o deset let později v USA. Chtěl zrovna tak pracovat na literárním poli. Měl dalekosáhle plány. Byl členem Družstevní práce. Život pro něho nebyl lehký za hranicemi. Když přijel do USA byl obviněn Lettrichem⁸², že je nacista, protože byl v Katyni a to bylo záminkou, že byl vyšetřován před kongresem. V tu dobu na něho naléhali různí emigranti, aby napsal něco proti režimu. Aby dokázal svou loyaltitu, napsal několik propagandistických básní, které nepovažuje vůbec za literární tvorbu. Musel zde nějak existovat, když se na něho vrhli jako sršni.

Byl lékařem na černošské universitě ve Washingtonu. Z této musel odejít, protože černošská universita by mu zabránila v dalším vývoji. Běloch nemůže existovat a nemůže mít jakoukoliv autoritu v lékařském světě, je-li na

černošské universitě. Proto na naléhání kolegu odešel do Virginie a před půl rokem byl pověřen utvořením laboratoře ve státní nemocnici v Crownsville.

Nakonec oddal, že naprosto nemíní zemřít v USA. Jakmile se poměry poněkud urovnají, chce se vrátit zpět na Slovensko.⁸³ Žádal mne, abych nezneužil jeho slova tím, že by byl někde uveřejněn náš rozhovor. Říká mi to prý proto, že nabyl ke mně důvěry jako ke člověku, který se snaží ho pochopit. Na svůj útek se nedívá jako na něco „hrdinského“ jak zde z toho vytloukají politický kapitál. Dívá se na to jako na bolestnou nutnost, z které neměl a neviděl tehdy vyhnoutí. Ví, že se poměry doma změnily, zvláště po zasedání XX. sjezdu v Moskvě. Po letech se prý muže zdát situace, za které by nucen utéci jako nepochopitelná. Jako lékař sleduje vývoj na Slovensku i jako literát je si vědom, že máme nejlepší sociální pojištění, zatím co ve státě Maryland se bude teprve hlasovat o tom, zda voliči chtějí pojištění či nikoliv. Ví, jaké hospodářské úspěchy se staly na Slovensku. Má také rozpory s uprchlíky, kteří utekli hned po roce 1945, kteří si myslí, že všechno to komunisté udělali je špatné. Také zde neměl život lehký. Musel se potýkat s názory Američanů, že jediní odborníci jsou Američané.

Měl mnoho kritických připomínek ke zdejšímu americkému životu, některé jejich zvyky jsou prý přímo feudální. Střední Evropan si nikdy nemůže na zdejší život zvyknout. Jedině děti, které sem přijdou v útlém věku.

V dalším svém působení zde chce jednat tak, aby na byl zkušenosti z jejich dobrých věcí v lékařském oboru, aby je mohl na Slovensku použít a tím aby letu strávená zde neztratil. Zrovna tak v literární práci chce využít tematiky o slovenských krajanech a jejich neradostném životě zde, a sebrat materiály a doma po letech zpracovat.

Dále mi dával příklady, jak daleko je naše lékařská věda vyspělejší v některých a jak tady objevují to, co je u nás dávno známé. Vyprávěl o tom, jak on nemohl vyrovnat se základním momentem, že u nás je medicína věda, sloužící jen lidem a jejich zdraví, zatím co tady je to v první řadě odporný kšeft.

Jako lékař jen s tímto momentem se nemůže smířit, i kdyby vše ostatní bylo lepší jak doma. Uvedl, že by bylo otrěsným momentem, kdyby bylo zpracováno, jakým

77 Karol Sidor (1901 – 1953): politik, diplomat, novinár.

78 Vladimír Clementis (1902 – 1952): politik, publicista, právník, minister zahraničných vecí ČSR. V komunistickom monsterprocesu proti Slánskému a spol. bol v roku 1952 odsúdený na smrť a popravený. V roku 1963 bol komunistickým režimom rehabilitovaný.

79 Karol Bacílek (1896 – 1974): politik, komunistický funkcionár.

80 Peter Jilemnický (1901 – 1949): spisovateľ, učiteľ.

81 Žiadne dokumenty, ktoré by toto tvrdenie dokazovali neboli nájdené.

82 Jozef Lettrich (1905 – 1965): politik, právník, predseda SNR, poverenik pre školstvo a osvetu. Po emigrácii sa angažoval v československy orientovanom exile. Jeho zápas proti slovenskému exilu bol pravdepodobne motiváciou pre udanie na A. Žarnova, ktoré adresoval orgánom USA.

83 Aj táto informácia je zjavne nepravdivá a je ďalšou v rade mystifikácií v správe por. Sedláčka. A. Žarnov sa v skutočnosti chcel na dôchodok presťahovať do Španielska. (Bližšie pozri: KÁNIKOVÁ, M.: *V znamení púpavy*, s. 39).

nehorázným kšeftem a humbukem bylo tzv. objevení sera proti dětské obrně. Vyprávěl dále, jak zde bují pohlavní nemoci. Syfilis je zde úplným morem. Ukazoval mi na budovu, kde jsou sami syfilitikové. „Když by na Slovensku, museli poradny pro pohlavní nemoci rušit, protože se nedostávalo pacientů.“ Vyprávěl o černošské otázce, která je pro nás naprosto nepochopitelná. Ukázal na dvě pumpy blízko sebe, kde bylo napsáno pro bílé a pro barevné.

Další rozhovor se vedl ve formě nějakého interview. Dával jsem Carbonovi otázky a on odpovídal. Střežil se velmi pozorně, aby neřekl nějaká jména. Pramení to z jeho zkušeností o spolupráci s StB. Vyhýbal jsem se vše-

mu, co by mu mohlo jen připomenout jeho „osobní tragedii“ jak on to nazývá. Otázal jsem se ho na Svaz slovenských spisovatelů a umělců. Politický život emigrace začíná umírat, a proto byl založen Svaz spisovatelů a umělců. Je to původní návrh krajanského činitele u předsedy první katolické jednoty (podpůrného spolku slovenských krajanů) Mlynaroviče⁸⁴. Mlynarovič zjistil, že kulturní život krajanů i emigrantů umírá a že ztrácejí poměr ke staré vlasti i k dobrým kulturním hodnotám, jsou úplně pod vlivem zdejší kultury. Proto byl spolek založen, aby zvýšil tuto činnost.

(...)⁸⁵

Ondrej Podolec • Slovak Echo of Katyn Massacre (The Case Žarnov)

Presented documents describe the life of Andrej Žarnov (his own name was František Šubík), significant Slovak poet and professor of pathology. Being a top expert he was appointed by the Slovak State in 1943 a member of the international investigation committee established by German Nazis after mass graves in Katyn had been discovered. Documents include also the lecture he gave after his return on May 9, 1943 in Bratislava in which he presented his opinion about the responsibility of the Soviets for that crime. Other documents come from the retribution trial against him, as he used to be a member of one of the highest constitutional bodies, the National Council (the testimony of Andrej Žarnov and the final judgment), whereas his membership in the Katyn Committee was the main aggravation in his trial. Final documents show the attempts of the Czechoslovak Intelligence Service to contact Žarnov on the American continent after he escaped to the exile.

Ondrej Podolec, PhD. (1975)

Absolvent Filozofickej fakulty UK (odbor história – slovenský jazyk a literatúra) a Právnickej fakulty UK. Doktorandské štúdium absolvoval v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde do roku 2007 aj pracoval. V súčasnosti pôsobí v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa a prednáša právne dejiny na Právnickej fakulte UK. Je autorom monografie *Medzi kontinuitou a diskontinuitou (Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945)*, spoluautorom publikácií *14. marec 1939 (Vznik slovenského štátu) 1. a 2.* i viacerých edícií dokumentov. Publikoval niekoľko desiatok vedeckých štúdií na Slovensku i v zahraničí.

84 Miloš Kliment Mlynarovič (1887 – 1971): básnik, katolícky kňaz, predseda Združenia slovenských katolíkov, podpredseda Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí. Pôbil medzi slovenskými krajanmi v USA.

85 V ďalšom rozhovore sa mal A. Žarnov vyjadrovať k pomerom v USA, perspektívam spoluzitia Čechov a Slovákov, či vysielaniu rozhlasovej stanice Slobodná Európa.

OBLASTNÝ ODBOR ROZVIEDKY BANSKÁ BYSTRICA V ROKU 1980

MICHAL MIKLOVIČ

Krajské rozviedne útvary pomáhali centrále rozviedky plniť jej operatívnu činnosť na lokálnej úrovni. Počas ich existencie v rokoch 1954 – 1990 prešlo ich zameranie, ako aj ich organizačné zaradenie niekoľkými zásadnými zmenami. V roku 1980 sa krajské útvary rozviedky po 11 rokoch vrátili do organizačnej podriadenosti krajských správ Zboru národnej bezpečnosti. Túto organizačnú zmenu, štruktúru a zameranie krajských útvarov rozviedky uvádzame na príklade Oblastného odboru Banská Bystrica.

Vláda komunistického Československa vykonávala spravodajskú činnosť v zahraničí prostredníctvom rozviedky, ktorá tvorila jednu z najdôležitejších zložiek Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB). V priebehu rokov 1948 – 1990 sa v závislosti od politického vývoja menili priority a rozsah činnosti rozviedky. Popri výkone spravodajskej činnosti v zahraničí a jej plánovaní a analýze získaných informácií v pražskej centrále vznikli od roku 1954 v dvoch etapách aj rozviedne útvary sídliace v krajských mestách, ktoré operovali na úrovni daného kraja. Tieto krajské útvary mali prispieť k posilneniu výzvednej činnosti proti západným krajinám a k lepšiemu využitiu možností na vyhľadávanie a vysielanie tajných spolupracovníkov rozviedky do zahraničia. Od roku 1954 spadali krajské rozviedne útvary do podriadenosti krajských správ ministerstva vnútra, od roku 1966 krajských správ Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB). V oboch prípadoch v ich organizačných štruktúrach pôsobili pod krycím označením *I. odbor*. Po organizačnej stránke ich riadil náčelník krajskej správy, po odbornej stránke náčelník rozviedky.¹

V súvislosti s reorganizáciou rozviedky v roku 1969 krajské rozviedne útvary vyňali zo štruktúr krajských správ ZNB a zaradili ich priamo do organizačnej štruktúry Hlavnej správy rozviedky (ďalej HSR) ako *oblastné odbory*. Do augusta 1980 pôsobili ako výkonné operatívne útvary rozviedky v jednotlivých krajoch, pričom plnili úlohy podľa pokynov centrály rozviedky, respektíve jej jednotlivých operatívnych odborov. Oblastné odbory HSR predovšetkým vyhľadávali a získavali nových príslušníkov a tajných spolupracovníkov rozviedky a cen-

trálne rozviedky odovzdávali nimi získané operatívne informácie.²

VZNIK OBLASTNÉHO ODBORU ŠTB BANSKÁ BYSTRICA

K 30. júnu 1980 sa zmenilo organizačné zaradenie oblastných odborov – v organizačnej štruktúre HSR boli zrušené a k 1. júlu 1980 zriadené ako *oblastné odbory ŠtB* na správach ŠtB krajských správ ZNB. Krycí názov *I. odbor*, používaný pre krajské rozviedne útvary v rokoch 1954 – 1969, sa už v tomto období na krajských správach ZNB používal pre kontrarozviedny odbor boja s vonkajším nepriateľom, preto zostal zachovaný názov *oblastný odbor* a zmenil sa len dovetok poukazujúci na zmenu ich zaradenia – z Hlavnej správy rozviedky na správu ŠtB krajskej správy ZNB. V dokumentoch sa novozriadené rozviedne útvary nejednotne uvádzali buď ako *Oblastné odbory ŠtB* so skratkou *OO-ŠtB*, alebo ako *Oblastné odbory Správy ŠtB*, pričom sa požívali skratky *Oblastný odbor S-ŠtB* alebo *OO S-ŠtB*.

Minister vnútra ČSSR vo svojom rozkaze zdôvodnil organizačné preradenie oblastných odborov z rozviedky na krajské správy ZNB snahou skvalitniť systém riadenia a prehĺbiť koordináciu jednotlivých zložiek ŠtB. V praxi mala táto organizačná zmena zabezpečiť užšiu spoluprácu oblastných odborov rozviedky s kontrarozviednymi zložkami krajských správ ZNB. Oblastné odbory ŠtB prešli do podriadenosti zástupcu náčelníka krajskej správy ZNB pre ŠtB. Avšak ich metodické riadenie, kontrolu (vo vymedzenom rozsahu) a vzdelávanie príslušníkov naďalej zabezpečoval náčelník rozviedky. V rámci

1 Archiv bezpečnostních složek (ďalej len „ABS“), fond (ďalej len „f.“) Organizační a vnitřní správa FMV - III. díl (ďalej len „A 6/3“), inventární číslo (ďalej len „inv. č.“) 700. Tajný rozkaz ministra vnitra (ďalej len „TRMV“) č. 216 z 19. 11. 1954 „Zřízení I. odborů na některých krajských správách MV“; inv. č. 57; inv. č. 782. TRMV č. 55 z 1. 4. 1955 „Zřízení I. odborů na ostatních KS-MV – doplnění čl. 223 TRMV č. 216/1954“.

2 Pozri: MIKLOVIČ, M.: Reorganizácia rozviedky v roku 1969. In: *Paměť a dějiny*, VII, 2012, 3, s. 91 – 98.

Krajská správa ZNB
Banská Bystrica

TAJNÉ
Výtlačok č.: 2

KÁDROVÝ ROZKAZ
NÁČELNÍKA SPRÁVY ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

V Banskej Bystrici, dňa 8. januára 1981 KRNS ŠtB číslo 2/81

Ustanovujem
dňom 1. januára 1981
doluvedených príslušníkov
z Oblastného odboru FMV:

1. npor. HLADO
Jaroslav - 22. 2. 1952 196372
do funkcie REFERENTA OBLASTNÉHO
ODBORU ŠtB BANSKÁ BYSTRICA s funkčným
platom 2650.-Kčs a 400.-Kčs dif. príplatok.
mjr. Vd/6 1810 01/13 I

2. ppráp. DIAN
Josef - 10. 11. 1945 195598
do funkcie VELETELĀ AUTODRUŽSTVA
VÝTORNEJ SKUPINY OBLASTNÉHO ODBORU
ŠtB BANSKÁ BYSTRICA s funkčným platom
2550.-Kčs a 300.-Kčs dif. príplatok.
npráp. P/6 1810 10/02 II

3. npor. GAJDOŠ
Rudolf - 25. 3. 1947 196092
do funkcie STARŠIEHO REFERENTA
OBLASTNÉHO ODBORU ŠtB BANSKÁ BYSTRICA
s funkčným platom 2800.-Kčs a 400.-Kčs
dif. príplatok.
pplk. V/8 1710 01/13 I

4. mjr. GRAUS
Robert - 12. 5. 1928 195099
do funkcie STARŠIEHO REFERENTA
OBLASTNÉHO ODBORU ŠtB BANSKÁ BYSTRICA
s funkčným platom 3400.-Kčs a 400.-Kčs
dif. príplatok.
pplk. V/8 1810 01/13 I

Prvá strana kádrového rozkazu náčelníka Správy ŠtB Banská Bystrica, ktorým boli príslušníci oblastného odboru zaradení do funkcií (Zdroj: ABS)

tejto organizačnej zmeny preradili pracovníkov oblastných odborov HSR ku krajským správam ZNB. Funkcionári (náčelníci a zástupcovia náčelníkov) zrušených oblastných odborov HSR zostali vo svojich funkciách aj na novozriadených oblastných odboroch ŠtB. Finančné a materiálne zabezpečenie oblastných odborov ŠtB a ich pracovníkov do 31. decembra 1980 zabezpečovala HSR, od 1. januára 1981 jednotlivé krajské správy ZNB.³

Príslušníci oblastných odborov HSR boli podľa ich osobných evidenčných kariet na krajské správy ZNB premiestnení k 1. augustu 1980, hoci ich premiestnenie sa odvoláva na rozkaz ministra vnútra, ktorým boli oblast-

Oblastný odbor I. správy SNB
Banská Bystrica

Č. j.: A-00 549/78-1979 Banská Bystrica dňa 12. 11. 1979

Prísne tajné

Schvaľujem: Výtlačok č. 1.

Zást. náčel. I. S-ZNB :
plk. Frýbort J.
Dňa 1979

P L Á N P R Á C E

Oblastného odboru I. S ZNB Banská Bystrica na rok 1980.

Systemizovaný stav 10+1, skutočný 11+1.

I. Problematika, ktorú bude Oblast. odbor spracovávať:

a/ Odbor 16: Oblast USA a Kanady, spracováva KP
por. KRUPINSKÝ Milan, st. referent, skúsky z jazyka ruského na II. stupeň, francúzština na III. stupeň. Študuje 5 - posledný ročník VŠE, slúži 9 rokov. Problematiku spracováva od príchodu na Oblastný odbor v r. 1972.

b/ Odbor 23: Spracováva/mjr. TEPLICKÝ Juraaj, st. referent, od 1. 9. 1978. Je 48 ročný, slúži 25 rokov. Je mu udelená výnimka MV na VŠ a jazyk.

Prvá strana plánu práce oblastného odboru na rok 1980 (Zdroj: ABS)

né odbory ŠtB zriadené k 1. júlu 1980. Podľa kádrového rozkazu náčelníka Krajskej správy ZNB Banská Bystrica však príslušníkov do funkcií na oblastnom odbore ustanovili až k 1. januáru 1981, pričom ako ich predchádzajúce pôsobenie sa uvádza (v skutočnosti neexistujúci útvar) *Oblastný odbor FMV*⁴. V niektorých prípadoch (v súvislosti s povýšením alebo novoprijatím príslušníka) sa zaradenie na Oblastný odbor ŠtB uvádza už v spomenutej prechodnej organizačnej fáze medzi HSR a krajskou správou ZNB.

Čo sa týka organizačného zaradenia, k 1. januáru 1981 sa pri pracovníkoch operatívy uvádza len ich za-

3 ABS, f. Sekretariát ministra vnútra - VII. díl (ďalej A2/7), inv. č. 189. Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 21 z 23. 7. 1980 „Zmena podřízenosti oblastních odborů I. správy Sboru národní bezpečnosti“.

4 ABS, f. Kádrových rozkazov, šk. č. 17/1981. Kádrový rozkaz náčelníka Krajskej správy Zboru národnej bezpečnosti Banská Bystrica č. 1 zo 4. 1. 1981; Kádrový rozkaz náčelníka Správy Štátnej bezpečnosti Krajskej správy ZNB Banská Bystrica č. 2 z 8. 1. 1981.

Tabuľka č. 1 – Zameranie operatívnej činnosti v roku 1980

Oblastný odbor	Centrála rozviedky	
	Odbor	Problematika
Referát 18	18. odbor	dokumentačný odbor nelegálnej rozviedky
Referát 23	23. odbor	výber a príprava príslušníkov pre nelegálnu rozviedku
Referát 26	26. odbor	zahraničná kontrarozviedka
Referát 27	27. odbor	kádrový
Referát 31	31. odbor	emigrácia a ideodiverzia
Referát 37	37. odbor	politická rozviedka – nemecky hovoriace krajiny
Referát 42	42. odbor	politická rozviedka – Západná Európa a NATO
Referát 47	47. odbor	politická rozviedka – krajiny Afriky a Ázie
Referát 52	52. odbor	politická rozviedka – americké krajiny
Referát 57	57. odbor	politická rozviedka – krajiny Blízkeho a Stredného Východu
Referát 69	69. odbor	operatívny odbor vedecko-technickej rozviedky
Referát 74	74. odbor	analyticko-informačný odbor vedecko-technickej rozviedky

radenie k Oblastnému odboru ŠtB, pri veliteľovi autodružstva sa uvádza zaradenie k vnútornej skupine Oblastného odboru ŠtB. V priebehu nasledujúcich rokov sa v personálnych spisoch operatívnych príslušníkov pri rôznych kádrových zmenách uvádza ich zaradenie na 1. oddelenie – operatívne, ktoré tvorilo popri vnútornej skupine druhú organizačnú zložku oblastného odboru. K 1. decembru 1988 bolo v rámci novej systemizácie zrušené delenie oblastných odborov ŠtB na 1. oddelenie a vnútornú skupinu.⁵ K 15. februáru 1990 spolu s ostatnými útvarmi ŠtB zanikli aj oblastné odbory.⁶

OPERATÍVNE ZAMERANIE

Operatívne zameranie a činnosť Oblastného odboru Banská Bystrica v roku 1980 približuje plán práce, ktorý predložil jeho náčelník pplk. Ján Jarošík „Jesenský“ 12. decembra 1979. Plán práce schválil 14. decembra 1979 zástupca náčelníka rozviedky plk. Jaromír Felcman „Frýbort“, ktorý zodpovedal za činnosť oblastných odborov. Vzhľadom k vtedajšiemu organizačnému zara-

deniu oblastných odborov bol ročný plán uvádzaný ako *Plán práce Oblastného odboru I. S ZNB⁷ Banská Bystrica na rok 1980.*⁸

Zameranie operatívnej činnosti príslušníkov oblastných odborov určovali pridelené referáty, ktorých číselné označenie zodpovedalo krycím názvom odborov centrály rozviedky. V roku 1980 dostal oblastný odbor v Banskej Bystrici za úlohu spracúvať problematiky dvanástich odborov rozviedky (pozri tabuľku č. 1).

Pri problematikách jednotlivých referátov oblastného odboru sa spracovávali úlohy predovšetkým v oblasti získavania nových kádrových príslušníkov rozviedky, nových tajných spolupracovníkov a operatívnej práce s nimi.

KÁDROVÍ PRÍSLUŠNÍCI

Pre rok 1980 mal Oblastný odbor Banská Bystrica systemizovaný stav jedenásť príslušníkov, na začiatku roka však na ňom pôsobilo dvanásť príslušníkov. Hoci na

5 Tamže, šk. č. 17/1988. Kádrový rozkaz Kádrový rozkaz náčelníka Správy ŠtB Krajskej správy ZNB Banská Bystrica č. 462 z 15. 12. 1988.

6 Rozkaz ministra vnútra ČSSR č. 17 z 31. 1. 1990 „Zřízení a zrušení útvarů Sboru národní bezpečnosti – složky Státní bezpečnosti a zřízení úřadoven a referátů podřízených federálnímu ministerstvu vnútra. In: ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj triedneho štátu. Organizácia ministerstva vnútra a bezpečnostných zborov 1953 – 1990*. Bratislava 2005, s. 280 – 282.

7 I. S ZNB: I. správa Zboru národnej bezpečnosti, krycí názov Hlavnej správy rozviedky.

8 ABS, f. I. správa SNB, spisový fond (nespracovaný), šk. č. 37. Plán práce Oblastného odboru I. S ZNB Banská Bystrica na rok 1980 z 22. 11. 1979.

Pplk. Ján Jarošík
„Jesenský“, náčelník
Oblastného odboru
Banská Bystrica od 15. 4. 1978 do
31. 5. 1980
(Zdroj: A ÚPN)

Mjr. Dušan Chebeň
„Hajduk“, náčelník
Oblastného odboru
ŠtB Banská Bystrica od 1. 6. 1980 do
15. 2. 1990
(Zdroj: A ÚPN)

rok 1980 neboli plánované obmeny príslušníkov, prišlo k niekoľkým zmenám.

V prípade niektorých príslušníkov šlo len o krátke pôsobenie na oblastnom odbore, v prípade ďalších príslušníkov nie je k dispozícii personálna dokumentácia. Stručný prehľad ich pôsobenia na Oblastnom odbore Banská Bystrica je v takom prípade výsledkom rekonštrukcie založenej na štúdiu kádrových rozkazov náčelníka rozviedky, náčelníka krajskej správy ZNB a náčelníka Správy ŠtB krajskej správy ZNB.

Pplk. Ján Jarošík „Jesenský“ (1929) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica vo funkcii náčelníka od 15. apríla 1978 do 31. mája 1980.

Mjr. Dušan Chebeň „Hajduk“ (1936) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica vo funkcii staršieho referenta od 1. januára 1973. Od 15. februára 1977 bol preradený na 33. odbor rozviedky (odbor obrany) a k 15. augustu 1977 sa vo funkcii starší referent vrátil na Oblastný odbor Banská Bystrica. Od 1. júna 1980 do zrušenia oblastného odboru bol jeho náčelníkom. Pred vymenovaním do funkcie náčelníka mal v roku 1980 pridelené referáty 69 a 74.

Mjr. Róbert Graus „Golanka“ (1928) pôsobil v krajských rozviednych útvaroch v Banskej Bystrici od 1. marca 1956. Od 1. júna 1964 do 26. augusta 1964 bol zaradený v legalizácii (v utajení) na ministerstve zahraničných vecí, od 27. augusta 1964 do 14. augusta 1968 pôsobil ako starší referent na rezidentúre Paríž, od 15. augusta 1968 do 31. augusta 1968 na 10. odbore centrál rozviedky (odbor dokumentácie nelegálnej rozviedky). Od 1. septembra 1968 pôsobil v krajských rozviednych útvaroch v Banskej Bystrici vo funkcii starší referent. V období od 1. augusta 1970 do 14. apríla 1978 bol náčelníkom oblastného odboru. V roku 1980 mal ako starší

referent pridelené referáty 69. a 74. Na Oblastnom odbore ŠtB Banská Bystrica pôsobil do 30. júna 1983.

Pplk. Ladislav Kotlárík „Kalivoda“ (1926) pôsobil v krajských rozviednych útvaroch v Banskej Bystrici od 1. apríla 1960 (predtým v Žiline). V roku 1980 mal vo funkcii staršieho referenta na oblastnom odbore pridelený referát 31 so zameraním na emigráciu. Na Oblastnom odbore ŠtB Banská Bystrica pôsobil do 31. decembra 1981.

Mjr. Juraj Kapec „Teplický“, tiež „Lakatoš“ (1931) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica od 1. apríla 1971 do 31. decembra 1986. V roku 1980 mal vo funkcii staršieho referenta pridelené referáty 27 a 23.

Npor. Rudolf Gajdoš „Mališ“ (1947) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica od 1. septembra 1974. Od 1. apríla 1975 do 31. augusta 1977 bol zaradený na 42. odbore centrál rozviedky v Prahe. V roku 1980 mal na oblastnom odbore vo funkcii staršieho referenta pridelené referáty 42 a 47. Na Oblastnom odbore ŠtB Banská Bystrica pôsobil až do jeho zrušenia.

Npor. Gordon Pfeffer „Pevala“ (1950) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica od 1. septembra 1978 až do jeho zrušenia. V roku 1980 mal vo funkcii staršieho referenta pridelený referát 31 so zameraním na cirkev.

Por. Milan Lehoťan „Krupinský“ (1948) pôsobil na Oblastnom odbore v Banskej Bystrici od 1. apríla 1972 do 30. júna 1980. V roku 1980 mal vo funkcii staršieho referenta pridelené referáty 18 a 52. Od 1. júla 1980 pôsobil na 47. odbore a od 1. februára 1981 na 26. odbore centrál rozviedky. K 1. novembru 1982 sa vrátil na Oblastný odbor ŠtB Banská Bystrica a 1. júla na 18. odbor centrál rozviedky. Od 18. augusta 1988 pôsobil na rezidentúre v Montreale.

Npor. Miroslav Sabaka (1947) vo funkcii staršieho re-

ferenta Oblastného odboru ŠtB Banská Bystrica pôsobil od 1. septembra 1980 do 31. marca 1982. V roku 1980 študoval na Vysokej škole ZNB, v roku 1981 spracovával problematiku referátu 52.

Por. Lašák Pavel „Varholík“ (1948) vo funkcii referenta pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica od 1. novembra 1975, od 1. februára 1978 vo funkcii referenta na 37. odbore centrály rozviedky, od 5. septembra 1978 bol v legalizácii v ČEDOK-u ako samostatný obchodný referent a od 1. septembra 1979 pôsobil ako referent a starší referent na Oblastnom odbore Banská Bystrica až do jeho zrušenia. V roku 1980 mal prideľený referát 26.

Npor. Jaroslav Blaho „Kantorák“ (1952) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica od 1. júla 1977 do 31. augusta 1981. V roku 1980 mal vo funkcii referenta pridelený referát 37.

Por. Jozef Kuric „Mistrík“ (1952) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica od 1. mája 1980 do 30. apríla 1981. V roku 1980 mal vo funkcii referenta pridelené referáty 18 a 52.

Por. Michal Stebila „Pelčák“ (1952) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica vo funkcii referenta od 1. júla 1980 do 28. februára 1983. Pridelený mal referát 23.

Por. Bohumír Ulík „Liptovský“ (1952) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica vo funkcii referenta od 1. januára 1979 do 30. apríla 1986. Pridelené mal referáty 69 a 74.

Nstržm. Ján Mikula „Hamr“ (1956) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica vo funkcii referenta od 1. júla 1980 do 31. decembra 1983. V roku 1980 študoval internátnou formou anglický jazyk na jazykovej škole rozviedky v Prahe.

Ppráp. Jozef Dian (1945) pôsobil na Oblastnom odbore Banská Bystrica vo funkcii veliteľa autodružstva od 1. februára 1970 do 31. mája 1982.

Nprap. Mária Kapcová, rodená Lapinová (1926) pôsobila na krajských rozviednych útvaroch v Banskej Bystrici ako pisárka a referentka spisov od 1. decembra 1955 do 31. decembra 1980, v roku 1980 vo funkcii referent administratívy.

Nstržm. Jana Vrtová, rodená Demanová (1959) pôsobila na Oblastnom odbore Banská Bystrica vo funkcii referenta administratívy od 1. novembra 1980 až do zrušenia odboru.

TAJNÍ SPOLUPRACOVNÍCI

Na začiatku roku 1980 mal oblastný odbor k dispozícii 23 tajných spolupracovníkov, z nich štyroch dôverníkov pripravovali na uloženie do archívu – SAN pre nezájum o spoluprácu a ASA, BOĎA a AGRONÓM pre stratu spravodajských možností. Ďalších 5 tajných spolupracovníkov oblastnému odboru pribudlo počas roka 1980 (pozri tabuľku č. 2).

Tabuľka č. 2 – Tajní spolupracovníci v roku 1980

Zameranie	Kategória a krycie meno	Registračné číslo
Referát 31	A TOLOM	47019
	A BROD	46973
	IS SEVERKA	45166
	D ASA	46972
	D AGRONÓM	46748
Referát 69	D BOĎA	46747
	IS NOLA	46931
	IS VLADO	44208
	IS POMAR	46579
	IS JOPA	47188
Referát 23	IS PAVLIS	45571
	IS KÁRNY	45970
	D ELO	47441
	D GEPO	47426
	IS VICENA	46218
Referát 18	IS LACOŠ	45386
	D SAN	46831
	D CINDA	46979
	IS POVAŽAN	47457
Referát 37	D CORDE	47525
	D PACO	47178
Referát 42	D BRANKO	46741
	D BOLESLAV	46961
	D RADVANSKÝ	46082
Referáty 69 a 74	IS KOKAS	47503
	D CHÓR	47235
Referát 27	D DANILO	46660
	D DARBO	46477

Oblastný odbor nemal v roku 1980 k dispozícii konšpiračný alebo prepožičaný byt, nemal ani trvalo alebo dlhodobo vysadeného tajného spolupracovníka v zahraničí.

Na rok 1980 dostal Oblastný odbor Banská Bystrica za úlohu spomedzi cudzincov získať jedného nového agenta a spomedzi československých občanov 10 nových tajných spolupracovníkov. Centrála rozviedky odsúhlasila na ďalšie operatívne spracovanie 22 typov na potenciálnych tajných spolupracovníkov. V oblasti získavania no-

Tabuľka č. 3 – Tipy na tajných spolupracovníkov v roku 1980

Zameranie	Typ	Problematika / Objekt	V r. 1980
Referát 18	SABUK	nelegálna rozvedka, Austrália	získať za A
Referát 31	KŇAZ	rímsko-katolícka cirkev	získať za A
	ELEV	rímsko-katolícka cirkev	získať za IS
	STEINER	vláda USA	ďalšie rozpracovanie
	HLÁSATEĽ	Rádio slobodná Európa v NSR	ďalšie rozpracovanie
	KOVÁK	Rádio slobodná Európa v NSR	ďalšie rozpracovanie
	ANDOR	Rádio slobodná Európa v NSR	ďalšie rozpracovanie
Referát 26	EDO	obrana čs. ZÚ v Lýbii	získať za IS
	ATOM	vysoké školy v USA	ďalšie rozpracovanie
	ROVA	polícia vo Francúzsku	ďalšie rozpracovanie
	TAKAJ	polícia v NSR	ďalšie rozpracovanie
Referát 37	LESÁK	cudzinci z NSR a Rakúska	získať za IS
	PRÁVNIK	štátny aparát v NSR	ďalšie rozpracovanie
	JOHANN	štátny aparát v NSR	ďalšie rozpracovanie
	EKONÓM	EHS v Holandsku	ďalšie rozpracovanie
	SEP	Rakúska ľudová strana	ďalšie rozpracovanie
Referát 42	TONY	domáca spoločenská agentúra	získať za IS
	KLAUN	EHS v Belgicku	ďalšie rozpracovanie
	KATY	štátny aparát vo Francúzsku	ďalšie rozpracovanie
	DANY	NATO v Belgicku	ďalšie rozpracovanie
	SECAM	obchodné kruhy v Španielsku	ďalšie rozpracovanie
Referát 47	VIKI	obrana čs. občanov v Alžírsku	získať za IS
	KAROL	VŠD Žilina	ďalšie rozpracovanie
	MIKI	problematika USA v Egypte a ČĽR	ďalšie rozpracovanie
Referát 52	TINO	Matica slovenská, krajanía	získať za IS
	BAMBO	Medzinárodná banka v Bolívii	ďalšie rozpracovanie
Referát 69	SIMPO	cudzinci v Dome techniky	získať za IS
	ARVA	Brown – Boveri, Švajčiarsko	ďalšie rozpracovanie
	ROHAN	IBM, USA	ďalšie rozpracovanie
	PETR	OPEC v Rakúsku	ďalšie rozpracovanie
	ELEKTRÓN	Siemens, NSR	vyradený typ
Referát 74	OCEL	Železiarne Podbrezová	získať za IS
	SPOJÁR	Tesla Liptovský Hrádok	získať za IS

vých tajných spolupracovníkov operatívne odbory centrály Oblastnému odboru Banská Bystrica pre rok 1980 určili dve hlavné akcie – SABUK pre referát 18 a ELEKTRÓN pre referát 69, táto akcia sa však nakoniec skončila vyradením.⁹ V priebehu roku 1980 oblastný odbor pripravil 11 typov na získanie za tajného spolupracovníka a pokračoval v operatívnom rozpracovávaní 21 typov (pozri tabuľku č. 3).

FORMY A METÓDY ROZVIEDNEJ ČINNOSTI

Pri výkone spravodajskej činnosti dostal oblastný odbor na rok 1980 za úlohu vykonávať dôslednejšiu previerku, kontrolu a výchovu tajných spolupracovníkov, vďaka čomu mali byť všestrannejšie využiteľní v rôznych problematikách, teda nie iba v problematike jedného operatívneho odboru centrály rozvedky, respektíve jedného referátu oblastného odboru. V jednotlivých okresoch mal oblastný odbor urýchliť budovanie siete tajných spolupracovníkov podľa problematik a aktuálnosti. Oblastný odbor mal tiež zintenzívniť a prehĺbovať styky s jednotlivými odbormi krajskej Správy ŠtB a s oddeleniami ŠtB

v kraji. Pri výkone akcií a pri styku s vízovými cudzincami mali príslušníci oblastného odboru viac využívať legalizačné pracoviská v kraji, z tohto dôvodu si každý operatívny príslušník mal vyhliadnúť takú legalizáciu, ktorej problematiku ovládal a poznal. Na previerky tajných spolupracovníkov a vízových cudzincov mala byť využívaná operatívna technika, najmä dlhodobé odpočúvanie, krátkodobé odpočúvanie a tajná technická prehliadka.

VYSVETLIVKY POUŽITÉ V TABUĽKÁCH:

A	–	agent
D	–	dôverník
EHS	–	Európske hospodárske spoločenstvo
IS	–	ideový spolupracovník
OPEC	–	Organizácia krajín vyvážajúcich ropu
VŠD	–	Vysoká škola dopravná
ZÚ	–	zastupiteľský úrad

Michal Miklovič • District Intelligence Service Section in Banská Bystrica in 1980

Intelligence Service operating within the Czechoslovak State Security structure from 1948 till 1989 carried out secret service activities abroad. Since 1945 its offices were opened in regional towns, helping to meet local level tasks, first of all to acquire operational information and hunt new officers and secret collaborators in the territory of the respective region. In 1980 the position of regional intelligence service units within the structure changed. Previously they were subordinated directly to the Intelligence Service Headquarters in Prague and since 1980 to regional administration bodies of the National Security Corps. The article provides more information on that organisational change, the operational activities focus and the staff structure using the example of the District Section in Banská Bystrica.

Mgr. Michal Miklovič (1979)

Absolvent politológie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Je pracovníkom Sekcie dokumentácie Ústavu pamäti národa a doktorandom v Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Zameriava sa na výskum Štátnej bezpečnosti s dôrazom na Hlavnú správu rozvedky a jej útvary umiestnené na území Slovenska.

9 Tamže.

DOKUMENTY O OHLASE OBYVATEĽSTVA NA HAVÁRIU ATÓMOVEJ ELEKTRÁRNE V ČERNOBYLE NA PRÍKLADE SPRÁV ŠTB V TRNAVSKOM OKRESE

PETER JAŠEK

Dňa 26. apríla 1986 v skorých ranných hodinách došlo v ukrajinskom Černobyle vo vtedajšom Sovietskom zväze k havárii reaktora miestnej atómovej elektrárne, v dôsledku ktorej prišlo popri výbuchu reaktora k úniku rádioaktívneho žiarenia. Išlo o dovtedy najväčšiu katastrofu v dejinách využitia atómovej energie, pretože rádioaktívne žiarenie zamorilo (a premenilo na trvalo neobývateľné) rozsiahle oblasti na Ukrajine a v Bielorusku, ale prostredníctvom rádioaktívneho mraku sa aj rozšírilo na územia ďalších štátov smerom na západ, vrátane Slovenska. Najhoršie postihnuté boli oblasti dnešného Bieloruska, kam spadlo približne 70 % rádioaktívneho spad. Odhaduje sa, že černobyľská havária uvoľnila do ovzdušia toľko rádioaktívnej kontaminácie, ako by uvoľnilo 400 atómových bômb použitých pri bombardovaní Hirošimy.¹

Rozsah a závažnosť tejto katastrofy mala ďalekosiahle následky. Hoci bezprostredne prišlo v dôsledku výbuchu o život „len“ niekoľko desiatok ľudí (najmä spomedzi zamestnancov elektrárne a privolaných požiarnikov a záchranárov), na následky ožiarenia zomierali dodnes presne nevyčíslené tisíce obyvateľov nielen v okolí Černobyľa. Sovietske vedenie týmto ľuďom, rovnako ako neskôr vojakom podieľajúcim sa na likvidovaní následkov havárie, nepovedalo o skutočnom rozsahu katastrofy. Podobne aj civilisti mali len hmlisté informácie o skutočnom rozsahu katastrofy, a aj tie zverejnili sovietske úrady neskoro. K evakuácii mesta Pripjať, nachádzajúceho sa najbližšie k havárii, ako aj ďalších okolitých dedín, prišlo až 36 hodín po výbuchu reak-

tora. Okamžite bolo evakuovaných približne 120 000 ľudí, pričom celkové číslo presídlených sa odhaduje na 350 000.² Pochopiteľne, katastrofa takých rozmerov mala svoje dôsledky aj na vnútropolitickú situáciu v Sovietskom zväze. Popri tom, že bezpochyby otriasla sebadôverou celého sovietskeho vedenia a dôverou občanov k režimu, pod jej dojom prišlo k dôslednejšiemu presadzovaniu politiky glasnosti, čiže faktickému uvoľneniu cenzúry v Sovietskom zväze.³

Ďalším z kľúčových dôsledkov havárie pre ostatné štáty sovietskeho bloku bola politizácia otázok spojených s ochranou životného prostredia, ktoré v 80. rokoch predstavovali z pohľadu československého komunistického režimu vážny zdroj napätia v spoločnosti. Aj bez havárie

v tom čase Československá socialistická republika (ČSSR) patrila medzi krajiny Európy, ktoré ochrane životného prostredia venovali málo pozornosti a kde reálny stav spôsoboval širokú nespokojnosť v masách obyvateľstva. V dôsledku toho existovalo na Slovensku rozsiahle a silné hnutie ochranárov, ktorí sa popri otázkach životného prostredia zaoberali aj ochranou kultúrnych a historických pamiatok. Ochránari boli združení v jednotlivých základných organizáciách Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny, ktoré pokrývali prakticky celé Slovensko, a s nimi spolupracovali neraz aj miestni aktivisti stojaci mimo štruktúr komunistického režimu, ako bol napr. Ján Budaj v Bratislave.⁴

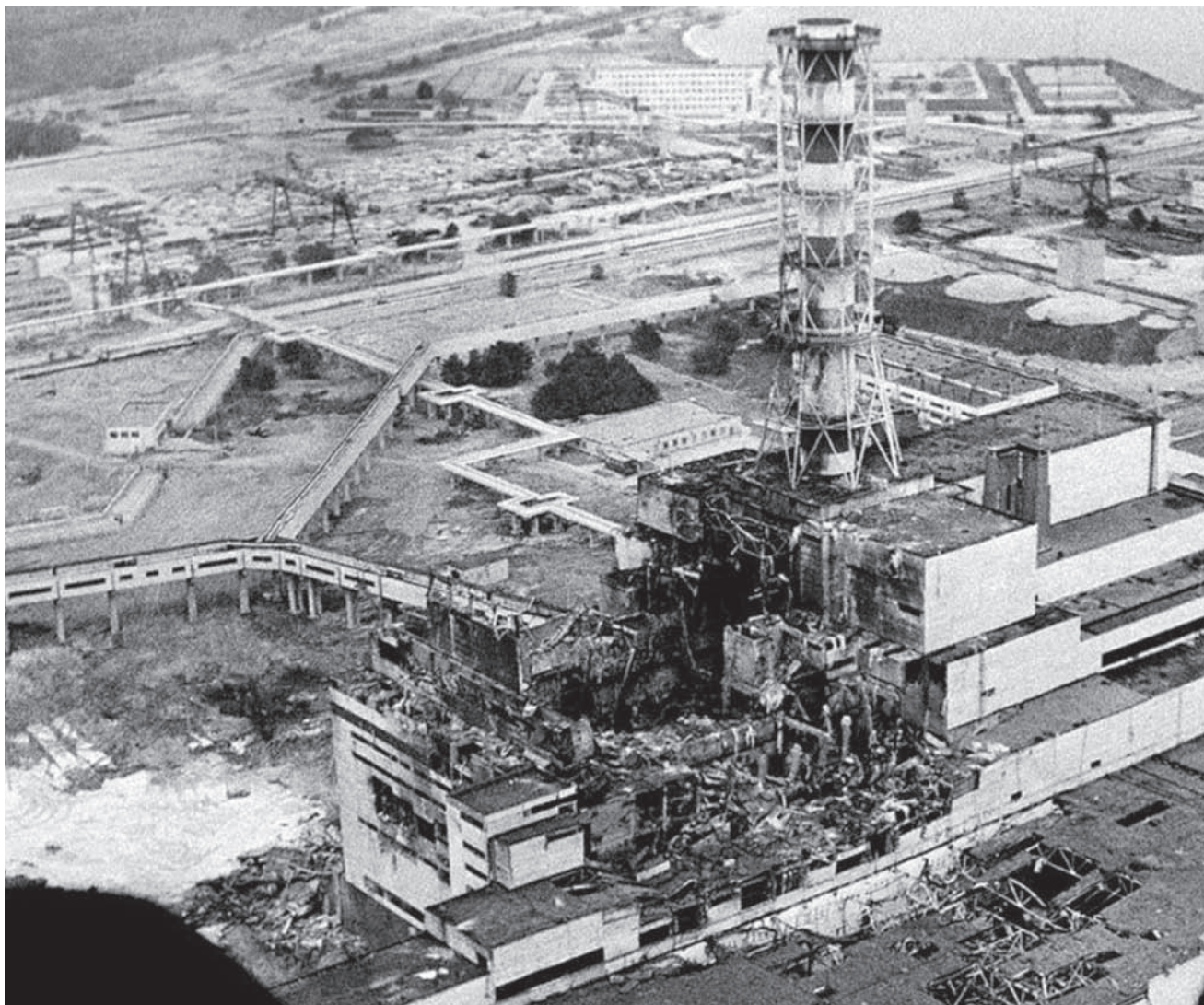
Široká verejnosť vo vtedajšom Československu bola o rozsahu ha-

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Chernobyl_disaster#cite_ref-89 (1. 2. 2016).

2 KALOUS, J.: Příklad Černobyl. In: *Securitas Imperii*, č. 14, 2007, s. 432.

3 BALOČKAITE, R.: The Green Revolutions of 1990. In: JAŠEK, P. (zost.): *20. výročie Nežnej revolúcie*. Bratislava 2012, s. 66.

4 Viac k tomu pozri JAŠEK, P. – PODOLEC, O.: „Komunistický svet bol svetom pretváranky a dvojítych hodnôt“. Rozhovor s tribunom Nežnej revolúcie Jánom Budajom. In: *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 3 s. 119 – 123.

Černobyľská elektrárňa krátko po havárii (Zdroj: internet/wikipedia.org)

várie, úniku rádioaktívneho žiarenia a súvisiacich hrozbách informovaná nedostatočne a veľmi skreslene. Skutočný rozsah katastrofy režim pred obyvateľmi tajil, namiesto pravdy a varovaní obyvateľstva hovoril o nízkom obsahu radiácie.⁵ Samotná vtedy oficiálne vymenovaná vládna havarijná komisia si stanovila na úseku informovania za úlohu „usmerňovanie publicity o meraní a vyhodnocovaní radiácie na úze-

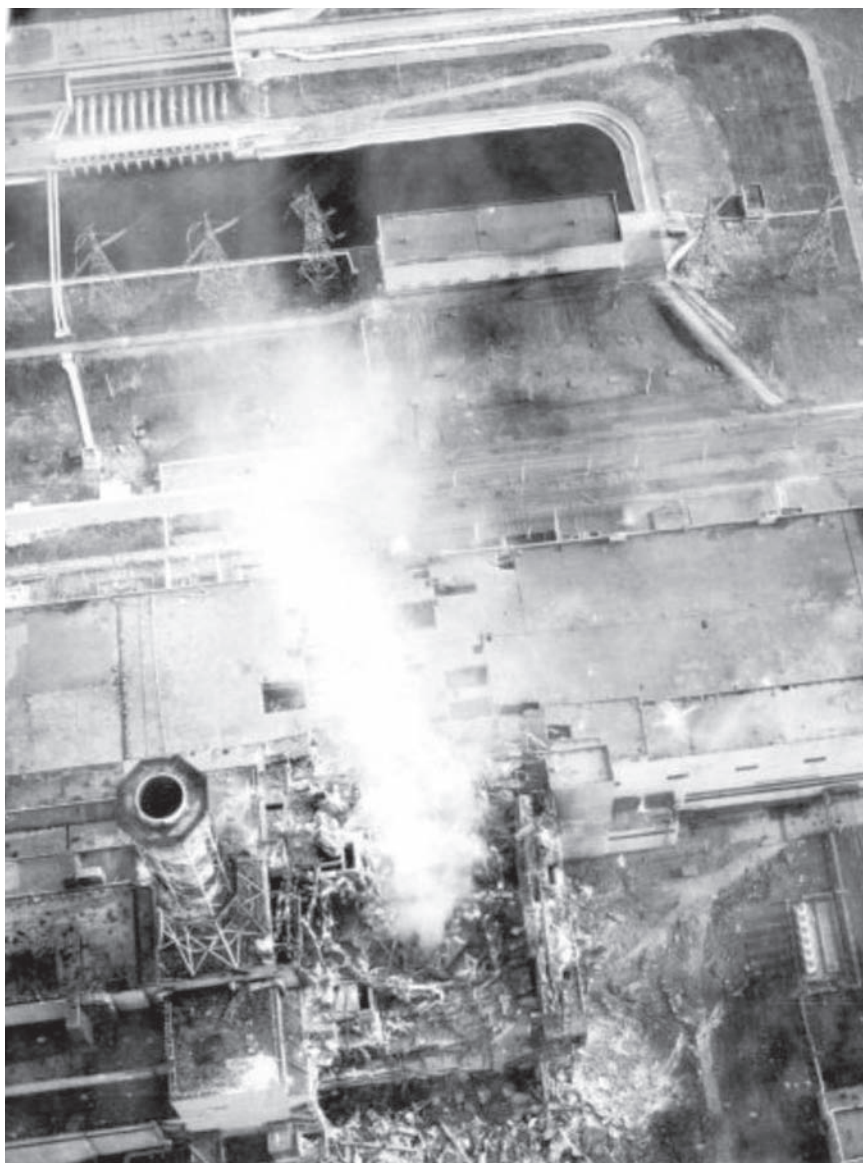
mí ČSSR“, čo bezo zvyšku aj naplnila a oficiálne správy hovorili o nízkej úrovni nameranej radiácie, ktorá nemala ohroziť ľudské zdravie, a o jej postupnom klesaní.⁶ Asi najsmutnejším symbolom absurdnosti vtedajšej situácie v Československu boli prvomájové oslavy roku 1986, ktorých sa pod tlakom normalizačného režimu museli v uliciach miest zúčastniť milióny ľudí bez toho, žeby mali informácie o skutočnej úrovni

radiácie, ktorá bola vyššia ako zdravotne bezpečné normy. Kým v susednom Rakúsku bol zakázaný pobyt na vzduchu a aj v socialistickom Poľsku sa v lekárňach predávali jódomové preparáty, u nás sa režim tváril, akoby sa nič nedialo, a obviňoval západné štáty (najmä Rakúsko a Nemeckú spolkovú republiku) zo šírenia poplašných správ s cieľom diskreditovať socializmus.⁷ Táto politika režimu mala svoje závažné dôsled-

5 ŽATKULIAK, J. a kol.: *November 1989. Chronológia a dokumenty*. Bratislava 1999, s. 21.

6 VANĚK, M.: Černobyl – krize věrohodnosti. Politické dopady černobylské tragédie. Prezentácia zo seminára Černobyl 2006, s. 1 – 2. Dostupné online na URL https://www.sujb.cz/fileadmin/sujb/docs/cernobyl/Cernobyl_krize_verohodnosti.pdf (1. 2. 2016).

7 Tamže, s. 3.

Roztrhnutý reaktor černobyľskej elektrárne (Zdroj: internet/wikipedia.org)

ky, medzi ktoré v neposlednom rade patrilo ďalšie zníženie dôveryhodnosti celého režimu v očiach obyvateľstva.

Čo sa týka Slovenska, ako najzávažnejší dôsledok černobyľskej havárie je zadokumentovaný v nasledujúcich rokoch nárast počtu rako-

vinových ochorení vo všetkých vekových kategóriách obyvateľstva.⁸ Vzdušné prúdy kontaminované výbuchom preleteli cez Slovensko celkom trikrát (30. apríla, 3. – 4. mája a 7. mája) a dažďom sa z nich uvoľnilo veľké množstvo rádioaktívnych látok. Najväčšmi pritom boli zamo-

rené okresy na juhu a západe Slovenska, konkrétne Dunajská Streda a Komárno.⁹ Rádioaktívne častice sa pochopiteľne dostali aj do pôdy a kontaminovali vodu aj potraviny.

Obyvatelia sa však, napriek informačnému embargu režimu, predsa len postupne dozvedali, minimálne prostredníctvom zahraničných rozhlasových staníc, o skutočnej živote nebezpečnej situácii. Dôkazom toho sú aj publikované dokumenty, ktoré ukazujú čriepky z reakcie obyvateľov na černobyľské udalosti. Dokumenty pochádzajú z proveniencie Štátnej bezpečnosti a mapujú reakciu na haváriu rovnako Štátnej bezpečnosti (ŠtB), ako aj obyvateľstva, na príklade okresu Trnava. Tak ako v iných slovenských okresoch, aj v Trnave pôsobila Okresná správa Zboru národnej bezpečnosti (ZNB), ktorej súčasťou bolo oddelenie Štátnej bezpečnosti, podliehajúce Správe ŠtB v Bratislave. Z trnavského oddelenia ŠtB sa v polovici roku 1979 vyčlenilo oddelenie ŠtB Jaslovské Bohunice, ktoré malo na starosti kontrarozvednu ochranu miestnej atómovej elektrárne.¹⁰ Z celoslovenského pohľadu na haváriu nie je Trnava a jej okolie celkom typický príklad, nakoľko sa tu nachádzala atómová elektrárň v Jaslovských Bohuniciach. Jej prevádzka sa nezaobišla bez problémov, dňa 5. januára 1976 došlo v priestoroch elektrárne A1 k havárii a úniku oxidu uhličitého, v dôsledku čoho prišli o život dvaja pracovníci elektrárne a len kompetentnosť a duchaprítomnosť prítomných pracovníkov zabránila ešte väčšej tragédii.¹¹ Ďalšia nehoda v elektrárni sa stala 22. februára 1977, kedy prišlo pri výmene palivového článku k nehode a čiastočnému úniku rádioaktívneho žiarenia do priestorov elektrárne. V dô-

8 ŽATKULIAK, J. a kol.: *November 1989. Chronológia a dokumenty*, s. 21.

9 https://sk.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cernoby%C4%BESk%C3%A1_hav%C3%A1ria (1. 2. 2016).

10 SIVOŠ, J.: Náčrt organizácie a zamerania Štátnej bezpečnosti v Trnave a okolí v rokoch 1948 – 1989. In: SOKOLOVIČ, P. (zost.): *Trnava v rokoch 1939 – 1989*. Bratislava 2012, s. 243.

11 <http://www.sme.sk/c/3662755/cernobyl-mohol-byt-u-nas.html> (1. 2. 2016).

sledku tejto nehody bola elektrárňou A1 uzatvorená a prišlo k jej postupnej likvidácii.¹² Aj keď komunistický režim o týchto skutočnostiach verejnosť neinformoval a pravda o haváriách v Jaslovských Bohuniciach ostala stráženým tajomstvom, predsa len ľudia mali od pracovníkov elektrárne nejaké informácie naznačujúce, že činnosť atómových elektrární v sebe skrýva aj isté riziká, ako ich Černobyl naplno ukázal. Aj preto obyvatelia Trnavy a širšieho okolia vnímali černobyľskú haváriu o niečo citlivejšie ako zvyšok Slovenska, keďže komíny podobnej elektrárne videli takpovediac z okien.

Zachované správy svedčia o tom, že Štátna bezpečnosť v uvedených

dňoch pozorne sledovala situáciu a monitorovala svojimi dostupnými prostriedkami reakcie obyvateľstva na túto tragédiu. Zároveň sa medzi dokumentmi nachádzajú aj interné materiály ŠtB, ktoré poukazujú na jej dobovú reakciu, v rámci ktorej bolo dôležitejšie zberať informácie a chrániť skôr komunistický režim, ako životy občanov. Nejde o ucelenú mozaiku, skôr o čriepky z toho, ako ľudia na túto mimoriadne závažnú udalosť reagovali, navyše samotné dokumenty pochádzajú z mája 1986, nie sú to teda celkom bezprostredné dojmy. Tu však treba do úvahy vziať skutočnosť, že široká verejnosť na Slovensku sa s dôsledkami havária zoznamovala iba veľ-

mi pomaly a s odstupom niekoľkých dní. V prípade dokumentov však ide o skutočne široký záber, pretože popri reakcii verejnosti ukazujú aj postoje vtedajšieho režimu a pokyny, ktorými sa jednotlivé súčasti ŠtB na regionálnej úrovni mali riadiť. Černobyľská havária a jej dôsledky totiž dodnes patria medzi (mnohé) témy, ktoré slovenská historiografia nereflektuje.

Dokumenty sme sa sebou zoradili chronologicky. Pri prepise dokumentov sme pôvodnú verziu prispôbili najmä používaním interpunkčných znamienok súčasnej verzii slovenského pravopisu.¹³

Dokument č. 1

1986, 30. apríla (?), Bratislava. Pokyn náčelníka Správy Zboru národnej bezpečnosti Západoslovenského kraja plk. JUDr. Štefana Mikulu v súvislosti s haváriou atómovej elektrárne v Černobyle

Prísne tajné [...] ¹⁴

Č.p. ¹⁵: ks – 00132/ov-85

Náčelníkom

s-Štb¹⁶, s-vb¹⁷, ms-vb¹⁸

os znb v zs. kraji¹⁹

obs znb v hl.m. Bratislave²⁰,

ú znb²¹, Jaslovské Bohunice a Mochovce

Vec: Havária jadrovej elektrárne v ZSSR²² – pokyn

V súvislosti havárie jadrovej elektrárne v ZSSR, na základe pokynu Ministerstva vnútra SSR²³ ukladám:
1/ náčelníkom s-Štb, s-vb, ms-vb, os znb, obsznb a ú znb

Plk. JUDr. Štefan Mikula
(Zdroj: ABS)

12 <http://www.javys.sk/sk/jadrove-zariadenia/jadrova-elektren-a1/historia> (1. 2. 2016).

13 Za pomoc pri prepise dokumentov chcem poďakovať Ing. Silvii Volnerovej.

14 Rukou dopísané: Zabezpečiť: mjr. Kršák! Po oboch líniiach. Každú informáciu pred odoslaním prerokovať so mňou! mjr (nečitateľný podpis).

15 Číslo podacie.

16 Správy Štátnej bezpečnosti.

17 Správy Verejnej bezpečnosti.

18 Mestská správa Verejnej bezpečnosti.

19 Okresné správy Zboru národnej bezpečnosti v Západoslovenskom kraji.

20 Oblastné správy Zboru národnej bezpečnosti v hlavnom meste Bratislave.

21 Útvar Zboru národnej bezpečnosti.

22 Zväz sovietskych socialistických republík.

23 Slovenskej socialistickej republiky.

- a. zisťovať ohlasy obyvateľstva na haváriu jadrovej elektrárne v ZSSR, ktoré na mieste preverovať a o výsledku okamžite informovať náčelníka s-znb hl. m. Bratislavy a zs. kraja prostredníctvom operačného strediska s-znb,
  - b. predkladať denne vždy do 05.00 hod. do 12.00²⁴ hod. Informáciu o ohlasoch obyvateľstva na haváriu jadrovej elektrárne v ZSSR náčelníkovi s-znb hl. m. Bratislavy a zs. kraja cestou operačného strediska s-znb až do odvolania.
- 2/ náčelníkovi organizačného a operačného odboru s-znb
- a. zabezpečiť okamžité informovanie Ministerstva vnútra ČSSR a Ministerstva vnútra SSR cestou operačných stredísk.

Náčelník správy znb hl. mesta
 Bratislavy a zs. kraja:
 Plk. JUDr. Štefan Mikula²⁵
 v zast.²⁶ Pplk. JUDr. Ľudovít Petráš²⁷ /4505-15 +++²⁸

Zdroj: Archív Ústavu pamäti národa (ÚPN) Bratislava, fond (ďalej f.) Okresná správa ZNB Správa ŠtB Trnava, inventárne číslo (ďalej i. č.) 22, číslo spisu (ďalej iba č. s.) 00241/OS-86.

- 24 Číslica dva je prepísaná rukou, originálne číslo sa nedá identifikovať.
- 25 Plk. JUDr. Štefan Mikula (1941), pôvodným povoláním robotník, do služieb Ministerstva vnútra vstúpil v roku 1962 do radov hliadkových príslušníkov VB v Bratislave. Do komunistickej strany vstúpil v roku 1961. Rezortné vzdelanie absolvoval na Strednej odbornej škole ministerstva vnútra v Žiline, kde absolvoval odbor Verejnej bezpečnosti, a neskôr v roku 1975 si vzdelanie rozšíril štúdiom na Akadémii Ministerstva vnútra Sovietskeho zväzu v Moskve. Neskôr si doplnil aj vzdelanie v oblasti politiky, konkrétne 6-týždňovým kurzom pre nomenklatúrne kádre Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) na Akadémii MV ZSSR v Moskve a dvojročným nadstavbovým kurzom Večernej univerzity marxizmu-leninizmu (VUML). Dôstojnícku hodnosť poručíka získal v roku 1970 a následne jeho kariéra v službách ZNB rýchlo pokračovala: v roku 1972 bol povýšený na nadporučíka, v roku 1975 mimoriadna na kapitána a v roku 1978 dokonca na majora. Najvyššiu hodnosť plukovníka dosiahol prepožičaním v decembri 1985 a k 1. novembru 1989 bol do tejto hodnosti aj riadne povýšený. V roku 1970 sa stal zástupcom náčelníka obvodného oddelenia VB Bratislava – Nové Mesto, pričom v roku 1975 odišiel študovať do Moskvy. Po návrate zo štúdií bol zaradený ako náčelník odboru na Správu VB Bratislava a od roku 1984 bol poverený výkonom funkcie náčelníka správy VB Bratislava. Od 1. novembra 1985 sa stal náčelníkom Správy ZNB hlavného mesta SSR Bratislavy a Západoslovenského kraja. Z tejto pozície bol odvolaný vo februári 1990. Pozri Archiv bezpečnostných služieb (ABS) Praha, f. Osobní evidenční karty MV, Štefan Mikula.
- 26 V zastúpení.
- 27 Pplk. JUDr. Ľudovít Petráš (1937), do služieb Ministerstva vnútra vstúpil v roku 1958 ako hliadkový príslušník VB v Bratislave. Celú svoju kariéru strávil v službách Verejnej bezpečnosti. Dôstojnícku hodnosť poručíka dosiahol až v období normalizácie, v roku 1970. Od roku 1973 bol náčelníkom Obvodného oddelenia VB Bratislava III., od roku 1977 náčelník obvodnej správy Bratislava III. V roku 1982 sa stal zástupcom náčelníka Mestskej správy VB Bratislava a k 1. máju bol menovaný za náčelníka Správy VB na Správe ZNB hlavného mesta Bratislavy a Západoslovenského kraja. Najvyššiu kariérnu hodnosť plukovníka dosiahol v roku 1988. V roku 1961 vstúpil do KSČ. V roku 1985 absolvoval mesačný intenzívny kurz Vysokej školy politickej ÚV KSČ, neskôr v roku 1987 aj mesačný kurz pre kádrové rezervy na Akadémii MV ZSSR v Moskve. V roku 1991 bol na vlastnú žiadosť uvoľnený zo služieb ZNB. Pozri ABS, f. Osobní evidenční karty MV, Ľudovít Petráš.
- 28 Červená obdĺžniková pečiatka Okresnej správy ZNB, oddelenia Štátnej bezpečnosti Trnava, došlo: 4. 5. 1986, (nečitateľné) SO – 00241/OS-86. Vedľa nej je obdĺžniková pečiatka s nečitateľnými textami a perom vpísanými číslami 116 86 a v spodnom riadku 30. 4. 18.46.

Dokument č. 2**1986, 4. mája, Bratislava. Ohlas obyvateľstva na haváriu elektrárne v Černobyle.**

Prísne tajné

Č.p.: SO – 00241/OS-86

Pilné!

Správa ZNB hl. m. Bratislavy

a ZS. kraja

Operačné stredisko

BRATISLAVA

Vec: Ohlasy k havárii jadrovej elektrárne v ZSSR – zaslanie.

K číslu: KS-00132/OV-86

Mjr. JUDr. Ján Benko

(Zdroj: ABS)

V zmysle daného pokynu zasielam zachytené ohlasy k havárii jadrovej elektrárne v ZSSR zachytené operatívnu cestou O-Štb²⁹ Trnava:

- USA št.³⁰ príslušníčka CYRYLSKAJA Frieda, nar. [...] ³¹, bytom [...] ³², ktorá sa nachádzala na kúpeľnej liečbe v Piešťanoch uviedla, že nebola spojená telefonicky so sestrou, ktorá žije v ZSSR, a má teda obavy, či nie je postihnutá žiarením, ktoré vzniklo pri výbuchu jadrovej elektrárne v ZSSR. O výbuchu sa do počula z vysielania Wiedeňskej³³ televízie. Ďalej uviedla, že táto udalosť bude mať vplyv na množstvo pacientov z USA, ktorí cestujú do Piešťan z USA, nakoľko vedia, že v blízkosti Piešťan je atómová elektrárň³⁴ a budú mať strach, aby nedošlo k obchodnej nehode ako v ZSSR, čo by mohlo pri ich pobyte zasiahnuť i ich.
- V radoch duchovenstva v okrese Trnava v súvislosti s haváriou atómovej elektrárne v ZSSR diskutuje iba okrajove. Reakční³⁵ duchovní vychádzajú z prvotných informácií, ktoré uverejnila vysielacia stanica Hlas Ameriky³⁶ a diskutujú o tom, či je zasiahnuté i naše územie. Oponentov nachádzajú v radoch pokrokového³⁷ duchovenstva organizovaného v Združení katolíckeho duchovenstva PACEM IN TERRIS,³⁸ ktorí vysvetľujú vzniknutú situáciu ako náhodnú. Verejné prejavy duchovenstva k danej otázke zaznamenané v našom okrese neboli.

Náčelník okresnej správy ZNB³⁹:Mjr. JUDr. Ján Benko⁴⁰

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava, f. Okresná správa ZNB Správa ŠtB Trnava, i. č. 22, č. s 00241/OS-86.

29 Oddelenie Štátnej bezpečnosti.

30 Štátna.

31 Narodená; vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.

32 Vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.

33 Správne by malo byť Viedenskej, išlo o rakúsku televíznu stanicu ORF.

34 Myslená bola atómová elektrárň Jaslovské Bohunice.

35 Ide o dobovú terminológiu Štátnej bezpečnosti, ktorá týmto pojmom označoval tých kňazov, ktorí odmietali kolaborovať s režimom.

36 Hlas Ameriky (Voice of America), americká rozhlasová stanica založená v roku 1942. Od svojho založenia vysielala rozhlasové správy do rôznych krajín sveta, ktoré poskytovali alternatívne informácie k miestnym médiám. Jeho vysielanie zohralo mimoriadne dôležitú úlohu v období druhej svetovej vojny, ako aj v rokoch studenej vojny. Jeho prostredníctvom sa obyvatelia v komunistických štátoch oboznamovali s necenzurovanými informáciami. Hlas Ameriky ponúkal aj vysielanie v národných jazykoch a spolupracoval s predstaviteľmi politického exilu z jednotlivých východoeurópskych štátov.

37 Opäť príklad dobovej terminológie a komunistického kádovania“, nakoľko takto ŠtB nazývala kňazov, ktorí s režimom kolaborovali.

38 Pacem in terris (oficiálny názov Združenie katolíckych duchovných Pacem in terris) bola organizácia založená komunistickým štátom, aby združovala katolíckych kňazov kolaborujúcich s komunistickým režimom v rokoch 1971 – 1989.

39 Cez text je nečitateľný podpis.

40 Mjr. JUDr. Ján Benko, CSc. (1944), pôvodným povoláním učiteľ, do služieb ZNB vstúpil v roku 1969, pričom celú kariéru strávil v službách Verejnej bezpečnosti. Začínal ako hliadkový príslušník Obvodného oddelenia VB Bratislava-Nové Mesto, už v roku 1970 bol však preveleňovaný na Obvodné oddelenie VB v Topoľčanoch. Do komunistickej strany vstúpil v roku 1973. Dôstojnícku hodnosť poručíka dosiahol v júni

Dokument č. 3

1986, 6. máj, Trnava. Pokyn náčelníka Okresnej správy ZNB Trnava na zisťovanie nálad obyvateľstva s cieľom likvidácie prípadných prejavov paniky.

[...] ⁴¹

Č.p. SO -0028/OV -1986

Trnava 6. mája 1986 ⁴²

Náčelníkom
odboru VB a oddelenia ŠtB

OS ZNB TRNAVA

VEC: Havária jadrovej elektrárne v ZSSR – pokyn.

V súvislosti s haváriou JE⁴³ v Černobyle bola zriadená vládna komisia, ktorá prijíma opatrenia a rieši vzniklé problémy.

Haváriu JE zneužíva Rakúsko, NSR⁴⁴ a Švédsko. Tieto krajiny odmietajú prijímať akýkoľvek tovar vrátane potravín z krajín RVHP⁴⁵ prepravované vlakom a kamionovou prepravou.

Vplyvom západnej propagandy dochádza ku zvýšeniu záujmu našich obyvateľov o znalosť situácie a stavu na danom teritóriu. Ojedinele sa vyskytuje zvýšený nákup potravín a jednotlivci požadujú v lekárňach jódu.

Nemožno vylúčiť, že niektoré nepriateľské zmýšľajúce osoby alebo skupinky budú chcieť po vzore západných krajín zneužiť tejto situácie k vyvolaniu nepokojov, alebo paniky na území ČSSR, hlavne pred nadchádzajúcimi voľbami do zastupiteľských zborov.⁴⁶

V súvislosti s haváriou JE, na základe pokynu I. námestníka MV ČSSR ukladám:

1/ náčelníkovi odboru VB a O ŠtB

- b. všetkými prostriedkami bezpečnostnej práce zisťovať akékoľvek signály pokusov možného zneužitia havárie JE proti nášmu zariadeniu, hlavne v súvislosti s voľbami;
- c. zisťovať snahy jednotlivých osôb alebo skupín, ktorých činnosť vedie k zneužitiu uvedenej udalosti k vyvolaniu nepokojov alebo paniky medzi obyvateľstvom, prípadne k inej nepriateľskej činnosti, likvidáciu prípadných prejavov paniky obyvateľstva vykonať v úzkej súčinnosti s príslušnými politickými a štátnymi orgánmi;
- d. o zistených signáloch ihneď informovať náčelníka OS ZNB a cestou operačného strediska S ZNB Bratislavu.

Náčelník okresnej správy ZNB⁴⁷

Mjr. JUDr. Ján Benko

Zdroj: Archív ÚPN Bratislava, f. Okresná správa ZNB Správa ŠtB Trnava, i. č. 22, č. s 00241/OS-86.

1975, o rok neskôr bol povýšený na nadporučíka. V máji 1979 ho mimoriadne povýšili na kapitána a najvyššiu hodnosť vo svojej kariére, majora, dosiahol v septembri 1983. V rokoch 1971 – 1976 absolvoval kriminalistický smer na Právnickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe, vzdelanie si neskôr rozšíril v roku 1981 na Akadémii MV ZSSR v Moskve. Po ukončení štúdia sa od roku 1976 stal zástupcom náčelníka Okresného oddelenia VB v Topoľčanoch a v rokoch 1977 – 1982 bol náčelníkom Obvodného oddelenia VB Topoľčany. Z tejto pozície sa k 1. aprílu 1983 presunul na pozíciu náčelníka Okresnej správy ZNB v Trnave, pričom v predchádzajúcich mesiacoch túto funkciu vykonával na základe dočasného poverenia. Pozri ABS, f. Osobní evidenční karty MV, Ján Benko.

41 Pečiatka Okresná správa Zboru národnej bezpečnosti 917 84 Trnava.

42 Pečiatka Prísne tajné! Výtlačok č. 2. Pod ňou červená obdĺžniková pečiatka Okresná správa ZNB, Oddelenie ŠtB Trnava. Došlo 12. 5. 1986. Číslo SO 00241/OS (nečitateľné) – 4.

43 Jadrová elektráreň.

44 Nemecká spolková republika.

45 Rada vzájomnej hospodárskej pomoci.

46 V komunistickom Československu sa voľby do zastupiteľských orgánov konali 23. – 24. mája 1986.

47 Cez slová je nečitateľný podpis.

Dokument č. 4**1986, 7. máj, Trnava. Ohlas obyvateľstva na haváriu atómovej elektrárne v Černobyle.**

Prísne tajné!

Islo: SO – 00241/OS-86

[...]⁴⁸

Správa ZNB

Operačné stredisko

BRATISLAVA

Vec: ohlasy na haváriu v jadrovej elektrárni v ZSSR – hlásenie.

Dňa 07. 05. 1986 o 15.30 hod. hlásil predseda MNV⁴⁹ Moravany, že POLÁČKOVÁ Jana, nar. [...] ⁵⁰, bytom [...], okr. ⁵¹ Trnava, zamestnaná ako krajčírka VKUS Piešťany, priniesla riaditeľka Materskej školy v Ducovom písomnú žiadosť, aby deťom, ktoré sú v materskej škôlke nebolo dávané mlieko, ovocie a zelenina. Tento list okrem menovanej podpísalo 16 matiek, ktoré majú umiestnené deti v uvádzanej materskej škole. Šetrením na mieste bolo zistené, že menovaná nemala úmysel vyvolávať paniku, avšak zo strachu o zdravie svojich detí, ako i ostatných detí umiestnených v zariadení po reláciách, ktoré odzneli v televízii a rozhlase dňa 6. 5. 1986 nadobudla presvedčenie, že najlepšie touto formou upozorní riaditeľka MŠ⁵² a tým ochráni deti pred závadovými potravinami. Situácia bola riešená cestou predsedu MNV, ktorý osobne hovoril so všetkými podpísanými matkami, kde im situáciu vysvetlil. Štb.⁵³ situácia nebola narušená.

Zástupca náčelníka OS-ZNB pre ŠtB:⁵⁴Mjr. Kršák⁵⁵ Vladimír⁵⁶

Zdroj: Archív ÚPN, f. Okresná správa ZNB Správa ŠtB Trnava, i. č. 22, č. s 00241/OS-86.

48 Prečiarknuté slovo Pilné!

49 Miestny národný výbor.

50 Vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.

51 Okres; vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.

52 Materskej škôlky.

53 Štátno-bezpečnostná.

54 Cez text je nečitateľný podpis, v rámci ktorého sú čitateľné slová v zast[úpení]. kpt. [nečitateľné].

55 Mjr. Vladimír Kršák (1945), pôvodným povoláním úradník, do služieb ZNB vstúpil v roku 1970 ako referent 1. oddelenia II. odboru Správy ŠtB Bratislava. Do KSČ vstúpil ešte pred vstupom do ZNB, v roku 1967. V roku 1971 absolvoval nástupnú školu ŠtB a vzdelanie si neskôr rozšíril v rokoch 1976 – 1980 na Vysokej škole Felixa Dzeržinského Výboru štátnej bezpečnosti v Moskve v roku 1980. Dôstojnícku hodnosť poručíka dosiahol v roku 1975 a v nasledujúcich rokoch postupne získaval vyššie hodnosti: v roku 1978 bol povýšený na nadporučíka, v roku 1980 mimoriadne na kapitána a najvyššiu hodnosť majora dosiahol od 1. júna 1985. Za svoju činnosť v radoch ZNB dostal viacero vyznamenaní, vrátane Medaile za zásluhy o obranu vlasti (1982) či Medaily ZNB (1986). Do roku 1975 pracoval ako referent 1. oddelenia I. odboru Správy ŠtB Bratislava, od roku 1975 sa stal zástupcom náčelníka tohto oddelenia. V nasledujúcich rokoch odišiel študovať do Moskvy, a po návrate sa v roku 1980 stal náčelníkom 1. oddelenia I. odboru Správy ŠtB Bratislava. Od roku 1983 bol preložený do pozície zástupcu náčelníka Okresnej správy ZNB Trnava pre ŠtB, kde zostal až do októbra 1988, kedy prešiel do pozície staršieho referenta 2. oddelenia III. odboru Správy ŠtB v Bratislave, aby od decembra toho istého roku prešiel v rámci rovnakého zadelenia na 3. oddelenie. Zo svojej funkcie bol odvolaný vo februári 1990 a v tom istom roku zároveň prepustený zo služieb ZNB. Pozri ABS, f. Osobní evidenční karty MV, Vladimír Kršák.

56 Za textom je červená obdĺžniková pečiatka odoslaná správa, nečitateľný text, perom vyplnené (zrejme číslo správy) 64 86, odoslaná 7. 5., hod. 18.00.

Dokument č. 5

1986, 12. máj, Trnava. Ohlasy obyvateľov na haváriu atómovej elektrárne v Černobyle.

Prísne tajné!
Č.p. SO – 00241/OS-86
Pilné!⁵⁷

Správa ZNB hl. m. Bratislavy
a zs. kraja
Operačné stredisko

BRATISLAVA

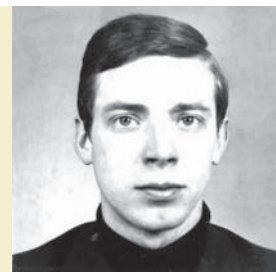
Vec: Ohlasy k havárii jadrovej elektrárne v ZSSR – zaslanie.

Dňa 12.5.1986 bol zdokumentovaný tr.⁵⁸ čin podľa §197 tr. zák.⁵⁹, ktorého sa dopustili: TOMŠA Ivan, nar. [...] ⁶⁰, bez politickej príslušnosti, mechanik Rušňové depo Leopoldov, bytom [...] ⁶¹, okr. Trnava a VENDLEK Vladimír, nar. [...] ⁶², bez politickej príslušnosti, bytom [...] ⁶³, robotník n.p.⁶⁴ Mier Hlohovec. Skutku sa dopustili tým, že asi o 21.00 hod., dňa 11.5.1986 v Leopoldove strhli zástavu ZSSR z dôvodu, ako sami uviedli vo svojich výpovediach – na protest, že výbuchom v Jadrovej elektrárni v ZSSR je zamorené rádioaktivitou i prostredie v ČSSR. Po zdokumentovaní bol prípad odovzdaný k tr. postihu oddeleniu vyšetrovania VB Trnava.

Vo vyčlenených objektoch v rámci akcie KRUH⁶⁵ boli zaznamenané reakcie pracujúcich na neserióznosť v informovaní našich hromadných oznamovacích prostriedkov, ktoré uvádzajú, že rádioaktívny spád v ČSSR nie je nebezpečný, no na druhej strane sa robia opatrenia, ktoré nasvedčujú, že tomu tak nie.⁶⁶ Tiež sa začína prejavovať obava medzi pracujúcimi a obyvateľmi, ktorí bývajú v blízkosti Atómovej elektrárni v Jaslovských Bohuniciach z prípadnej havárie v tejto atómovej elektrárne.

Zástupca náčelníka OS- ZNB pre ŠtB:
Mrj. Kršák Vladimír⁶⁷

Zdroj: Archív ÚPN, f. Okresná správa ZNB Správa ŠtB Trnava, i. č. 22, č. s 00241/OS-86.

Mjr. Vladimír Kršák
(Zdroj: A ÚPN)

- 57 Červená obdĺžniková pečiatka s nápisom Odoslaná správa a textom: Číslo správy 69/86. Došlo dňa 12.5.86 hod. 16.00. Spracovaná dňa 12.5.86 hod. 16.20. Odoslaná dňa 12.5.86 hod. 17.55.
- 58 Trestný.
- 59 Trestného zákonníka.
- 60 Vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.
- 61 Vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.
- 62 Vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.
- 63 Vynechané z dôvodu ochrany osobných údajov.
- 64 Národný podnik.
- 65 Celoštátna akcia KRUH bola zameraná na prípadnú izoláciu nepriateľských osôb počas mimoriadnych opatrení. Tieto sa mali týkať aj zahraničných diplomatov podozrivým z členstva alebo pomoci západným tajným službám. Pozri MIKLOVIČ, M.: Akcia „KRUH“. Simulovanie spravodajských operácií v Bratislave. In: *Pamäť národa*, roč. 3, 2007, č. 2, s. 91 – 93.
- 66 Zrejme chyba v texte, namiesto nie by malo byť: je.
- 67 Cez text čitateľné v zast[úpení]. kpt. [nečitateľný podpis].

Peter Jašek • Documents on Reaction of the Population Related to Chernobyl Nuclear Power Plant Accident Using an Example of State Security Reports in Trnava District

Published documents show reactions of the population in relation to the nuclear power plant accident in Chernobyl in April 1986, using Trnava district as an example. It was one of the worst accidents that happened in using the nuclear energy for peace purposes. Slovakia was also hit by the radioactive cloud. Although the information policy of the normalisation regime tried to keep the real extend of the radiation level secret, citizens did not believe these reports very much and information about the danger was circulating among people. This is proved also by five published documents, showing that collecting reactions of people in the given time also on the regional level and hindering the misuse of Chernobyl accident against the Socialist regime were among tasks of the State Security. That policy resulted in a complete loss of credibility of the Communist regime among the population.

Mgr. Peter Jašek, PhD. (1983),

históriu vyštudoval na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, kde mu v roku 2009 udelili titul PhD. V súčasnosti je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej vedeckej tvorbe sa venuje slovenským dejinám 20. storočia, najmä obdobiu 2. svetovej vojny, normalizácii a pádu komunistického režimu na Slovensku. Je zostavovateľom zborníkov *20. výročie Nežnej revolúcie* (2010), *Interpretácia dokumentov ŠtB* (2011), *Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe* (2012) a *Sviečková manifestácia I. Štúdie. Spomienky a svedectvá* (2015), ako aj spoluautorom odborných monografií *V stopách železného Felixa. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989* (2012), *Slovenskí generáli 1939 – 1945* (2013), ale tiež vlastivednej monografie *Smolenice* (2011) a autorom niekoľkých desiatok vedeckých štúdií a odborných článkov. Autorsky sa spolupodieľal na príprave viacerých výstav zameraných na moderné dejiny Slovenska, ako boli *Prísne tajné! Dejiny ŠtB na Slovensku* (2011), *Protikomunistický odboj na Slovensku* (2012), *Sviečková manifestácia 25. marca 1988* (2013) a *Pád komunistického režimu*.

Černobyl, ilustračné foto (Zdroj: Miloš Majko)

EMIL BLAHO – NÁČELNÍK NORMALIZAČNEJ ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI V STREDOSLOVENSKOM KRAJI

DANIEL HALČÍN

Patril k prvej povojnovej generácii príslušníkov bezpečnostných zložiek, ktorá sa vyznačovala nízkou erudovanosťou, chýbajúcou praxou, ale vysokou lojalitou ku komunistickej strane. Komunistickej strane vďačil za svoje spoločenské postavenie a odvdáčil sa jej za to ochranou jej monopolného postavenia a podielom na represióch voči jej oponentom. „Vždy kládol dôraz na správnu aplikáciu politiky strany na podmienky Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB), či už ide o zložku Verejnej bezpečnosti, v ktorej tiež slúžil, alebo na zložku Štátnej bezpečnosti.“¹ V bezpečnosti pôsobil ako politický pracovník, funkcionár Verejnej bezpečnosti a Štátnej bezpečnosti. V čase normalizácie dosiahol vrchol svojej kariéry. Stal sa náčelníkom správy Štátnej bezpečnosti (ďalej ŠtB) v Stredoslovenskom kraji. Z titulu svojej funkcie zodpovedal za represie ŠtB v Stredoslovenskom kraji voči odporcom režimu, členom cirkvi a prenasledovaných spoločenských skupín.

Emil Blaho sa narodil 14. decembra 1922 v obci Voznica² na strednom Slovensku (dnes okres Žarnovica) ako jedno zo štyroch detí lesného robotníka a ženy v domácnosti. Vyrastal, podobne ako väčšina detí na vidieku, v skromných podmienkach. Po absolvovaní ôsmich tried ľudovej školy vykonával rôzne manuálne práce – pracoval ako robotník pri stavbe cesty a na štátnej píle v Žarnovici, na plti prepravoval guľatinu po Hrone do Komárna a cez leto pracoval s rodičmi na sezónnych žatevných prácach u gazdov na „dolniakoch“.

Začiatkom októbra 1942 nastúpil na vojenskú prezenčnú službu k spo-

járskemu práporu 11 ako vojak spojár. V júni 1943, po krátkom asanačnom kurze na Oremovom Laze (dnes Lešť), ho spolu s práporom (v tom čase už spojovací prápor 1. pešej divízie) odvelili na východný front, kde pri obciach Magazinka a Vojinka na Kryme stavali telegrafné stĺpy. Na jar 1944 sa divízia premenovala na 1. technickú brigádu (divíziu) a cez Ukrajinu sa presunula na rumunské územie. Blaho sa podľa svojich slov nikdy nezúčastnil bojovej akcie a podobne ako ostatní vojaci z jeho práporu pracoval len na kopaní zákopov. Vyznamenanie nedostal.

V Rumunsku ochorel a liečil sa v zberni chorých. Po vypuknutí Slo-

venského národného povstania v auguste 1944 jednotku odzbrojili a presunuli k Viedenskému novému mestu na kopanie zákopov. Po odzbrojení armády a vypuknutí povstania panovala medzi slovenskými vojakmi nespokojnosť. Podľa spolubojovníkov z práporu Blaho neznášal Nemcov a mal dobrý pomer mal k Sovietom.³ V tomto štádiu vojny už boli medzi Slovákami a Nemcami chladné vzťahy a vyskytovali sa časté konflikty.⁴ Koncom roka 1944 Blaho od jednotky zbehol spolu s niekoľkými ďalšími vojakmi, podľa vlastných slov preto, aby sa pripojil k povstaniu. Toto tvrdenie uviedol v žiadosti o prijatie k Národnej bez-

- 1 Archív Ústavu pamäti národa Bratislava (ďalej A ÚPN), f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Návrh na vyznamenanie „Medaila ZNB“ zo 16. 3. 1979.
- 2 Tiež uvádzané ako Hvozdnica, v rôznych obdobiach sa používali oba názvy, po roku 1948 iba ako Voznica.
- 3 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Návrh na schválenie do funkcie zástupcu náčelníka SVB pre veci politické v Banskej Bystrici, 13. 10. 1961, osobné posudky od Jozefa Kyselu a mjr. Milana Repčeka. Neskorší politický zástupca Krajskej vojenskej správy Košice mjr. Milan Repček, tiež bývalý spolubojovník uviedol, že Blaho nenávidel príslušníkov Hlinkovej gardy a „bolo v tom čase možno otvorene hovoriť o politických problémoch s vedomím, že naše názory na politiku slovenskej vlády neohlási. Ba že je možné s ním počítať v prípade organizovaného odporu“.
- 4 Pozri: MIČIANIK, Pavel: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu IV. (1941 – 1944), 1. pešia divízia, Slovenský vojak*. Banská Bystrica 2012, s. 325 – 336.

pečnosti z 15. júna 1945. V spomínanej žiadosti uvádza, že ho Nemci dva razy chytili, na tretí pokus sa mu 23. októbra 1944 podarilo dostať sa na Slovensko, kde dobrovoľne vstúpil do II. ukrajinskej armády maršála Malinovského a ako partizán bojoval v breznických a rychňavských horách až do 28. marca 1945.

V posudku uchádzača k Národnej bezpečnosti z 23. júna 1945 sa uvádza, že po odzbrojení divízie sa 29. decembra 1944 vrátil späť zo Sedmohradska – Maďarska na Slovensko do Hornej Štubne, odkiaľ utiekol od svojho útvaru k rodičom do Hvozdnice a po týždni sa pridal k partizánskej jednotke s názvom „Ukrajinská armáda 2“, s ktorou bojoval až do 24. marca 1945.⁵

Podľa náhradného vojenského kmeňového listu preložili Emila Blaha 1. októbra 1944 do I. zálohy ako vojaka v zálohe, zároveň pokračoval v ďalšej činnnej službe. Dňa 22. novembra 1944 mal byť zajatý nemeckou armádou a odtransportovaný do zajateckého tábora Stalag-Koncendorf-Viedeň,⁶ odkiaľ mal 29. decembra 1944 utiecť a vrátiť sa na Slovensko.⁷

S desaťročným odstupom od vojnových udalostí Blaho uviedol, že po odzbrojení jednotky v auguste 1944 spolu s niekoľkými kamarátmi zbehol s úmyslom dostať sa na Slovensko a zúčastniť sa povstania. Prešiel cez Maďarsko do Viedne, kde ho v septembri 1944 spolu s kamarátom Štefanom Sečanským zo Žiliny

Príslušník ZNB Pavel Blaho v polovici 50. rokov (Zdroj: A ÚPN)

ny chytili Nemci pri prechode štátnej hranice a po výsluchu ho internovali v lágri „Ketsendorf“ pri Viedni. V decembri, dva dni pred transportom do Nemecka ich mali oslobodiť francúzski partizáni, vedení sovietskymi parašutistami. S ich pomocou sa dostal na Slovensko. V Bratislave ho chytili slovenskí domobranci, ktorým utiekol na vlakovej stanici. Neznámy strojvodca ho ukryl do uhlia a tak sa dostal až do Žiliny. Domov k rodičom prišiel 3. januára 1945. Pred gestapom, ktoré ho malo hľadať, následne ušiel do hôr. V blízkosti obce Tekovská Breznica narazil na partizánsku jednotku a bol po výsluchu zaradený do partizánskej sku-

piny kpt. Godu. Pod vedením tohto sovietskeho dôstojníka ukrajinského pôvodu bojoval až do 24. apríla 1945.⁸

V návrhu na jeho schválenie do funkcie zástupcu náčelníka Správy Verejnej bezpečnosti pre veci politické v Banskej Bystrici z októbra 1961 sa uvádza: „Po vypuknutí SNP bola ich jednotka na území Rumunska odzbrojená Nemcami a zadená na prevádzanie okopových prác. Dňa 9. 9. 1944 menovaný od tejto jednotky utiekol spolu s vojakom slovenskej armády Justínom Tvrđým, v snahe dostať sa na Slovensko. Na území Maďarska bol však zadržaný a daný do lágru Ketsendorf pri Viedni, dňa 17. 9. 1944. Z lágru sa mu podarilo počas bombardovania utiecť a dostať sa do Bratislavy, odkiaľ sa za pomoci železničiarov dostal sa cez Žilinu a Dúbravu domom ku svojim rodičom. Z lágru utiekol dňa 29. 12. 1944 a domov prišiel dňa 3. 1. 1945. Po príchode domov stal sa jeho príchod v miestnej obci známy, a preto bol nútený ihneď, a to dňom 4. 1. 1945 utiecť do blízkych lesov, kde po 4 dňoch spojil sa so 40-člennou partizánskou skupinou kpt. Govdu, v ktorej zotrval až do 24. 4. 1945. Od 24. 4. 1945 až do skončenia vojny zdržoval sa u svojich rodičov.“⁹

Udalosti Blahovho zbehnutia, jeho zajatie a následnú činnosť v povstaní nie je možné presne dokumentovať. Hoci Blaho uvádzal, že o všetkých týchto udalostiach mal príslušné doklady,¹⁰ tieto sa v dostup-

5 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Podanie o uchádzačovi k národnej bezpečnosti z 23. 6. 1945.

6 Zajatecký tábor s takýmto názvom (*inde tiež uvádzané ako Ketsendorf, Kęcendorf, poprípade Kęcendorf*) sa nenachádza v zozname nemeckých internačných táborov, viď: http://www.prisonerofwar.org.uk/camp_list.htm.

Podľa všetkého mal Blaho na mysli zajatecký tábor pri Viedni Stalag XVII B Gneixendorf, ktorý fungoval od októbra 1939 do marca 1945 (názov je foneticky podobný). Iný, podobne znejúci, tábor – Heilag XVII Gęcserndorf – sa nachádzal medzi Viedňou a Bratislavou a slúžil pre navrátilcov pochádzajúcich zo štátov kontrolovaných Nemeckom. Tento tábor však už od júna 1942 nefungoval. Treba zdôrazniť, že v dokumentoch z roku 1945 Blaho zajatie v takomto tábore neuvádza, prvá zmienka sa objavuje až vo vojenskom kmeňovom liste, údaj bol uvedený podľa dotazníka z roku 1947.

7 Vojenský historický archív (VHA) Praha, f. Kmeňové listy, Emil Blaho (1922).

8 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Životopis z 3. 11. 1955.

9 Tamže. Návrh na schválenie do funkcie zástupcu náčelníka S-VB pre VP v Banskej Bystrici z 13. 10. 1961.

10 Tamže. Životopis z 3. 11. 1955.

ných spisoch nenachádzajú. V služobnej charakteristike z Vojenského spisového úradu je uvedené, že údaje o zajatí boli spracované podľa dotazníka nakoľko originálne kmeňové údaje chýbali.¹¹ Údaje o vojnových udalostiach v jeho náhradnom vojenskom kmeňovom liste boli dopísané dodatočne podľa dotazníka z roku 1947.

Kolegovia z jeho útvaru v Slovenskej armáde¹² a Ján Ďuranka¹³ (ktorý ho neskôr doporučil do služieb Zboru národnej bezpečnosti) tiež nevedeli poskytnúť konkrétne informácie o jeho zbehnutí a účasti v odboji. Je evidentné, že Blaho si nepamätal dátumy ani názvy a svoje tvrdenia menil a prispôboval podľa potreby. Ním prezentované údaje napokon prevzali aj kádroví pracovníci, nakoľko v jeho kádrových materiáloch sa nachádzajú nezrovnalosti v popise vojnových udalostí.

Status účastníka národného boja za oslobodenie získal až v máji 1949. Ministerstvo obrany ČSR mu obdobie od 17. septembra 1944 do 3. januára 1945 započítalo ako čl. politickému väzňovi a obdobie od 4. januára 1945 do 24. apríla 1945 ako čl. partizánovi.¹⁴ Za svoju odbojovú činnosť a väznenie pritom nedostal žiadne vyznamenanie, ani od prezidenta republiky, ani od organizácie politických väzňov. Desiatitisícim občanov Československa udelili vojnové kríže 1939, vyznamenania Za zásluhy, Za chrabrosť, odznak partizána, prípadne pamätný odznak politických väzňov. Desiatitisíce ľudí, ktorí pomohli alebo sympatizovali s povstaním, dostali aspoň pamätnú medailu Slovenského národného povstania. Blaho podľa dostupných

Pavel Blaho ako náčelník kontrarozviedneho odboru (Zdroj: A ÚPN)

materiálov žiadne ocenenie nedostal.

Spisový materiál poskytuje tiež rozdielne informácie o spoluúčasti Blahovej rodiny v ilegálnom odboji počas slovenského štátu. Zatiaľ čo sám Blaho v dotazníku pri vstupe do Národnej bezpečnosti uvádza, že nikto z rodiny sa nezúčastnil odboja ani doma, ani za hranicami, v neskorších dokumentoch z jeho personálneho spisu sa spomína, že otec Ján Blaho za slovenského štátu pôsobil v komunistickej ilegalite (do Komunistickej strany Slovenska vstúpil krátko po vojne v roku 1945) a samotný Blaho presadzoval medzi osobami roľníckeho a robotníckeho pôvodu „politiky strany“, hoci ešte nebol organizovaný v Komunistickej strane Slovenska (ďalej KSS).

Po prechode frontu pracoval Blaho v rodnej obci na obnove mostov a poškodených budov. Dňa 24. apríla 1945 nastúpil na stanicu Národnej bezpečnosti v Žarnovici a 27. apríla 1945 ho miestny národný výbor

vo Voznici pridelil k výkonu bezpečnostnej služby na tamojšiu stanicu Národnej bezpečnosti. O dva týždne, 8. mája 1945, nastúpil na stanicu Národnej bezpečnosti v Leviciach, no už nasledujúci deň narukoval v Novej Bani do I. československej armády v Leviciach. Po prezentácii pokračoval v službe na stanici Národnej bezpečnosti v Leviciach ako vojak v zálohe.

Blaho podľa svojich slov hneď po oslobodení sympatizoval s KSS. Priateľ Ján Ďuranka, za vojny ilegálny pracovník KSS a účastník odboja, ho odporučil pre službu v bezpečnosti: „V tom čase sa hlásili do bezpečnosti tiež stúpeni DS (Demokratickej strany), a preto našou snahou bolo dostať do bezpečnosti našich ľudí. Keďže som poznal pokrokové zmýšľanie rodiny Blahu, tohto som do bezpečnosti doporučil“¹⁵.

Blaho 20. septembra 1945 nastúpil na pohotovostný oddiel Národnej bezpečnosti v Leviciach ako frekventant základnej školy ZNB. Pri vstupe mu vzhľadom na chudobné pomery udelili výnimku z predpísaného vzdelania (absolvoval len osem tried ľudovej školy). Po ukončení školy nastúpil koncom februára 1946 na stanicu ZNB v Oščadnici. V kysuckej obci verejne deklaroval svoje sympatie ku komunistickej strane a 1. apríla 1947 sa stal členom Komunistickej strany Slovenska (v niektorých dokumentoch sa uvádza aj dátum 1. februára 1947). Na severe Slovenska ho zastihol aj február 1948. Blahove postoje v kritických dňoch potvrdili názor starého priateľa Jána Ďuranku o jeho politickej orientácii a zmýšľaní. Po vyhlásení pohotovosti príslušníkov ZNB a možnosti za-

11 Tamže. Služobná charakteristika, Vojenský spisový úrad, 4. 1. 1955.

12 Tamže. Návrh na schválenie do funkcie zástupcu náčelníka S-VB pre VP v Banskej Bystrici, 13. 10. 1961, osobné posudky od Jozefa Kyselu a mjr. Milana Repčeka. Informáciu o zbehnutí bez uvedenia podrobností uviedol bývalý spolubojovník z technickej divízie Jozef Kysela. S Blahom bol naposledy v Maďarsku pri odzbrojení. Pri Viedenskom Novom Meste sa neskôr dopyčoval o Blahovom úteku.

13 Tamže. Záznam z pohovoru so s. Jánom Ďurankom z 27. 9. 1961.

14 Tamže. Odpis osvedčenia podľa § 8. zák. č. 255/46 Sb., 13. 5. 1949 v Prahe.

15 Tamže. Záznam z pohovoru so s. Jánom Ďurankom z 27. 9. 1961.

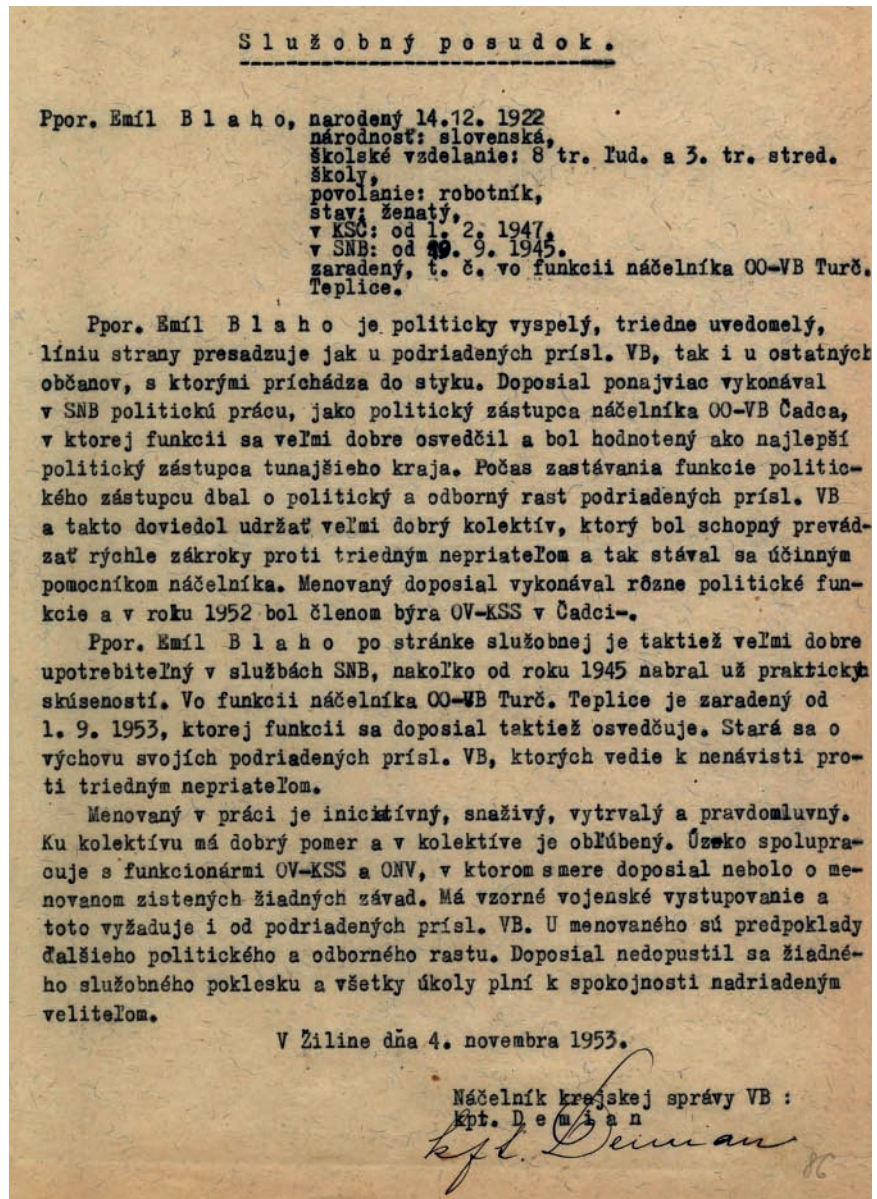
Kročiť proti „reakcii“ sledoval Blaho, podľa svojich slov, činnosť miestneho notára, farárov a bývalých gardistov, a Štátnej bezpečnosti v Bratislave o nich podal dve správy.¹⁶

Stredoškolské vzdelanie si doplnil krátkym večerným kurzom v roku 1949. Učivo troch tried meštianskej školy síce zvládol, ale s nelichotivým vysvedčením (zo štrnástich predmetov ho päťkrát hodnotili známku dostatočnú a päťkrát známku dobrú).¹⁷

V apríli 1950 nastúpil na stanicu ZNB v Liptovskej Sielnici. Služobné posudky z tohto obdobia vyzdvihujú najmä jeho pracovnú morálku, striedme požívanie alkoholu a správny triedny prístup k výkonu služby, ktorý sa prejavoval najmä zárokmi proti „triednym nepriateľom“.¹⁸ V tomto období absolvoval okresnú politickú školu v obci Serafinov (dnes Skalité-Serafinov na Kysuciach), krajskú politickú školu v Rajeckých Tepliciach a ústrednú politickú školu v Harmónii (dnes Modra-Harmónia). V roku 1950 ho najvyšší vojenský súd oslobodil spod obžaloby z neoprávneného ponechania si siedmich litrov liehu.

V prvej polovici mája 1951 nastúpil na oddelenie Verejnej bezpečnosti v Čadci ako krajský politický inštruktor, resp. zástupca náčelníka okresného oddelenia Verejnej bezpečnosti pre veci politické. Z titulu funkcie okresného politického tajomníka v bezpečnosti pôsobil ako predseda miestnej útvarovej organizácie KSS, člen byra okresného výboru KSS a od roku 1953 aj ako vedúci poradne a študovne marxizmu-leninizmu pri okresnom výbore KSS v Čadci.

Podobne ako pri jeho iných služobných hodnoteniach, aj v Čadci nadriadení oceňovali jeho politickú vyspelosť a osobné kvality ako sve-

Služobný posudok z novembra 1953 (Zdroj: A ÚPN)

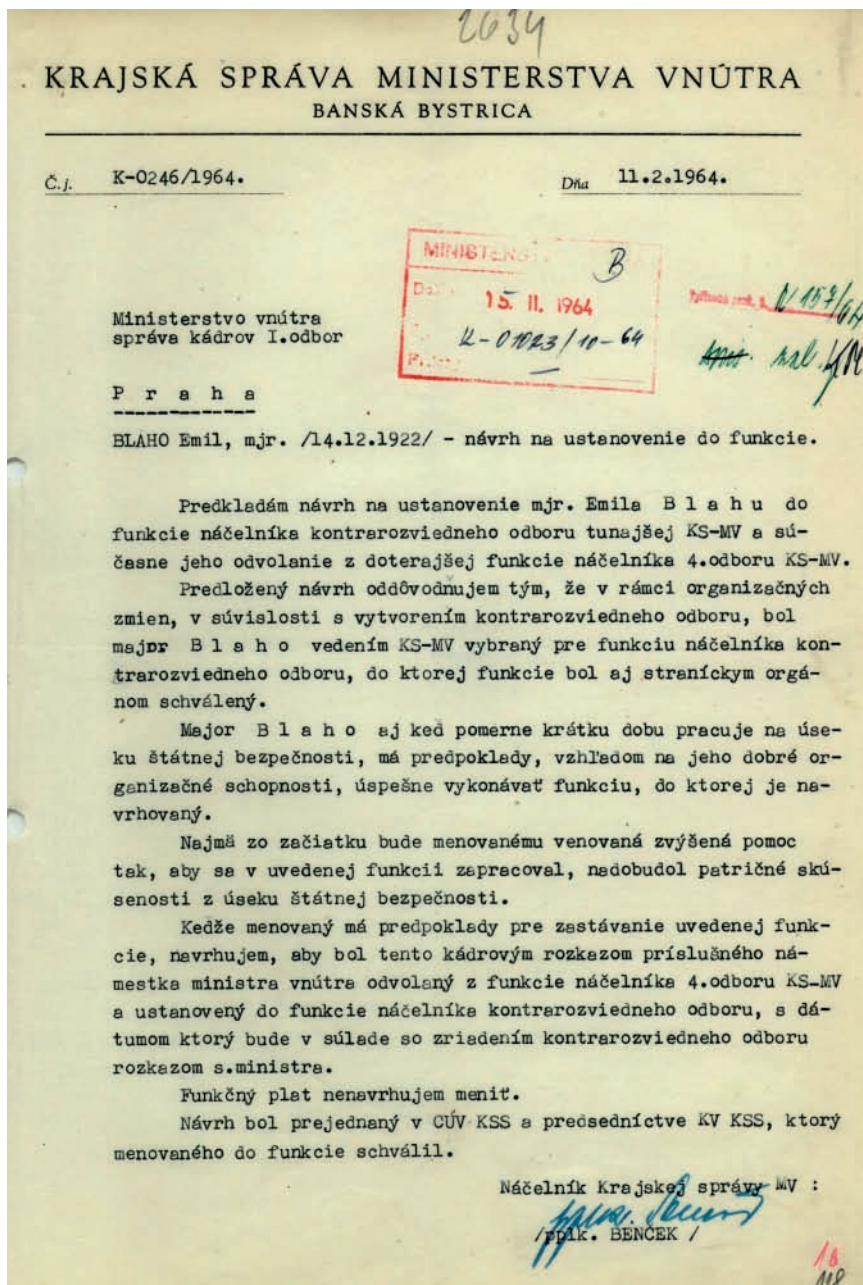
domitosť, dôslednosť, priateľský prístup k podriadeným, schopnosť „samostatne si pripraviť prednášky“ a podobne. Ako politický pracovník v bezpečnosti prednášal na večernej škole pri okresnom výbore KSS v Čadci a krajskej politickej škole v Rajeckých Tepliciach. Výkonnú

službu Verejnej bezpečnosti nevykonával, zúčastňoval sa však rôznych akcií a zisťoval služobné rozkazy politického charakteru: „Zvláštnych úspechov vo výkone služby nedosiahol avšak prispel a osobne sa zúčastnil akcii pri odkrývaní dedinských boháčov, kde svojou iniciatívou prispel

16 Tamže. Zvláštny dotazník MV z 15. 10. 1955.

17 Tamže. Odpis vysvedčenia Strednej školy zmiešanej v Čadci. Školský rok 1948 – 1949.

18 Tamže. Kádrový posudok 3. 12. 1950, Okresné vedenie KSS-B Liptovský Mikuláš.

Návrh na ustanovenie Emila Blahu do funkcie náčelníka kontrarozviedneho odboru KS MV Banská Bystrica (Zdroj: A ÚPN)

na úspešné prevedenie tejto akcie. Pochválený a odmenený za posledný polrok nebol.¹⁹

Dňa 20. augusta 1952 spôsobil pri kontrole útvarov ZNB dopravnú nehodu, keď na motorke zrazil v obci

Čadca-Horelica cyklistu. Blaho pri incidente utrpel zlomeninu dolnej čeľuste, zlomeninu rebier, odreniny na hlave a nohách. Náčelník Krajskej správy Verejnej bezpečnosti (ďalej VB) ho následne potrestal desiatimi dňami domáceho väzenia.²⁰

Organizovaný bol vo Zväze československo-sovietskeho priateľstva, v Sokole²¹ a v Revolučnom odborovom hnutí. Sestra jeho manželky Justína Hečková bola vydatá za Stanislava Hollého, poslanca Slovenskej národnej rady, v Dubnici nad Váhom.

Vo funkcii politického zástupcu náčelníka okresného oddelenia Verejnej bezpečnosti sa osvedčil, „bol hodnotený ako najlepší politický zástupca tunajšieho kraja. Počas zastávania funkcie politického zástupcu dbal o politický a odborný rast podriadených prísl. VB a takto doviedol udržať veľmi dobrý kolektív, ktorý bol schopný prevádzať rýchle zákroky proti triednym nepriateľom a tak staval sa účinným pomocníkom náčelníka.“²² Z pohľadu komunistickej ideológie sa činnosť politického pracovníka v bezpečnosti prirodzene nezlučovala s vierou a náboženským presvedčením. Z tohto dôvodu Blaho 4. mája 1953 (na rozdiel od svojej manželky) vystúpil spoločne s maloletými deťmi z rímsko-katolíckej cirkvi (na inom mieste udáva dátum 6. júna 1953).

Presadzovanie politiky komunistickej strany v bezpečnostných zložkách sa v päťdesiatych rokoch stalo odrazovým mostíkom pre robotnícke kádre. Najmä tie s nižším intelektom a vysokou lojalitou. Stranícke absolútorium a krátky večerný kurz z učiva strednej školy ho predurčili na veliteľskú funkciu. V septembri 1953 sa stal náčelníkom okresného oddelenia Verejnej bezpečnos-

19 Tamže. Veliteľský posudok okresného veliteľstva NB v Čadci z 21. 1. 1952.

20 Trest mu bol vymazaný na základe kádrového rozkazu náčelníka Krajskej správy VB č. 20 z 21. 5. 1953.

21 Komunistický režim zrušil organizáciu Sokol v roku 1952. Od roku 1946 do Sokola cielene vstupovali členovia KSS, aby ho rozvracali zvnútra.

22 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Služobný posudok zo 4. 11. 1953.

ti v Turčianskych Tepliciach. V mes-
te, kde od novembra 1943 sídlilo
Hlavné veliteľstvo žandárstva a po
vypuknutí povstania Veliteľstvo čs.
četníctva na Slovensku, ktorého prí-
slušníci sa pridali na stranu protifa-
šistického odboja. V roku 1953 však
už žiaden vyšší dôstojník bývalé-
ho žandárstva v zbere neslúžil. Ko-
munisti ich v rámci politického bo-
ja a neskôr očisty (aj straníckej) na-
hradili robotníckymi kádrami bez
vzdelania a praxe. Niet preto divu,
že aj Blahovo povýšenie sa zdôvod-
ňovalo jeho politickou prácou v pre-
došlom služobnom zaradení. Na no-
vom pôsobisku sa rýchlo zapracoval,
podľa služobného hodnotenia sa sta-
ral o výchovu podriadených prísluš-
níkov a viedol ich „*k nenávisti proti
triednym nepriateľom*“.²³

Na prelome rokov 1953/1954 ab-
solvoval prípravný kurz ruského ja-
zyka v pražskom Veleslavíne a od
2. mája 1954 do 9. mája 1955 navšte-
voval v mestách Babuškin a Moskva
Vysokú školu milície v ZSSR. Podľa
vlastných slov sa naučil hovoriť a pí-
sať po rusky, učivo zvládol a dosiahol
dobrý prospech.

Po návrate zo Sovietskeho zvä-
zu nastúpil v hodnosti kapitána do
funkcie náčelníka Oddelenia že-
lezničnej dopravy VB v Žiline. Ho-
ci služobné hodnotenie vyzdvihuje
jeho prínos v tejto funkcii, hlav-
ne dôslednejšiu kontrolu plnenia
úloh, politické postoje a osobné kva-
lity, priznávajú sa tu slabšie výsled-
ky v práci a konflikty s podriadený-
mi. Tieto skutočnosti boli v hodno-
tení obhajované zlou kádrovou si-
tuáciou, chybami predchádzajúce-
ho, príliš zhovievavého vedenia, do-
chádzaním do práce z miesta bydlis-
ka a chronickými chorobami.²⁴ Na-
priek nedostatkom ho ponechali vo
funkcii a v roku 1957 mu prezident
ČSR udelili medailu *Za zásluhy o ob-
ranu vlasti*“ (udeľovala sa príslušní-
kom bezpečnostných zborov najmä

N Á V R H

na schválenie pplk. BLAHU Emila do funkcie náčelníka správy Štb
v Banskej Bystrici.

<p>pplk. B L A H O Emil 46 rokov /14.12.1922, ženatý, pôvodným povoláním robotník, z robotníckej rodiny, národnosti slovenskej, v KSS od 1.2.1947, v MV od 19.9.1945</p> <p><u>Vzdelanie:</u> 3.tr.mešt.školy</p> <p><u>Odborné vzdelanie:</u> 6 mes.základná škola, 1 ročná škola v ZSSR po linke VB v r.1955</p> <p><u>Politické vzdelanie:</u> 1 mes.ÚPŠ v r.1950, 4 mes.KPŠ v r.1951, 3 roč.VUML v r.1962, 1 roč.ÚŠS v r.1967</p> <p><u>Funkcie v strane:</u> člen býra OV-KSS, člen ČUV-KSS, predseda ÚO-KSS.</p>	<p>zástupca náčelníka S-Štb a náčelník 2. odboru v B.Bystrici.</p> <p>Po vychození 5.tried ľudovej a 3.tried mešt.školy,pracoval,ako príležitostný robotník až do nastupenia vojenskej zák- ladnej služby 1.10.1942.Od svojej jed- notky ušiel a prešiel k partizánom a bojoval proti fašistom až do oslobodenia.</p> <p>V službách MV bol najprv zarađený ako podriadený príslušník a neskoršie ako zást.náč.0-VB pre veci polit.v Čadci, náčelník 0-VB Turč.Teplice,náčelník ZO- VB Žilina,zástupca náčelníka S-VB,náčel- ník 2.odboru S-VB,náčelník inšpekcie KS-MV a t.č.je vo funkcii zástupcu ná- čelníka S-štb a náčelníka 2.odboru v B. Bystrici.</p> <p>Vo všetkých funkciách sa dobre os- vedčil a i v terajšej funkcii náčelníka 2 odboru a zást.náčelníka S-štb sa plne osvedčuje.Má veľmi dobré organizačné schopnosti,v práci je iniciatívny a zod- povedný.Má bohaté skusenosti z výkonnej i riadiacej práce jak VB,tak i Štb.Je ná- ročný včii sebe i k podriadeným prísluš- níkom.</p> <p>Je na dobrej politickej i odbornej úrovni a svoje vedomosti z bezpečnostnej práce uplatňuje pri výchove podriadených príslušníkov.</p> <p>Veľmi pozitívne sa hodnotí jeho prá- ca a postoj za súčasnej politickej situ- ácie pri aplikácii uznesení ÚV-KSCS i roz- kazov MV.Aktívne sa podieľa na práci v ZO-KSS.</p> <p>Vzhľadom na jeho politické a odbor- né kvality,dobré organizačné schopnosti a správne metódy pri výchove podriadených príslušníkov,su u neho všetky predpoklady. Že funkciu náčelníka Správy štb uspešne zvládne.Preto menovaného do tejto funkcie navrhujem schváliť.</p>
--	--

V Bratislave,dňa 8.mája 1969

Náčelník HS Štb MV SSR
[Signature]
PPLK. J. O. V. I. N. A Ondrej 124

Návrh na schválenie pplk. Blahu do funkcie náčelníka Správy ŠTB v Banskej Bystrici

(Zdroj: A ÚPN)

pri desať a viacročnej služobnej čin-
nosti).

V roku 1958 dostal disciplinárny
trest desať dní domáceho väzenia
za zneužitie svojho postavenia, keď
si nesprávnym postupom zabezpečil
uhlie pre vlastnú potrebu a pou-
žil služobné motorové vozidlo na sú-
kromnú cestu.

Začiatkom apríla 1959 sa na zá-
klade odporúčania krajského vý-
boru KSS stal zástupcom náčelní-
ka pre operatívnu na správe VB v Ži-
line a o rok neskôr, 1. apríla 1960,
po prevedení územnej reorganizácie
a zániku Krajskej správy MV v Ži-
line, prevzal funkciu náčelníka odbo-
ru boja proti rozkrádaniu a špekulá-

23 Tamže.

24 Tamže. Služobné hodnotenie za dobu od 1. 1. 1954 do 30. 10. 1955, Žilina 3. 12. 1955.

cii na správe VB v Banskej Bystrici. Sám toto preložene vnímal negatívne kvôli odlúčeniu od rodiny. Nariadení naopak pozitívne hodnotili jeho znalosť zákonných ustanovení, nariadení a služobných predpisov na výkon služby a schopnosť viesť zverené prípady. Rezervy mal v znalosti operatívnej techniky. „V uplynulom roku najviac pozornosti venoval a podriadených príslušníkov viedol k rozpracovanosti BO (tzv. bývalé osoby, resp. „bývalí ľudia“²⁵), čo sa odrazilo na výsledkoch v práci, pretože bolo postihnuté o 15 BO viac, ako v r. 1958, čím sa zachránilo pre štátnu pokladňu cez 3,700.000 Kčs. Osobne sa zúčastnil a pomáhal pri rozpracovaní veľkoobchodu Švihálek a spol., ktorým bolo zaistené za 400.000 Kčs rôznych cenností. Taktiež sa zúčastnil a riadil vyšetrenie prípadu trojnásobnej vraždy, kde pri zadržaní páchatela činnosť VB zo strany občianstva bola kladne hodnotená.“²⁶ Spomína sa tiež nárast objasnenia trestnej činnosti na 33,5% v roku 1960 oproti 29% v predchádzajúcom roku.²⁷

Od 15. novembra 1961 pracoval na správe Verejnej bezpečnosti ako zástupca náčelníka pre veci politické. Spolupôsobil tak na „vylepšovaní morálno-politického stavu“ príslušníkov správy. Počas jeho pôsobenia sa znížil počet príslušníkov potrestaných za morálno-politické delikty, sedem náčelníkov pohotovostných oddielov VB pre „nedostatočnú výchovnú prácu“ nahradil inými náčelníkmi. Po zrušení funkcie zástupcu pre veci politické nastúpil na novovytvorené miesto náčelníka kontrolno-inšpekčného oddelenia krajskej správy ministerstva vnútra a 15. júna 1963 sa stal náčelníkom odboru na ochranu socialistic-

KRAJSKÁ SPRÁVA ODBORU NÁRODNEJ BEZPEČNOSTI
BANSKÁ BYSTRICA

Po vyplnení tajné!

Navrhujúci súčasť MV (otvorené)

NÁVRH NA VYZNAMENÁNÍ

ZA UPEVNĚOVANIE PRIATEĽSTVA V ZBRANI II. stupňa

Názov navrhovaného vyznamenání

Hodnosť, meno a priezvisko pplk. Emil B L A H O	Datum a miesto narodenia 14.12.1922 Voznica
Funkcia náčelník správy ŠtB B.Bystrica	Stranická príslušnosť v KSS od 1.4.1947
Služba v MV, MNO z povolání od 5. 5. 1945 a odbojových jednotkách číň celkom:	v MV od 20.9.1945
Dosud propůjčená vyznamenání	
Za službu vlasti Za zásluhy o obranu vlasti Pamětná medaila SNP Za vynikající práci	

Popsání činu nebo zásluh, za které má být propůjčeno vyznamenání a hodnocení práce navrhovaného.

Navrhujem prepožičať pplk.Emilovi BLAHOVI náčelníkovi správy ŠtB Banská Bystrica medailu ZA UPEVNĚOVANIE PRIATEĽSTVA V ZBRANI 2.stupňa, pri príležitosti 25.výročia oslobodenia ČSSR Sovietskou armádou.

Návrh odôvodňujem tým, že pplk.BLAHO je na dobrej politickej úrovni. V roku 1968 a 1969 prejavil otvorene svoj internacionálny postoj k príchodu spojeneckých vojsk na naše územie. Hneď po príchode nadviazal úzku spoluprácu so spravodajskými orgánmi /VKR/ sovietskych a bulharských vojsk/ a vytváral im podmienky pre ich prácu. Toto robil z vlastnej iniciatívy a z presvedčenia. Od tej doby neustále v rámci pokynov úzko spolupracuje s uvedenými orgánmi spojeneckých vojsk, čím prispieva jednak k zaisteniu spoločnej bezpečnosti nášho štátu, ako i upevňuje dobré priateľské vzťahy medzi bezpečnostnými orgánmi Stredoslovenského kraja. Svoj internacionálny a triedny postoj verejne presadzoval na stranických schôdzkach a v ČÚV, kde aktívne pracuje.

Ide o zaslužilého funkcionára štátnej bezpečnosti, ktorý sa plne podieľa pri výstavbe bezpečnostného zboru. Po stránke charakterovej nebolo k nemu zistených žiadnych závad.

MV č. skl. 55

123

Návrh na udelenie štátneho vyznamenania Za upevňovanie priateľstva v zbrani II. stupňa (Zdroj: A ÚPN)

kej ekonomiky Krajskej správy ministerstva vnútra v Banskej Bystrici.

Po reorganizácii útvarov ŠtB a vytvorení tzv. jednotnej kontraroz-

viedky sa stal náčelníkom kontrarozviedneho odboru, teda operatívny ŠtB v Stredoslovenskom kraji. Do funkcie ho schválilo predsedníc-

- 25 Išlo o príslušníkov tzv. „porazených tried“, napr. osoby späté pred nástupom komunizmu s podnikaním a finančným kapitálom, angažované v politike a iné politicky nepohodlné kategórie osôb. Viď rozkaz ministra vnútra Rudolfa Baráka číslo 1 z 3. 1. 1959 Rozpracovanie, pozorovanie a evidovanie „bývalých ľudí“. Dostupné online: <http://www.upn.gov.sk/sk/rozказы-ministrov-vnutra-1948-1989/>.
- 26 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Služobné hodnotenie na povýšenie do hodnosti majora z 31. 3. 1960.
- 27 Tamže. Služobné hodnotenie za obdobie od decembra 1957 do decembra 1959.

- 2 -

23. Současná stranická příslušnost		dt	31. Dosažené hodnosti v MV			kl
Kandidát KSČ od		ds	Hodnost	Účinnost	Doklad K. r.	kl2
Člen KSČ od 1.4.1947			voj.nsk.SNB	20.9.1945	RHVNB 9/45	
Datum a důvod ztráty členství v KSČ			strážmajster	20.9.1946	RHVNB 9/46	
Člen ČSM od			štb.strážm.	1.1.1951	Výn.MNB 232/31-163-51	
Zámk členství v ČSM od			vrch.strážm.	1.1.1953	KRKNSVB	
Jiné politické strany - které, od			podporučík	1.10.1953	KRKNSVB 42/53	
Zámk členství v jiných politických stranách od			poručík	1.12.1954	KRNSVB 34/54	
24. Dřívejší polit. příslušnost			kapitán	15.5.1955	KRNŽOV 8/55	
Organizován v předmnichov. republice a za okupace, název strany od - do		e1	major	1.7.1960	KRNKSMV 20/60	
Organizován po roce 1945 - čimr. 1946, název strany od - do 1.4.1947 KSČ		e2	podplukovník	1.5.1966	24/66	
25. Současné členství ve společen. organizacích +		f	plukovník	1.12.1972	324/72 příl.	
26. Zastává veřejné a stranické funkce +		g KOD				
Kterým soudem, jak v roce		h1				
27. Rodinný stav +		ch				
28. O údaje o manželce - manželovi +			32. Zdravotní klasifikace +		1	
Příjmení a jméno			33. Čs. vyznamenání - rok propůjčení		m1 KOD	
rodné jméno			"Za službu vlasti" RP.1954,			
Datum narození			"Za obranu vlasti" RP.1957,			
Datum sňatku			"Pamětná medaile k 20.výročí SNP"			
Národnost		lt	RP 12/64		m2	
Sociální původ		lz	"Za vynikající práci" RPR 2/68			
Politická příslušnost		ls	34. Cizí vyznamenání		m3 KOD	
30. Počet dětí +		l	Medaile ZNB KR MV č. 3/85			
Jméno a data narození dětí:			Vlastní byt		m1	
			Adresa trvalého bydliště		m2	
			Okres		m3	
			Kraj			

Záznamy v osobnej evidenčnej karte Emila Blahu (Zdroj: A ÚPN)

tvo krajského výboru KSS. Jeho menovanie sa odôvodňovalo najmä jeho organizačnými schopnosťami. Zo začiatku mu mala byť venovaná zvýšená pomoc, aby sa na novom úseku zapracoval a nadobudol skúsenosti.

V služobnom posudku z decembra 1965 sa konštatuje, že sa vo funkcii náčelníka osvedčil a jeho odbor dosahuje lepšie pracovné výsledky. Rýchlo si osvojil pracovné postupy a „s prehľadom riadi všetky úseky štátnobezpečnostnej práce.“... „Veľmi dobre si počína najmä na úseku preventívnych opatrení, pokiaľ ide o osoby triedne blízke,²⁸ takže je predchádzané páchaniu závažnejšej trestnej činnosti.“²⁹ Nadriadení mu naopak vyčítali nedostatky pri odhaľovaní kvalifikovanej trestnej činnosti a nedostatočné používanie vyšších foriem agentúrno-operatívnej práce.

V rokoch 1966 až 1967 si doplnil náhradným spôsobom kvalifikáciu, a to trojmesačným kurzom pre vedecké riadenie a absolvovaním jednoročnej Ústrednej straníckej školy v Bratislave.

Ďalšiu zmenu v Blahovej kariére priniesol rok 1968. V apríli nastúpil do funkcie ministra vnútra Josef Pavel. V tomto období dochádzalo k zmene atmosféry v zmysle politiky „socializmu s ľudskou tvárou“ aj v silových zložkách, agenda odborov boja proti vnútornému nepriateľovi sa stávala menej dôležitou³⁰ a perspektívne sa uvažovalo aj o upustenia od kontroly spoločnosti bez-

- 28 Spomenuté preventívno-výchovné opatrenia (ďalej PVO) predstavovali druh mimosúdneho postihu vyhradeného z počiatku najmä pre mládež a osoby komunistom triedne blízke. Neskôr, najmä počas obdobia normalizácie, sa rozsah PVO rozšíril aj na ostatné kategórie oponentov režimu. Spolu s podieľaním sa na trestnoprávnej represii a informačnej činnosti patrila „prevencia“ k hlavným úlohám československej kontrarozviedky. Išlo o rôzne formy spoločenského nátlaku, spravodajských rozkladných opatrení a zásahov do pracovného aj osobného života osôb podozrivých z „protištátnej“ a „protispoločenskej“ činnosti. Viac o tejto problematike pozri: TOMEK, Prokop: Prevence profylaxe a výchova v pojetí Státni bezpečnosti. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek* 5/2007, s. 155 – 181.
- 29 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Návrh na zvýšenie funkčného platu z 8. 12. 1965.
- 30 Celkovo v roku 1968 aktivita ŠTB citelne poklesla. Pre ilustráciu, v Banskej Bystrici bol pri zavádzaní nových zväzkov zaznamenaný pokles o 65,12 percenta, pokles sledovaných osôb o 67 percent, bola ukončená spolupráca so 495 spolupracovníkmi oproti 132 spolupracovníkov v predchádzajúcom roku. Získalo sa 22 nových spolupracovníkov oproti zisku 71 spolupracovníkov v roku 1967. Počet PVO medziročne klesol zo 65 na 26. Pozri: Archiv bezpečnostních složek (ďalej ABS) Praha, f. Statisticko-evidenční odbor, II. díl (A 31/2), inv. č. 155 Štatistické údaje k činnosti Správ ŠTB za obdobie 1960 – 1972; TOMEK, Prokop: Prevence profylaxe a výchova v pojetí státni bezpečnosti.

- 3 -

Doplnujúci údaje k rubrikám č. 1.-35.

Medaila PR Za upevňovanie priateľstva v zbrani II.st. - 1970

Čestný odznak ZNB KR MV SSR č. 118/70

30 rokov 200 4 12/78

Rud. arm. v. 1944

Prac. med. k. 30. r. v. 1974

25 rokov pr. - 1975

Čestný odznak Za ochranu štát. hraníc - 1973

Med. k. 30. r. v. 1975

Medaila ZNB KR MV č. 73/79

Md. ZA SVČB 0248 80

Za obetavú prácu pre socializmus - 1979 (KV KSS B.Bystrica)

foto 4x4

Z roku 19 64   Z roku 19

Od kedy den, mes., rok	Do kedy den, mes., rok	36. Průběh služby v MV		Doklad Kadrový rozkaz
		Popis činnosti - funkcie a ďalší údaje	Název súčasti	
20.9.1945	27.2.1946	Prijatý do služieb SNBa zaradený na PO-VB do základnej školy SNB - poslucháč -	PONB Levice	RHVNB 9/45
28.2.1946	31.3.1950	Zaradený na stanici SNB ako podriadený -	Stanica SNB Ošadnica	
1.4.1950	9.5.1951	Zaradený na stanici SNB ako podriadený -	Stanica SNB Sielnica	
10.5.1951	14.5.1951	Zaradený na OVNB ako inštruktor KV-KSS - B -	OVNB Čadca	
15.5.1951	30.8.1953	Zaradený na OVNB ako ZNP -	OVNB Čadca	KRNSVB 22/51
31.8.1953	1.5.1954	Zaradený na OVNB ako náčelník -	OVNB Turč.Teplice	KRNSVB 38/54
2.5.1954	14.5.1955	Vyslaný do školy SSSR -	Škola SSSR Moskva	KRNSVB 13/54
15.5.1955	31.3.1959	Zaradený na OŽD-VB ako náčelník	OŽD-VB Košice	KRMV 1025/55
1.4.1959	31.3.1960	Zaradený na SVB ako zástupca náčelníka S-VB -	SVB Žilina	KRNSVB 17/59
1.4.1960	14.11.1961	Zaradený ako i premiestnený ako náčelník Odboru BRŠ na SVB -	SVB Ban.Bystrica	KRNSVB 7/60
15.11.1961	14.6.1963	Zaradený na SVB ako zástupca náčelníka pre VP -	SVB Ban.Bystrica	KRNSVB 29/61
15.6.1963	29.2.1964	Premiestnený na KS-MV a zaradený do funkcie náčelníka IV.odboru -	KS-MV Ban.Bystrica	KRNMV 19/63
1.3.1964		Zaradený v dôsledku nového zamerania práce na MV ako náčelník 2.odboru KS-MV -	KS-MV Ban.Bystrica	KRNS-MV 10/64
1.7.1966		KS-ŠTB Banská Bystrica, zást.náč.správy štb, súč.náč.kontrarozvied.odboru.	KS-MV B.Bystrica	35/66
1.9.1966	15.7.1967	1-ročná VŠŠ pri ÚV KSS Bratislava		64/66
1.8.1969		Náčelník správy štb, Banská Bystrica		274/1969
31.1.1980		Ovzvaný z funkcie náč. S ŠTB.		KRMVČSSR 1/80
31.3.1980		Uvoľnený zo služ.pomeru prísl.ZNB zo závažných osobných dôvodov. Odchodné náleží zvýšené o dvojmesačný		

Kariérny postup zachytený v osobnej evidenčnej karte (Zdroj: A ÚPN)

pečnosťou.³¹ Blaho aspoň spočiatku s novou straníckou líniou v bezpečnosti súhlasil. V dokumente k výme-

ne členských legitimácii KSČ v roku 1970 sa uvádza, že „Január v r. 1968 prijal kladne a chápal ho ako potrebu

na oživenie aktivity v strane a spoločnosti. Pozdejší vývin videl ako nástup nepriateľských a pravicovo-oportunistických síl. Od útokov na štátnu bezpečnosť sa nedištancoval, i keď v 50. rokoch pracoval u VB.³²

Podľa bývalého partizána a príslušníka ŠtB Vladimíra Daneka „v období režimu DUBČEKOVÉHO vládnutia, za činnosti ministra vnútra PAVLA, prišiel pplk. BLAHO ako náčelník Správy ŠTB aj do Martina. V plnom rozsahu prijal teóriu socializmus ľudskej tváre, nanášal a chcel uplatňovať novú líniu. Na inštruktáži v Martine v novej línii doslova naniesol. V budúcnosti sa nebudú rozpracovávať žiadne protištátne skupiny, do tej doby, kým sa nedokáže, že tieto skupiny, alebo organizovaná nepriateľská činnosť nie je riadená zo zahraničia. Sám som sa ozval a pýtal som sa BLAHU, ako to vlastne myslí a že to, čo hovorí, je nezmysel. BLAHO na mňa vystúpil, že DANEK je vždy veľmi múdry. V tom období ma anonymný pisateľ obvinil, že pripravujem ozbrojený odpor proti DUBČEKOVI.“³³

Avšak neskôr svoje názory zmenil. V júli 1968 sa ako člen Celoučtvarového výboru (ďalej CÚV) KSS na Krajskej správe ZNB v Banskej Bystrici podieľal na spracovaní rezolúcie zameranej proti ministrovi vnútra a podobne sa vyjadroval aj na členských schôdzach.³⁴ „Odsudzoval a kritizoval som akcie pravicových síl vôbec a pravicovooportunistickú činnosť býv. vedenia MV na čele s Pavlom zvlášť. Pochopil som krajné nebezpečenstvo politiky týchto síl, a preto som s pocitom vďaky a spokojnosti privítal internacionálnu pomoc piatich socialistických krajín a robil som čo som mohol pre podporu zdravých síl v strane a spoločnosti.“³⁵

31 MEDVECKÝ, M. – SIVOŠ, J. – JAŠEK, P.: *V stopách železného Félix. Štátna bezpečnosť na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Bratislava 2012, s. 113.

32 A ÚPN, f. Inšpekcia MV ČSSR Praha, II. diel (ďalej A 8/2), inv. č. 303. Výmena členských legitimácii KSČS v roku 1970.

33 Tamže. Sťažnosť Vladimíra Daneka zo dňa 21. 3. 1975 s. Turzovi. Mažgút bol spoločne s Blahom členom pohovorovej komisie pri výmene členských legitimácii KSČ v roku 1970.

34 Tamže. Úradný záznam o jednaní so s. Mažgútom, preds. CÚV KSS KS ZNB B.B.

35 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Doplnok k dotazníku MV z 5. 1. 1972.

Treba však povedať, že o tom svedčia iba dokumenty zo začiatku 70. rokov, keď bolo pre kariéry príslušníkov ZNB mimoriadne dôležité, aby mali v posudkoch potvrdený správny politický postoj v rokoch 1968/69. Dobovú neistotu a strach zo stranického postihu dokumentuje napríklad to, že počas previerok v roku 1970 a pri neskoršom vyšetrovaní Inšpekciou Ministerstva vnútra (prípád Blahovho podriadeného) v roku 1975 sa skúmalo aj to, či sa Blaho počas augusta 1968 vyjadril pred kolegami o vstupe vojsk Varšavskej zmluvy ako o okupácii. „*Dnešného dne jsme jednali s předsedou CÚV KSS SNB B. Bystrica s Mažgútem, který nám předal jedno vyhotovení opisu kópie pohovorového listu na výměnu členské legitimace s. plk. BLAHO. Dále uvedl, že v době prověrek se vyskytly jen řeči o tom, že plk. BLAHO se měl vyjádřit o vstupu spoj. Vojsk jako o okupaci. To bylo vyvráceno. Sám s. Mažgút byl v srpnových dnech 1968 přítomen v jídelně, když rozhlas (tzv. štafeta) vykřikoval do éteru slova o okupaci. Na to se s. BLAHO rozčílil, šel k rozhlasovému přijímači, který vypnul se slovy „Hrom do tej okupácie“ (ve smyslu pozitivním, neboť proti vstupu výhrad neměl).*“³⁶

Hneď po príchode okupačných vojsk začal Blaho aktívne spolupracovať s vojenskými kontrarozviedkami ZSSR a Bulharska a „vytvárať im podmienky pre ich prácu“. Túto činnosť mal robiť z vlastnej iniciatívy a presvedčenia.³⁷ Táto spolupráca pokračovala aj v neskoršom období, čím mal Blaho „prispievať jednak k zaisteniu spoločnej bezpečnosti nášho štátu,“ ako aj upevňovať „dobré priateľské vzťahy medzi bezpeč-

nostnými orgánmi Stredoslovenského kraja“.

Okrem toho pomáhal rozširovať referáty Biľaka, Indru a ďalších, noviny „Zprávy“ a podobne.

V júni 1969 sa stal členom nového Celouťvarového výboru KSS na správe. Vrchol jeho kariéry predstavovalo pôsobenie vo funkcii náčelníka správy ŠtB Krajskej správy ZNB v Banskej Bystrici. Do funkcie nastúpil 1. augusta 1969.

V roku 1970 ho zvolili za delegáta XIV. zjazdu KSČ a za člena pléna Stredoslovenského krajského výboru KSS. Stranícky pôsobil aj ako člen ideologickej komisie a člen komisie pre kontrapropagandu krajského výboru KSS. V duchu normalizačnej línie vplýval podľa svojich slov aj na svoju rodinu: „*Mal som pomerne silný vplyv na všetkých mojich blízkych príbuzných a doposiaľ nie je nič známe, že by ich postoje v rokoch 1968 – 1969 boli škodlivé alebo závadné. Pokiaľ boli členmi KSČ, boli im vydané nové stranické legitimácie.*“³⁸

V previerkových komisiách sa aktívne zúčastnil „očisty bezpečnostného aparátu a strany od pravicovo-oportunistických“ živlov“ v Stredoslovenskom kraji. V rámci krajskej správy ŠtB bolo stranícky postihnutých vylúčením z KSS, alebo zrušením členstva 23 príslušníkov ŠtB.³⁹ Pre svoj postoj k udalostiam v rokoch 1968 a 1969, „politickú vyspelosť“, spoluprácu s bezpečnostnými orgánmi ZSSR a iných okupačných štátov⁴⁰ ho v roku 1970 vyznamenali medailou *Za priateľstvo v zbrani II.* stupňa. Nasledujúci rok ho ocenili aj Pamätnou medailou k 50. výročiu založenia KSČ.

Bol tiež členom štábu Hlavnej

správy ŠtB na Slovensku, člen ideologickej komisie krajského výboru KSS (pléna S-KV KSS a aktivista Krajského výboru KSS a Celouťvarového výboru KSS na správe ŠtB v Banskej Bystrici. V roku 1973 absolvoval trojmesačný kurz pri Vysokej škole F. E. Dzeržinského KGB v ZSSR.

Hodnotenia spomínajú dobré pracovné výsledky, napríklad prípad „VYZVEDAC“, pisatelia protištátnych dokumentov (v roku 1973 celkom 19 akcií, z čoho 17 prípadov sa skončilo trestným postihom), prípad „MARKY“ (valutová machinácia), tiež dobré výsledky v boji proti cudzím rozviedkam a pri ochrane sovietskych vojenských objektov, kde mal spolupracovať s vojenskou kontrarozviedkou a sovietskymi orgánmi zo Zvolena a Mílovíc.

Jeho priamy nadriadený, 1. námestník federálneho ministra vnútra genmjr. Ing. Ján Hanuliak, ho koncom mája 1974 hodnotil pozitívne s perspektívou zastávania funkcie zástupcu náčelníka správy kontrarozviedky na ministerstve. V jednom z neskorších komplexných služobných hodnotení sa uvádza: „*Okrem represívnej činnosti venuje pozornosť aj preventívnej práci najmä tam, kde ide o skupiny ľudí, ktorí sú z triedneho hľadiska nám, blízke, avšak sú zvedené rôznymi skupinami, alebo sektami. Na úseku represívnej činnosti boli dosiahnuté významné úspechy najmä pri odhalení nelegálnych pisateľov rôznych protištátnych a výhražných dokumentov.*“⁴¹ Vedenie ministerstva vnútra videlo nedostatky v jeho práci v rozšírení a kvalite prostriedkov agentúrno-operatívnej práce, hlavne na úseku ochra-

36 A ÚPN, f. A 8/2, inv. č. 303. Úradný záznam o jednaní so s. Mažgútom, preds. CÚV KSS KS ZNB B.B.

37 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Návrh na vyznamenanie Za upevňovanie priateľstva v zbrani II. stupňa.

38 Tamže. Doplnok k dotazníku MV z 5. 1. 1972.

39 MEDVECKÝ, M. – SIVOŠ, J. – JAŠEK, P.: *V stopách železného Félixa*, s. 115.

40 Okrem ZSSR malo ísť o bezpečnostné orgány Maďarska, Poľska a Bulharska.

41 A ÚPN, f. Personálna dokumentácia príslušníkov, personálny spis Emila Blaha (1922). Komplexné služobné hodnotenie príslušníka ZNB z 10. 6. 1979.

ny socialistickej ekonomiky (úseku špeciálnej výroby a ochrane utajovaných skutočností). Vytýkalo mu slabú personálnu základňu ŠtB v Stredoslovenskom kraji, najmä v operatívne, a na odboroch spravodajskej techniky a sledovania.

Správa ŠtB v Banskej Bystrici pod jeho vedením postupovala v zmysle línie danej jednotlivými zjazdmi KSČ, schválených dlhodobých a ročných plánov práce, a v jednotlivých oblastiach kontrarozviednej práce aj v zmysle inštrukcií nadriadených centrálnych útvarov čs. kontrarozviedky v Prahe. Sústreďovala sa na zabezpečovanie nedotknuteľného mocenského postavenia komunistickej strany. Realizovala opat-

renia voči kritikom režimu a skupinám osôb vylúčeným z politického a verejného života po roku 1968, odhaľovala pisateľov nelegálnych písomností (rôznych anonymných listov, letákov, plagátov a pod.), spravodajsky kontrolovala predstaviteľov cirkví a siekt, sionistov, inteligenciu, mládež, vízových cudzincov, diplomatov a pod. Od roku 1972 do roku 1980 ŠtB v Stredoslovenskom kraji evidovala niekoľko stoviek tzv. nepriateľských osôb v rozsahu medzi 198 osôb v roku 1972 a najvyšším počtom 382 v roku 1978. V roku 1980 išlo o 338 osôb.⁴²

Počas služby v Zbore národnej bezpečnosti mu udelili viacero štátnych a rezortných vyznamenaní

a ocenení – Rad Červenej hviezdy, medailu 25 rokov budovania socialistickeho poľnohospodárstva, pamätnú medailu 30 rokov oslobodenia ČSSR, pamätnú medailu 30 rokov víťazstva vo Veľkej vlasteneckej vojne a pamätnú medailu 30 rokov ZNB.

V decembri 1977 sa už počítalo s jeho odchodom z funkcie vzhľadom na dosiahnutie starobného dôchodku a zhoršeného zdravotného vzťahu. Vedenie ministerstva navrhovalo, aby nepreberal nové úlohy, ale poskytoval praktickú pomoc pri zapracovaní nového náčelníka správy ŠtB v Banskej Bystrici. Zo služieb ministerstva vnútra napokon odišiel 31. marca 1980.

Daniel Halčín • Emil Blaho – Chief of the State Security in the Region of Central Slovakia during the Period of Normalisation

The contribution has been mapping the life and career of Emil Blaho, Chief of the State Security in the Central Slovakia region, his family background, service in the Slovak Army during WWII, his questionable resistance activities, but mainly his career in the National Security Corps. In the period of 1943 – 1944 he participated in fights against the Soviet Union. According to his testimony he deserted in autumn 1944 and got in a detention camp near Vienna. He succeeded to escape and joined the uprising in Slovakia. In September 1945 he became a member of the National Security Corps. First he worked with district units of the Public Security. After coming back from Moscow where he studied at Militia School for one year, he gradually worked in number of leading positions on the regional level. Since June 1963 he managed units of the State Security in the Central Slovakia region, later he became the section chief, since March 1964 he was deputy-chief of the State Security Administration and at the same time also the intelligence service section chief and since August 1969 also the chief of the State Security Administration. He left the Ministry of Interior at the end of March 1980 having the rank of colonel.

Mgr. Daniel Halčín (1980)

Absolvent politológie na Fakulte humanistiky Trnavskej univerzity v Trnave. Pracuje v Sekcii dokumentácie Ústavu pamäti národa. Zameriava sa na rekonštrukciu organizačnej a personálnej štruktúry Štátnej bezpečnosti v krajoch a okresoch na území Slovenska.

42 ABS, f. A 31/2, inv. č. 162. Štatistické údaje k činnosti Správ ŠtB za obdobie 1972 – 1981.

POSTAVENIE KATOLÍCKEJ CIRKVI NA SLOVENSKU V ČASE, KEĎ MUSEL ZOMRIEŤ PÁTER EMANUEL JOZEF CUBÍNEK OFM

RÓBERT LETZ

Fenomén katolíckych kňazov, ktorí prišli násilím o život v rokoch 1944 – 1989, doteraz nie je uspokojivo prebádaný. Tejto otvorenej rany sa málokto dotkne. Je to logické, veď z nej vychádza bolesť prežitých, nie tak dávno minulých desaťročí. Tieto úmrtia neboli dodnes dôsledne vyšetrené kompetentnými orgánmi a stali sa v čase útlaku cirkvi. Azda aj preto sa okolo každého násilného úmrtia vytvorila priehrada mlčania a rôzne, často úplne protichodné legendy, ktoré žijú dodnes. Po definitívnom príchode komunistickej strany k moci sa kňazi často stávali terčom nenávisti a sarkazmu. Často sa stávali terčom verejného výsmechu a ponižovania, boli vysmievaní a pranierovaní, odsúdení niest údel čudákov, páriov žijúcich na okraji spoločnosti. Keď sumarizujeme obeť kňazov, zistíme, že niekoľko desiatok ich zahynulo vo väzniciach, pracovných táboroch, v nútenej izolácii alebo krátko po návrate z domácich gulagov. Rukou vrahov zahynul pomerne veľký počet kňazov. V rušnom roku 1944, keď sa vojna stala na Slovensku realitou, boli zavraždení Anton Šalát, farár v Sliachi-Hájnikoch, Martin Martinko, farár v Liptovskom Sv. Michale, Rudolf Scheda, farár v Liptovskom Sv. Jáne, Ján Nemeč, farár v Lieskovci. V dôsledku týrania zomrel Štefan Mnoheľ, farár v Poprade. Môžeme argumentovať, že títo zavraždení padajú na vrub vojnovým udalostiam. To je pravda, ale práve tieto udalosti treba chápať ako nástup nového systému, ktorý sa u nás postupne udomácnil. V roku 1946 bol na ceste z obce Bánová do Žiliny zavraždený františkánsky páter, známy ľudový misionár Ján Chryzostom Bardys. V roku 1947 zomrel rukou vraha obľúbený piešťanský farár Alexander Šindelár. V roku 1954 bol zavraždený Ján Tóth, riaditeľ biskupskej kancelárie v Banskej Bystrici a správca farnosti v Budči. Oficiálna verzia hovorila o samovražde. V roku 1965 bol zavraždený páter Emanuel Jozef Cubínek, farár vo Svätom Jure. V roku 1974 bol zavraždený v Trenčíne páter Ľudovít Alojz Sénaši. V roku 1977 zomrel Jaroslav Rusnák, farár v Bratislave – Trnávke. Podľa oficiálnej verzie na udusenie plynom z kúrenia. Tajne vysvätený kňaz Milan Gono zomrel za záhadných okolností v roku 1979. Oficiálna verzia hovorila o nezávinenom pracovnom úraze – páde z lešenia. Ďalší tajný

Emanuel Jozef Cubínek – fotografia z roku 1958

(Zdroj: archív Farského úradu Svätý Jur)

kňaz Přemysl Coufal bol zavraždený v Bratislave v roku 1981. Oficiálna verzia hovorila o jeho samovražde. V roku 1983 bol zavraždený Alojz Schmiester, farár v Pate. V roku 1987 bol zavraždený Štefan Polák, farár v Borovciach. Aj násilná smrť Jána Bernoláka, farára v oravskej Zubrohlave, v roku 1990 môže byť ešte dozvukom minulosti. Je zaujímavé, že každé decénium má dostatok svojich zavraždených kňazov, či sú to 40., 50., 60., 70. alebo 80. roky. Každá z vražd kňazov je osobitným smutným príbehom, svedectvom o tom, že kňaz je verejne činná osoba, človek, ktorý sa ľahko dostáva do centra pozornosti a záujmu iných. Motívy vraždy mohli byť kriminálne, politické alebo kombinácia oboch. V každom prípade smrť kňaza určite zasiahla okolie a citlivo na ňu reago-

vali veriaci. Mohla tak účelovo slúžiť nielen ako umlčanie nepohodlného človeka, ale aj ako účinný spôsob zastrašenia veriacich.

Vo svojom príspevku nechcem podrobne rozoberať prípad pátra Cubínka. Sústredím sa skôr na celkovú atmosféru, ktorá vládla v čase jeho tragickej smrti v slovenskej spoločnosti.

V 50. rokoch bola katolícka cirkev na Slovensku zdemocovaná násilnými zásahmi a úplne podriadená kontrole štátu s komunistickým režimom. Do 60. rokov teda vstupovala s veľkými obavami, ale aj nádejou a očakávaním zmien. Prezident a v jednej osobe aj prvý tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) Antonín Novotný vyhlásil k 9. máju 1960 amnestiu. Z väznic sa tak dostalo 91 slovenských kňazov a rehoľníkov.¹ Bolo to len prázdne gesto moci, pretože v tom čase hromadne zatkli a uväznili približne rovnaký počet iných kňazov a rehoľníkov, ktorí plnili väzenia. Vstup do 60. rokov sa niesol v znamení vykonštruovaných procesov proti rehoľníkom. Na lavicu obžalovaných si sadli za údajnú vlastizradu a podvracanie republiky jezuiti na čele s Jánom Ch. Korcom, kapucíni na čele s Vojtechom Rajnerom, verbisti na čele s Vojtechom Bošanským, redemptoristi na čele s Jánom Janokom, tešitelia na čele s Tomášom Ivákom. To sú neklamné znaky násillia a zlovôle moci. Ťažisko sa postupne pod taktovkou prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného prenášalo na ideologické pole, hoci násillie a represie boli stále v pozadí. Čoraz väčšmi sa zdôrazňoval ateizmus ako oficiálna štátna ideológia. Slovensko sa vzhľadom na vysoký počet veriacich kresťanov bralo ako problematická časť štátu a vyvíjal sa tu zvýšený tlak na to, aby sa znížil počet veriacich pri prijímaní sviatostí (krstov, prvých sv. prijímaní, birmoviek, sobášov a pohrebov), ale aj detí pri vyučovaní náboženstva na školách. Osobitne boli sledovaní členovia komunistickej strany, či sú „vyrovnaní s náboženskou otázkou“. Ateizácia dostala svoje zákonné opodstatnenie v novej ústave Československej socialistickej republiky (ČSSR), ktorú prijal parlament v Prahe 11. júla 1960. Táto ústava deklarujúca dosiahnutie socializmu platila až do pádu komunistického režimu v roku 1989. Podľa článku 16 tejto ústavy: „Celá kultúrna politika v Československu, rozvoj vzdelania, výchova a vyučovanie sa vedú v duchu vedeckého svetového názoru, marxizmu-leninizmu, a v úzkom spojení so životom a prácou ľudu... Štát a spoločenské organizácie

Jaroslav Rusnák (Zdroj: archív E. Guldanej)

sa sústavne usilujú odstrániť prežitky vykorisťovateľskej spoločnosti vo vedomí ľudí.“² Slobody vyznania sa týkal článok 32: „Sloboda vyznania je zaručená. Každý môže vyznávať akúkoľvek náboženskú vieru, alebo byť bez vyznania, aj vykonávať náboženské úkony, pokiaľ to nie je v rozpore so zákonom.“³ Nový stav veľmi výstižne charakterizoval rožňavský biskup Róbert Pobožný: „... v starej ústave bola zakotvená zásada rovnosti občanov pred zákonom bez ohľadu na to, či je občan veriaci, alebo bez vyznania ako aj zásada, že sa nikomu pre jeho náboženské presvedčenie nesmie diať ujma... aj za platnosti starej ústavy, ktorá predsa poskytovala veriacim ochranu diali sa im rozličné krivdy a čo možno očakávať v budúcnosti, keď nová ústava nechráni veriacich ani toľko ako doterajšia.“⁴ Nová ústava zmenila aj štátny znak ČSSR. Symbol

- 1 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. ÚV KSS-sekr., k. č. 209. Zasadnutie 9. 12. 1960. Správa o zabezpečení amnestie prezidenta republiky.
- 2 *Sbírka zákonů Československé socialistické republiky*, časťka 40, roč. 1960, vydaná 11. 7. 1960, zákon č. 100/1960 Sb. z 11. 7. 1960, Ústava Československé socialistické republiky, s. 297.
- 3 Tamže, s. 299.
- 4 SNA Bratislava, f. ÚV KSS-preds., k. č. 1037. Úradný záznam o rozhovore s biskupom dr. Pobožným na Povereníctve školstva a kultúry. Bratislava 9. 6. 1960.

Zavraždený Emanuel Jozef Cubínek
(Zdroj: archív Farského úradu Svätý Jur)

Zavraždený Štefan Polák (Zdroj: Archív MV SR Levoča)

Zavraždený Jaroslav Rusnák (Zdroj: archív E. Guldánovej)

Slovenska – dvojramenný kríž bol nahradený vatrou so siluetou Kriváňa. Tento nehistorický symbol mal predstavovať Slovenské národné povstanie ako pokrokovú udalosť slovenských dejín.

Podľa predchádzajúceho uznesenia ÚV KSČ začalo od 1. mája 1960 činnosť oddelenie vedeckého ateizmu Slovenskej akadémie vied. Okruhmi jeho činnosti boli: História náboženstva a kritika úlohy cirkvi hlavne v nových a najnovších dejinách, ateistické a antiklerikálne tradície na Slovensku, podmienky existencie náboženstva a ich prekonávanie na Slovensku po socialistickej revolúcii. Toto pracovisko bolo ideologickým straníckym nástrojom využívaným na ovplyvňovanie verejnej mienky proti veriacim.

Rozhodnutie ÚV KSČ vytvoriť špecializované pracoviská vedeckého ateizmu bolo inšpirované sovietskym vzorom, kde tamojšie komunistické vedenie v čase generálneho tajomníka Nikitu S. Chruščova kladlo v tomto období dôraz na riešenie svetonázorových otázok a rozšírenie ateistickej propagandy. Model pracovísk, ktorý začal fungovať v Československu, v podstate už existoval v Sovietskom zväze. Do ateistickej propagandy na Slovensku sa zapojili podľa svojich možností všetky spoločenské organizácie. Významnú úlohu tu zohrával najmä takzvaný Osvetový ústav. Obetou násilnej ateizácie Slovenska sa stávali aj názvy miest a obcí, ktoré pripomínali svätých a sväté. Iba v roku 1960 násilne premenovali názvy 16 obcí a miest, medzi nimi i názov Svätého Jura na Jur.

Ateistická propaganda pracovala na plné obrátky pod vedením ideologického tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska (ÚV KSS) známeho dogmatika Vasiľa Biľaka, ktorý zastával tento post v rokoch 1962 – 1968. Biľakov bezprostredný nadriadený bol od roku 1963 prvý tajomník ÚV KSS Alexander Dubček, ale ateistická propaganda sa tým nijako nezmiernila. Tlač, rozhlas a televízia boli plné väčšinou pseudovedeckých článkov, zameraných proti Bohu, cirkvi a osobitne proti kňazom. Vonkajšia obrana proti tomu sa nepripustila. Kňazi robili, čo bolo v daných podmienkach možné, no sami boli pod drobnohľadom a stálym sekírovaním okresných a krajských cirkevných tajomníkov, straníckych štruktúr a štátnej bezpečnosti. Negatívny vplyv ateizácie a sekularizácie preto zanechával čoraz hlbšie stopy, ktoré siahajú až dodnes a na ktoré nadväzujú nové proticirkevné prúdy. Ako sa ukazovalo, zvonka vnucovaná komunistická ideológia nevytvorila človeka nového typu, ale prinášala spoločnosť do hlbokéj morálnej a hospodárskej krízy. Pomaly, ale iste narastala nespokojnosť občanov i mnohých komunistov s daným stavom, a to už bol zárodok budúceho uvoľnenia. Zhodou okolností práve v tomto období pápež Ján XXIII. v roku 1962 slávnostne otvoril II. vatikánsky koncil, ktorý zasadal až do decembra 1965. Uskutočnili sa československo-vatikánske rokovania, v rámci ktorých sa vedenie

Hrob Přemysla Coufala (Zdroj: ÚPN)

KSČ rozhodlo urobiť ústretové gesto. Prezident A. Novotný v roku 1963 udelil milosť väzneným biskupom Jánovi Vojtaššákovi, Stanislavovi Zelovi a Ladislavovi Hladovi a odpustil im zvyšok trestu. Súčasne boli z internácie uvoľnení pražský arcibiskup Josef Beran a brniansky biskup Karel Skoupý. Vo väzení stále ostával gréckokatolícky biskup Vasiľ Hopko. Po opakovaných intervenciách Vatikánu bol podmienene prepustený až v roku

1964. Obaja predtým väznení slovenskí biskupi Vojtaššák a Hopko museli žiť mimo Slovenska v izolácii v Čechách. Podľa oficiálnej správy sa k 9. máju 1965 vo väzniciach nachádzalo 36 rímskokatolíckych kňazov, 29 rehoľníkov, 4 bývalí bohoslovci a 2 rehoľníčky, teda celkovo 71 osôb.⁵

Svätojurský farár Emanuel Jozef Cubínek bol zavraždený vo svojej fare večer 30. decembra 1965 dvoma ranami z pištole. Vrah po čine utiekol. Údajne si odniesol nejaké peniaze, no iné tam nechal. Čin sa vyšetroval ako kriminálne motivovaný. Čudné však je, že sa počas vyšetrovania stratila časť dokumentácie vrátane výhražných anonymných listov. Politický motív vraždy nemožno vylúčiť. Páter Cubínek bol evidovaný v septembri 1960 ako agent ŠtB s krycím názvom Erna.⁶ S najväčšou pravdepodobnosťou nešlo o dobrovoľnú, ale vynútenú spoluprácu. Pre ŠtB bol Cubínek dôležitý aj ako svedok trnavského biskupa Ambróza Lazíka. Napokon k prerušeniu agentúrnej spolupráce došlo pomerne rýchlo, už v decembri 1962. Vzpieral sa Cubínek spolupracovať s ŠtB, a preto musel zomrieť? Alebo bol nepohodlný svedok a bola obava, že niekedy prehovorí? To sú otázky, na ktoré dodnes nemáme uspokojivú odpoveď. Vražda Emanuela Jozefa Cubínka sa stala ešte v čase vrcholiacej ateistickej kampane a otvoreného prenasledovania cirkvi, ale súčasne aj v čase, keď sa v komunistickú stranu pomaly presadzovali nové, reformné prúdy. Cubínek bol akoby obeťou týchto vnútorných napätí, ktoré zmietali vtedajšou spoločnosťou. Jeho smrť bola výkričníkom pre všetkých ľudí, kam až môže viesť nenávisť, a súčasne aj posilnením pre všetkých tých, ktorí sa rozhodli ostať verní.

Referát odznel na konferencii o živote a diele P. Jozefa Emanuela Cubínka OFM, 30. decembra 2015 vo Svätom Jure.

Prof. PhDr. Róbert Letz, PhD. (1967)

Historik, absolvent Filozofickej fakulty UK v Bratislave. V súčasnosti je vedúci Katedry histórie na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave. Venuje sa politickým, cirkevným a kultúrnym dejinám Slovenska v 20. storočí.

5 Archív Ministerstva vnútra Levoča, f. A 2/2, inv. j. 237. Praha 23. 4. 1965. Návrh na udelení individuálnej amnestie u odsouzených duchovních rím.-kat. cirkve.

6 Dostupné na <http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=90&strana=593&zaznam=88553>.

KNIHA O UDAVAČSTVE

MIROSLAV POLLÁK

Udavačstvo je súčasťou výchovy a vzdelávania. Udavačstvo je kultúrny fenomén. Udavačstvo sa prejavuje najmä v kritických, vyhrotených situáciách, osobných aj dejinných. Udavačstvo má v každej dobe svoje prejavy. Udavačstvo bolo, je a bude. O udavačstve treba vedieť kvôli sebe a svojim blízkym. Aby sme v živote obstáli. V širšom zmysle kvôli obrane a podpore dôstojného života. A samozrejme kvôli minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Hocikedy a hocikde.

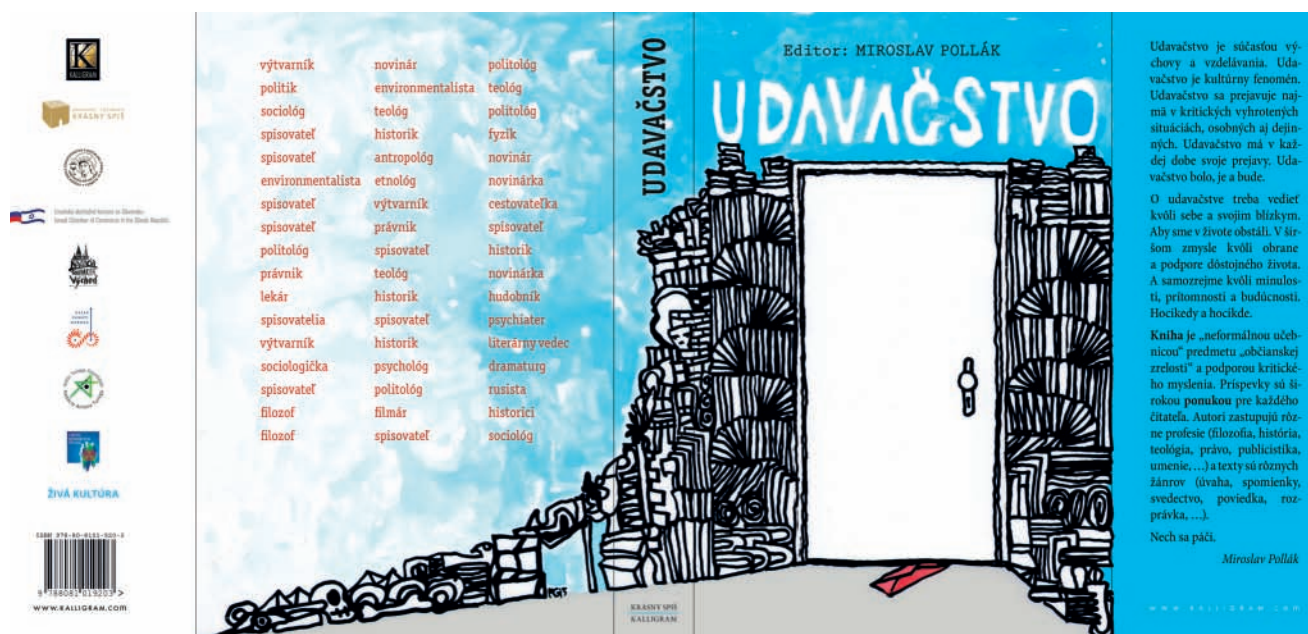
O bčianske združenie Krásny Spiš v spolupráci s vydavateľstvom Kalligram vydalo koncom roka 2015 knihu s názvom *Udavačstvo*. Kniha je „neformálnou učebnicou“ predmetu „občianskej zrelosti“ a podporou kritického myslenia. Príspevky 51 autorov sú širokou ponukou pre každého čitateľa. Autori zastupujú rôzne profesie (teológia, filozofia, história, právo, publicistika, umenie...) a texty sú rôznych žánrov (úvaha, spomienky, svedectvo, poviedka, rozprávka...).

Napriek tomu, že kniha „nie je veľkým čítaním, tému udavačstva treba reflektovať – nielen pre jej stálu aktuálnosť“, píše o knihe Rudolf Chmel, jeden z jej recenzentov, a ďalej pokračuje: „Neviaže sa len na nedávne

totalitné režimy minulého storočia, hoci na ne predovšetkým. Aj preto je stále podstatnou súčasťou našej pamäti, ako dokumentujú texty tohto žánrov pestrého, ale vnútorne konzistentného zborníka, v ktorom tému udavačstva reflektujú autori profesne, generácie, názorove rôznorodí, hľadajúci viaceré vrstvy tohto nadčasového fenoménu. Udavači, donášači, konfidenti, špehovia, fízli, denuncianti, informátori, tajní agenti, spolupracovníci ÚŠB, ŠtB, aj ich „nadriadení“, na ktorých archivovanie máme aj špeciálnu inštitúciu, nikdy nepredstavovali vzor správania, ale patria k dejinám ľudstva takisto ako hrdinovia, mučeníci, ktorí, naopak, vzory tvoria. Texty knihy reflektujú právnú aj morálnu dimenziu udavačstva, je-

ho politické, historické, psychologické, sociologické a iné súvislosti. Je dobre si ich čítať, ale najmä zamýšľať sa nad nimi. Sú totiž súčasťou našej individuálnej aj kolektívnej pamäti, hoci často ponornej, zamliavanej, lebo nehrdinskej. V neposlednom rade sú príspevkom k nášmu veľmi skromnému vyrovnávaniu sa s minulosťou. Aj s tou temnejšou. Je dobre, ak ju budú poznávať súčasníci, ale ostane autentickým dokumentom nedávnych čias aj pre našich potomkov.“

Kvôli bližšiemu priblíženiu knihy čitateľovi vyberáme niekoľko príspevkov zo samotnej publikácie *Udavačstvo* s povolením autorov týchto príspevkov.

TRETÍ JAZYK, TRETIA SESTRA

ZUZANA SZATMÁRY

Talmud uvádza donášanie (ohovárание, udávanie) medzi štyrmi hlavnými hriechmi spolu s modloslužbou, necudnosťou a krviprelieváním. Používa názov „tretí jazyk“, lebo zabíja tri osoby: toho, kto hovorí; toho, kto počúva; toho, koho udávajú. Podľa výkladu si udavač zaslúži ukameňovanie, roztrhanie psami. Boh podľa Talmudu o takom človeku vraví: ja a taký človek nemôžeme zároveň zotrvať na svete. Lenže tretí jazyk stále patrí medzi najživšie. V mojej krajine, lebo tú poznám najlepšie, je lingua franca tretí jazyk. Jedna z existenciálnych otázok, ktorú preto nikdy nekladím, je: Bože, kde si? Veď čo by tu hľadal. A ak by aj on, prozreteľný, neprozreteľne hľadal, čo by, chudák, našiel?

Tri sestry vypravili z domu rodiča – otec, vzdelaný a hudoobne nadaný liberálny židovský kantor; matka, elegantná, kultivovaná, vo Viedni vyštudovaná učiteľka. Poslali sestry preč z Liptovského Svätého Mikuláša vo fašistickom slovenskom štáte do vtedy ešte pre Židov prijateľnejšej Budapešti. Mladší Ernest (13) a Grétka (12) ostali s rodičmi.

Viola (18) a Lila (17) sa ešte doma v Mikuláši angažovali v ľavicových študentských skupinách. Dalma (16) behala za nimi. Keď ju nechali. Keď nie, vysmievala sa im, napodobňujúc otcovu nechť voči komunistom. Vystrájala s kamarátkami. Chodila plakávať na cudzie pohreby, smejúc sa s Jucou od susedov do dlane a nadšene napodobňovala americké herečky. Otec Herman sa zúčastňoval tajnej prípravy zdatných židovských chlapcov (betarov) na útek do Palestíny a na boj za nový židovský štát proti Britom. Dalma si všimla, že otec schováva vyzbierané peniaze v nohe kuchynského stola. Ani necekla. Vedela, že zbožná, prísna mama by sa hnevala a staršie sestry boli z celosvetovej ľavicovej tribúny s otcom aj tak v permanentnom konflikte. Napriek všetkému sa však poslušne učili potrebné maďarské vety. Dalma sa najlepšie naučila mrmlať spod kabáta vo vlaku „Som unavená, nechajte ma spať“ a súčasne nechať trošku vytŕčať svetlé vlasy. Ďalšia dôležitá veta bola určená prípadným otázkam na maďarskej ulici: „Som evakuovaná, vybombardovali nás.“

Šialenú, zúfalú, a keby nešlo o život, dobrodružnú anabázu sestier v Maďarsku až po udanie, zatknutie a Osvienčim dvoch starších geniálne popísala Viola. Po úteku z Československa, keď jej hrozilo zatknutie ako redaktorke zahraničného pražského rozhlasového vysielania, sa z nej stala známa dánska spisovateľka. Kniha „Zbohom, storočie!“ vyšla aj po slovensky vo vydavateľstve Kalligram. Predvojnový liberálny Liptovský Svätý Mikuláš nikto v slovenskej literatúre neopísal s takou poetickou, ale presnou láskou a analytickým nadaním. Mierna, tichá a dôsledná komunistka Lila sa v Prahe stala lekárkou so špecializáciou na tropické choroby. Napísala záznam o spoluväzenkyniach, ktoré nikoho nemali a zahynuli bez stopy. Pražské židovské vydavateľstvo konštatovalo, že kniha nie je zaujímavá a nevydalo ju. Violu zatkli na schôdzi ilegálnej skupiny na predmestí Budapešti. Otec im duplikoval: „Musíte si pomáhať, musíte držať spolu!“ Od chvíle zatknutia som vo svojich predstavách

v rozpakoch. Práve táto chvíľa a po nej mnohé ďalšie ma naučili spomaliť v súdoch a odsudkoch. Spomalenie a zvažovanie ma potom naučilo neľutovať či nemeniť vlastný postoj, aj keď z neho plynuli vážne dôsledky. Hoci aj pre mňa. Keď Dalmu po potlačení Povstania poslal doktor Kertész dolu z hôr so zápalom pľúc: „Tu zomrieš! Nemám nič! Tam máš aspoň nejakú šancu!“, napísala som z jej rozprávania poviedku – o krokoch bez konca v studenom, zasneženom Mikuláši, o chlade a prázdnote, o prevahe dlažby nad domami, keď je človek bez domova, o zvukoch v dur, o vranách na zábradlí na moste nad Váhom. Mama, lebo Dalma je moja mama, po prečítaní ustrnula: „Ako to môžeš vedieť? Ako to vieš? Odkiaľ vieš o vrane? Veď si ani zďaleka nebola ešte na svete!“ Dnes vieme, že gény prenášajú nielen biochemické informácie, ale aj skúsenosť strachu, stresu. Možno preto som dokázala napísať, čo mi nevedomky odovzdala.

Moja teta Viola mi nemohla odovzdať genetický záznam zo svojho strachu. Ale musel byť obrovský, hoci ešte nevedela, čo je Osvienčim a že vôbec existuje, že tam sa ocitne a čo ju tam čaká. Preto chápem, ako v zúfalstve potrebovala svoju vážnu a spoľahlivú sestru, jej rozvahu a pokoj. Presvedčila, očividne ľahko, maďarských fašistov, že na druhom konci Budapešti má sestru a že musí za ňou. Ach, tie budapeštianske domy s pavlačami, secesnými portálmi, točité schodišťa a zapratané dvory so slúžkovskými, domovníckymi a robotníckymi dierami, s hlbokými podchodmi. Tam v jednej diere pod schodmi prespávali na handrách Lila s Dalmou, ktorá mala falošné doklady na meno Marta Danková. Nikto nevedel, že sú sestry. Dalma nevie, čo si myslela Lila, keď uvidela mladšiu sestru vbiehať po mačacích hlavách cez tmavý podchod. Obe staršie sestry sa akosi farebne vynímali medzi ozbrojencami. Dalma v tej chvíli zaznamenala, ako sa na ňu nástojčivo uprelí Liline jantárové oči s rozšírenými zreničkami a ako Lila nenápadne pokrútila hlavou. Ani nápad, nie, Dalma nemôže predsa ostať sama, kam sa podeje. Rozbehla sa k skupinke cez špinavý dvor a volala: „Počkajte, počkajte, ja idem s nimi, vezmite aj mňa, ja som ich sestra!“ Po putovaní niekoľkými maďarskými väzeniami Viola a Lila odišli v transporte do koncentračného tábora Brezinky Osvienčim. Mama, úradmi neuznaná mladšia sestra, sa dostala do židovského tábora v slovenských Novákoch a odtiaľ do Povstania. Lila bola vždy uzavretá a zdržanlivá. Ťažko sa

dalo rozpoznať, kedy ide o zdržanlivosť z povahy alebo nadobudnutú. Len keď som študovala v Prahe a niekedy som za ňou stihla zájsť na nočnú službu do nemocnice, sem-tam čosi povedala, ale akoby bola od všetkého odstrihnutá. Od rodného mesta, od rodičov, od detstva. Svojim deťom ani českému manželovi o minulosti nikdy nič nerozprávala. Ak bol niekto nástojčivý, len sa s porozumením pousmiala a ak nechcela, nekomunikovala vôbec. K staršej sestre bola, odkedy som ich vnímala, mimoriadne zdvorilá a veľmi zdržanlivá. Tá zdržanlivosť bola taká viditeľná, taká hmatateľná, taká desivá, že keby to neboli mamine sestry, vykriknem od zúfalstva, aby už konečne skončili tak alebo onak. O čo jednoduchšie bolo pre mňa tresnúť žalobabe v škole, vystreliť si z udavača alebo z fízlov za normalizácie. Dospievala som predsa v utajení pred rodičmi v chuligánskej parte, udavačstvo bolo teda pre nás logicky existenciálnym hriechom. Nota bene v režime, kde udávanie bolo akceptovanou a bohato využívanou normou. A predsa: nejasné zúfalstvo na špinavom budapeštianskom dvore, Lilino mlčanie a mamin výkrik „ja som ich sestra!“ tlelo vo mne s mnohými inými nejasnými zúfalstvami. Bránila som sa scestným predstavám Sofiínej voľby: čo by bolo s Violou, ak by Lila neprežila koncentrák? Udala alebo neudala? A ako si vôbec dovoľujem takto rozmýšľať? Skúsenosť je predsa neprenosná.

Pred pár rokmi prišla Lila po štyridsiatich rokoch a naposledy do Bratislavy. Bola celkom maličká, mlčala o svojej rakovine, o dcérinej smrti z predávkovania drogami. Zle počula, a preto sa ešte častejšie mierne usmievala. Podvečer sa prešla Starým Mestom za mnou do práce. „Niečo ti musím povedať, Zuzička,“ povedala, „niekto to po mne musí vedieť. Je to o smrti našich rodičov. Potom, raz, to, prosím ťa, povedz synovi. Kedy uznáš za vhodné.“ „Niečo, čo neviem? Že ich chytili, keď sa skrývali v horách s Grétkou a Ernestom a že sú v masovom hrobe nad Ružomberkom? To predsa vieme, nie? A ja už viem nielen, že ich udali, ale od kamaráta, básnika Ivana Laučíka z Mikuláša, aj kto,“ povedala som.

Herman a Rozália vypravili tri staršie dcéry do Budapešti. Odovzdali im, čo mohli a naučili ich, čo vedeli. Nábytok, obrazy, koberce uložili u viacerých slovenských susedov. Čo sa

dalo predať, speňažili, aby v úkryte v horách nad Ružomberkom mohli platiť sedliakovi za potraviny. Ivan Laučík mi pred smrťou nad horúcou čokoládou v mikulášskej kaviarni stihol porozprávať, že s gymnazistami robili v rámci školského projektu o holokauste aj výskum okolia. Našli podľa rozprávania jaskyňu a v nej prázdne tubičky od rakúskych liekov na nechutenstvo – pre ženy, ktoré chceli chudnúť. Židia ich užívali, aby potlačili hlad. Peniaze sa minuli, a hoci bol február 1945, sedliak chcel ešte zarobiť. Najprv prestal chodiť a vzápätí Židov udal. Ivan mi povedal, že vie, kto to bol a či to chcem vedieť. Nechcem, to nezvládnem, povedala som. Sestry sem aj tak nikdy neprišli ani neprídu. Nemci si urobili v lese poľovačku. Jeden zo Židov skočil pod vyvrátený strom a stihol strhnúť so sebou štvrté dieťa Hermana a Rozálie, trinásťročného Ernesta. Chytil mu ústa a druhou rukou zhrňal na nich sneh. Matka Rozália v zúfalstve začala zháňať jediného, vymodleného syna. Volala jeho meno tak nástojčivo, že chlapec nevydržal vo vývrate. Vytrhol sa mužovi a vybehol. Zastreli ho pred očami vlastnej matky, ju o pár sekúnd neskôr.

Ten židovský pán prežil, našiel Lilu v Prahe a všetko jej vyrozprával. Trápil sa, že chlapca neudržal. Mama a Viola vedeli o udaní a o masovom hrobe. Nikdy tam nešli a nikdy sa o tom nezhovárali. Lila im však nikdy nepovedala o spôsobe bratovej a matkinej smrti. Ani ja som im nepovedala o Laučíkovom zistení. Uložené veci im po vojne susedia odmietli vrátiť. Žiadne z dievčat nevstúpilo viac do rodného mesta. Nedávno mi mama ukázala fotokópiu platieb, ktoré otcov priateľ, udavač, dostával od Štátnej bezpečnosti. Udával otca v sedemdesiatych rokoch za normalizácie tejto krajiny počas sovietskej okupácie. Bola som rada, že otec je mŕtvy a nevidí, ako smiešne nízko si ho režim cenil v korunách, kým cena, ktorú zaplatil on, sa ani nedá vyčíslieť. Mama udavača po dlhšom čase nedávno stretla. Kedysi po vojne s ním chvíľku randila po cintorínoch. Vraj bol veľmi pekný a vzdelaný. „Hanbi sa,“ povedala a odplúla si pred ním na chodník. „Čo by ti povedala tvoja mama Rozália, že pľuješ? A na ulici?“ povedala som. „Súhlasila by,“ povedala tretia sestra.

FENOMÉN UDAVAČSTVA V NAŠICH MODERNÝCH DEJINÁCH

IVAN KAMENEC

Pri poznávaní, kritickej sebareflexii a interpretácii dejín štátu, národa alebo spoločnosti sa často stretávame s prejavmi politickej i ľudskej nenávisťi, chamtivosti, závisťi, nacionálnej, náboženskej i rasovej intolerancie. Spomínané, nie príjemné, neraz bolestné skutočnosti sú spravidla sprevedzané udavačstvom a zlomyseľnou denunciaciou „nepohodlných“ spoluobčanov. Tieto javy s rôznou intenzitou,

a s rôznymi následkami pre udavača i jeho obeť, sú známe v podstate vo všetkých krajinách, vo všetkých politických a spoločenských režimoch, ktorými ľudstvo doteraz prešlo. Pri poznávaní tohto problému si však nevystačíme iba so zovšeobecňujúcim konštatovaním. Musíme ho identifikovať a konkretizovať. Pri trochu hlbšom výskume historických procesov a osobností v nich prídeme k tristnému záve-

ru, že žiadny politický systém nie je imúnny voči spomínaným faktorom. Demokratický režim síce celkom neeliminuje prejavy udavačstva, ale ich predsa len čiastočne redukuje, marginalizuje, lebo nie je od nich závislý. Neposkytuje priaznivé podmienky pre ich realizáciu. Vytvára isté, aj keď krehké limity na ich bujnenie. A naopak: ak štát a jeho politický systém rezignujú na základné demokratické princípy riadenia spoločnosti, tak v ňom nebezpečne rastú prejavy vzájomnej nedôvery, podozrievania a nenávisti a odtiaľ je už len malý krok k denunciačnému konaniu.

Možno konštatovať, že existuje priama úmera medzi totalitným systémom (bez ohľadu na jeho ideologické korene a politické zameranie) a fenoménom udavačstva. Každý totalitný režim má totiž prejavy vedomého i nevedomého udavačstva zakalkulované vo svojej stratégii a taktike, ktoré sa premietajú do každodennej politickej praxe, kde sa stávajú jej dôležitou, neoddeliteľnou súčasťou. V záujme udržania svojej moci totalitný režim vedome vytvára atmosféru nedôvery a hlavne strachu, ktorý často z nenápadného či nepolitického občana postupne urobí udavača. Historik túto transformáciu (v podstate osobnú tragédiu príslušného človeka) vie síce na základe prístupných dokumentov pomenovať, no príliehavejšie ju môže vysvetliť asi psychológ. Príčiny spomínaného konania konkrétneho občana sú rozmanité: politické presvedčenie prerastajúce do fanatizmu, túžba po lepšom spoločenskom či zamestnaneckom postavení, získanie majetku a iných hmotných výhod, nenaplnené osobné či profesionálne ambície, komplex menejcennosti, závisť, zlé medziľudské vzťahy, malicherné spory atď. Na druhej strane k udavačskej činnosti privádza ľudí aj strach z vlastného ohrozenia, ktorý je neraz vyvolaný brutálnym psychickým i fyzickým nátlakom a vydieraním, obavy o osud svojej rodiny, hľadanie východiska pred diskrimináciou a perzekúciou, naivné presvedčenie, že svojím (vy núteným) denunciačným konaním ani neublíži spoluobčanom, sebaospravedlňovanie, že za jeho udavačskú činnosť berú plnú zodpovednosť štátne, resp. stranícke inštitúcie a ich anonymní činitelia.

Slovensko v 20. storočí prešlo piatimi štátoprávnymi zmenami a siedmimi politickými prevratmi, ktoré sa navzájom negovali. Tento diskontinuálny politický vývoj poznamenal právne a najmä morálne vedomie verejnosti, čo malo nesporne vplyv aj na intenzitu prejavov udavačstva v celom priereze jednotlivých vrstiev spoločnosti. Navyše, takmer polovicu dvadsiateho storočia vládli na Slovensku dva totalitné režimy, ktoré vytvárali ideálne podmienky na šírenie strachu, nedôvery, vzájomného podozrievania a následného udávania. Oba totalitné systémy nielenže nezniešili žiadnu legálnu opozíciu, ale snažili sa kontrolovať celý verejný i súkromný život občanov. Táto úloha sa nedala splniť bez činnosti štátnych mocenských a administratívnych, hlavne bezpečnostných orgánov, a bez vybudovania širokej, všade prítomnej siete viac alebo menej spoľahlivých či dôveryhodných udavačov. Tí boli zväčša v anonymite, no režim sa netajil svojimi ambíciami totálne ovládnuť celú spoloč-

nosť, odôvodňujúc to životnými záujmami raz národa, inokedy pracujúceho ľudu, vždy pritom zdôrazňujúc úlohu vedúcej sily spoločnosti – samovládnucej politickej štátostrany. Preto boli tak časté výzvy po jednote národa, ktorá sa mala dosiahnuť bezvýhradnou poslušnosťou všetkých občanov. Na adresu potenciálnych oponentov – teda „neposlušných“ obyvateľov – odznievali otvorené vyhrážky.

Spomínané procesy a udalosti ilustrujem na niekoľkých konkrétnych príkladoch z obdobia vojnovnej Slovenskej republiky a jej režimu. Už na začiatku jeho budovania najvyšší predstaviteľ štátu Jozef Tiso varoval: „*Autoritu v slovenskej vláde budeme vždy poslúchať, napomáhať jej, aby jej slovo zasiahlo i do kaviarní, aby sa nebála zasiahnuť i do Ilavy*“, kde v tom čase už fungoval koncentračný tábor pre politických väzňov. Vládu tu vtedy stelesňovala Hlinkova slovenská ľudová strana, ktorej úloha sa fetišizovala a jej vedúce postavenie bolo zakotvené aj v ústave štátu. Podľa predsedu HSĽS Jozefa Tisa „*Strana musí byť na čele, musí byť organizátorom celého verejno-spoločenského života. Strana v mene národa dáva štátu snem, vládu. Občan prostredníctvom strany zapája sa do tohto zovretého kruhu slovenskej samovlády. Strana je národ a národ je strana. Národ cez stranu hovorí a strana namiesto národa rozmýšľa. Čo národu škodí, to strana zakazuje a bilaguje. Strana sa nikdy nepomylí*.“ Všetky citované výroky z obsahovej i výrazovej stránkysú priam totožné s rétorikou neskoršej komunistckej totality, hoci odzneli necelých desať rokov pred jej nastolením. Komunistický princíp tzv. demokratického centralizmu sa plne uplatnil už v ľudáckom režime, lebo „Jedno je potrebné: Poslúchajte. Poriadok je len jeden, a to ten, ktorý sa nariaďuje zhora a uplatní sa len vtedy, ak ho všetci zachovávajú.“

Recept na zachovanie poriadku a poslušnosti sformuloval najvyšší predstaviteľ štátu Jozef Tiso nasledujúcou, až šokujúcou znejúcou výzvou: „**Statočný Slovák oznámi každého, kto sa neriadi vydanými predpismi.**“ (Podčiarkol I.K.) Citované slová ťažko inak hodnotiť, než otvorené podnecovanie k udavačstvu, denunciačii a špicľovaniu. Veď predpisy, ktorých nedodržiavanie mal „statočný Slovák“ udávať úradom, sa netýkali iba štandardného chodu verejného života, ale aj šikanovania, diskriminácie a prenasledovania občanov, ktorých režim označil za svojich nepriateľov, teda za nepriateľov celého národa a štátu. Podľa oficiálnej doktríny to boli nielen aktívni opozičníci, ale aj Česi, bývalí „čechoslováci“, Rómovia a hlavne Židia. Významnou súčasťou tzv. riešenia židovskej otázky vo vojnovom slovenskom štáte bol arizačný proces, teda násilné zbavovanie židovských obyvateľov ich majetku a jeho pridelovanie zaslúžilým „árijským“ občanom. V tejto rovine došlo priam k udavačským orgiám, ktoré sa netýkali iba prenasledovaných a diskriminovaných osôb. V snahe získať židovský majetok potenciálni zájemcovia o arizáciu sa navzájom udávali, denuncovali a obviňovali z najrôznejších politických a národných hriechov. Mnohé udania neboli iniciované iba bezohľadnou snahou získať nejaké majetkové výhody, ale aj

zlomyseľnosťou a obyčajnou, možnože psychopatickou nenávisťou svojich pisateľov.

V slovenských archívoch sa nachádzajú stovky anonymných i neanonymných svedectiev dokumentujúcich cynické udavačstvá. V prípade židovských občanov udania svojimi konečnými dôsledkami, či si to už konkrétny denunciant uvedomoval alebo nie, nepostihovali iba majetok perzekvovaných obyvateľov, ale priamo ohrozovali aj ich životy a životy ich rodín. V marci roku 1942, keď začali deportácie slovenských Židov do nacistických vyhladzovacích táborov, predseda Ústredného hospodárskeho úradu Augustín Morávek, ktorý riadil arizačný proces, vyhlásil: „*Židovská otázka bude u nás dokonale vyriešená vtedy, keď bude samozrejmosťou pre každého člena nášho národa, že aj posledný Žid prekročí hranice nášho štátu.*“ Na dosiahnutie spomínaného cieľa, žiaľ, napomáhali nielen tuctoví udavači z radov chamtivých arizátorov, ale aj osoby patriace k spoločenským elitám. Smutne známy je prípad spisovateľa Ľuda Ondrejova, ktorý ako arizátor udal pôvodných majiteľov svojho arizovaného obchodu, kde ich dočasne zamestnával: „*Prehlasujem, že vo svojom kníhkupectve v Bratislave na Ventúrskej ulici nepotrebujem týchto židov: Maxa, Jozefa Žigmunda, Viliama Steinera a Reginu Lebensfeldovú. Zaistením a odtransportovaním (podčiarkol I. K.) týchto Židov obchod ničím neutrpí a neutrpí újmu po stránke hospodárskej ani slovenský štát.*“ Podpredseda Štátnej rady biskup Ján Vojtaššák neudal úradom iba nepohodlného Žida, ale aj gréckokatolíckeho kňaza, ktorý hromadne krstil Židov. Množstvo udaní sa týkalo aj tzv. „bielych Židov“, ktorí zamestnávali „neárijské osoby“, ukryvali ich hnutelný majetok, spoločensky sa s nimi stýkali alebo k prenasledovaným osobám prejavovali sympatie a solidaritu. Kňazi kresťanských cirkví, ktorí sa snažili krstom zachrániť židovských občanov pred deportáciami, sa stali tiež objektom mnohých udaní. Do sústreďovacích stredísk na Slovensku, odkiaľ v roku 1942 odchádzali transporty Židov do nacistických vyhladzovacích táborov, nasadilo ministerstvo vnútra a velenie Hlinkovej gar-

dy platených agentov – provokatérov, teda udavačov, ktorí mali príslušné úrady informovať o náladách tamojších väzňov a tak zabrániť ich prípadnému úteku alebo iným formám odporu. Okrem jednotlivých, takpovediac súkromných udaní, na denunčiantskej politike štátu sa výdatne podieľali aj štátne inštitúcie – v prvom rade Úrad propagandy, i najdôležitejšie tlačové orgány: denníky *Slovák*, *Gardista*, *Slovenská pravda*, *Slovenská sloboda*, gardistický dvojtýždenník *Náš boj*, ako aj viaceré regionálne noviny.

Zatiaľ nevieme a aj v budúcnosti budeme ťažko spoznávať úplný rozsah a vplyv fenoménu udavačstva na slovenskú spoločnosť, či už v čase vojny, alebo po nastolení komunistickej totality. Znepokojujúci a varujúci bol postreh Alexandra Matušku z roku 1946, keď tento neúprosný kritik slovenského verejného života napísal: „*Po zatlačení povstania do hôr (na jeseň roku 1944 – I.K.) sami gestapáci sa vyjadrovali, že prešli celú Európu, že však nikde nevideli toľko vzájomného udavačstva a pomáhania si do hrobu ako na Slovensku.*“ Uvedený citát nepriamo vysvetľuje dôsledky rozkazu Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy z októbra 1944, v ktorom sa občania vyzývajú, aby vyhľadávali, udávali a zaistovali Židov, povstaleckých bojovníkov a ostatných odporcov štátu a jeho režimu.

Totalitný systém nastolený v Československu v roku 1948 mal teda načo nadväzovať. Fenomén udavačstva povýšil svojím spôsobom na občiansku a vlasteneckú povinnosť, ktorá však bola vyvolávaná aj pocitom strachu, obopínajúcim celú spoločnosť. V tomto smere dosiahol komunistický režim za svojej 41-ročnej vlády väčšiu dokonalosť než ľudácky režim počas necelých siedmich rokov, ktoré mu história vymedzila. Počas druhej totality sa udavačstvo nielen podporovalo, ale „neudavačstvo“ sa trestalo. Napríklad za neoznámenie úmyslu občana ilegálne opustiť republiku, iný občan bol odsúdený na viacročné väzenie, resp. sa dostal pod kontrolu Štátnej tajnej bezpečnosti. Fenomén udavačstva znova slávil orgie. Poslednýkrát?...

ODHALENIE „PROTIŠTÁTNEJ“ ORGANIZÁCIE

RUDOLF DOBIÁŠ

Na dokument „Odhalenie tajnej bohosloveckej fakulty“, ktorý objavili v spisoch ŠtB, ma upozornil Vojtech Krištín (synovec Š. Krištína, zakladateľa tajného seminára). Bol jedným z odsúdených bývalých seminaristov Apoštolskej školy v Banskej Bystrici, ktorí postupne prišli do Nitry: Vojtech Krištín, Ján a Anton Havlík, Bohuslav Pikala, Vladimír Slávik, Milan Faško-Kačlík. S Vojtechom Krištínom (1931 – 2004), odsúdeným v procese Š. Krištína a spol. na 10 rokov

odňatia slobody, som sa stretol v tábore Vojna na Příbramsku, pracovali sme spolu v bani, aj po amnestii v r. 1960 sme sa často stretávali. Dokument ma inšpiroval k napísaniu poviedky Chlapec za oknom. (V knihe *Znovuzrodenie*.)

Pripájam aj úryvok zo svedectva Štefana Krištína (1909 – 2005):

Začali sme skromné, ale odvážne a náročné dielo – spoločné súkromné štúdium filozofie, teológie a cudzích jazykov,

s pravidelným duchovným vedením dorastu. Myšlienku štúdia šiestich začínajúcich bohoslovcov, ktorí sa práve vrátili z trojmesačnej brigádnickej práce na Priehrade mládeže Púchov-Nosice, kde im nanucovali marx-leninské školenia, podporovali aj ďalší misionári CM, provinciál Ján Hutýra, Emil Schmidt, Juraj Kapec, František Mihina, Augustín Mikula a František Kosnáč.

V októbri 1951 som bol s mladými nadšencami a neskôr s ďalšími kňazmi, rehoľnými sestrami a statočnými veriacimi zatknutý v Nitre pod Kalváriou. Ocitli sme sa pred vyšetrovateľmi a sudcami. Ja som bol vo vyšetrovacej väzbe 15 mesiacov. Zo zatknutých bola vykonštruovaná protištátna skupina, do čela ktorej postavili mňa. Obvinili ma zo zodpovednosti za študentov na „Tajnej bohosloveckej fakulte“ a môj prečin kvalifikovali ako velezradu. Vo februári 1953 som bol odsúdený na trest doživotného väzenia, zhabanie súkromného majetku v prospech štátu, 20 000 korún pokuty a pozbavenia občianskych práv. Celá „moja“ skupina dostala úhrnný trest takmer 200 rokov väzenia. Odvolal som sa a Najvyšší súd v Prahe „zmiernil“ môj pôvodný trest na 25 rokov väzenia. (In: Triedni nepriatelia III.)

ODHALENIE TAJNEJ BOHOSLOVECKEJ FAKULTY

V mesiaci máji 1951 prišiel do mojej kancelárie 16-ročný zväzák a oznámil mi, že na Ulici 29. augusta v jednom dome sa schádzajú neznámi mladí muži. Na moju otázku, odkiaľ vie, že také veci má hlásiť, odpovedal: Počul som v škole, že veci, ktoré sú nám podozrivé a čo škodia nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu, máme ihneď zahlásiť bezpečnostným orgánom. Takisto mi o takýchto veciach vyprával otec. Môj otec je robotníkom a často mi doma vyprával, ako pracoval za vlády kapitalistov a veľkostatkárov a ako často bol bez zamestnania, pričom mi zdôrazňoval, že takéto štátne zriadenie, aké máme dnes, si musíme všetci vážiť, pretože robotníci sa ešte nikdy nemali tak dobre, často mi spomínal, že veci, ktoré sú škodlivé pre naše zriadenie, sú pre robotnícku triedu zlé, a preto treba takéto veci ihneď zahlásiť bezpečnosti. Toto otec spomínal vždy večer po práci, keď sme boli všetci pohromade. Z toho dôvodu som aj túto vec išiel oznámiť bezpečnosti, lebo mi to bolo podozrivé, že viac mladých ľudí videl som častejšie sa schádzať na tom istom byte a ešte k tomu boli mne neznámi.

Spomenutý zväzák dostal za úlohu, aby si všimol, asi akí sú títo muži a asi koľko ich do toho domu chodí. Tento zväzák s ochotou toto prisľúbil urobiť a skutočne to aj urobil. O dva dni mi prišiel oznámiť, že úlohu, čo dostal, splnil.

S kolegami sme si to preverili a postupovali sme v zisťovaní účelu schádzania sa týchto osôb. Bolo zistené, že osoby, ktoré sa tam schádzajú, pochádzajú z lepších roľníckych rodín, sú to synovia dedinských boháčov, ako aj bývalých úradníckych rodín. Ďalším preverovaním bolo zistené, že sú to bývalí študenti rím. kat. reholí ako lazaristov, františkánov, jezuitov a iných náboženských spolkov, ktorí boli v rokoch 1949 – 1950 prepustení zo seminárov. Po rozpustení zo seminárov mali sa títo bohoslovci zapojiť do hospodárskej výstavby nášho ľudovodemokratického zriadenia a tí, ktorí chceli ďalej študovať a mali kladný pomer k dnešnému zriadeniu, mohli študovať ďalej na nových bohosloveckých fakultách, ale v duchu ľudovodemokratickom.

Pôvod týchto bývalých bohoslovcov, ako aj ich dovtedajšia výchova im nedovolili, aby sa zapojili do budovania socializmu, ale naopak, pôsobila na nich do takej miery, že sa dali na cestu tajného študovania bohosloveckej fakulty, na cestu príprav protištátnej činnosti a rozvracania ľudovodemokratického zriadenia. Títo bohoslovci mali po celý čas štúdií pracovať, aj po vysvätení mali normálne pracovať a ovplyvňovať v rôznych podnikoch a závodoch osadenstvo a sústavne pokračovať vo svojej podvratnej činnosti. Mali v pláne zneužiť náboženské cítenie nášho ľudu, stiahnuť ho na stranu nepriateľa a sústavne rozvracať naše ľudovodemokratické zriadenie. Úplne odhodlane na základe ich výchovy a pôvodu postavili sa s najväčšou zarytosťou do radov nepriateľov nášho zriadenia v úmysle marť naše budovateľské úsilie a rozvracať náš spoločenský poriadok.

No ruka robotníckeho synka im v tom zabránila a dostali sa tam, kam im patrilo. Na tomto 16-ročnom zväzákovi vidieť, že je u svojich rodičov správne vychovávaný a že správne je učený i v škole. Správna výchova mládeže doma aj v škole sa odráža v jeho správaní, konkrétne tak, ako v tomto prípade. Koľko politických škôd a nepriateľov by boli také nepriateľské živly narobili, kebyže na to nepríde a neupozorní bezpečnosť robotnícky chlapec, 16-ročný zväzák!

(Tento dokument je súčasťou poviedky Chlapec za oknom.)

DÔLEŽITOSŤ HLASNÉHO KRIKU

ĽUBA LESNÁ

V polovici 70. rokov v Československu, teda aspoň medzi ľuďmi, kde som sa pohybovala ja, zavládla nálada plná skepse a únavy. Mnohých ľudí na začiatku 70. rokov v rámci takzvaných previerok vyhodili zo zamestnania, a nielen to. Do-

stali stop publikovať a dokonca zákaz zamestnať ich platil všade, kde sa uchádzali. Jedinú výnimku tvorili sekretárske, robotnícke a pomocné práce, čo bolo pre spisovateľov, prekladateľov či novinárov viac ako zlé. Išlo najmä o ľudí,

ktorí nesúhlasili s okupáciou sovietskych vojsk a svoj nesúhlas verejne prejavili. Potrestané za ich názor boli aj ich deti. Tie sa veľmi ťažko, ak vôbec, dostali na vysoké školy. Normalizácia i jej trestanie „nepriprôsobivých,“ či už sa ich „nepriprôsobivosť“ prejavila v minulosti alebo v tom čase, zasahovala aj ďalej – mnohí z nich museli odovzdať svoj pas, a tým pádom nemohli nikam vycestovať. A ak predsa len niekto prejavil nesúhlas, začali ho pravidelne volávať na ŠtB. V tých markantnejších prípadoch ho zaistili na pár dní do vyšetrovacej väzby, respektíve odsúdili a zavreli do väzenia na dva až päť rokov.

A tak sa ani niet čo čudovať, že veľká väčšina ľudí bola z akéhokoľvek protestu unavená. V Bratislave ostalo len zopár jedincov – disidentov, ktorí sa ale tiež stiahli. Skrátka, protesty voči totalitnej vláde sa takmer nediali.

V tejto situácii Československo spolu so Sovietskym zväzom a ďalších 33 štátov v lete 1975 podpísali helsinskú dohodu. Spolu s ňou aj vytúžený, a v tom čase v krajinách východného bloku neslýchaný princíp, že signatárske štáty budú rešpektovať ľudské práva a základné slobody. Dokonca aj také, pre totalitné systémy zbytočné veci, ako slobodu myslenia, svedomia, náboženstva a presvedčenia. Štátne médiá o podpise príliš neinformovali a už vôbec sa nezmienili o tom, čo sa Československo podpisom medzinárodného dokumentu medzinárodne zaviazalo dodržiavať. Niekoľkí disidenti si to pravdaže všimli a povzbudené novou nádejou sa s vervou pustili do boja za zachovávanie ľudských práv, ktoré boli v Československu tak cynicky potláčané.

Prinieslo to zmeny aj v mojej rodine. Keďže sa podľa všetkéhostraníci papaláši obávali, že sa občerstvený disidentský odboj rozrastie, ponúkli niekoľkým ľuďom, ktorých pokladali za obzvlášť veľkú hrozbu, aby sa legálne vysťahovali na Západ. Medzi nimi bol aj môj otec Ervín Lesný, ktorý ako známy rozhlasový komentátor a reportér počas okupácie v auguste 1968 spoluorganizoval vysielanie Slovenského rozhlasu v uliciach Bratislavy.

Keďže budovu rozhlasu obsadili sovietske vojská, po týždni ich objavili, vzali im všetky prenosové vozy, vďaka ktorým sa vysielalo, a vyhodili ich. Môj otec emigroval do Izraela. Po štyroch rokoch sa vrátil. Nedokázal tam žiť. Príliš teplo a priveľa Židov, vravieval podľa jedného židovského vtipu. Pravdou bolo, že smútil aj za nami. Za svojou ženou, teda mojou mamou, a za mnou. Bol by sa aj dostal do väzenia, lenže v roku 1972, keď sa vrátil, prezident pri výročí nejakého socialistického sviatku udelil amnestiu pre všetkých odsúdených do dvoch rokov. Ani sme nevedeli, že otec bol v neprítomnosti odsúdený za nelegálne prekročenie hraníc. Nikto nám nič neoznámil, len keď sa náhle zjavil v Bratislave, asi dva týždne po jeho príchode mu zo súdu doručili list, v ktorom mu oznamovali, že nemusí ísť do väzenia, pretože mu prezident udelil amnestiu.

V roku 1977 privítal možnosť opäť odísť. Ako sám vravieval, prestalo ho baviť raz do týždňa chodiť na výsluchy na ŠtB a byť zamestnaný len ako pomocný robotník v sklade. Za-

čiatkom roka 1978 sa tentoraz už legálne vysťahoval do Západného Berlína.

Mne helsinská dohoda priniesla možnosť navštíviť ho raz do roka ako najbližšia príbuzná aj s mojou malou dcérou. To bolo v tom čase nesmierne prekvapujúce. Všetci sme si pamätali, aké problémy robili papaláši už len pri žiadosti o vycestovanie do Juhoslávie. Bola som šťastná, že otca raz do roka vidím. Pamätala som si ešte, aké nesmierne ťažké bolo počas jeho prvej emigrácie žiť s pocitom, že ho podľa všetkého už nikdy v živote neuvidím. A bola som doslova až povdačná aj za to, že sa mohol na pár dní v roku vidieť s mojou dcérou Tamarou a že aj ona spoznala svojho starého otca. Na druhej strane, keď dostal otec 1. júna 1988 náhly infarkt a zomrel, odmietli ma pustiť na jeho pohreb s vysvetlením, že kvótu, ktorá mi povoľovala za ním cestovať, som si už v roku 1988 vyčerpala, pretože som s ním silvestrovala a oslavovala nový rok.

Pomohla mi až moja kolegyňa, sekretárka v kancelárii, kde som vtedy pracovala. Mala malé dieťa, chorľavého muža, riedke, vždy mastné vlasy a už na pohľad pokazený chrup. Bola štúpla, s chudučkou dievčenskou postavou a vysoká asi stopäťdesiat centimetrov. Všetci v kancelárii sme ju ľutovali, že má ťažký život. Keď počula, že ma nechcú pustiť na otcov pohreb, vnútila sa, že pôjde so mnou na pasové a ona mi to vybaví. Zavesila sa na mňa, až mi to bolo nepríjemné.

V budove, kde sídlilo pasové oddelenie, stál dlhý rad až na ulicu. Všetkých predbehla, mňa doslova sácala pred sebou, nech nespomaľujem, a pri dverách zazvonila na zvonček, na ktorom bol výhražný nápis – len pre služobné potreby. Z dverí sa vystrčil nahnevany mladý policajt, ona mu ukázala akýsi preukaz, mrkol naň a vzápätí nás úslužne pustil dnu. Vošli sme do nejakej miestnosti, z ktorej sme prešli do inej kancelárie. Tam sedel ďalší policajt, ktorý sa oboril na moju kolegyňu s pokazeným chrupom:

„My sme pasové, a vy nám ukazujete preukaz ŠtB!“ zahrnel policajt ani trochu prívetivo.

Zagánila naňho a spýtala sa: „No a? Vidíte v tom nejaký problém?“

Zaváhal a potom stíšeným hlasom povedal: „Vlastne ani nie. O čo ide?“

V krátkosti mu opísala, že ma „niekto“ nechce pustiť na pohreb vlastného otca.

„Dajte mi pas,“ prikázal mi opäť hrmostným hlasom.

„Tak ten vám nedá,“ drzo mu odsekla, „pretože ho tu sušíte už vyše dvoch týždňov a vyše dvoch týždňov kvôli vám odkladajú pohreb.“

„Ako sa voláte?“ pokorne sa ma spýtal.

Odvetila som. Načmáral si moje meno na kúsok papiera, ktorý vytrhol zo zošita na stole a vyšiel z kancelárie. Nás nechal vo vnútri. Asi po 10 minútach sa vrátil s mojím pasom v ruke. Držal ho otvorený.

Keď mi ho podával, zamrmlal: „Ešte chvíľu ho nezatvárajte, pečiatka ešte nezaschla.“ Hovoril o pečiatke, ktorá ma oprávňovala vycestovať. Volala sa vycestovacia doložka.

„A šťastnú cestu!“ zakričal ešte za nami.

„Ide na pohreb, čo na tom môže byť šťastné,“ zamrmlala moja kolegyňa.

Vyšli sme na ulicu, kde si nás nenávisťne premeriaval dav ľudí, trpezlivo čakajúci, kedy sa aj oni stanú tými privilegovanými a budú môcť aspoň vojsť do priestorov pasového oddelenia.

— 2 —

Ani samotné vycestovanie za otcom, ešte počas jeho života, však neostalo bez problémov. Približne na jar 1985 ma ŠtB pozvala na výsluch.

Bez akýchkoľvek úvodov na mňa vyrukovali s obvinením, že nielen pravidelne, ale najmä celkom protiprávne cestujem zo Západného Berlína do Mníchova za mojou najlepšou kamarátkou Julkou Kalinovou. Kalinovci sa podobne ako môj otec legálne vysťahovali v sedemdesiatom ôsmom z Bratislavy do Mníchova. Bola to pravda. Na pár dní som zakaždým letela z Berlína aj do Mníchova, hoci naše orgány chápali Západný Berlín ako samostatný štát a podľa nich povolenie cestovať tam neoprávňovalo vycestovať aj do Západného Nemecka. Ale nemeckí colníci sa na to dívali inak a zakaždým ma bez problémov pustili.

Eštebáci vzápätí prešli do žoviálneho tónu a veľkoryso dodali, že z nelegálneho prekročenia hraníc ma neobvinia, pretože chápajú, ako strašne som túžila vidieť svoju kamarátku, ale na druhej strane odo mňa očakávajú tiež pomoc, a to, aby som s nimi spolupracovala. Že sa stretávam s ľuďmi, ktorí ich zaujímajú, že mám umožnené cestovať aj za hranice a tam sa určite stretávam nielen s mojím otcom a nielen s Kalinovcami, ale aj s ďalšími emigrantmi a vôbec. Odvetila som, že na to nemám povahu a že to skrátka nebudem vedieť.

„Veď to skúste, nie je to nič ťažké,“ žoviálne ma pobádali.

Keď som ani po ich pobádaní nenašla v sebe skrytý talent na udávanie, rovnako žoviálne mi oznámili, že veľmi dobre vedia o zdravotných problémoch mojej mamy, ktorá už v tom čase mala rakovinu (napokon jej rakovina, ktorú jej diagnostikovali v roku 1967, bola hlavným dôvodom, prečo sa mama odmietla vysťahovať z Československa spolu s otcom a zvolila radšej to, že sa naša rodina rozpadla) a že aj moja dcéra často chorľavie. Ak vraj nepodpíšem spoluprácu s nimi, ani jednej z nich sa žiadnej lekárskej pomoci nedostane. A nech si teda rozmyslím, čo budem robiť, že mi dajú čas na rozmyslenie, len nikomu nesmiem nič o našom rozhovore povedať.

Bola som z toho rozhovoru doslova zúfalá. Cítila som sa chytená do pasce a úplne bezbranná brániť sa voči tomu. Spolupracovať s ŠtB som chápala ako to najhoršie zlo, ktoré sa mi môže prihodiť, ale oni mi dali vybrať si medzi týmto zlom a zlom ešte oveľa horším. Ako vôbec môžem spôsobiť to, že moja mama s ťažkou diagnózou a moja dcéra ostane bez lekárskej pomoci? Môžem si dovoliť riskovať ich životy? Nebude to odo mňa vlastne egoizmus, že si nechcem špiňiť ruky, a preto ich vlastne odsúdím na fyzické trápenie,

ktoré – čo je viac ako pravdepodobné – neostane bez fatálnych následkov? A ešte mi aj navyše zakázali s kýmkoľvek sa poradiť. Najradšej by som sa o tom porozprávala s mamou, ale čo ak náš byt odpočívajú? No, nebolo to vôbec vylúčene, vedela som pozitívne, že byt Kalinovcov v Bratislave na Kúpeľnej ulici ŠtB odpočívajú. A okrem toho, keď som raz s Julkou telefonovala, stalo sa tak niekoľko mesiacov potom, čo vycestovali, mi na ŠtB citovali doslovné vety z nášho telefonátu.

Asi týždeň po tomto výsluchu, keď som čakala na svoju dcéru na školskom dvore, ma oslovil vysoký mladý muž s ryšavými vlasmi a nezapamätateľnou tvárou. Stál za mojím chrbtom. Keď ma oslovil, obrátila som sa. V ruke držal červenú ružu na dlhej stonke, strčil mi ju do ruky a spýtal sa:

„Ešte ste si to nerozmysleli, pani Lesná?“

„Čo či som si nerozmyslela?“ spýtala som sa ho a naozaj mi ani v päte nenapadlo, čo má na mysli.

„Spoluprácu s nami,“ vysvetlil pokojne, „veď viete, minulý týždeň ste sa na Februárke o tom rozprávali s mojimi kolegami.“

Na Februárke sídlila ŠtB, takže som hneď pochopila, s kým sa zhovárať. Bez slova mi strčil ružu do ruky, a kým som sa spamätala, bol preč. Asi po týždni ma vyhledal v mojej robote. Jednoducho zaklopal na dvere mojej kancelárie, vošiel dnu a spýtal sa, či mám čas, že ma pozýva na kávu. Keďže som chcela skratiť jeho pobyt v mojej robote na minimum, nech sa nik z kolegov nedozvie, kto ma to prišiel navštíviť, vyšla som pokorne za ním. Sadli sme si do kaviarne, ktorá sa volala Malý orient. Tam mi rozprávalo výhodách toho, keď im budem donášať. Slovo eštebáckeho pravdažeani raz nevyslovil. Akoby mimochodom medzi rečou podotkol, že veď formuláre už má pri sebe, takže nemusím otáľať. Podpíšem ich a ulaví sa mi, keďže už budem mať za tým, a aj jemu zjednoduším robotu.

Vyhovorila som sa, že si to ešte musím rozmyslieť.

Od tej chvíle ma začali eštebáci viditeľne sledovať. Potkýnala som sa najmä o „môjho“ vysokého ryšavého slizáka, ktorý mi v tých najnevhodnejších časoch a priestoroch, napríklad počas nákupu v potravinách, kládol tú istú otázku:

„Ešte stále ste si to nerozmysleli?“

Občas sme spolu zašli do kaviarne. Raz vytiahol čistý papier a navrhol mi, aby som ho podpísala. Že to bude lepšie, ako podpísať oficiálne formuláre, ktoré som už odmietla. Odmietla som pravdaže aj to.

Videla som na ňom, že je nahnevaný. Navrhol mi, že pôjeme spolu za jeho známym lekárom, ktorý mi niečo vysvetlí. Zo zbabelosti som súhlasila. Išli sme do nemocnice na Hlbokej ulici. V nemocnici boli dlhé úzke tmavé chodby, plné pacientov. Zaklopal na jedny dvere na prízemí. Otvorila nám sestrička a pustila nás do ordinácie, ktorá bola v tej chvíli prázdna, hoci vonku čakalo množstvo ľudí.

Lekár bol malý a tučný, s veľkým bruchom. So širokým úsmevom vstal zo stoličky a podal si ruku s „mojím“ eštebákom. Vyzerali spolu komicky – jeden vysoký, štíhly, druhý malý, tučný a obaja s nezapamätateľnou tvárou.

„Ako sa máte?“ takmer veselo ho privítal. Eštebák ma predstavil a poznamenal, že prišiel kvôli mne. Lekár si dôležito sadol za svoj pracovný stôl. Eštebák ostal stáť pri dverách. Kývol lekárovi. Ten okamžite pochopil a poprosil sestričku, aby odišla. Lekár mi rukou ukázal na stoličku pred jeho stolom. Sadla som si.

„Tak aký máte problém?“ milo sa ma spýtal lekár. V tej chvíli mu eštebák úplne otvorene povedal, že neverím, že ak nepodpíšem spoluprácu s ŠtB, ŠtB sa môže postarať o to, že žiaden lekár neošetrí ani moju mamu, ani moju dcéru. Lekár vážne prikývol.

„Ale to je pravda,“ povedal, „to môžem potvrdiť. Čosi podobné nemôžete riskovať.“ Potom vstal, rozčúlene a neurčito pred sebou zamával rukami, podišiel k železnej skrinke plnej malých šuflíkov a dôrazne povedal:

„Vidíte tú kartotéku?“

Nervózne otvoril jeden zo šuflíkov a začal sa hrabať v papieroch. Vytiahol jeden fascikel. Prečítal meno, napísané na úvodnej stránke:

„Valéria Nová. No prosím. Valéria Nová. Ak mi ŠtB povie, že sa mám na ňu vykašľať, čo myslíte, že urobím? Čo myslíte?“ zopakoval, ale nečakal na moju odpoveď, odpovedal si sám: „No, vykašlem sa na ňu. Veď nie som blázon.“ A strčil fascikel dnu. Potom si opäť sadol na svoju stoličku, na ktorej sa tváril, akoby to bol jeho trón. „Môj“ eštebák sa mu poďakoval a rozlúčil sa s ním.

„Jasné. Príďte kedykoľvek. Veď viete, rád pomôžem,“ povedal lekár a povzbudivo sa na mňa usmial.

V ten deň som pred mamou nevydržala mlčať a keď som prišla domov, povedala som jej, že ma eštebáci nútia podpísať s nimi spoluprácu a ak to neurobím, tvrdia, že ju už žiaden lekár neošetrí.

„Blázonko,“ povedala pokojne mama, „a ty sa bojíš? To nie je pravda. Pravdaže ma ošetrí môj lekár a aj ktorýkoľvek iný, neverím, že by ma odmietli. Ty len podpíšeš zmluvu s diablom. V žiadnom prípade tú zmluvu s diablom nepodpisuj,“ zopakovala.

— 3 —

Začiatkom januára 1987 „môj“ eštebák stratil nervy. V piatok v uličke pred naším domom, kde sa zjavil nečakane podľa svojho zvyku, mi povedal:

„V stredu prídu moji šéfovia z Prahy, už sa musíte pred nimi jasne vyjadriť. Už to dlho trvá. Veď už sa rozhodujete takmer dva roky. V stredu o osemnástej sa s vami stretne v Štefánke. Určite prídte, lebo bude zle.“

V nedeľu pred určenou stredou začalo v Bratislave husto snežiť. Niekoľko dní husto snežilo, fúkal silný vietor a boli nezvyklo silné mrazy. Bratislava bola prakticky od pondel-

ka do stredy večera odrezaná od sveta. Snežilo natoľko, že komunálna služba nestihla odpratávať sneh z ulíc a navyše vietor po krátkom čase navial všetok odpratávaný sneh znovu na pôvodné miesto. Nefungovalo zásobovanie ani mestská doprava. Po štvrtej popoludní už v obchodoch nebol ani chlieb. A keďže som robila do štvrtej, chlieb sa mi nepodarilo kúpiť niekoľko dní. O iných potravinách ani nehovorím. Brodila som sa do Štefánky v úzkej uličke na chodníku v haldách snehu. V Štefánke som si odložila do šatne kabát. Pristúpil ku mne „môj“ eštebák a odviezol ma k stolíku, kde sedeli dvaja muži v oblekoch. Predstavili sa mi. Rozprávali po česky. Jeden z nich pre mňa objednal štamperlík slivovice, mrkol na mňa a úlisne povedal:

„My dobre víme, že pijete slivovicu.“

Máločo mi je také nepríjemné, ako pach slivovice. Už len pri jej vône sa mi zdvíha žalúdok. Slivovica spôsobila, že som zabudla na svoj strach z ŠtB a celkom spontánne som na nich začala kričať:

„Za moje dane ma niekoľko rokov sledujete, prenasledujete ma, nedáte mi žiť, a teraz ma ešte aj napájate slivovicou? Namiesto toho aby ste si vy, eštebáci, vyhrnuli rukávy, vzali lopaty do rúk a odstránili z bratislavských ulíc záveje! Moja dcéra nemá chlieb, lebo kvôli závejom viazne zásobovanie, a vy tu takto míňate naše peniaze...!“

Vlastný krik ma natoľko rozčúлил, až som nevnímala, čo spôsoboval v preplnenej Štefánke. Jeden z českých šéfov ma pokojným hlasom prerušil:

„Prosím vás, nekřičte. Už nebudete o nás slyšet, jenom nekřičte!“

„Eštebáci odporní!“ s niekoľkoročným potlačovaným hnevom som dodala a odišla som.

Je to viac ako prekvapujúce, ale naozaj som o nich už viac nepočula a ani som nestretla môjho ryšavca. Keď som sa peši vracala domov, všimla som si, že prestalo snežiť a prestal fúkať silný vietor. Do rána povolili aj dvadsaťstupňové mrazy a po pár dňoch už veľkú snehovú kalamitu pripomínali len kopy zašpineného snehu pri chodníkoch.

Odvtedy som presvedčená, že človek sa môže pred akýmkoľvek druhom štátneho terorizmu zachrániť iba hlasným krikom. Pravdaže, bez silného čestného rodiča, priateľa či iného človeka z blízkeho okolia sa ten hlasný krik nemusí podariť.

A na druhej strane – neodsudzujem nikoho, kto spoluprácu ŠtB podpísal. Pretože viem, že mohol byť rôznym spôsobom vydieraný, nemusel mať v sebe dostatok síl a nemusel nájsť pomoc vo svojom okolí brániť sa voči vydieraniu. Dôležité je v každom prípade vedieť presne, čo všetko ten-ktorý donášač prezradil ŠtB.

ROZPAMÄTÁVANIE

RUDOLF DOBIÁŠ

Okolnosti ma donútili zamyslieť sa nad svojou pamäťou. Zistil som totiž, že okrem srdca, nôh, rúk a iných súčiastok môjho tela začína ma zrádzať aj pamäť. A ešte toľ, pred pár mesiacmi, som sa pred manželkou hrdil, na čo všeličo sa dokážem rozpamätáť. Medzi iným napríklad aj na Lenčovo Rozpamätávanie. Ibaže Jankovi Lenčovi jeho obdivuhodná pamäť veľa obdivu nepriniesla, skôr naopak. Ukázala, že predvídavý človek, a takým by mal spisovateľ byť, nenúti iných ľudí, tobôž svojich kolegov, rozpamätávať sa. Pamäť pri rozpamätávaní spôsobuje človeku prinajmenšom bolesti hlavy.

Nedávno som pri istom kostole videl tabuľku, na ktorej sa sudca z päťdesiatych rokov ospravedlňuje svojim obetiam za to, že svojim klientom urobil zo života peklo. Zaujímavé však je, že jeho rozpamätávanie nevyvolalo v sudcovskom stave ani len náznak odmäku, hoci pár cencúľov sa možno roztopilo. Ten sudca urobil chybu, keď sa zriekol sudcovského talára. Nikto zo Súdnej rady, ani ministerstvo spravodlivosti by mu dodnes nič nevyčítali. A v talári by ho možno aj svätý Peter pustil do neba.

Ale prečo som sa vlastne zastarel do pamäťových problémov iných, keď ja sám sa doteraz prakticky non-stop zaoberám pamäťou? A nielen vlastnou, ale takre-

čeno všeobecnou. Je to vlastne len istý druh pamäti, známej pod názvom memoria passionis. Táto memoria je špecifickou pamäťou, nie je to nejaká krásna neznáma, má svoju hmotnosť, stretávame sa s ňou pri všelijakých výročiach, ktoré nás dojmajú a niektorých zasa omínajú. Memoria passionis – pamäť mučeníkov. Pamätníky a pamätné tabule venované popraveným, umučeným, zabitým, väzneným, zavraždeným, deportovaným a internovaným nájdete v sedemdesiatich slovenských mestách a obciach. A možno je takých miest a dedín aj viac. Ale ak sa spýtate občana, kde v ich meste či v obci visí tabuľa, venovaná – povedzme – občanom, ktorí sa v r. 1949 alebo 1950 vzbúrili proti zatknutiu farára a boli za to odsúdení a uväznení, nie vždy vám vie odpovedať, hoci okolo tej tabule chodí do práce i z práce.

Alebo ak sa spýtate starostu, prečo v jeho obci neodhalili pamätnú tabuľu rodákovi, zavraždených po vojne orgánmi NKVD do Sovietskeho zväzu, odkiaľ sa doteraz nevrátili, dočkáte sa namiesto odpovede hodenia plec.

Pamäť nie je len výsadou človeka. Jestvuje aj pamäť národa, pamäť zvierat, vtákov, kvetov, ba aj pamäť vody. Strata pamäti je klinická diagnóza. Keby všetci postihnutí týmto neduhom navštívili lekárske strediská, múry ordinácií by praskali vo švíkoch.

NEZABUDNUTEĽNÁ PRAVDIVOSŤ ROZPRÁVKY

Rozprávky pre mňa znamenali predovšetkým trvalé posolstvo o dobre a spravodlivosti, ktoré nakoniec vždy zvíťazia nad zlom. Svet tohto posolstva som chcel priblížiť aj vlastným deťom, ktoré práve prechádzali rozprávkovým obdobím. Naplno som teda vošiel do tohto sveta. Možno aj kvôli vlastnej bezpečnosti. Takisto aj mne v ňom bolo dobre, hoci aj tam sa našli intrigáni, krutí vládcovia, hlúpi králi. Lenže viac sa v nich hovorilo o hodnotách a pokladoch, akými sú láska a vernosť, o spravod-

livosti a krivde, o chlebe a živej vode, o soli nad zlato a podobne. Preto som sa naddho zabýval práve v rozprávkovej krajine. Iste nepoviem nič nové, ak zdôrazním, že rozprávka má dôležitú špecifickú povinnosť. Jej posolstvo má byť zrozumiteľné pre malých i veľkých poslucháčov, respektíve čitateľov. Má na prvý pohľad zjednodušenú filozofiu: biele a čierne, dobré a zlé, vernosť a zrada, spravodlivosť a krivda, statočnosť a zbabelosť, láska a nenávisť... Všetky tieto dvojice, ktorých je istotne viac, než koľko som ich vymenoval, tvoria základné póly života človeka. Iskrenie medzi týmito dvojicami predstavuje večný boj dobra so zlom a ten formuje ľudský charakter.

Napokon dobro a láska vždy zvíťazia nad zlom. Takýto rozprávkový happy end vychádza z historickej skúsenosti jednotlivcov, národných spoločností, ba celého ľudstva. Veľkosť rozprávky je v tom, že vie prehovoriť, keď iní mlčia, dokáže povedať že kráľ je nahý a nijaké zlo, ani ľudská bieda netrvá večne. Svojou čistotou, svojou trpezlivosťou a svojou poéziou si ma rozprávka ako autora natervalo podmanila.

(Úryvok z knihy *Vyniesť na svetlo dňa príbehy dlhej noci*, rozhovory Antona Baláža s Rudolfom Dobiášom)

NEDOVOLÍM ZNEUŽÍVAŤ NAŠU SPOLOČNÚ PAMÄŤ

ROZHOVOR S PREDSEDOM SPRÁVNEJ RADY ÚPN ONDREJOM KRAJŇÁKOM

▼ Každý z nás sa rodí do nejakého prostredia, do rodiny, vyrastá v nej, istý čas ju považuje za celý svet, podľa ktorého sa riadi ostatné okolie... Až postupne zisťuje, že okolitý svet sa riadi svojimi zákonitosťami a svet rodiny len naň reaguje. Do akej rodiny ste sa narodili vy, kedy ste prvýkrát pocítili, že svet okolo je iný, ako je vaša rodina?

Narodil som sa do tradičnej, kresťanskej rodiny a najmladšie roky som prežil pod Vysokými Tatrami. Moji rodičia mali mimoriadnu úctu k životu, dôkazom čoho sú moji ôsmi súrodenci. No a keď aj moji starí rodičia boli nevládni, rodičia ich srdečne prijali a doopatrovali.

Otec sa zamestnal ako skladník v Pozemných stavbách. Mama v obchodnom dome Prior v Tatranskej Lomnici predávala v oddelení odevov. Ale predávať sme ju skoro ani nevideli, pretože rok po roku sa hlásili na svet noví súrodenci. A keď opäť nastúpila do práce, bol som už stredoškólák. Najmladšie roky môjho života som prežil v Spišskej Sobotě, neďaleko Popradu. To, že svet okolo mňa je iný ako v mojej rodine, som si začal uvedomovať až s odstupom času. Keď nás rodičia prihlásili na náboženstvo a triedna súdružka učiteľka ich prehovárala, že deti sa za to nedostanú na vysokú školu. Alebo som nevedel pochopiť, prečo moja staršia sestra ako jediná žiačka v triede nenosí pioniersku šatku. A pritom bola vyznamenanou žiačkou. Ani som nevedel pochopiť, prečo môj otec sedel vo väzení, hoci nič zlého nevykonával, ale naopak, v mnohom bol pre mňa príkladom.

ThDr. PaedDr. Ondrej Krajňák, PhD. (Zdroj: ÚPN)

▼ Otec je pre svoje dieťa silným symbolom ochrany, bezpečnosti, pevnosti a stálosti. Spochybnenie tohto otcovského statusu v očiach malého dieťaťa môže vnieť do jeho duše neistotu. Prenasledovanie rodiča, ponížovanie, väznenie môže v dieťati vzbudiť strach, obavy, môže mu to spôsobiť dokonca dlhodobé následky. Ako ste prenasledovanie otca prežívali vy, vaši súrodenci?

Môj otec v čase komunistického režimu pozorne vnímal politickú situáciu a viackrát sa otvorene postavil na obranu pravdy. Aktívne sa zapájal do procesov, ktoré prispievali k posilneniu ľudských aj občianskych práv. Za svoje postoje bol dvakrát odsúdený. V prvom prípade podmienene, za šírenie letákov, v ktorých okrem iného varoval pred

hrozbami sovietskych boľševikov. V druhom prípade bol odsúdený nepodmienečne, za poburovanie, keď na pohrebe spišského biskupa Jána Vojtaššáka vyjadril otvorený nesúhlas s komunistickým režimom. Keď ho príslušníci ŠtB zaistili, mal som sotva štyri roky. Mama doma ostala sama so štyrmi drobnými deťmi. Najmladší Janko mal iba rok. Pamätám si, že keď otca zatvorili, mama často plakala, lebo domácnosť ostala bez akéhokoľvek príjmu. Našťastie sa našli statoční ľudia, ktorí nás podporili. Až po Nežnej revolúcii sme sa dozvedeli, že to bola zásluha monsignora Viktora Trstenského.

Ešte si pamätám, že keď sa otec vrátil z väzenia domov, môj mladší brat Jozef ho oslovoval ujo. Všetci sme sa smiali. Dnes si ale uvedomujem, že to bola krutá realita. Ako deti sme mnohé veci nechápali. Spomínam si, že z času na čas na dvere zaklopali vtedajší esenbáci, aby rodičia podpísali nejaké vyhlásenia a podobne. Až po rokoch som sa dozvedel, že pred otcovým zaistením vtedajší esenbáci vykonali domovú prehliadku. Zobrali mu veľa osobných vecí a nedovolennej literatúry. Otec mnohé zo zaistených kníh ručne prepisoval. Veľa čítal, mal vynikajúcu pamäť a záležalo mu na tom, aby sa marxistická ideológia nešírila.

Nám starším po nástupe do školy dohováral, aby sme neverili všetkému, čo nás budú na hodinách dejepisu učiť. Vystríhal nás pred cíelenou ateizáciou a od malička nám vštepoval vieru v Boha. Otvorene nám hovoril o komunistických zločinoch. Otec mal vynikajúci prehľad o politickej situácii. Pamätám si, ako večer čo večer vytrvalo sedával pri starom

rádiu. Kvôli rušičkám napínal ucho, opakovane ladil stanice, aby mu neuniklo nič, čo vysielal Hlas Ameriky, Slobodná Európa alebo Vatikánsky rozhlas. To všetko nás formovalo.

▼ **Prostredie, v ktorom sa deti pohybujú, škola, ulica, kamarátske party vytvárajú ďalší výchovný potenciál, bez ohľadu na to, či sa to rodičom páči alebo nie. Ako to bolo vo vašom prípade? Ako vaše okolie prijímalo nevšednosť vášho rodinného prostredia? Vyčítali vám vašich rodičov, otca, jeho postoje, napríklad v škole? Ako to na vás pôsobilo?**

Aj na vtedajšie pomery rodina s deviatimi deťmi vzbudzovala prirodzenú zvedavosť. Susedky nechápavo krútili hlavami, keď pozorovali moju mamu zvrtať sa pri toľkých deťoch. Do školy sme chodievali načas a čisto oblečení. Doma starší súrodenci pomáhali s úlohami mladším. Učili sme sa tak, aby sme rodičom nerobili hanbu. Ženy na okolí mamu ľutovali, lebo mala veľa práce. A veru, našli sa aj také, čo ju odsudzovali, že si mala život zariadiť inak... Osobne si myslím, že naša mama to s deťmi vedela. O zábavu mala postarané na celý život. Dnes je presvedčená, že to nebolo až také zlé a že by nás nevymenila za nič na svete.

Susedia v okolí vedeli, že môj otec sedel vo väzení. No podľa toho, ako sa k nám ich deti na ulici správali, usudzujem, že to nepovažovali za dôležité. Otec ku každému prejavoval úctu a dôstojnosť. Ľudia mu jeho pozornosť vďačne opätovali.

V roku 1970 otec kúpil 8-milimetrovú filmovú kameru Admiru, ktorá široko-ďaleko vzbudzovala pozornosť. Vďaka nej sa nám podarilo zachovať veľa autentických záznamov. Ešte aj o 20 rokov neskôr som ňou nakrútil veľa zaujímavých dokumentov.

Súčasťou každej modernej domácnosti bol televízor. Otec sa rozhodol, že televízor nám nekúpi, le-

bo je to prostriedok komunistickej propagandy a cielenej ateizácie. Namiesto toho nám po večeroch čítaval rozprávky a tiež životopisy svätých. Tie sme počúvali najradšej, lebo sme spoznali úžasné príklady.

V nedeľu popoludní mama otca poverovala, aby nás zobral na prechádzku. Zvykol s nami chodiť do miestneho parku. Tam sme ho prinútili, aby nám rozprával rozprávky. Usadil sa na lavičke a v momente sme ho obkolesili. Mal rečnícky talent a vedel ho aj náležite využiť. Iné deti z parku ho už poznali a postupne sa pridávali k nám. Niekedy sa okolo nás zhrklo aj päťdesiat detí. No keď otec začal hovoriť, nastalo hrobové ticho. Vďaka takýmto nedeľným popoludniám som postupne spoznal všetky rozprávky od Pavla Dobšinského. Keď sa rozprávanie končilo, otec nikdy nezabudol doložiť aj morálne ponaučenie.

V tretej triede som mal zážitok, na ktorý dodnes neviem zabudnúť. Triedna učiteľka nám horlivo rozprávala o výdobytkoch socialistického zriadenia a všetci sme ju s nadšením počúvali. Odrazu sa otočila ku mne a povedala: „*No vidíte, deti. Ešte aj dnes sa nájdu ľudia, ako napríklad Ondrejkov otecko, ktorí nemajú radi našu socialistickú vlasť a kritizujú ju. Preto Ondrejkov otecko musel za to ísť do väzenia.*“ Vtedy sa ma to dotklo, lebo môj otec bol pre mňa veľkým príkladom. Práve pre jeho čnosť, pracovitosť a pravdovravnosť som si ho vážil. Mama vravela, že hoci bol skladníkom, za celé roky zo skladu nezobral ani klinec. O to viac som sa zahanbil, keď učiteľka verejne prezradila na môjho ocka, že sedel vo väzení. Lebo deti sú presvedčené, že do väzenia chodia iba zločinci. Ale červíka v hlave som už mal. A ešte dlhý čas som premýšľal, čo ak tá učiteľka mala pravdu...?

▼ **Výber povolania pre človeka s vašou výbavou musel byť asi dosť zložitý proces. Socialistický štát nemal pochopenie pre ľudí iného ako oficiálneho**

zmýšľania. Dokázal porušovať vlastné zákony, bránil svojim občanom v štúdiu, vytváral im problémy v zamestnaní, vytvoril z nich ľudí druhej kategórie, hoci ústava zabezpečovala rovnosť pre všetkých občanov. Ako ste sa v tejto situácii rozhodovali pri výbere povolania?

Túžil som stať sa akademickým maliarom. Od malička som rád kreslil, rodičia aj učitelia ma v tom podporovali. Moje výkresy zdobili školské vitríny takmer na každom poschodí. Učiteľky ich zasielali do rôznych súťaží. Na Strednej umeleckej škole v Košiciach som absolvoval aj talentové skúšky. Nemal som šťastie. Na odvolanie som bol prijatý na Strednú priemyselnú školu strojnícku do Popradu, hoci som sa na ňu vôbec neprihlásil. Obával som sa technického kreslenia, nakoľko technika si vyžadovala presnú ruku a ja som kreslil voľne, od ruky. Navyše nebol som technický tip, ale humánne založený. S odstupom času však SPŠ strojníckej v Poprade ďakujem za veľa, lebo vtedy získané technické myslenie a skúsenosti využívam až doteraz.

Po maturite som nastúpil k plynárom. Až do novembra 1989 som tam pracoval ako robotník, neskôr ako vedúci plynoslužobne v Podolínci, kde mám doteraz veľa dobrých priateľov.

V tých časoch dostať sa na vysokú školu nebolo také samozrejmé. V prihláške každý riaditeľ školy červenou farbou uvádzal, koľko rokov uchádzač o štúdium na vysokej škole navštevoval náboženskú výchovu. Stalo sa nepísaným pravidlom, že takíto uchádzači neboli prijímaní na výberové školy, ako boli právo, medicína, humánne vedy a podobne.

Po návrate z vojenčiny som sa okamžite zapojil do štruktúr tajnej cirkvi. Začiatkom 80-tych rokov sa do Veľkej Lomnice prisťahoval tajne svätený kňaz, salezián, Miloslav Marušiak, ktorého sme volali Slavo. Hoci bol vzdelaný, pracoval ako kurič

v Eurokempe v Tatranskej Lomnici. Na tú dobu s nevšedným prehľadom a prirodzenou inteligenciou oslovil nielen mňa, ale aj mojich rovesníkov. Vo svojom byte slúžieval sväté omše a vysluhoval sviatosti. Postupne sa s tým niektorým z nás zdôveril, ale zároveň nás zaviazal mlčanlivosťou. Slavo vlačnejších vo viere povzbudzoval, menej majetným pomáhal a hlavne, snažil sa nás vychovávať k zodpovednosti, láske k Bohu, ľuďom a k národu. Z tohto obdobia mám veľa dobrých priateľov. Po páde komunizmu som už v nových pomeroch zodpovedne prehodnotil výber svojho povolania. Doštudoval som teológiu, ale nenechal som sa vysvätiť za kňaza. Oženil som sa a využil som príležitosť študovať žurnalistiku v Trnave. Vzdelanie som završil doktorátom na Katolíckej univerzite v poľskom Lubline.

▼ **Slovensko nemalo rozvinuté disidentské hnutie, ako to bolo v Prahe. Odporcovia v malých mestách či na vidieku, navyiac na Slovensku, boli oveľa zraniteľnejší než známi pražskí spisovatelia, ktorí v neskorších rokoch predsa len boli sledovaní aj svetovými médiami. To im mohlo dodávať viac sebavedomia a duchovnej sily. Čo bolo zdrojom vašej duchovnej sily? Čo ste si odniesli z týchto kruhov, kam ste sa v kresťanskom spoločenstve posunuli vo svojom rozvoji, čím vás toto spoločenstvo obohatilo? Čo ste tomuto spoločenstvu dali vy?**

Na Slovensku bola situácia dialektická odlišná od Českej republiky. Rozdielnosť zápasu o nastolenie demokratizačných procesov v bývalom Československu súvisela predovšetkým s religiozitou obyvateľstva. Na Slovensku boli kresťanské cirkvi, zvlášť katolícka cirkev, považované za úhlavných nepriateľov komunistického režimu. V podtatranskej oblasti sme vytvorili širokú sieť spolupracovníkov odhodlaných zapojiť sa

Rodinné foto z roku 1968 (Zdroj: Archív O. Krajňáka)

do aktivít podzemnej cirkvi. V niektorých farnostiach či v kostoloch sme vo večerných hodinách organizovali premietanie 16-mm hraných alebo dokumentárnych filmov s náboženskou tematikou. Vo farnostiach sme spoluorganizovali akadémie, hudobné a divadelné predstavenia, novény a jasličkové pobožnosti, ktoré si získavali čoraz väčšiu pozornosť nielen veriacich, ale aj Štátnej bezpečnosti. Podieľali sme sa na distribúcii nedovolennej literatúry. Pravidelne som prispieval do saleziánskeho samizdatu Svetlo kresleným komixom na pokračovanie. Spolu so saleziánmi sme organizovali letné tábory pre deti a mládež, či duchovné cvičenia. Spolu s Mariánom Kuffom sme v chudobnejších farnostiach diecézy dokonca maľovali kostolné strechy a veže bez nároku na odmenu.

Zúčastňovali sme sa súdnych procesov, ktoré boli namierené proti aktivistom podzemnej cirkvi. Aktivisti boli zväčša súdení pre marenie štátneho dozoru nad cirkvami. V tom čase sa už rozšírili správy o záhadných a dodnes nevyšetrených vraždách niektorých aktívnych kňazov, ako Štefana Poláka, alebo Přemys-

la Coufala. Vedel som aj to, že Štátna bezpečnosť navštívila istú učiteľku v Podolínci, u ktorej sa na mňa dopodrobna vypytovala v súvislosti s organizovaním letného tábora pre chlapcov. Podľa slov tejto učiteľky toho eštebáci vedeli priveľa. Na jednej strane ma naplňovala obava aj strach z budúcnosti. Na strane druhej aktivity v podzemnej cirkvi mi dodávali zmysel a naplňovali moje náboženské aj občianske presvedčenie.

Počas vojenčiny som si uvedomoval, že pád komunistického režimu je v nedohľadne. Napriek tomu po návrate do civilu som bol mimoriadne povzbudený púťou z Varšavy do Czenstochovej, počas ktorej som si uvedomil, že je predsa len možné slobodne žiť aj v neslobode. V roku 1986 organizovala vedecko-technická spoločnosť zájazd do Moskvy, ktorého som sa zúčastnil. Pri tejto príležitosti sa mi podarilo do Ruska prepašovať aj niekoľko biblií v azbuke. Odovzdal som ich spolu s mojím vedúcim z plynárne priamo pred katolíckym kostolom na Dzeržinského ulici v Moskve. Až následne som si uvedomil, že do kostola boli nasmerované dve obrovské kamery z náprotivnej budovy, v ktorej bolo sídlo

sovietskej KGB. Pri prechádzke večernými ulicami som bol šokovaný, keď na známom moskovskom korze vystúpil mladík a nahlas kritizoval Michaela Gorbačova. To by naši komunisti netolerovali. Glasnosť a Perestrojka v Sovietskom zväze reálne ohrozovali režim v Československu. Boli to signály, ktoré smerovali k rozpadu ZSSR a nahľadávali istoty politickej moci v ČSSR.

▼ **Zmena režimu priniesla mnohé nádeje. Kde zastihla vás a ako ste tieto zmeny privítali?**

Novembrové udalosti ma zastihli v Bardejove, kde som bol zamestnaný. V tom čase verejnoprávne médiá prinášali rozporuplné informácie, ktoré mali zatieniť skutočnú potrebu spoločenskej zmeny. Opatrne vyčkávali, kedy sa situácia vymkne spod kontroly. Treba si uvedomiť, že médiá boli v rukách režimu a len vďaka hŕstke statočných redaktorov sa podarilo prelomiť dvadsaťročné tabu na objektívne informácie. Som ale presvedčený, že aj v čase prelomových udalostí dôležitú úlohu zohrávala komunistická Štátna bezpeč-

nosť. Uvedomoval som si, že vzhľadom na aktuálnu situáciu v Poľsku, Nemecku a Maďarsku nás od slobody delí iba nepatrný krok. Cítil som potrebu priložiť ruku k dielu. Preto som si v práci zobral dovolenku a spolu so skupinkou nadšených revolucionárov sme pricestovali do Bratislavy. Obchodná ulica sa hemžila študentami, ktorí lepili všakovaké plagáty a ľudí zvolávali k verejnemu protestu. Hádám v celom centre mesta sa nenašiel výklad, v ktorom by nechýbali vtipné slogany, veľavravné karikatúry, ale aj odvážne heslá, za ktoré by ich autori podľa vtedy platných zákonov mohli vyfajkovať mnohoročné väzenie.

V meste sa našli aj provokatéri, ktorí spochybňovali študentov, ohŕňali nosy a tvárili sa, že ich sa situácia nijako netýka. Na druhý deň, 22. novembra, sme pred Justičným palácom demonštrovali za prepustenie tzv. „Bratislavskej päťky“. Vonku bolo chladno, ale „šéfom“ v justičáku bolo horúco. Výsledkom demonštrácie bolo prepustenie JUDr. Jána Čarnogurského, ktorý sa krátko na to stal podpredsedom československej federálnej vlády. V ten is-

tý večer študenti a vznikajúce hnutie Verejnosť proti násiliu na námestí SNP zorganizovali prvý protestný míting. Ozvučenie poskytla skupina Tublatanka. Z ampliónov zazneli hlasy tribúnov revolúcie, Milana Kňažka a Jána Budaja. Po úvodných slovách nastal burácajúci potlesk. Nasledovali prejavy a štrnganie kľúčov doprevádzali heslá ako: „sloboda“, „odstúpte“, „k lopate“ a pod. Každý, kto aspoň raz zakúsil túto atmosféru, dá mi za pravdu, že na takýto okamih sa nedá zabudnúť.

▼ **Čo všetko ste si sľubovali od nastávajúceho času, ktorý sľuboval slobodu?**

Od Nežnej revolúcie som očakával nástup spravodlivejšieho systému, ako tu bol dovtedy. Je pravdou, že Nežná revolúcia moje očakávania z veľkej časti aj naplnila. Žiadal som demokratickú spoločnosť, ktorá má každému zaručiť občiansku aj náboženskú slobodu. Slobodu zmýšľania a prejavu. Slobodu vzdelávania a cestovania. Ale nie všetko, čo som chcel, sa aj splnilo. Od nového politického zriadenia som očakával dôsledné vyšetrovanie komunistických zločinov a spravodlivé potrestanie tých, ktorí sa podieľali na represiaciach proti nevinnému obyvateľstvu. Mám pocit, že záväzky Nežnej revolúcie, ktoré sa týkajú pravdy o minulosti, uplatnenia práva a spravodlivosti voči bývalým politickým väzňom, alebo komunistickým režimom prenasledovaným občanom, sa nespĺnili.

V oblasti trestnoprávnej zodpovednosti sme urobili hrubú čiaru. Na Slovensku bolo viac ako 71 000 politických väzňov. Tí, čo ich do väzenia posielali, sa dnes tešia úspešnej kariére alebo vysokým dôchodkom. Za komunistické zločiny nebol odsúdený nikto. A to aj napriek tomu, že ÚPN podal na Generálnu prokuratúru 45 podaní, ktoré sa týkajú zločinov zabíjania na štátnych hraniciach. Možno je to aj dôsledkom chýbajúcej ponovembrovej očisty justície.

Z národnej pešej púte z Varšavy do Czenstochovej v roku 1987 (Zdroj: Archív O. Krajňáka)

Oddych pútnikov na ceste do Levoče (Zdroj: Archív O. Krajňáka)

Následky nesplnených predsavzatí z novembra 1989 tak znášajú a ešte dlho budú znášať nastupujúce generácie.

▼ **Ako ste vnímali deformáciu spoločnosti krátko po novembrovej revolúcii, keď sa do čela vlády dostal Vladimír Mečiar? Nebolo to sklamanie, že kvalita našej slobody sa oproti očakávaniám veľmi utrpela? Ako ste sa vyrovnali s tým, že cesta za etikou slovenskej demokracie bude ešte veľmi dlhá?**

Zo začiatku sa komunisti obávali podobnej pomsty, ako v Maďarsku v roku 1956. Preto boli spočiatku ochotní pristúpiť na akékoľvek podmienky. Takmer bezprostredná rezignácia komunistických špičiek nastupujúcich demokratov zaskočila. Prirodzene, že nikto z ulice nebol pripravený prevziať zodpovednosť za budúci chod štátu aj s prípadnými následkami. To nie je výčitka, ale holý fakt, ktorý s veľkou vážnosťou pripomenul aj Václav Havel na zhromaždení 29. novembra v Národnom divadle v Bratislave. Bolo naivné predpokladať, že ľudia z ulice budú

odrazu schopní riadiť veľké fabriky, národné hospodárstvo, ministerstvá alebo spoločnosť. Toho si však boli vedomí aj bývalí stranícky funkcionári a pred revolúciou ich ani nenapadlo, že raz sa o svoje korytá budú musieť s niekým deliť. Preto si svoju budúcnosť zaistili na tri generácie, viac ako 40 rokov dopredu. A to spôsobom, že deťom svojich odporcov skomplikovali možnosť vzdelávať sa, študovať na výberových stredných, či vysokých školách. Nedovolili im nahliadnuť do riadenia strategických podnikov, do vedenia či riadenia štátu, do spoluprády vnútornej, či zahraničnej politiky.

S prvými slobodnými voľbami prichádzali aj prvé politické popravky, spojené s vydieraním nepohodlných politikov. Na stole dôveryhodných politikov sa objavovali kópie záznamov ŠtB, ktoré ich mali diskvalifikovať. Tribún revolúcie Ján Budaj musel odstúpiť. Postupne na rad prichádzali ďalší. Ing. Anton Andráš, bývalý minister vnútra musel na žiadosť Vladimíra Mečiara odstúpiť, lebo... Nenašiel sa nik, kto by mal odvahu sa ho zastať.

Áno, z nasledujúceho vývoja som bol sklamaný. Po novembri 1989

politickú destabilizáciu, či neskúsenosť nastupujúcich demokratov vo svoj prospech zneužívali nastupujúce kádrové rezervy KSC. Ešte pred novembrom 89 neznáme osoby, odrazu vynikajúci rečníci, údajne statoční Slováci, ktorí sa bravúrne zmocňovali národnej či sociálnej agendy, si v krátkom čase získavali sklamaných voličov. Vysoká nezamestnanosť a prehĺbujúca sa sociálna priepasť ako voda na mlyn upevňovali ich politickú stabilitu. A to aj napriek zverejneným tzv. Cibulkovým zoznamom s menami konkrétnych agentov ŠtB, aj napriek odkrývaniu čiernych miest nedávnej minulosti, aj napriek úprimnej snahe neúspešných demokraticky zmýšľajúcich politikov, často aj bývalých politických väzňov, či populárnych československých disidentov. Témy vyrovnávania sa s obdobím neslobody do úzadia vytlačila snaha o ekonomické reformy, či zápas o udržanie politického vplyvu.

▼ **Predpokladám, že vaša cesta do ÚPN viedla práve týmto smerom – snaha využiť svoje schopnosti rozlišovať medzi dobrom a zlom, schopnosť usporiadať hodnoty na svoje miesta, ktoré im náležia, a nielen to, ale aj vstúpiť do procesov, ktoré tieto hodnoty ovplyvňujú. To všetko pre zachovanie pamäti. Čo to bolo, čo posilnilo vaše rozhodnutie vstúpiť do týchto nie jednoduchých vzťahov?**

Zákon o Pamäti národa vznikol v roku 2002 a do Ústavu pamäti národa som nastúpil na jeseň v roku 2004. Tesne predtým som sledoval televíznu diskusiu s Jánom Langošom o zločinoch komunistického režimu. Pri tej príležitosti spomenul, že je v záujme novej inštitúcie nakrúcať svedecké výpovede prenasledovaných občanov v období neslobody a produkovať dokumentárne filmy. Jeho rozprávanie ma zaujalo, lebo v tom čase som pracoval

vo filmárskej branži. Mal som pomerne bohaté skúsenosti s tvorbou publicistických relácií pre LUX communication a STV. Samostatne som pracoval s kamerou, mal som zvládnutý strih, skúsenosti s produkciou a okamžite mi v hlave vírili myšlienky. Rozhodol som sa ponúknuť ÚPN nízkorozpočtový projekt nakrúcania pamätníkov z obdobia neslobody. Navyše v rodine som zažil osobnú skúsenosť s komunistickou perzekúciou, a preto sa mi zdalo, že v Ústave pamäti národa by som mohol byť užitočný.

Predseda Správnej rady ÚPN Ján Langoš moju ponuku akceptoval a krátko na to som rozbehol nakrúcania svedeckých výpovedí. Po čase k tomu pribúdla tvorba dokumentárnych filmov, Festival slobody a mnoho ďalších aktivít, spojených s nakrúcaním. Mal som veľké šťastie, lebo pri tejto práci som stretol veľa zaujímavých osobností, bývalých politických väzňov. Stretol som sa s ľuďmi, ktorí prežili koncentračné tábory, zažili sovietske gulagy, ktorí prežili drastické vyšetřovania a komunistické väzenia. Boli to obyčajní ľudia, robotníci, roľníci, ale aj vzdelaní páni, učitelia, ich manželky, deti prenasledovaných rodičov, kňazi, biskupi a rehoľníci, ale aj policajti, vojaci či bývali komunistickí funkcionári.

Nakrútil som stovky rozhovorov, ktoré sú uchované v audiovizuálnom archíve ÚPN, a ktoré svedčia o brutalite fašistického aj komunistického režimu. Po ôsmich rokoch od môjho nástupu do ÚPN som sa rozhodol kandidovať na uvoľnený post Predsedu správnej rady ÚPN. Nikdy predtým som nemal takéto ambície. Hodenú rukavicu som považoval za príležitosť prinavrátiť ťažko skúšanú inštitúciu dobré meno.

▼ ÚPN má za úlohu skúmať obdobie neslobody, fašizmu a komunizmu. Vieme, že tieto režimy nemožno skúmať oddelene, tieto dva režimy bojovali nielen proti demokracii, de-

Vojak základnej služby v roku 1984, stojaci v strede (Zdroj: Archív O. Krajňáka)

mokraticky zmýšľajúcim občanom, ale aj proti sebe. Vieme, že protagonisti oboch režimov menili tábory, z fašizmu poľahky prekázli do komunistických služieb, alebo na základe svojich protikomunistických postojov by chceli relativizovať svoje pôsobenie vo fašistickej spoločnosti. Obidve ideológie spôsobili veľa utrpenia, jednak sebe navzájom, ale predovšetkým nevinným občanom. Ako je možné hľadať východiská v tomto chaose násilia a utrpenia? Komu venovať pozornosť v prvom rade, komu až v tom ďalšom? Jestvuje niečo ako hierarchia utrpenia?

V uplynulom roku sme si pripomenuli 70. výročie ukončenia II. svetovej vojny, ktorá so sebou priniesla veľa bóľu a utrpenia. Okrem toho sme si pripomenuli aj 65. výročie akcie „K“ – kláštory, ktorá sa týka rozpustenia rehoľných rádov. Nasledovalo prenasledovanie cirkví, odporcov režimu, kulakov, robotníkov, roľníkov, bohatých, chudobných atď. Príznacné pre zločinecké režimy je, že mnohé z pracovných táborov, ktoré boli najskôr určené pre účely jednej totality, po vojne slúžili pre potreby tej nastupujúcej. Druhá svetová vojna priniesla so sebou viac ako 60 miliónov obetí. Iba tretina z nich boli vojaci. Medzi ďalšie dve tretiny patrilo civilné obyvateľstvo. Ľudia zo-

mierali následkom bombardovania, chorôb a hladu. Medzi civilné obeť II. svetovej vojny patrí aj šesť miliónov židov, ktorí v čase holokaustu zahynuli vo vyhladzovacích táborech. Už koncom vojny však jedna totalita vystriedala druhú. Po oslobodení jednotky NKVD odviekli zo Slovenska viac ako 7 000 našich občanov. Vo veľkej miere skutočných nemeckých kolaborantov nahradili muži v produktívnom veku, aby sa podieľali na budovaní vojnou zničeného Sovietskeho zväzu. Mnohí z tých, čo prežili zajatie, sa domov vrátili až po 10 rokoch. Zatiaľ čo zajatí agresori – nemeckí alebo rakúski vojaci sa domov vrátili po 5 rokoch, teda do roku 1950. Zahranční zajatci sa domov vracali po Stalinovej smrti, v roku 1953, a to na základe súdnej rehabilitácie alebo amnestie. Domáce sovietske obyvateľstvo zostalo v Gulagoch aj naďalej.

Bez poznania historických súvislostí a znalosti medzinárodnej politickej situácie je zložitá vyhodnotiť presné počty obetí a spoločenské dopady oboch zločineckých režimov. Iba málokto sa zaoberá skutočnosťou, že v dôsledku vojny spôsobeného hladu zomrelo v Číne, Indii, Indonézii a Indočíne ďalších 12 miliónov ľudí. Boli to ženy, deti, starci, ktorí sa nikdy nezaujímal o Hitlera či Stalina. Ktorí neprotestovali, keď Nemecko a Sovietsky zväz napadli Poľsko. Lebo v tom čase boli presvedčení, že vojna v Európe sa ich nedotkne.

Po vojne sa obeťami novej totality najčastejšie stávali nepohodlní svedkovia, ktorí vo svojom okolí poznali pravdu o vojnových zločinoch. Alebo ľudia, ktorí vlastnili kapitál alebo požívali všeobecnú úctu a mali isté spoločenské postavenie. Zachované spisy a dokumenty dokazujú, že retribúcie na Slovensku nespĺnili očakávané ciele, ale sa stali nástrojom politickej moci. Po voľbách v roku 1948 sa v Československu chopili moci komunisti. Ich nástupom rástol aj počet nespokojných občanov, ktorí sa pre svoje občianske alebo nábo-

ženské presvedčenie postavili na odpor proti režimu. Z päťdesiatych rokov sú známe monsterprocesy s tzv. vlastizradnými biskupmi, kňazmi, predstaviteľmi Demokratickej strany. Mnohí z nich, ako napríklad biskup Štěpán Trochta alebo kpt. Alexander Korda, sa po návrate z nacistických táborov ocitli v komunistických väzeniach. Dnes už generál in memoriam Alexander Korda, ako jeden z hlavných organizátorov Slo-

dzovanie obetí bývalých totalitných režimov je práca nielen pre historikov.

Za najdôležitejšie považujem morálne hľadisko. Obeťami nacistickej ideológie a fanatických veliteľov sa stávali aj deti z radov Hitlerjugend. Získať štatút prenasledovaných občanov sa usilujú aj bývalí komunisti, ktorí boli po roku 1968 zo strany vylúčení. Následne sa nemohli zamestnať a ich celé rodiny strádali

Z natáčania filmu *Prežili sme GULAG* s Jánom Košútom (Zdroj: ÚPN)

venského národného povstania mučenie v komunistickom väzení neprežil.

Neexistuje nijaký návod, ktorý by určil poradie, ktoré z obetí bývalých totalitných režimov majú prednosť. Prípadne na ktorých konkrétnych ľudí ako obetí zločineckého režimu môžeme pokojne zabudnúť. Lebo každá z týchto obetí má vlastnú tvár, vlastnú históriu a právo na ľudskú dôstojnosť. V spleti týchto informácií sa vynárajú aj mená bežných občanov, vojakov, či politikov, ktorí sa stali obeťami agresie mocných. Mnoho z obetí II. svetovej vojny zahynulo v dôsledku toho, že ich okolie pre ich záchranu vyvinulo pramálo úsilia. Posu-

a znášali podobné protivenstvá ako obeť z päťdesiatych rokov. Existujú však záznamy o činnosti bezpečnostných zložiek v rokoch šesťdesiatych a svedčia o bohatej aktivite ŠtB a tiež o komunistických zločinoch. V sporných prípadoch platí zásada, že každá obeť je posudzovaná individuálne. Je nespravodlivé požadovať rovnaký status politického väzňa pre väznených komunistov a rovnaký pre väznených účastníkov protikomunistického odboja. Komunistickí pohlavári ako Gustáv Husák, Ladislav Holdoš, Laco Novomeský či Daniel Okáli v päťdesiatych rokoch participovali na komunistických zločinoch a nakoniec sa sami stali obe-

tami zločineckého systému, ktorý sami vytvorili. V spleti rozličných názorov je ťažké robiť zodpovedné uzávery. Najmä ak z agresorov vytvárame obeť a z obetí agresorov. Je nespravodlivé, ak pre niekoho majú obeť Slovenského národného povstania menšiu cenu ako obeť amerických náletov v čase II. svetovej vojny.

V ÚPN sa nám podarilo zaznamenať desiatky výpovedí bývalých

Už roky vedieme siahodlhé polemiky o tom, ktorý z totalitných režimov bol horší. Fašizmus či komunizmus? Je potrebné si uvedomiť, že ovocím každého totalitného režimu sú nevinné obeť. Je jedno, akej sú rasy či náboženského presvedčenia. Násilie ako špirála plodí ďalšie násilie a zastaví sa až vtedy, keď už niet proti komu bojovať. Jeho konečným víťazstvom je nukleárna katastrofa. Obete oboch režimov so sebou pri-

mestnanci písali protestné petície, vznikli súdne spory zamestnancov s ústavom. Celé to vytvára dojem, akoby vznikol zápas ani nie o nové kvality ústavu, ale o novú interpretáciu jeho postavenia a jeho úloh.

Ústav pamäti národa som preberal v hlbokoj morálnej kríze. Bol napádaný pre nekritický postoj k ľudáckemu režimu a nevyvážené hodnotenie obdobia Slovenského štátu. Výstupy niektorých historikov, ktoré sa týkali Slovenského národného povstania, spôsobovali v historickej obci výbuchy nespokojnosti. Niektorí naši historici boli cieľne vytláčaní z verejnoprávných médií. Rok pred mojim nástupom boli z ÚPN prepustení nepohodlní zamestnanci a spoluzakladatelia ÚPN. Následne bol do ÚPN prijatý exponovaný zamestnanec Ústavu marxizmu-leninizmu. Traja z prepustených zamestnancov ústav zažalovali. Odo mňa ako štatutára inštitúcie, ktorá má byť svedomím národa, sa očakávalo, že využijem všetky svoje kompetencie, aby som krivdy napravil a uviedol veci na pravú mieru. Myslel som, že to nebude zložitý proces. No narazil som na nevôľu Správnej rady a legislatívne bariéry. Krátko na to, ako NR SR členom Správnej a Dozornej rady skrátila odmeny o polovicu, v médiách som čelil obvineniam z úmyselného porušovania zákona a spochybneniam mojich zákonných kompetencií. Na protest toho polovica zamestnancov ÚPN podpísala vyhlásenie na moju podporu.

Predseda SpR je štatutárnym orgánom ústavu (§10, ods. 4 zákona č. 553/2002 Z. z. o pamäti národa), riadi ústav a zodpovedá za jeho činnosť (Stanovy ÚPN, čl. 4, 1.). V stanovách ÚPN, ktoré sú nižšou právnou normou ako zákon, však existuje rozpor. Po tragickej smrti Jána Langoša členovia Správnej rady zákonné kompetencie štatutára preniesli do stanov. Z dôvodu, aby ústav mohol aj naďalej plniť svoje povinnosti najmä v pracovnoprávnej oblasti.

Ako pracovník referátu Oral history v ÚPN (Zdroj: ÚPN)

politických väzňov, ktoré svedčia o zločineckých skutkoch oboch totalitných režimov. Je zarážajúce, že mnohí z týchto svedkov sú presvedčení, že aktérmi komunistických zločinov sa spravidla stávali ľudia, ktorí v minulosti udávali, ba dokonca boli aktívnymi členmi Hlinkovej gardy. Podobné prípady zaznamenali aj historici Ústavu pro studium totalitných režimů v súvislosti s násilným odsunom Sudetských Nemcov z Českého pohraničia. Stávalo sa, že niektorí protagonisti oboch režimov pragmaticky a účelovo prehodnocovali svoje postoje. Podľa potreby, cez vojnu boli fašisti a po vojne presvedčení komunisti. Alebo boli aj takí, čo na základe radikálnych protikomunistických postojov ospravedlňovali vlastnú kolaboráciu s fašistickým režimom.

nášali aj príbehy nenápadných hrdinov, ktorí boli ochotní riskovať, aby pomohli svojim bližným. Štát Izrael udelil titul *Spravodliví medzi národmi* až 542 Slovákom. Hovoril som o tom s izraelským veľvyslancom na Slovensku Alexandrom Ben Zvi, ktorý potvrdil, že to je iba minimum z tých, o ktorých sa vie, že pomáhali. Doplnil štatistiku, že na počet obyvateľov vo svete získava Slovensko jednoznačné prvenstvo.

Som si istý, že odborný potenciál a skúsenosti dávajú ÚPN všetky predpoklady k tomu, aby v budúcnosti upozorňoval na nebezpečenstvá, ktoré spôsobujú napätie v spoločnosti a vytvárajú ideálne predpoklady pre vznik novej totality.

▼ **Vaše nezhody so Správnou radou boli aj medializované, za-**

Avšak po nástupe nového štatutára členovia Správnej rady odmietli nadobudnuté kompetencie štatutárovi vrátiť. S rovnakým problémom celé roky zápasil aj môj predchodca. Podľa doteraz platných stanov predseda Správnej rady ÚPN môže menovať riaditeľov do funkcie iba so súhlasom členov Správnej rady. Ba ešte viac. Podľa doteraz platných stanov predseda ústavu musí aj naďalej akceptovať pôvodných riaditeľov, hoci ich vízia o prioritách inštitúcie je v rozpore s predstavami nového štatutára. Alebo aj vtedy, ak je odporcom reforiem nového štatutára. Preto som členom Správnej rady ÚPN opakovane predkladal návrh na odvolanie niektorých bývalých riadi-

né míny, ktoré po sebe zanechal. Ešte pred mojim nástupom zvláštnym spôsobom uzatvoril dnes už bývalý člen Správnej rady J. A. Lang s Ivanom A. Petranským podivnú pracovnú zmluvu. Na základe právnej analýzy som I. A. Petranskému túto tzv. zmluvu neuznal a v ÚPN mu prestala byť pridelená práca a vyplácaná mzda.

Do Správy o ÚPN za rok 2014 som podrobne uviedol výhrady voči Dozornej rade a podrobne som opísal spor v Správnej rade. Odvtedy sa situácia v Správnej rade upokojila. Dokedy? Výbor Národnej rady pre ľudské práva a národnostné menšiny rokovanie o Správe o činnosti ÚPN za rok 2014 prerušil. Sprá-

žoval. Jozefa Tisa po vojne popravili na základe rozsudku súdu a od tých čias je jeho osoba predmetom protichodných výkladov, obhajovania aj zatracovania, spory okolo neho neutíchnajú ani sedemdesiat rokov po vojne. Ako vnímate tieto spory?

Hovorí sa: „Keď sa vo svete stretnú dvaja Slováci, založia až tri politické strany“. Obávam sa, že široká škála protichodných názorov, ktoré sa týkajú osoby bývalého prezidenta Slovenského štátu Jozefa Tisa, je dôsledkom dlhotrvajúceho zápasu Slovákov o slovenskú štátnosť. Spleť názorov súvisí s existenciou Slovenskej republiky v rokoch 1939 až 1945, ale aj s jej následkami a tragickým osudom jej zakladateľa. Niet pochyb o tom, že Slovenská republika bola štátom s nedemokratickým režimom, a preto sa stala predmetom výskumu ÚPN. Je v záujme inštitúcie poskytnúť úplné, nestranné a vyvážené hodnotenie o dobe neslobody. Spektrum rozličných názorov, ktoré sa týkajú prezidenta slovenského štátu, nie je iba záležitosťou historikov. Je výsledkom dlho nevypovedanej pravdy o vine a treste. Súvisí to najmä s právom a morálkou. Sú takí, ktorí v osobe Jozefa Tisa vidia záchrancu a mučeníka. Iní naopak zradcu a kolaboranta s fašistickým Nemeckom. V každej demokratickej spoločnosti platí právo na názor.

Diplomatické zručnosti a zásluhy prezidenta Slovenského štátu zatienil ďalší vývoj II. svetovej vojny. Najmä v spojitosti so Slovenským národným povstaním a jeho zotrúvaním príklonom k fašistickému Nemecku. K rozličnosti mienok a názorov prispela aj 40-ročná propaganda a tiež osobné záujmy prezidenta Edvarda Beneša v súvislosti s ďalším vývojom budúceho Československa. Nakoniec sa aj on po februári 1948 stal obeťou komunistického komplotu. Prezident Jozef Tiso bol predovšetkým kňaz, ktorý sa stal politikom. Slovenskej spoločnosti to poskytovalo punc dôvery a morálne

Spomienková udalosť na august 1968 v Poprade (Zdroj: ÚPN)

teľov, ale moje návrhy boli zamietnuté. V tomto legislatívnom chaosu som Ústav pamäti národa preberal a s riaditeľmi, ktorí boli doslova v kolízii so záujmami nového štatutára a v takom stave som ho riadil vyše jedného roka. Krátko po mojom nástupe vtedajší prezident republiky Ivan Gašparovič vymenoval za člena Správnej rady ÚPN I. A. Petranského, bývalého štatutára ústavu, ktorého som kritizoval pre nášlap-

vu do pléna Národnej rady do skončenia svojho volebného obdobia nepredložil.

▼ **Spoločnosť je dlhodobo rozdelená postavou prezidenta nového slovenského štátu Jozefa Tisa. On, ktorý dlhodobo zápasil o slovenskú autonómiu, bol politicky donútený vytvoriť samostatnú republiku, o čom v tom čase vôbec neuva-**

Devín 2015, príhovor pri spomienke na obeť železnej opony (Zdroj: ÚPN)

záruky. Na strane druhej práve táto skutočnosť sa pre celé generácie Slovákov a najmä katolícku cirkev stala kameňom úrazu. Z morálneho hľadiska útok na kňaza je verejnosťou vnímaný ako útok na celú cirkev. Tieto dva fenomény nie je jednoduché od seba oddeliť. Rovnako, ako nie je jednoduché oddeliť, kedy politik rozhoduje ako kňaz a kedy koná ako politik.

Jozef Tiso podpisoval prezidentské výnimky, ale tiež nechal uviesť do praxe Ústavný zákon o vysťahovaní židovského obyvateľstva, ktorý podpísal Vojtech Tuka. Ako kňaz určite vedel, že je to amorálny zákon, hoci ho podpísali aj okolité krajiny. Zmluva s diablom je cestou do pekla. Ako dokumentarista ÚPN som mal možnosť osobne nakrútiť niekoľko svedeckých výpovedí ľudí, ktorí prežili holokaust. Preto každé zľahčovanie podielu viny prezidenta Slovenského štátu na deportáciách židovského obyvateľstva považujem za neopodstatnené. Bol v tom čase prezidentom SR a ako prezident niesol plnú politickú zodpovednosť za každé svoje rozhodnutie. Prenášať túto zodpovednosť na Vojtecha Tuku, vtedajšieho predsedu vlády, je zavádzajúce.

Pravdou je, že holokaust bol fenoménom okupovanej Európy a odohrával sa i na území južného Slovenska, ktoré v tom čase pripadlo horthyovskému Maďarsku. Otázkou zostáva, aké iné, alternatívne riešenia záchrany židovského obyvateľstva boli v čase II. svetovej vojny Slovensku k dispozícii.

V budúcom roku ÚPN verejnosti sprístupní rozsiahly dokument z čias retribučných súdov, ktorý sa týka procesu s prezidentom Slovenského štátu Dr. Jozefom Tisom. V tejto súvislosti chcem pripomenúť, že Jozef Tiso bol v rámci retribučných súdov odsúdený za vlastizradu Československa. Teda za rozbitie republiky, a nie ako by som očakával, za politickú zodpovednosť v súvislosti s deportáciami židovského obyvateľstva. Pred nami stojí veľa nezodpovedaných otázok. Obávam sa, že ani zverejnením nových skutočností, ktoré súvisia s procesom s Jozefom Tisom, sa nám zďaleka nepodarí zastaviť protichodné diskusie o jeho osobe. Ak je skutočný záujem priblížiť sa pravde o minulosti, potom cesta nekonečnej ignorácie všetkého, čo je kresťanské a národné, nie je riešením. Vracia sa nám to v podobe nových a rovnako nebezpečných

-izmov, akými boli fašizmus či komunizmus.

▼ V spoločnosti vnímame aj snahy relativizovať tzv. socialistickej režim. Jeho poprednému predstaviteľovi Gustávovi Husákovi sa začínajú pripisovať národno-emancipačné úsilia, ktoré ho majú vyniesť medzi pozitívne postavy našej histórie. V rodnej obci Vasiľa Biľaka, zástancu tvrdej sovietskej línie, postavili jeho bustu, dvaja výtvarníci sú trestne stíhaní za jej pomaľovanie červenou farbou... Ako vnímate tendencie zľahčovať totalitný režim, ktorý priniesol toľko utrpenia?

Platí zásada, že ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený si ju zopakovať. Spomínam to preto, lebo z roka na rok pribúdajú pokusy relativizovať obdobie socializmu, zľahčovať zločiny komunizmu. Napríklad príslušníci ŠtB tvrdia o sebe, že svojich agentov evidovali len fiktívne. Údajne preto, aby vykazovali výkony. Tvrdia, že si plnili rovnaké úlohy, ako ich plní každá podobná služba aj v kapitalistickej spoločnosti. Ani slovo o tom, že niektorých emigrantov unášali. Alebo že pri výsluchoch bezpečnostných zložiek umlátili stovky politických väzňov na smrť.

V uplynulom roku Ústav pamäti národa zverejnil otvorenú kritiku proti vybudovaniu pamätníka bývalému vysokému funkcionárovi KSČ Vasilovi Biľakovi, ktorý sa aktívne podieľal na pozvaní a následnej invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste roku 1968 do Československa. Za tento čin boli podané dve trestné oznámenia. Prvé podali zástupcovia obce v súvislosti s poškodením cudzieho majetku, teda busty Vasiľa Biľaka, ktorú vlastnila obec. Druhé podali jej odporcovia v zmysle zákona č. 262 z roku 2011 o popieraní zločinov komunizmu. V prvom prípade už bolo vznesené obviňenie. V druhom žaloba bola zamiet-

nutá. A to aj napriek tomu, že ÚPN vyšetrovateľovi poskytol siahodlhú štúdiu, ktorá sa týkala hlavného ideológa KSČ Vasiľa Biľaka a jeho podiele viny na zločinoch komunistickej strany v bývalom ČSSR.

Len také osobnosti, ktoré sa zaslúžili o blaho národa, ktoré svojím životom a utrpením svedčili o trvalých hodnotách, si zaslúžia, aby sme na nich pamätali. Aj ÚPN sa zúčastňuje pietnych spomienok a pri príležitosti dňa boja za slobodu oceňuje osobnosti, ktoré sú príkladom zvlášť pre mladú generáciu. Vážime si vojakov aj partizánov, účastníkov aj veteránov protikomunistického odboja. Pri posudzovaní osobností kla-

písal tzv. pendrekový zákon namierený proti tým, ktorí si budú august 1968 pripomínať. Mohol byť príkladom pre nastupujúce generácie, ale žiaľ, aj vďaka tomu sa stal iba ľavicovou ikonou. Medzi sporné osobnosti rozhodne patrí aj bývalý prezident ČSSR Gustáv Husák. Nepochybujem o niektorých jeho zásluhách v čase normalizácie. Napríklad, že bol zmierlivým politikom a úprimne sa usiloval o rozkvet vlasti. Ale jeho povojnové aktivity v Komunistickej strane svedčia o podiele viny na komunistických zločinoch. V auguste roku 1946 sa stal predsedom Zboru povereníkov a rok na to šéfoval Zboru národnej bezpečnosti a tiež Štát-

stal symbolom politiky normalizácie, ktorá znamenala zastavenie demokratizačných procesov. Bol zvolený do čela KSČ a v roku 1975 bol poslancami federálneho zhromaždenia jednodhlasne zvolený za prezidenta ČSSR.

Málokto vie, že jeho publikácia o SNP bola na indexe. V skutočnosti bol presvedčeným komunistom a nemal pocit, aby sa za krivdy spôsobe- né KSČ mal aj ospravedlniť. Dnes mnohí z bývalých čelných predstaviteľov komunistickej strany sú presvedčení, že v minulosti nikomu vedome neublížovali a ľuďom prinášali iba blahobyť. Adolf Hitler postavil v Nemecku diaľnice a nemám pocit, že by ho za to Nemci chceli rehabilitovať. Čelní predstavitelia štátu vedeli o zločinoch Komunistickej strany, a napriek tomu o tom mlčali. Lebo by stratili moc, vplyv a lukratívne posty. Na rozdiel od nich v bývalej ČSSR stratilo zamestnanie 250 000 politických väzňov a mnohonásobne viac ich rodinným príslušníkom. Tým patrí moja úcta. Rovnako, ako prezident Slovenského štátu, tak aj prezidenti ČSSR nesú politickú zodpovednosť za zločiny ich režimov.

S Elzou Domanovou, ocenenou Pamätnou medailou predsedu SpR ÚPN (Zdroj: ÚPN)

dieme dôraz na integritu laureáta, jeho vzťah a postoje ku každému zločineckému režimu. Napríklad nemôžeme udeliť ocenenie osobe, ktorá sa síce postavila na odpor proti komunizmu, ale v čase druhej svetovej vojny kolaborovala s nacistom. A ak by sme to aj urobili, potom zásluhy musia ďaleko prevyšovať zlyhania.

Príkladom je Alexander Dubček. Keby po potlačení Pražskej jari v roku 1969, už ako novozvolený predseda Národnej rady nepod-

nej bezpečnosti. Po nástupe komunistov k moci vo februári 1948 sa tešil z osobných úspechov a sľubnej kariéry. Spolupodieľal sa na likvidácii kláštorov, perzekúciách obyvateľstva a prenasledovaní cirkvi. Krátko na to bol obvinený z buržoázneho nacionalizmu. O vlások unikol šibenici. Ďalších 10 rokov prežil vo väzení aj s tými, ktorí sa tam dostali aj jeho vinou. Po potlačení pražskej jari v auguste 1968 sa stal Brežnevovým spojencom. Spolu s Biľakom sa

▼ **Tri roky je za vami, pred vami je ešte trojročné funkčné obdobie. Ako ho mienite naplniť, kam chcete posunúť ÚPN, ktoré výzvy chcete naplniť? Zaznali aj názory o zbytočnosti ústavu, o jeho začlenení do SAV, a to zaiste nepridáva na pracovnej pohode zamestnancov a vedenia. Potrebuje naša krajina špeciálny pamäťový ústav, ktorý sa má zapodievať temnotami režimov a v prenesenom význame aj temnotami ľudských duší?**

Naše partnerské inštitúcie v bývalých postkomunistických krajinách sa od svojho založenia tešia dôstojným priestorom a budovám. To, že ÚPN sa za posledných 12 rokov sťahoval už sedemkrát, svedčí o vzťahu kompetentných orgánov nie len k ÚPN, ale aj k hodnotám,

Spomienka na november 1989 na Námestí SNP v Bratislave v roku 2013 (Zdroj: ÚPN)

ktoré zastupuje. Áno, aj ja som opakovane zachytil správu, že ÚPN sa má stať súčasťou SAV. Tým, ktorí sa o to už celé roky usilujú, odkazujem, že sa aj naďalej budem usilovať o zachovanie inštitúcie. Dnes, ak niekto tvrdí, že ÚPN si neplní svoje úlohy, je obyčajný klamár. Tých, čo to šíria, sa opýtajte, či sa za posledné tri roky zúčastnili nejakého podujatia, ktoré organizovalo ÚPN.

V uplynulých rokoch ÚPN navštívili delegácie z krajín, ktoré sa rozhodli budovať demokratickú spoločnosť. ÚPN im poskytol školenia, ktoré sa týkajú evidovania a archivovania dokumentov bývalých bezpečnostných zložiek. Na základe získaných skúseností ich náš ústav upozorňuje na úskalia a nedostatky demokratizačných procesov, ktoré hrozia bezprostredne po nástupe demokratického režimu. Ponúkame vedeckú spoluprácu a spoluprácu vo výchovno-vzdelávacích projektoch pre študentov a mladú generáciu.

Po nástupe do funkcie predsedu Správnej rady som sa rozhodol inštitúciu ukotviť na troch základných pilieroch. Tým prvým je **archív ÚPN**. Je to najväčšie dedičstvo po bývalej ŠtB, ktoré ústav vlastní a prechováva. Obsahuje spiso-

vú agendu, personálne spisy, registračné protokoly príslušníkov ŠtB, informácie o ochrane štátnych hraníc a pohraničnej strážne atď. Archív ÚPN je bankou životných osudov, ktoré môžu byť inšpiráciou pre historikov, bádateľov, tvorcov alebo žurnalistov. Mojm cieľom je odborné a citlivo nakladať s uloženými materiálmi. Som rád, že doteraz nepadol ani tieň podozrenia v súvislosti s nekalým nakladaním so spismi po bývalej ŠtB. V rámci digitalizácie kultúrneho dedičstva sa budem usilovať uložený materiál bezpečne zdigitalizovať a uchovať aj pre budúce generácie.

Druhým pilierom ostáva **výskum**, do ktorého zapadá evidovanie a dokumentácia zločinov z obdobia neslobody. Ústav vedecky báda a prináša nespochybniteľné dôkazy o tomto období. Je dôležité, aby naši historici vo svojich bádateľských aktivitách využívali moderné vedecké prístupy a metódy. Aby získané informácie argumentačne presne a pevne ukotvili v odborných a vedeckých článkoch časopisu Pamäť národa, v štúdiách, odborných a vedeckých publikáciách.

Prehodnotil som niektoré okruhy bádania, ktoré nekorešpondovali

s poslaním ÚPN. Vymenil som riaditeľa sekcie Vedeckého výskumu, šéfredaktora časopisu Pamäť národa a redakčnú radu som doplnil o ďalšie osobnosti, renomovaných odborníkov. Časopis Pamäť národa sa musí stať vlajkovou loďou inštitúcie.

Tretím a najdôležitejším pilierom má byť tzv. **živá pamäť**. Patrí sem nakrúcanie Orálnej histórie – výpovedí prenasledovaných spoluobčanov, výroba audiovizuálnych diel, popularizačné a osvetové aktivity, pietne spomienky, výstavy, Festival slobody, diskusné podujatia, exkurzie, prípadne iné aktivity, ktoré súvisia s prenasledovaním našich občanov v období neslobody. Festival slobody som rozšíril aj do regiónov. Zamerlal som sa na oceňovanie ešte žijúcich politických väzňov, veteránov protikomunistického odboja, alebo aj protifašistických bojovníkov. Ťažisko piliera som upriamil na osvetové a vzdelávacie aktivity medzi študentmi stredných a vysokých škôl. V tomto smere som nadviazal spoluprácu s Metodicko-pedagogickým centrom a tiež s Ministerstvom školstva SR. V rámci spolupráce plánujeme školám poskytnúť audiovizuálne pomôcky, učebné osnovy o dobe neslobody, filmy a videá, ktoré pútavou formou vykresľujú rôzne etapy našich dejín. V tejto súvislosti chceme nadviazať už na rozbehnutý projekt Hľadanie pravdy, ktorý sa týka série prednášok na základných a stredných školách. Mladú generáciu upozorňujeme na nebezpečenstvá extrémizmu, ktoré v súčasnosti eskalujú napätie a môžu vyvolať vojnu alebo vznik nového totalitného režimu. Spomínané aktivity sa usilujem obohatiť o spoluprácu na externých projektoch s občianskymi združeniami, ktoré už podobnú činnosť vykonávajú. Na vybraných pracoviskách pracujú zamestnanci, ktorých prioritou je grantová agenda a získavanie prostriedkov pre ÚPN z externých zdrojov.

ÚPN prejavuje starosť aj o bývalých politických väzňov. Zaujíma sa o odškodnenie politických väzňov

prenasledovaných pre svoje politicke či náboženské presvedčenie. Do Národnej rady SR som v mene ÚPN predložil podnet zákona, ktorý sa týka odškodnenia bývalých politických väzňov spôsobom, že bývalým príslušníkom ŠtB budú odobraté výsluhové dôchodky za obdobie, kedy prenasledovali. Žiaľ, zákon už po druhýkrát nezískal potrebný počet poslancov.

Po mojom nástupe som obnovil prerušenú spoluprácu s inštitúciami ako KAS, KPVŠ, ZV ČSPV, ÚSTR, ABS. Spoluprácu s nadáciou Jána Langoša, so SZ protifašistických bojovníkov, s Ústredným zväzom židovských náboženských obcí, s ob-

sledku – ležia na Generálnej prokuratúre.

Na sekretariáte ÚPN vzniklo samostatné pracovisko, ktoré zastrešuje medzinárodnú spoluprácu. Výstupy tejto spolupráce zaraďujú nielen ÚPN, ale aj Slovensko medzi rešpektované krajiny Európy. Rozvíjame bohatú a intenzívnu spoluprácu s medzinárodnou inštitúciou Pamäť a solidarita (ENRS), ktorá je garantom pamäťových inštitúcií v strednej Európe. V rámci siete ENRS som poverený Ministrom kultúry SR zastupovať Slovensko.

Rovnako ÚPN je aktívnym partnerom Siete úradov spravujúcich písomnosti bývalých bezpečnostných

pre súdobé dejiny. V uplynulom roku sme zintenzívnili spoluprácu s Maďarským partnerským ústavom a tiež s Poľským IPN.

Od môjho nástupu som sa začal zaoberať sériou prehratých súdnych sporov, ktoré sa týkali bývalých spolupracovníkov a príslušníkov ŠtB. Dlhodobo zanedbávanou agendou vznikali pre ústav nepriaznivé judikáty a konečne až v uplynulom roku sa nám podarilo judikáty v neprospech ÚPN zvrátiť. Séria šestnástich po sebe prehratých súdnych sporov z minulosti bola prerušená.

Ústav pamäti národa začína byť akceptovaný vo verejnosti aj vďaka zmene vedúcich zamestnancov na riadiacich postoch, jasne vymedzenými úlohami a kompetenciami radových zamestnancov a príchodom nových zamestnancov, ktorí činnosť v ÚPN vnímajú ako životné poslanie. Informácie o činnosti ÚPN sa nachádzajú v Správe o činnosti ústavu, zverejnené na našej domovskej stránke.

Ústav pamäti národa je inštitúcia, ktorá sa týka záujmov celého národa. Vyhovieť každému je nemožné. Našou úlohou je upozorňovať na princípy a hodnoty, ktoré môžu zaručiť slobodu a bezpečnosť v našej krajine.

Súvisí to s dotiahnutím reforiem z novembra 1989. Preto aj naďalej budem politické špičky upozorňovať na pretrvávajúci nezáujem o odškodnenie bývalých politických väzňov. *Ukazuje sa, že pomyslená hrubá čiara za minulosťou bola tým najlepším riešením iba pre tých, ktorí sa na zločineckom režime podieľali.*

Želám si, aby sa ÚPN mohol stať zodpovedným strážcom pravdy o našej minulosti. Aby ústavu bola prinavrátená stratená dôvera. Aj naďalej sa budem usilovať o stabilitu ústavu a vytváranie jednoty medzi jeho zamestnancami. Bol by som rád, ak by som takéto ciele mohol dosiahnuť aj v spolupráci so Správnou a Dozornou radou ústavu.

Rozhovor pripravil Peter Juščák

S kardinálom J. CH. Korcom po odovzdaní ceny ÚPN (Zdroj: ÚPN)

čianskymi združeniami a nadáciami, ktoré sa zaoberajú obdobím neslobody.

Aj naďalej považujem za dôležité pokračovať v intenzívnej spolupráci s Generálnou prokuratúrou SR v súvislosti s podávaním trestných oznámení, ktoré sa týkajú zločinov proti ľudskosti. Budem sa zaujímať a medializovať osudy už dávno podaných žiadostí, ktoré dlhodobo – a bez vý-

zložiek. Táto sieť koordinuje činnosť deviatich partnerských inštitúcií v strednej a východnej Európe. Doposiaľ nevídanú spoluprácu sme rozvinuli s ÚSTR-om, našou partnerskou inštitúciou v Českej republike. V Čechách sme ďalej rozvinuli spoluprácu s inštitúciami, ako sú Archív bezpečnostných zložiek, Ústav pre vyšetrovanie a dokumentáciu zločinov komunizmu a tiež Ústav

DISKUSNÝ VEČER NÁVRAT ZABRATÉHO ÚZEMIA JUŽNÉHO SLOVENSKA DO ČSR V ROKU 1945

Zľava Anton Hruboň, moderátor Tomáš Klubert, Ján Mitáč
(Foto: Branislav Kinčok)

V Poľskom inštitúte v Bratislave sa 26. januára 2016 konala beseda z cyklu Diskusné večery Ústavu pamäti **Návrat zabratého územia južného Slovenska do ČSR v roku 1945**. Na podujatí vystúpili PhDr. Anton Hruboň, PhD., z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Mgr. Ján Mitáč z Ústavu pamäti národa.

PREZENTÁCIA ČATY SLOVÁKOV VO VARŠAVSKOM POVSTANÍ

V budove Poľskej akadémie vied vo Varšave sa v januári tohto roku uskutočnila medzinárodná konferencia „Varšava má veľa tvárí“. V rámci bloku „Národnostné menšiny vo Varšave v 20. storočí“ odznela prednáška Dr. Michala Wójciuka pod názvom „Slováci vo Varšavskom povstaní“, pri príprave ktorej využil aj informácie a materiály Slovenského inštitútu vo Varšave.

Poľský historik z Múzea Varšavského povstania priblížil pôsobenie Čaty Slovákov, ktorej členovia mali ako jediní nepoľskí účastníci povstania právo nosiť na rukáve okrem bielo-červenej pásiky „Armii Krajowej“ aj osobitnú pásiku so slovenskou národnou trikolórou a slovenským znakom. Veliteľ čaty podporučík Miroslav Iringh bol nositeľom viacerých významných poľských vyznamenaní a v roku 2007 mu bol prezidentom Slovenskej republiky udelený Rad Ľudovíta Štúra II. triedy in memoriam, za mimoriadne hrdinské činy v boji proti fašiz-

mu a za šírenie dobrého mena Slovenska v zahraničí. Slovenský inštitút prednášku doplnil výstavou o formovaní a pôsobení Čaty Slovákov vo Varšavskom povstaní. Počas konferencie mohli jej účastníci túto výstavu navštíviť. Podujatia sa zúčastnili aj Danuta Michalowska a Danuta Sobczynska, bývalé zdravotníčky Čaty Slovákov vo Varšavskom povstaní, a dcéra Miroslava Iringha Bohumila Iringh-Nagórska a Danuta Sobczynska.

VEDENIE MAĎARSKÉHO NEB NA NÁVŠTEVE ÚPN

Predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa Ondrej Krajňák prijal 28. januára 2016 Réku Kiss Földváryné, predsedníčku Národného pamätového výboru (NEB) Maďarskej republiky, so sprievodom. Prerokovali možnosti spolupráce v jednotlivých oblastiach, ktorým sa obe partnerské inštitúcie venujú v záujme zachovania pamäti na obdobie neslobody.

Ondrej Krajňák hostí informoval o význame, postavení, činnosti a aktivitách ÚPN a predstavil možnosti spolupráce, na ktorých by mohli obe strany participovať. Podobne Réka Kiss Földváryné priblížila aktivity NEB a predložila konkrétne ponuky na vzájomnú spoluprácu. Obaja predstavitelia sa zhodli na jednotlivých prerokovaných témach, medzi ktorými dominovali blížiace sa výročie revolúcie v Maďarsku v roku 1956 a jej presah a vplyv na Slovensko, dokumentácia príbehov obetí komunizmu, náboženský útlak počas komunistického režimu, osudy občanov oboch krajín odvlečených do gulagov po roku 1945, predstavenie maďarského NEB na Festivale slobody 2016, ako aj odhaľovanie pravdy a následkov o utajovanej havárii v Černobyle. Výsledkom rozhovorov boli vzájomné dohody na spolupráci pri príprave konferencie o revolúcii v Maďarsku v roku 1956, inštalácia pamätníkov odvlečeným do gulagov na Slovensku i v Maďarsku, spolupráca pri výskume dokumen-

Delegácia NEB v ÚPN (Foto: Marian Turza)

tov z moskovských archívov, účasť maďarského NEB na Festivale slobody 2016 a vzájomné poskytnutie audiovizuálnych diel s témou obdobia neslobody. V závere spoločného rokovania sa obaja predstavitelia pamäťových inštitúcií dohodli na príprave memoranda o vzájomnej spolupráci, ktoré podpíšu počas návštevy vedenia ÚPN v Budapešti, kde budú rokovania o spolupráci následne aj ďalej pokračovať.

BESEDA V PARTIZÁNSKOM

Účastníci besedy (zľava): Mons. ThLic. Vladimír Farkaš, správca rímskokatolíckej farnosti v Partizánskom, spisovateľ Rudolf Dobiáš, pracovník Sekcie vedeckého výskumu ÚPN Mgr. František Neupauer, PhD. (Foto: Vladimír Ištván)

12. februára 2016 sa na Farskom úrade v Partizánskom uskutočnila beseda so spisovateľom Rudolfom Dobiášom, ktorú moderoval pracovník ÚPN František Neupauer. Diskusia sa niesla v znamení priblíženia životnej cesty spisovateľa a tiež mnohých bývalých politických väzňov, ktorí zdieľali osud tzv. triednych nepriateľov. Diskutujúci sa dotkli aj otázky dobra, existencie zla v minulosti a v súčasnosti. Na záver stretnutia správca farnosti Vladimír Farkaš poďakoval prítomným a vyslovil presvedčenie, že podobné diskusie budú pokračovať aj v budúcnosti.

V NIMNICI OPÄTOVNE ODHALILI PAMÄTNÚ TABUĽU KLERIKOM

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák sa 19. februára 2016 zúčastnil v Nimnici na opätovnom odhalení pamätnej tabule mladým rehoľníkom a bohoslovcom, ktorí v roku 1950 vykonávali nútené práce na stavbe Priehradu mládeže po ich násilnom vyvezení z kláštorov. Pôvodnú tabuľu poškodili neznámi vandali.

Pietna slávnosť sa začala sv. omšou, ktorú v kúpeľnej Kaplnke Božského Srdca Ježišovho celebroidal don Ján Malženický SDB. Potom odhalili novú pamätnú tabuľu. Súčasťou programu, na ktorom sa zúčastnili členovia Konfederácie politických väzňov Slovenska (KPVŠ), kúpeľní hostia a široká verejnosť, boli svedectvá prítomných rehoľníkov. Po položení vencov sa prítomným prihovoril aj predseda Správnej rady ÚPN.

O. Krajňák povedal: „V minulom roku sme si pripomenuli 65. výročie Barbarskej noci, tzv. akcie „K“ – kláštory, ako ju pod krycím názvom evidovala komunistická Štátna bezpečnosť. Jedným z hlavných cieľov politiky KSČ bolo totálne ovládnutie katolíckej cirkvi. To sa malo dosiahnuť aj zrušením kláštorov a zabránením formácie duchovného dorastu a jeho izoláciou od vplyvu rehoľných predstavených. Mladých klerikov preškoľovali v kláštore v Kostolnej, aby sa vzdali príslušnosti k rehoľiam. Posielali ich budovať Priehradu mládeže, či Trať mládeže. Na Slovensku Akcia „K“ postihla viac ako 1 000 rehoľníkov, 16 rehoľných rádov a zlikvidovala činnosť vo viac ako v 90-tich kláštoroch. Omnoho väčšou tragédiou bolo, že KSČ v krátkom čase zmarila aj všetky kultúrne, duchovné, výchovné a sociálne aktivity rehoľných rádov a režim celých štyridsať rokov nedokázal za ne nájsť adekvátnu náhradu. Po neúspešnom preškoľovaní museli nezlomní klerici už ako politickí nespoľahliví narukovať do táborov nútených prác a vojenských pomocných technických práporov (PTP). V baniach, lomoch a neskôr aj vo väzeniach ďalej svedčili o svojej viere. V rámci ÚPN som mal možnosť dokumentovať svedectvá Barbarskej noci a spomínam si, ako páter Martinko so slzami v očiach hovoril o vojakovi, ktorý si zobral život preto, lebo už nezniesol opakované predlžovanie vojenskej služby a odklad odchodu do civilu. A preto mi dovoľte, aby som v mene ÚPN vyjadril všetkým internovaným kňazom, rehoľníkom, klerikom, politickým väzňom a príslušníkom pomocných technických prápo-

Účastníci odhalenia pamätnej tabule (Foto: Marian Turza)

rov uznanie za ich svedectvo, dobrý príklad a ich statočnosť.“

V závere pietnej slávnosti podpredseda KPVS odovzdal bývalým politickým väzňom pamätne medaily.

V TRENČÍNE SPOMÍNALI NA OBETE KOMUNISTICKÉHO MONSTERPROCESU

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák sa 20. februára 2016 v Trenčíne zúčastnil na pietnej spomienke organizovanej pri príležitosti 65. výročia od popravu trojice absolventov trenčianskeho štátneho reálneho gymnázia Alberta Púčika, Antona Tunegu a Eduarda Tesára, ktorých odsúdila na trest smrti komunistická štátna moc vo vykonštruovanom procese.

Pietnu spomienku zorganizovala Nadácia Antona Tunegu, mesto Trenčín a Okresná organizácia Konfederácie politických väzňov Slovenska (KPVS) v Trenčíne. Zúčastnili sa jej predstavitelia mesta Trenčín na čele s primátorom Richardom Rybníčkom, členovia KPVS a široká verejnosť. Na Námestí sv. Anny pri pamätníku obeťam komunizmu si účastníci uctili pamiatku študentov položením vencov a spomienkovými príhovormi.

Ondrej Krajňák na svojom prejave prítomným okrem iného povedal: „Od jesene roku 1947 sa bývalí študenti trenčianskeho gymnázia usilovali doma, ale aj v zahraničí vytvoriť spravodajskú sieť, ktorá by získavala informácie o strategickej činnosti KSČ a tým pomohla odhaliť skutočné riziká, ciele a zámery komunistického režimu. Zapojili sa do činnosti tzv. Bielej légie, ktorá sa okrem protikomunistických aktivít doma aj v zahraničí venovala pomoci ľuďom utekajúcim z komunistického Československa. Nie osobné výhody, ale vnútorné presvedčenie bolo ich hnacím motorom. Považovali za nevyhnutné upozorniť na nebezpečenstvá boľševizácie a postaviť sa zlu na odpor. A to aj za cenu najvyššej obeť. Obžalovaných bolo 62 osôb. Z toho 48 bolo odsúdených na mnohoročné väzenia. Tí, čo sa odvolali, v odvolacom konaní dostali niekoľko rokov navyše. Troch mladých mužov popravili. Skoro ráno všetkých troch predviedli na nádvorie väznice krajského súdu. Tu ich už čakal predseda senátu Pavol Korbuly a vyhlásil im rozsudok. Odsúdeným oznámil, že ich žiadosti o milosť boli zamietnuté. Ten istý sudca Pavol Korbuly ďalších šesť rokov posielal na smrť a na mnohoročné tresty aj ďalších obžalovaných, ako napríklad blahoslavenú sestru Zdenku Šelingovú a iných. Až dovtedy, kým sa sám nestal obeťou čistiek vo vlastnej komunistickej strane. V roku 1956 vypukla v Maďarsku revolúcia a sudcu Korbulyho obvinili a odsúdili za udržiavanie stykov s maďarskými revolucionármi. Z väzenia sa vrátil po mnohých rokoch. Slabý, zlomený a vyčerpaný. Ľudia, ktorí ho predtým po-

Pietny akt pri pomníku popravených študentov (Foto: Marian Turza)

znali, hovorili, že sa pomínul na rozume, lebo ho denne vidávali na kolenách pred Blumentálskym kostolom a počuli ho, ako prosí Boha o milosť. Nech nás preto svedectvo o troch študentoch trenčianskeho gymnázia povzbudí, aby sme nezabúdali. Lebo ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju opakovať.“

Po pietnom akte pri pamätníku nasledovala sv. omša za obeť komunizmu v Kaplnke sv. Anny, ktorú celebroidoval Mons. Peter Brodek, generálny vikár Nitrianskej diecézy. Účastníci spomienky sa na záver stretli na spoločenskom podujatí.

ÚPN V NOVOM PAMÄŤOVO-HISTORICKOM MEDIÁLNO M PROJEKTE

Český Ústav pro studium totalitních režimů (ÚSTR) predstavuje svoj medzinárodný, interdisciplinárny projekt s názvom History and Media/Media and History: Educating Creatively. Zameriava sa na rôzne druhy médií, prostredníctvom ktorých vstupuje história do verejného priestoru a vytvára tak zdieľanú pamäť. Cieľom projektu je čo najlepšie zužitkovanie vzdelávacieho potenciálu z médií. Partnermi projektu sú Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe, slovenský Ústav pamäti národa a International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania z Litvy. Tento projekt tvoria tri projektové aktivity. Prvou z nich je pripravovaný už tretí ročník medzinárodnej medziodborovej vedeckej konferencie s názvom Škola vs. pamäť? Konflikt, identita, súžití (Střední Evropa). Druhou aktivitou je projekt Socialism Realized a poslednou už tretí ročník série seminárov s názvom Historické dílny.

Konferencia, ktorá sa zameriava na pamäť z didaktickej perspektívy, sa v tomto roku uskutoční v dňoch 10. – 11. októbra 2016 na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. *Socialism Realized* je projekt so zameraním sa na učebné prostredie, umožňujúce záujemcovi nájsť a analyzovať multimediálne texty o komunistických režimoch v Európe. Na príklade Československa opisujeme špecifiká života vo Východnom bloku. Náš materiál je zrozumiteľný a približuje záujemcovi skúsenosti, pocity a problémy, ktoré ľudia v tomto období mali a predstavuje spoločnosť ako komplexnú a rozmanitú kultúru. Základné informácie sú dostupné v anglickom jazyku na internetovej stránke: <http://www.socialismrealised.eu/about-the-project/history-in-media/>.

Séria seminárov, každoročne pripravená ÚSTR v spolupráci s partnerskými vzdelávacími inštitúciami, má za cieľ vytvoriť priestor pre kreatívny dialóg medzi učiteľmi, študentmi a skupinami, ktorí sa zaujímajú o fenomén súčasnej historickej pamäti a hľadajú spôsoby, ako využiť jej didaktický potenciál a ako ju zapojiť vo vyučovaní dejepisu. Po Prahe a Plzni sa tohtoročná Historická dĺžna s názvom *Stopy pamäti v Košiciach* uskutoční 16. apríla 2016 v Starom meste v Košiciach. Bližšie informácie sú dostupné v českom a anglickom jazyku na internetovej stránke: www.schoolxmemory.eu.

DISKUSNÝ VEČER FEBRUÁR 1990 – KONIEC ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

Dňa 25. februára 2016 sa v Poľskom inštitúte konal diskusný večer Ústavu pamäti národa **Február 1990 – Koniec štátnej bezpečnosti**. Na podujatí vystúpili doc. RNDr. Vladimír Palko, CSc., bývalý minister vnútra Slovenskej republiky, Ing. Marian Gula, riaditeľ Sekcie dokumentácie ÚPN, a Mgr. Peter Jašek, PhD. zo Sekcie vedeckého výskumu ÚPN.

Pohľad do pléna (Foto: Branislav Kinčok)

SEMINÁR PRE PEDAGÓGOV

Účastníci seminára (Foto: Marian Turza)

Prvého marca 2016 sa v priestoroch Ústavu pamäti národa uskutočnil odborný pedagogický seminár venovaný 28. výročiu Sviečkovej manifestácie. Na úvod sa prítomným prihovril predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Program pokračoval prednáškou riaditeľa Sekcie vedeckého výskumu ÚPN Patrika Dubovského a ústrednou časťou seminára bola modelová vyučovacia hodina na tému *Sviečková manifestácia*, ktorú si pripravil historik František Neupauer. Účastníci seminára sa k jeho konaniu vyjadrovali mimoriadne pozitívne a vyjadřili záujem aj o ďalšie podujatia podobného charakteru z iniciatívy Ústavu pamäti národa, ktoré by im pomohli pri výučbe dejepisu, občianskej náuky, mediálnej výchovy a náboženstva.

OCENENIA OBETIAM KOMUNIZMU Z RADOV SALEZIÁNOV

V Kultúrnom dome v Šaštíne-Štrážach sa 3. marca 2016 uskutočnilo slávnostné odovzdanie ocenení účastníkom protikomunistického odboja z radov Saleziánov dona Bosca. Pripravil ho Ústav pamäti národa v spolupráci s mestom Šaštín-Stráže a rehoľou Saleziánov dona Bosca.

Za odpor proti totalite udelil predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák ďakovné listy a Pamätné medaily Jánovi Brichtovi, donovi Jozefovi Hrdému a Alfonzovi Paulenovi (in memoriam). Stalo sa tak za účasti primátora mesta Šaštín-Stráže Mgr. Jaroslava Suchánka a provinciála rehole Saleziánov dona Bosca na Slovensku ThLic. Jozefa Ižolda. Prítomní boli aj pedagógovia, žiaci a študenti miestnej základnej školy, Gymnázia Jána Bosca a najbližší príbuzní ocenených. Ako súčasť programu sa uskutočnila projekcia filmu z produk-

cie ÚPN *Tiene barbarskej noci*, ktorý približuje likvidáciu mužských reholí v roku 1950.

Ondrej Krajňák vo svojom príhovore k účastníkom slávnosti vyzdvihol príklad statočnosti ocenených a ponúkol ich mládeži ako vzory hodné nasledovania. Slávnostnú atmosféru podujatia umocnilo vystúpenie žiakov Základnej umeleckej školy v Šaštíne.

MEDAILÓNY OCENENÝCH:

JÁN BRICHTA sa narodil 8. novembra 1928 v Jablonovom na Záhori v roľníckej rodine. Gymnaziálne štúdium absolvoval v blízkom Šaštíne, kde ho oslovila práca saleziánov s mládežou. Po maturite pokračoval v saleziánskom pedagogickom študentáte v Šaštíne. Tam ho v apríli 1950 zastihla Akcia K (kláštory), ktorou sa komunistický režim pokúsil o likvidáciu mužských reholí v Československu. J. Brichtu spolu s ostatnými saleziánskymi bohoslovcami odviezli do sústreďovacieho kláštora v Podolínci. Pokusy režimu o ich „prevýchovu“ na stavbe Priehrady mládeže však zlyhali, a tak boli v auguste 1950 prepustení domov. J. Brichta potom dostal povolávací rozkaz do Pomocných technických práporov, konkrétne do vojenského výcvikového tábora Libavá pri Olomouci. Vďaka priateľovi, lekárovi z Bratislavy, ktorý mu odporučil operáciu čelných dutín, sa mohol vrátiť na Slovensko. Vtedy dospel k rozhodnutiu emigrovať do zahraničia, aby mohol pokračovať v štúdiu u saleziánov v Taliansku. Spolu s ďalšími bohoslovcami a niekoľkými staršími kňazmi ho však 8. apríla 1951 po neúspešnom pokuse prekročiť rieku Moravu zadržali príslušníci Pohraničnej stráže. Po surovom vyšetrowaní v Bratislave, Malackách a Leopoldove bol J. Brichta vo februári 1952 odsúdený na pätnásť rokov odňatia slobody. Trest si odpykával v jáchymovských uránových baniach. Vďaka úsiliu svojich rodičov bol v decembri 1958 predčasne prepustený. V januári 1959 nastúpil ako krmáč, dojič a závozník v Jednotnom roľníckom družstve v Jablonovom, kde zostal zamestnaný až do roku 1989. Popri prá-

Ján Brichta preberá ocenenie z rúk Ondreja Krajňáka (Foto: Marian Turza)

Don Jozef Hrdý SDB (Foto: Marian Turza)

ci vyštudoval poľnohospodárske inžinierstvo a po roku 1990 aj teologickú fakultu. J. Brichta je dodnes verejne aktívny a zapája sa do činnosti občianskeho združenia Politickí väzni Zväzu protikomunistického odboja.

JOZEF HRDÝ, SDB. „Všetko, čo má začiatok, má aj koniec. Aj my sme začali a musíme skončiť.“ To je myšlienka saleziána Jozefa Hrdého alias dona Josého. Narodil sa 10. apríla 1923 vo Veľkých Ostraticiach v rodine roľníka. K myšlienke stať sa kňazom ho dosť netypicky priviedla vášeň pre šport, hlavne pre futbal. Gymnaziálne štúdium totiž absolvoval na Saleziánskom gymnáziu v Šaštíne, kde mohol túto záľubu rozvíjať. Nasledovalo štúdium pedagogiky v Trnave, tam mal na starosti miništrantov a rozvoj mládeže. Do rehole dona Bosca vstúpil v roku 1942. Po skončení druhej svetovej vojny vykonával pedagogickú prácu v Bratislave. Popri tom úspešne viedol futbalové družstvo v Ružinove. Po komunistickom prevrate vo februári 1948 sa J. Hrdý rozhodol emigrovať do Talianska. Prvý pokus o prekročenie štátnej hranice v auguste 1949 však skončil neúspešne. Podarilo sa mu to až o štyri mesiace neskôr. Z sovietskej okupačnej zóny v Rakúsku odišiel vďaka pomoci viacerých rehoľníkov na začiatku roka 1950 do Talianska, kde sa stal poslucháčom teológie a filozofie na Pápežskej saleziánskej univerzite v Turíne. Za kňaza bol vysvätený v júli 1953. Pretože po ňom v pátrala československá Štátna bezpečnosť, predstavení ho ešte v tom istom roku poslali do Južnej Ameriky. Aj tam sa intenzívne venoval práci s mládežou a výrazne prispel k rozvoju poľnohospodárskej školy v chilskom meste Linares. V roku 1992 sa J. Brichta vrátil na Slovensko. Dočasne pôsobil ako diecézny kňaz a ekonóm v bratislavskom dome saleziánov. Predovšetkým však pokračoval v práci s mládežou. Od roku 1997 pôsobí ako duchovný v saleziánskej bazilike v Šaštíne.

Alfonz Paulen sa narodil 26. januára 1913 v Malých Bedzanoch (dnes súčasť Topoľčian). Študoval na gymnáziu v Kláštore pod Znievom a bohoslovie v Trnave. Po vysvätení na kňaza v roku 1936 pôsobil ako kaplán na

viacerých miestach, napr. v Leopoldove, Veľkých Levároch, Sološnici a v Banskom Studenci. V roku 1947 bol vymenovaný za farára v Šenkviaciach. Po komunistickom prevrate ukrýval na svojej fare bohoslovcov a rehoľníkov, ktorí sa pripravovali na útek do zahraničia. V septembri 1951 bol zatknutý Štátnou bezpečnosťou a v júni nasledujúceho roku odsúdený za údajnú velezradu na jedenásť rokov odňatia slobody, konfiškáciu majetku a stratu občianskych práv. A. Paulena väznili v Ilave a na Mírove. V dôsledku krutého zaobchádzania sa mu rapídne zhoršilo zdravie a 10. apríla 1954 zomrel. Krátko pred smrťou požiadal svojho spoluväzňa dona Tita Zemana o vstup do rehole saleziánov a ten mu podľa svedectiev vyhovel. V roku 1995 previezli jeho telesné pozostatky z Brna do Šenkvic, kde boli pochované biskupom Dominikom Tóthom pri farskom kostole.

MEMORANDUM O SPOLUPRÁCI ÚPN A NEB

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák a predsedníčka maďarského Výboru národnej pamäti (NEB) Réka Kiss Földváry podpísali 9. marca 2016 v Budapešti memorandum o spolupráci oboch partnerských inštitúcií. Udialo sa tak na základe vzájomných rozhovorov, uskutočnených v januári 2016 v Bratislave. NEB bol zriadený na základe zákona v roku 2013. Jeho úlohou je podobne ako v prípade ÚPN zachovanie historickej pamäti v súvislosti s komunistickou diktatúrou, skúmanie fungovania mocenského mechanizmu komunistickej diktatúry a odhaľovanie páchatel'ov nepremlčateľných zločinov komunizmu.

Predmetom memoranda je vyjadrenie obojstrannej ochoty k bližšej vzájomnej spolupráci v oblasti vyrovnávania sa s obdobím neslobody a dokumentácie zločinov

Predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák a riaditeľka NEB Réka Földváryné Kiss podpísajú memorandum o vzájomnej spolupráci (Foto: Marian Turza)

komunizmu a jeho obetí. ÚPN a NEB majú záujem spolupracovať aj na organizácii vedeckých a spomienkových podujatí venovaných výskumu a zachovaniu živej pamäte oboch národov a na uctení si pamiatky obetí komunizmu. Výsledky svojich výskumov si budú poskytovať v podobe tlačенých, elektronických a audiovizuálnych výstupov.

Súčasťou cesty predstaviteľov a zamestnancov ÚPN do maďarskej Budapešti bola návšteva Domu teroru (Terror Háza) spojená s prehliadkou expozície dokumentujúcej zločiny totalitného komunistického režimu v Maďarsku. Cesta do Maďarska bola prínosom nielen pre oblasť rozvoja zahraničnej spolupráce, ale aj ako motivácia a inšpirácia pre pracovníkov ÚPN do budúcnosti vzhľadom na zámer vybudovať múzeum zločinov komunizmu aj na Slovensku.

KREMNIČKÍ ŠTUDENTI V PROJEKTE „MY SME PAMÄŤ“

Účastníci vernisáže výstavy (Foto: Marian Turza)

Vzdelávací projekt pod názvom „My sme pamäť“, ktorý pripravila Knižnica Jána Kollára v Kremnici v spolupráci s miestnym súkromným gymnáziom, školou úžitkového výtvarníctva a s podporou Ústavu pamäti národa, vyvrcholil výstavou prác študentov na tému zločinov komunizmu. Verejnosť sa s nimi mohla zoznámiť v dňoch 10. – 18. marca 2016 v čítárni kremnickej Knižnice Jána Kollára.

Projekt „My sme pamäť“ začal vo februári 2016 prednáškou koordinátora projektu Jaroslava Slašťana pod názvom „Vy ste pamäť – zločiny komunizmu“. Počas prednášky prezentovali študentom udalosti z obdobia totality, ako aj výpovede a svedectvá obetí totality. Projekt pokračoval workshopom. Umeleckú a výtvarnú stránku stvárnňovali študenti umeleckej školy a študenti gymnázia pripravili literárnu a textovú zložku. Študen-

ti pracovali v skupinách na témy: Železná opona, prenasledovanie cirkvi, pracovné tábory, monsterprocesy, znárodnenie, okupácia a normalizácia, kult osobnosti. Realizáciou projektu si študenti pripomínali hrdinov, ktorí najmä v pohnutých päťdesiatych rokoch s odvahou vzdorovali nastupujúcemu režimu. Podarilo sa im sústrediť aj niektoré nové poznatky o živote bývalého banskobystrického diecézneho života Rudolfa Baláža, ktorý pochádzal z Nevoľného pri Kremnici a bol pod prísny dohľadom Štátnej bezpečnosti už ako študent Strednej všeobecno vzdelávacej školy v Kremnici. Výsledky projektu potvrdili, že študentov téma zaujala. Aj toto je jedna z ciest, ako nezabúdať na vlastnú minulosť a vyrovnáť sa s ňou, čo víta aj Ústav pamäti národa, ktorý na tento účel zapožičal dokumenty, knihy, ale aj Dekrét o priznaní postavenia účastníka protikomunistického odboja, ktorý in memoriam dostal Rudolf Baláž.

Názvom „My sme pamäť“ vyjadrili študenti presvedčenie, že aj totalitným režimom dosiaľ nepoznačená generácia môže byť pamäťou týchto udalostí a tiež nositeľom hodnôt, akými sú sloboda a demokracia. Nechcú zabudnúť na obeť komunizmu, na všetkých prenasledovaných a nespravodlivo odsúdených a väznených a na tých, ktorých tento režim pripravil o život.

ÚPN OCENIL IN MEMORIAM MONS. ŠTEFANA NAHÁLKU

V rámci podujatia Rok kňazských osobností sa 12. marca 2016 v Liptovskej Tepličke uskutočnila spomienková akcia venovaná miestnemu rodákovi, katolíckemu intelektuálovi a pápežskému prelátovi Mons. ThDr. Štefanovi Nahálkovi (1912 – 1975). Jeho pamiatku si popri predstaviteľoch obce Liptovská Teplička, Spišskej diecézy a širokej verejnosti pripomenul aj predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák. Súčasťou slávnostného programu bol akt odovzdania Ceny ÚPN pre Štefana Nahálku

Ďakovný list a medaila ÚPN (Foto: Marian Turza)

Pietna spomienka pri hrobe Mons. Štefana Nahálku (Foto: Marian Turza)

v kategórii Statočný v našej pamäti a v našom srdci in memoriam. Z rúk O. Krajňáka ju prevzali blízki príbuzní oceneného. Vo svojom príhovore predseda Správnej rady ÚPN pripomenul podiel Štefana Nahálku na vydávaní zakázanej náboženskej literatúry, ktorú Ústav sv. Cyrila a Metoda v Ríme sprostredkoval tajnými cestami do rúk veriacich na území bývalého Československa. Hovorí o tom aj najnovší film z produkcie ÚPN pod názvom „Stopy v snehu“. Na záver O. Krajňák povedal: „Mons. Štefan Nahálka sa v rozhodujúcej chvíli postavil na odpor režimu. Svojimi postojmi vydal svedectvo viery, odvahy a statočnosti. Jeho utrpenie nebolo zbytočné. Stal sa prínosom pre zachovanie pamäti národa.“

Mons. ThDr. Štefan Nahálka sa narodil 16. marca 1916 v Liptovskej Tepličke. Po maturite na levočskom gymnáziu sa stal poslucháčom teológie v Ríme. Tam aj 19. decembra 1942 prijal sviatosť kňazstva. Po návrate na Slovensko pokračoval v štúdiu na Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulte v Bratislave a v roku 1944 mu bol udelený doktorát v odbore katolícka vierouka. V roku 1946 ho spišský biskup Ján Vojtašák vymenoval za svojho tajomníka a neskôr ho ustanovil za profesora teológie na Teologickom ústave v Spišskej Kapitule. Ako významný katolícky intelektuál bol po komunistickom prevrate vo februári 1948 sledovaný Štátnou bezpečnosťou. Po internácii a následnom zatknutí biskupa Vojtašáka sa vyše dva roky ukrýval. Na jar 1953 emigroval cez Rakúsko do Ríma, kde začal pracovať v Ústrednej katolíckej kancelárii. Neskôr sa ako člen Najvyššej rady pre emigráciu pri Konzistoriálnej kongregácii staral o duchovné potreby slovenských emigrantov. V rokoch 1954 – 1966 bol redaktorom časopisu slovenských katolíkov Hlasy z Ríma. Pod jeho vedením vyšli desiatky knižných publikácií a dal podnet k vzniku periodika Slovenský kňaz, ktorý sa neskôr premenil na mesačník Diakonia. S podporou slovenských katolíkov v USA začal budovať Slovenský ústav sv. Cyrila a sv. Metoda v Ríme a v rokoch 1961 – 1973 bol jeho prvým rektorom. Za príkladný kňazský

život i za prácu pre Cirkev mu Svätý otec Pavol VI. udelil 14. augusta 1963 titul monsignora a 30. decembra 1967 hodnosť pápežského preláta. Mons. ThDr. Štefan Nahálka zomrel nečakane v Ríme krátko pred svojimi šesťdesiatymi narodeninami 6. marca 1975. V roku 2014 boli jeho telesné pozostatky prevezené z rímskeho cintorína Prima Porta na Slovensko a pochované v rodnej obci Lipovská Teplička.

SPOMIENKOVÉ PODUJATIA K VÝROČIU SVIEČKOVEJ MANIFESTÁCIE

Pri príležitosti 28. výročia Sviečkovej manifestácie sa v dňoch 23. – 25. marca 2016 uskutočnili spomienkové podujatia, ktoré pripravilo Fórum kresťanských inštitúcií aj v spolupráci s Ústavom pamäti národa a ďalšími spoluorganizátormi.

Dopoludnia 23. marca na Základnej škole Matky Alexie v Bratislave premietali film o Sviečkovej manifestácii spojený s prednáškou historika Patrika Dubovského z Ústavu pamäti národa a osobným svedectvom priameho účastníka a pamätníka Pavla Kosseya. V ten istý deň bol v Nitre otvorený 8. ročník projektu Nenápadní hrdinovia na tému „Dievčatá a ženy proti totalitám“. V podvečer sa konalo na bratislavskom Námestí Eugena Suchoňa pri pamätníku Sviečkovej manifestácie tradičné modlitbové Večeradlo. Po ňom nasledovala verejná spomienka pod záštitou prezidenta SR Andreja Kisku, na ktorej sa zúčastnil primátor hlavného mesta SR Bratislavy Ivo Nesrovnal, jeden z iniciátorov manifestácie František Mikloško, bratislavský arcibiskup a predseda KBS, Mons. Stanislav Zvolenský, predseda Správnej rady ÚPN Ondrej Krajňák a predsedníčka FKI Katarína Hulmanová, ako aj široká verejnosť. Program spomienky doplnila hudobná skupina Janais.

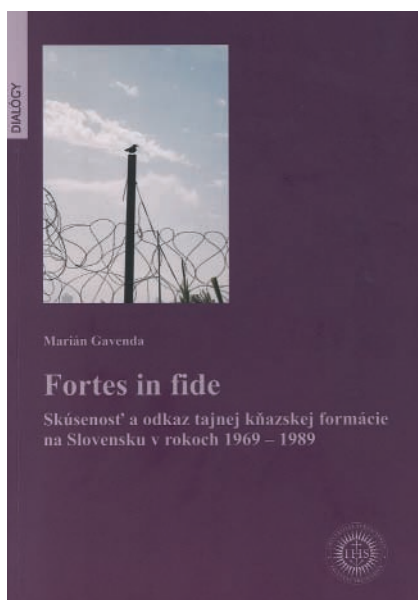
Účastníci spomienkového zhromaždenia (Foto: Marian Turza)

Ondrej Krajňák v príhovore k účastníkom spomienkovej akcie okrem iného povedal: „O dva dni uplynie už 28 rokov od chvíle, kedy sa na tomto mieste odohrala udalosť, ktorá v rozhodujúcej miere prispela k tomu, že dnešné Slovensko sa môže radiť medzi demokratické krajiny Európy. Jednou z hlavných požiadaviek účastníkov Sviečkovej manifestácie bolo dodržiavanie ľudských práv a náboženských slobôd. Za tých 28 rokov sme si zvykli na to, že dodržiavanie ľudských práv, sloboda slova, či sloboda náboženského vyznania a prejavu sa stali automatickou súčasťou nášho života a našej kultúry. Je ale zjavné, že za tých 28 rokov, a ešte omnoho skôr, mnohí z nás už aj zabudli na časy, kedy naši spoluobčania boli pre svoj názor, politické či náboženské presvedčenie vyhadzovaní z práce. Kedy za svoje názory, či názory svojich rodičov, nemohli študovať. Lebo v prihláške na vysokú školu mali červeným písmom uvedené: Žiak navštevoval hodiny náboženstva. Kedy tí, čo už študovali, zrazu nemohli školy dokončiť. Lebo na nich niekto žaloval, že nie sú vyrovnaní s náboženskou ideológiou. Že chodia do kostola. A tí, ktorí vysokú školu už dokončili a otvorene sa postavili proti režimu, mohli iba manuálne pracovať. Dnes, po včerajších samovražedných útokoch v Bruseli a predtým v Paríži, si omnoho viac uvedomujeme hodnoty, ktoré so sebou sloboda a demokracia priniesli. A že sú uložené v krehkých nádobách, o tom nikoho nepotrebujeme presvedčať. Je preto dôležité neustále pripomínať udalosti súvisiace s ťažko nadobudnutou slobodou. Je dôležité, aby sme mladej generácii ponúkli príklad nenásilného odporu proti akejkoľvek totalite. Lebo osobným svedectvom, odvahou a utrpením mnohých účastníkov Sviečkovej manifestácie, kvalitou občianskeho odporu a rozsahom predložených požiadaviek hodnotíme sviečkovú manifestáciu ako celospoločenské udalosť, ktorá mala rozhodujúci vplyv na postupný pád totalitného komunistického režimu v bývalom Československu.“

DISKUSNÝ VEČER OSLOBODZOVANIE ČESKOSLOVENSKA A VZNIK NOVÉHO BEZPEČNOSTNÉHO APARÁTU

V priestoroch Poľského inštitútu v Bratislave sa v štvrtok 31. marca 2016 uskutočnil diskusný večer ÚPN na tému **Oslobodzovanie Československa a vznik nového bezpečnostného aparátu**. Na podujatí vystúpili PhDr. Jan Kalous, Ph.D., a PhDr. Milan Bárta z Ústavu pro studium totalitních režimů v Prahe, Mgr. Matej Medvecký z Vojenského historického ústavu v Bratislave a Mgr. Jerguš Sivoš, pracovník Sekcie dokumentácie ÚPN.

GAVENDA, MARIÁN

**FORTES IN FIDE. SKÚSEŇ
A ODKAZ TAJNEJ KŇAZSKEJ
FORMÁCIE NA SLOVENSKU
V ROKOCH 1969 – 1989**

Dobrá kniha. Trnava 2014, 461 s.

Pred necelými dvomi rokmi sa na knižnom trhu objavila publikácia známeho katolíckeho kňaza Mariána Gavendu s názvom *Fortes in fide*. Publikácia je knižným spracovaním jeho dizertačnej práce, ktorú pod názvom *Tajná kňazská formácia na Slovensku v rokoch 1969 – 1989* obhájil v roku 2013 na Rímskokatolíckej cyrilometodskej bohosloveckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V úvode autor definuje hneď niekoľko hlavných cieľov, ktoré by mala práca dosiahnuť. Jedným z nich je snaha *opísať a vyhodnotiť časové a nadčasové prvky tajnej formácie*, definovať prvky, ktoré sa ukázali ako správne, i tie, ktoré boli chybné. Ako totiž autor upozorňuje, v prístupe k tajnej kňazskej formácii z tohto obdobia existujú dva hlavné prístupy: buď odmietajú a podceňujú všetko spojené s tajnou kňazskou formáciou, alebo na druhej strane

absolutizujú a vnucujú len túto formu. Ďalším z cieľov práce je snaha *zhodnotiť nové riešenia ako odpoveď na výzvy radikálne nových okolností*. Znamená to, že poznanie tejto formácie môže byť zdrojom podnetov aj pre súčasnú kňazskú formáciu. Podľa autora je dokonca potreba prehodnotiť súčasné metódy a obsah kňazskej formácie čoraz naliehavejšia. Už z týchto slov vyplýva, že autor pristupuje k zvolenej téme jednak z hľadiska historického, avšak aj z hľadiska spirituálnej teológie, pričom práve teologický prístup je prvoradý. Napriek tomu možno povedať, že publikácia prináša mnoho nových poznatkov aj z hľadiska histórie tzv. skrytej cirkvi na Slovensku v období normalizácie.

Samotná práca je rozdelená do troch kapitol, pričom prvá vytvára základný historický rámec pre ďalšie dve kapitoly, ktoré sú v podstate jadrom práce. V prvej kapitole s názvom *Dejiny a hodnotenie prenasledovania Katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1948 – 1989* autor približuje najdôležitejšie udalosti rokov 1948 (respektíve 1943) až 1989 vo vzťahu k pôsobeniu cirkvi a sledovanej téme tajnej kňazskej formácie. Keďže prioritným cieľom celej práce nie je priniesť nové historické skutočnosti, v jednotlivých častiach tejto kapitoly podáva len najdôležitejšie fakty z daného obdobia. Možno oceniť, že autor poukazuje na vývoj proticirkevných a protináboženských zásahov už od konca vojny, pretože tieto do značnej miery súvisia aj s neskorším vývojom. Hoci prvá kapitola vo všeobecnosti približuje už známe skutočnosti vývoja vzťahu cirkvi a štátnej moci, možno v nej nájsť niektoré zaujímavé postrehy či podnety na zamyslenie. Takým je napríklad poukázanie na fakt, že v niektorých prípadoch mal zásah štátnej moci namierený proti cirkvi nakoniec úplne opačný efekt. Konkrétne, niektorí rehoľníci boli po prepustení z interných kláštorov v 50. rokoch štátnou mocou rôznymi spôsobmi „povzbudzovaní“, aby sa zapojili do pas-

torácie vo farnostiach. Dôvodom bola snaha štátnej moci vytvoriť pred verejnosťou obraz bezproblémového vzťahu s cirkvou a zároveň možnosť lepšej kontroly aktivít „bývalých“ rehoľníkov. V nasledujúcich rokoch sa však práve na farách týchto rehoľníkov niekedy vytvorili akési centrá tajnej formácie ich ďalších rehoľníckych spolubratov. Podnetnou je tiež snaha autora zasadiť historické udalosti (napríklad aj zmeny v novembri 1989) do myšlienkového konceptu duchovného zápasu medzi dobrom a zlom, ktorý prebieha v celých ľudských dejinách. Autor ponúka aj niekoľko konklúzií, nadčasových téz, v ktorých sa snaží nájsť odpovede na rôzne otázky, vyvstávajúce pri poznávaní daného obdobia. Napríklad hľadá odpoveď na otázku, čo umožnilo novému režimu rozpútať také pustošenie cirkvi, ako sa udialo v rokoch 1948 – 1968. V jednej z uvedených konklúzií autor ponúka aj zaujímavú analógiu so súčasnosťou, keď píše, že mnohé ambície socializmu akoby splynuli s osvietenskou liberálnou demokraciou. Pritom sa zdá, že sa dnešná cirkev dopúšťa podobných chýb podceňovania, vyjadrovania nejasných názorov a postojov ako pred nástupom komunistov k moci.

Druhá kapitola nesie názov *Tajná kňazská formácia v jednotlivých formálnych skupinách*. Z pohľadu historika je najzaujímavejšou práve táto časť práce, v ktorej autor vychádzal predovšetkým z vyše päťdesiatky osobných dotazníkov, svedectiev a rozhovorov s účastníkmi tajnej kňazskej i rehoľnej formácie, s formátormi i s osobami, ktoré v celom procese rôznym spôsobom pomáhali. Práve osobné výpovede a dotazníky prinášajú množstvo nových zaujímavých informácií o živote skrytej cirkvi na Slovensku v období normalizácie, predovšetkým so zameraním na hlavnú tému publikácie, tajnú kňazskú formáciu.

Celkovo autor identifikoval jednásť rehoľných spoločností a sekulárnych inštitútov, v ktorých sa tajná

(kňazská i reholná) formácia usku-točňovala. Treba vyzdvihnúť, že sa mu podarilo zachytiť všetky skupiny, hoci v prípade niektorých sa podarilo získať výpovede len pár jednotlivcov. Čitateľ sa tak môže dozvedieť o okolnostiach tajnej kňazskej formácie v prostredí reholí jezuitov, saleziánov, františkánov, kapucínov, dominikánov, redemptoristov, piaristov, lazaristov, verbistov, v Hnutí Nazaret (zakladateľom bol Ján Beňo SDB) a v Spoločenstve Fatima (zakladateľmi boli Silvester Krčméry a Vladimír Jukl).

Zaujímavé je definovanie viacerých spoločných prvkov, prítomných vo všetkých formačných skupinách, prostredniach. Jeden z týchto prvkov autor pomenoval ako *osobné pozvanie a osobné vzťahy*. Pod týmto pojmom je vyjadrená skutočnosť, že život skrytej cirkvi na Slovensku prebiehal predovšetkým v malých spoločenstvách veriacich, kde sa stretávajúci vzájomne dobre poznali a v skupine budovali osobné vzťahy. Práve z takýchto spoločenstiev vzišli aj tí, ktorí tajnú kňazskú formáciu podstúpili. Jedným z aspektov fungovania malých spoločenstiev (a celkovo skrytej cirkvi) bola aj prirodzená rovnováha vzťahov medzi klerikmi a laikmi, čo by malo nepochybne zostať dedičstvom do nasledujúceho obdobia. Azda najlepšie vyjadril túto skutočnosť vo svojej odpovedi Rudolf Fiby SF slovami: „*Mali sme otcov biskupov a otcov kňazov, nie monsignorov, excelencie či eminencie.*“ V prípade pastorácie v malých spoločenstvách Gavenda poukazuje na fakt, že takáto forma nebola len reakciou na perzekúcie veriacich štátnou mocou, ale je fenoménom objavujúcim sa v celej katolíckej cirkvi. Z tohto dôvodu by mala byť v oveľa väčšej miere prítomná aj v dnešnej cirkvi na Slovensku. To nakoniec vyjadrila aj veľká väčšina samotných respondentov (tajne formovaných), ktorí vnímajú ponovembrový návrat k „masovej pastorácii“ skôr ako negatívum. Iný dôležitý prvok tajnej kňazskej formácie tvorí skutočnosť,

že takmer v každej z uvedených formačných skupín zohrávala mimoriadne dôležitú úlohu predovšetkým osoba samotného formátora a príklad jeho života. Boli to často osobnosti, ktoré si v predchádzajúcich rokoch prešli martýriom komunistických väznic a pracovných táborov.

Tretia kapitola práce nesie názov *Hodnotenie tajnej formácie na Slovensku v rokoch 1969 – 1989 v duchu magistéria Katolíckej cirkvi*. V nej autor ponúka pohľad na kňazskú formáciu očami dokumentov Magistéria cirkvi a teologických prác známych autorov, pričom najdôležitejšie prvky kňazskej formácie a pôsobenia konfrontuje s realitou slovenskej skúsenosti tajného kňazstva. Táto kapitola je v podstate spracovaním zistených skutočností z pohľadu spirituálnej teológie. Z tohto dôvodu by zhodnotenie samotnej kapitoly prislúchalo skôr teológovi než historikovi. Zistením, ku ktorému sa autor v poslednej kapitole prepracováva, je skutočnosť, že v dokumentoch Magistéria cirkvi o kňazskej formácii a realitou tajnej kňazskej formácie na Slovensku vidieť podstatnú zhodu. V niektorých otázkach slovenská realita priam predstihla celocirkevnú skúsenosť. Vysvetlením tejto zhody je podľa autora rovnaký oživujúci a formujúci vplyv Ducha Svätého v oboch prostredniach.

V práci tak veľkého rozsahu sa prirodzene nedá vyhnúť aj viacerým chybám, ktoré čiastočne vyplývajú z veľkého množstva textu a prameňov, s ktorými autor pracoval. Nepochybne náročná bola práca s veľkým množstvom osobných výpovedí a následné používanie z nich vybratých citácií. Tie sú na niektorých miestach v publikácii pomiešané, tak ako je to v prípade poznámok pod čiarou č. 488 a 495, ktoré sú síce obsahovo úplne zhodné, avšak pri každej je uvedený iný autor. Na niektorých miestach v práci sa tá istá citácia vyskytuje na jednej strane v texte a aj v poznámke pod čiarou (napríklad poznámka č. 1 275 na s. 273). Mierne mátauce môže byť pre

čitateľa uvádzanie rôznych pomenovaní pre jednu a tú istú inštitúciu. Konkrétne v prípade Štátneho úradu pre veci cirkevné a jeho slovenského ekvivalentu Slovenského úradu pre veci cirkevné sa v práci objavujú názvy: Úrad pre cirkevné záležitosti (s. 42), Cirkevný úrad (s. 53), alebo Ústav pre cirkevné záležitosti (s. 55). Nejednotené je aj používanie niektorých pojmov. Konkrétne na niektorých miestach autor používa termín rekatolizácia, inde proti-reformácia (s. 139, 180), pričom obsahovo presnejší je nepochybne prvý z uvedených termínov. V práci sa samozrejme vyskytujú aj nedostatky charakteru preklepov, ktoré sa môžu objaviť aj po viacnásobnom skontrolovaní textu. K takým možno zaradiť aj chybičky ako: Vladimír Klementis (správne Clementis), s. 40; biskup Ján Čársky (správne Jozef Čársky), s. 60 a niektoré iné.

Za najväčší prínos práce možno pokladať podrobné zachytenie reality tajnej kňazskej formácie v období normalizácie, čo bol (popri tajnej pastorácii) jeden zo základných pilierov a prejavov aktivity skrytej cirkvi. Druhým veľkým prínosom je poukázanie na tie prvky v tajnej formácii, ktoré by mohli (pri nájdení vhodného spôsobu zapojenia) byť prínosom aj pri formácii v slobodných podmienkach. To je však oblasť, ku ktorej sa nepochybne musia vyjadrovať viac odborníci na pastoračnú teológiu než historici. Celkovo obsahuje publikácia mnoho cenných podnetov na zamyslenie a pre historikov aj impulzov pre ďalší výskum a interpretovanie dôležitých momentov slovenských dejín druhej polovice 20. storočia. Pre bežného čitateľa by bolo azda vhodné vytvoriť z publikácie aj stručnejší abstrakt, možno v rozsahu okolo 200 strán, pretože viac ako 450-stranová publikácia s takmer 2 500 poznámkami pod čiarou môže mnohých odradiť. To by bola vzhľadom na veľa zaujímavých a podnetných informácií určite škoda.

Pavol Jakubčín

ANKETOVÁ OTÁZKA:

Po voľbách do NR SR 2016 sa do parlamentu dostala aj Ľudová strana – Naše Slovensko. Táto strana sa otvorene hlási k Slovenskému štátu a jeho prezidentovi Jozefovi Tisovi, zľahčuje podiel viny jeho predstaviteľov na zločinoch, ktoré sa odohrávali v čase trvania tohto štátu. Členovia ĽS NS sú známi nielen extrémistickými názormi, ale aj trestnými činmi, ktoré boli na verejnosti a v médiách často kritizované. Kde sa podľa vás stala chyba, že extrémizmus dostal široký priestor a občiansku podporu, ktoré ich priviedli až do parlamentu? Aké sú podľa vás východiská z tohto nelichotivého stavu? Ako sa majú zachovať občania, ktorí sú týmto stavom znepokojení a majú vážne obavy z ďalšieho vývoja na Slovensku?

Milan Mazurek (v strede) t. č. poslanec NR SR za Kotleba-ĽS Naše Slovensko počas minuloročnej demonštrácie proti imigrantom.

Zdroj: „<http://www.newnationalism.eu>“

PhDr. PETER MULÍK, PhD.
historik

Je pravda, že Kotlebova Ľudová strana – Naše Slovensko sa verbálne hlási k odkazu Slovenského štátu 1939 – 1945 a verejnými podujatiami na počesť vzniku tohto štátu 14. marca, ako aj na výročie popravy prezidenta Slovenskej republiky J. Tisa 18. apríla sa toto politické hnutie vrylo do pamäti slovenskej verejnosti. Pozorne som sledoval tieto prejavy od začiatku (ešte v štádiu Slovenskej spoločnosti) a môžem celkom zodpovedne konštatovať, že v ich prípade ide len určitú „symboliku“ ich svojského ponímania vlastenectva a národovectva, kde sa spája viacero celkom protichodných tendencií, najmä nekritické slovakofilstvo a slovanofilstvo, prejavujúce sa xenofóbiou, ktorá sa neobmedzuje iba na domáce

prostredie, kde prirodzene je vyhrotená najmä protirómsky, ale aj v medzinárodnom meradle, kde je proti Európskej únii a proti NATO. Zásadným spôsobom nenadväzujú na tradíciu autoritárskeho kresťansko-nacionálneho režimu Slovenského štátu 1939 – 1945, ba ideológiu ľudáctva ani nepoznajú v jej celom rozsahu. Možno na základe nejakých veľmi povrchných impulzov sa hlásia skôr k napodobňovaniu radikálneho krídla HSĽS. Správanie a prezentácia ĽS NS je plná kontradikcií. Došlo k tomu zrejme pri stmelovaní skupín, ktoré tvorili základ toho hnutia a ktoré mali rozmanité korene a pôvod. Okrem skupín mladých skinheadov, ktorí sú zväčša ateisti a páčia sa im násilné aktivity (tie pod vplyvom dokumentárnych filmov a zjednodušených novinárskych článkov spájajú aj so Sloven-

ským štátom 1939 – 1945), združujú kotlebovci skupiny bigotných konzervatívnych katolíkov, ktorí oveľa autentickjšie ako prvá skupina tradujú politiku HSĽS, ale tí prinášajú do ĽS NS konzervatívno-kresťanské prvky, ako je vyzdvihovanie rodiny, protipotravné iniciatívy, ale aj homofóbiu. Tento konzervativizmus ich zasa nesprávne a iba z povrchného poznania zaháňa k obdivu Putina a jeho súčasnej agresívnej politiky, ktorú samozrejme pokrývajú slovanskou vzájomnosťou a antiglobalizmom. Takže, ak je v ĽS NS tendencia k presadzovaniu násilných riešení, extrémnemu radikalizmu a nacionálnemu konzervativizmu, ich pôvod vidím v eklekticizme ich ideológie, ale nie výlučne v „obdivoch k Slovenskému štátu a Tisovi“.

O podiele viny vlády Slovenskej republiky 1939 – 1945 a o charakte-

re tohto štátu sa nedá ani v historio-
grafii rozhodnúť prokurátorsky. Ne-
možno pochybovať o zločinoch pro-
ti ľudskosti, ktoré sa v tejto strašnej
vojne stali a k realizácii ktorých doš-
lo vinou zrážky dvoch extrémne ne-
bezpečných totalitných ideológií:
komunistickej a nacistickej. Sloven-
sko v tejto zrážke zohrávalo aktívnu
úlohu na strane Nemecka, kde však
bolo zatlačené len tým faktom, že jej
štátnu samostatnosť veľmocensky
garantovala iba vtedajšia Nemecká
ríša. Išlo v prvom rade o politic-
ké spojenectvo, nie natoľko ideolo-
gické. Nacistické Nemecko si so svo-
jou národno-socialistickou ideoló-
giou (na rozdiel od Komunistickej
internacionály) ani neželalo vývoz
tejto ideológie, lebo aj ju považova-
lo za rasovo výlučnú. Protižidovské
zákonodarstvo a opatrenia sú však
zvláštnou oblasťou, kde tlak Nemecka
na Slovensko existoval. Ak LS NS
bagatelizuje tieto opatrenia, alebo
ich skresľuje, robí chybu. Ale túto
chybu robia aj politici iných politi-
ckých strán, keď povrchne a vec-
ne nesprávne prezentujú túto boľavú
oblasť slovenských dejín.

Pripomínam, že radikálne ten-
dencie LS NS pramenia najmä z ne-
riešeného rómskeho problému na
východnom a južnom Slovensku.
Tam sa LS NS dostáva nielen do po-
zície útočníkov, ale aj do pozície
ochrancov obyvateľov pred útočníkmi
rómskeho pôvodu a tým si získava
sympatie v regiónoch.

LS NS vyniesli do slovenského
parlamentu vlny nespokojnosti oby-
vateľov v regiónoch – nesprávne rie-
šená rómska otázka, vysoká nezamestnanosť
a celospoločenská diskusia o utečencoch,
ústiaca do širokospektrálnej xenofóbie
a islamofóbie. Významne sa na jej úspechu
podieľali aj heslá proti členstvu SR
v Európskej únii a v NATO, ale aj vul-
gárna homofóbia. Rétorika „Sloven-
ského štátu“ tam zohrala minimál-
nu úlohu.

Poučení dejinami vieme, že po-
litický extrémizmus je úspešný len
v určitých štádiách parlamentnej de-

mokracie. Presne ich vieme defino-
vať. Preto sa treba iba diviť politikom
na úrovni EÚ a aj na slovenskej úrovni,
že nepodnikajú účinné kroky, aby
politickými riešeniami v prospech
svojich občanov zamedzili možnos-
ti získavania občanov extrémistami.

PhDr. ANTON HRUBOŇ, PhD.
historik, Katedra európskych
kultúrnych štúdií FF UMB
v Banskej Bystrici

Vzostup LS NS a jej vstup do parla-
mentu je logickou reakciou na dlho-
dobo neriešený komplex problémov
ekonomického, sociálneho a politic-
kého rázu, ktoré sa nabalili ako sne-
hová guľa. Výsledky parlamentných
volieb 2016 ma vôbec neprekvapili.
Z historickej skúsenosti vieme,
že pokiaľ mocenská arogancia tzv.
štandardných politických strán záj-
de pridať, vox populi zákonite
katapultuje do parlamentných lavíc
antisystémovú alternatívu – alebo
presnejšie, subjekty považované vo-
ličmi za alternatívu. LS NS sa pritom
ako konštruktívna alternatíva vôbec
nejaví, čo je zrejme už pri letmom
pohľade na ľudskú i odbornú kvalitu
poslaneckého zboru, ktorú ponúka.

Vplyv a perspektívy rastu strany
budú závislé v prvom rade od nej sa-
motnej. Ak LS NS nepostretnú žiad-
ne prešľapy straníckych lídrov, do
budúcich volieb sa môže podpora
strany pokojne zdvojnásobiť. LS NS
môže čerpať hlasy z rezervoára veľ-
kej masy tzv. nevoličov, ale aj pokračovať
v trende odsávania hlasov od
iných politických strán.

Podpora LS NS môže klesať za
predpokladu, že sa obnoví dôvera
voliča v etablované strany; v strany,
ktoré nebudú produkovať miliónové
kauzy a dokážu prinajmenšom začať
s reálnym riešením najvypuklejších
celospoločenských problémov (škols-
tvo, zdravotníctvo, zaostávanie re-
giónov, nezamestnanosť atď.). Osob-
ne ale neverím, že by k takejto radi-
kálnej zmene politickej kultúry vlád-
nych strán došlo.

Občan spoločne s masmédiami
môže priložiť ruku dôslednou ob-
čianskou kontrolou aktivít predsta-
viteľov LS NS a verejným poukazo-
vaním na kardinálne prešľapy v roz-
pore s jej zásadami (rodinkárstvo,
klientelizmus, nedodržiavanie pred-
volebných sľubov...). V dlhodobom
horizonte krajnú pravicu štandard-
ne triešťa taktiež vnútrostranícke
rozpory. To však pri LS NS aktuál-
ne určite nehrozí; jej disciplinizácia
a poslušnosť voči lídrovi je na vyso-
kej úrovni.

JUDr. DANIEL MILO
tajomník výboru pre
predchádzanie a elimináciu
rasizmu, xenofóbie,
antisemitizmu a ostatných
foriem intolerancie, Odbor
prevencie kriminality MV SR

Nárast podpory pre antisystémové
a extrémistické subjekty vo verej-
nosti má viacero príčin a neexistuje
jedna univerzálna odpoveď. Mój
osobný názor je, že voliči LS NS sa
dajú rozdeliť do 4 základných ka-
tegorií, ktoré sa však môžu v niekto-
rých oblastiach prelínať.

Prvou, ktorá je najčastejšie spomí-
naná, sú tzv. frustrovaní voliči. Jed-
ná sa o voličov, ktorí v dôsledku ko-
rupčných škandálov, kauzy Gorila,
ale i v dôsledku nepriaznivého socio-
ekonomického vývoja v oblasti, kde
bývajú (vysoká nezamestnanosť,
útlm výroby, rozpad poľnohospo-
dárstva), stratili dôveru v tzv. štand-
ardné politické strany. Preto ak prí-
de subjekt, ktorý má ľúbivé populis-
tické heslá o obnove výroby, znárod-
není podnikov, dajú mu svoj hlas.

Druhou skupinou sú voliči, kto-
rý nezdieľajú negatívny postoj k Slo-
venskému štátu, Tisovi a prevažujú-
cej interpretácii tohto obdobia. Tie-
to neoludácke prúdy sú prítomné aj
v časti katolíckej cirkvi, o čom sved-
čí napr. aj podpora viacerých kňazov
pre LS NS. Napomáha tomu aj šírenie
niektorých učebníc dejepisu, ktoré
bagatelizujú vinu preziden-

ta Tisa na deportáciách židov a vykresľujú obdobie Slovenského štátu v neutrálnom svetle.

Tretou skupinou sú prvovoliči, ktorí sú prirodzene priťahovaní radikalizmom, jednoduchými riešeniami a svoje informácie čerpajú primárne z internetu, kde je LS NS veľmi silná.

Štvrtou skupinou sú ľudia z regiónov, kde existujú problémy s integráciou rómskych komunít, ktorá sa prejavuje v náraste kriminality a medzietnických konfliktov. Pre nich je akékoľvek riešenie lepšie ako súčasný stav.

Z tejto kategorizácie vyplývajú aj riešenia – od tých dlhodobých, ako je integrácia Rómov a zmysluplné využitie prostriedkov zo štrukturálnych fondov, ktoré budú mať skutočný dopad, cez znižovanie regionálnych rozdielov a zvýšenie zamestnanosti v zaostávajúcich regiónoch až po cieleňú prácu s mladými ľuďmi, ich informovanie a zapájanie do verejného života.

JURAJ SMATANA, stredoškolský učiteľ, regionálny poslanec a občiansky aktivista

Živnú pôdu pre extrémizmus odjakživa vytvárala frustrácia obyvateľstva a strata dôvery v inštitúcie demokratického štátu. Pred štyrmi rokmi dosiahla LS NS len niečo cez 1 % hlasov, a voliči sa odvtedy veľmi nezmenili. Zmenila sa však ponuka politických strán, a tak Kotleba zbieral najmä hlasy voličov, ktorí sa sklámali v Róbertovi Ficovi. Svoj rolu tu samozrejme zohrala aj prebiehajúca propaganda na internete, cieleňá na oslabenie dôveryhodnosti EÚ, NATO, ale aj demokratického systému.

Základným krokom znepokojeného občana by malo byť jasné formulovanie požiadavky na transparentnú, protikorupčnú politickú reprezentáciu, presadzujúcu právny štát, pretože práve nevyšetrené a nepotrebané tunelovanie verejných

zdrojov spôsobuje najväčšiu frustráciu a nedôveru voličov.

Pred historikmi a učiteľmi dejepisu stojí úloha čo najúčinnejšie odovzdať historickú skúsenosť, ako totalitné systémy získavali moc nerealistickými sľubmi a vykresľovaním falošného obrazu nepriateľa, aby následne doviedli štáty a národy do katastrofy. Pri súčasnej nízkej časovej dotácii pre výuku dejín 20. storočia a pri nevhodne nastavenom systéme tvorby a distribúcie učebníc je to úloha priam sisyfovská.

Mgr. HANA CHORVÁTOVÁ, Ph.D., archeologička a historička

Osobne sa domnievam, že u nás istú úlohu zhráva aj fakt, že nikdy neprebehla defašizácia našej spoločnosti. Po vojne nedošlo k skutočnému vyľúčeniu fašistov (u nás ľudákov) z verejného života a veľmi rýchlo jedna totalita vystriedala druhú. Nerozvinula sa rozprava o ideológii fašistického slovenského štátu. Počas vlády komunistov sa mnohé neriešené prejavy nedostávali na povrch, ale po Nežnej revolúcii došlo k uvoľneniu nacionalizmu a snáh obhajovať existenciu slovenského štátu. Mnohí ľudia a ani odborníci neboli pripravení reagovať na uvedené prejavy. Žiaľ, najmä významní cirkevní predstavitelia sa veľmi pozitívne vyjadrovali na adresu vojnového štátu a na prezidenta J. Tisa. Pozitívny pohľad, resp. zmiernovaci, sa začal objavovať aj u niektorých historikov, čo mohlo prirodzene vyvolať neistotu a otázky medzi niektorými ľuďmi. Žiaľ, opäť nedošlo k dostatočným diskusiám o fašistickej a nacistickej ideológii, ale boli sme často len svedkami odhaľovania pamätných tabúľ vysokým predstaviteľom slovenského štátu, vrátane prezidenta, čo u neistých ľudí a zástancov pozitívneho pohľadu na vojnový štát potvrdzovalo opodstatnenosť ich názoru.

Výstrahou pre mnohých politi-

kov a spoločenských vedcov malo byť zvolenie M. Kotlebu za župana Banskobystrického kraja. Bohužiaľ, ani táto skutočnosť nezbudila výrazné znepokojenie. Obavy sa objavili väčšinou len u ľudí, ktorí sa priamo dostali do kontaktu s ním a vedením župy. M. Kotleba sa veľa naučil, čiastočne zmenil rétoriku a snažil sa byť vládny k obyvateľom, ktorí sa dostali do problémov, pomáhal im so svojimi mužmi pri povodniach a pod. Dokázal veľmi presvedčivo rozprávať aj v predvolebných reláciách a snažil sa prezentovať svoje dobré skúsenosti z vedenia BB kraja, čo opäť zapôsobilo na mnohých ľuďoch a najmä mladých. Ale ako upozorňujú niektorí aktivisti, napr. Ingrid Kosová, jeho vládnutie neprináša kraju pozitíva (SME 12. marca 2016, s. 4–5).

Je veľmi potrebné rozprávať deťom už na prvom stupni o zvrátenosti nacistickej, fašistickej i komunistickej ideológie. Predviest' im ich dôsledky na konkrétnych príkladoch, napr. povedať im, že zo dňa na deň by niektorí ich spolužiaci nemohli s nimi viac chodiť do školy alebo do kina či na futbalový štadión a neskôr by ich vyhodili z ich domov či bytov a poslali preč. Starším deťom premietat' filmy, napr. *Diktátor* od Ch. Chaplina či dokumenty od Mateja Mináča vrátane jeho posledného dokumentu o jeho mame *Očami fotografky*, v ktorom je zachytený aj nárast nacionalizmu po Nežnej revolúcii na Slovensku. Toto všetko nemôže však byť len na pleciah učiteľov, ale podieľať by sa mali aj rodičia či občianske združenia a samozrejme by sa mali zapojiť i osobnosti politického a kultúrneho života.

Musíme preto vysvetľovať už deťom, čo znamenajú všetky tri uvedené ideológie a neutekať pred touto zodpovednosťou. Inšpiráciou, ako všetko ustáť, by mohla byť kniha D. E. Lipstadvovej *Historie před soudem* a kniha Richarda J. Evansa *Lži o Hitlerovi*, proces s největším popíračem holokaustu.

1/2015

NA ÚVOD

ZUBKO, Peter

ŠTÚDIE

MAKYNA, Pavol: Púchov a okolie v turbulentných rokoch 1938 – 1945, s. 3 – 18.

MALATINSKÝ, Michal: Proces s podplukovníkom Jánom Šmigovským pred Národným súdom, s. 19 – 37.

HUDEC, Rudolf: Divadelná a dramaturgická rada v kontexte politického a kultúrneho diania na Slovensku v rokoch 1948 – 1953, s. 38 – 55.

DOKUMENTY

LACKO, Martin: Nemecký masaker v Cimennej zo dňa 30. novembra 1944, s. 56 – 65.

OBETE

JAKUBČIN, Pavol: Nikolaja Oľga Mydlíková OSBN, s. 66 – 81.

SVEDECTVO

PUHAČ, Evžen: Spomienky ukrajinského historika na vedec-
ký pobyt na Univerzite Komenského v Bratislave v rokoch
1965 – 1966, s. 82 – 89.

RECENZIA

JAŠEK, Peter: Ivaničková, E., Řezník, M., Zimmermann, V. (EDS.)
Das Jahr 1989 IM DEUTSCH-SLOWAKISCHEN KONTEXT [Rok
1989 v nemecko-česko-slovenskom kontexte], s. 90 – 92.

ÚPN INTERNE

s. 93 – 105.

REAKCIA

Kauza pomník Vasilovi Biľakovi – protest ÚPN, s. 106 – 108.

2/2015

NA ÚVOD

PEHR, Michal

ŠTÚDIE

PETRÁS, Éva: Menšiny v hľadácku národnostnej politiky Ma-
ďarskej komunistickej strany po 2. svetovej vojne. Príklad
nemeckej a slovenskej menšiny, s. 3 – 12.

BROŽOVÁ, Markéta: Marihuana jako zástupný důvod trestního
stíhání nepřátelských osob, s. 13 – 24.

DOKUMENTY

KINČOK, Branislav: Odkaz Augusta 1968 v ľudovej tvorivosti,
s. 25 – 33.

OBETE

NEMČOK, Jozef – LACKO, Martin: Útek z masového hro-
bu v Sklabini. Príbeh Karola Nemčoka z augusta 1944,
s. 34 – 45.

SVEDECTVO

MOKRÁ, Anna: Pätnásť rokov za nič. Spomienka na tragický
osud Ladislava Mokrého z Prievidze, s. 46 – 50.

RECENZIE

LACKO, Martin: Waxmonský, R a kol. (zost.): Kňaz Štefan Šmi-
heľ. Dejiny mojich farností, s. 51 – 52.

PODOLEC, Ondrej: Tišliar, P.: Okresné zriadenie na Slovensku
v rokoch 1918 – 1945, s. 52 – 54.

NEMČOK, Jozef: Čatloš, D.: Deti a vojna. Spomienky na detstvo
a rodinu, s. 54 – 55.

JAŠEK, Peter: Biľak, V.: Až po mé smrti, s. 56 – 60.

ÚPN INTERNE

s. 61 – 86.

SPOMÍNAME

JAŠEK, Peter: Za Vojtechom Ottmarom, s. 87.

POZÝVAME

Festival slobody, s. 88 – 91.

3/2015

NA ÚVOD

JUŠČÁK, Peter

ŠTÚDIE

KINČOK, Branislav: Výkon trestu v prípade tzv. slovenských
buržoázných nacionalistov – Gustáv Husák a spol. (1954 –
1960), s. 3 – 26.

NEUPAUER, František: Násilná kolektivizácia a podtatranský re-
gión (1948 – 1960), s. 27 – 45.

MATERIÁLY

CHALUPECKÝ, Ivan: Boj komunistov proti levočskej púti,
s. 46 – 55.

KOŠÍK, Ľudovít: Náboženská púť na Velehrade v roku 1985,
s. 56 – 58.

DOKUMENTY

LACKO, Martin – LORENZOVÁ, Slávka: Denník príslušníka Rých-
lej divízie Adolfa Papana z východného frontu (júl 1941 –
máj 1942), s. 59 – 95.

SVEDECTVO

PIŠŤUTOVÁ, Mária: Spomienka na nemecký prepad obce Smre-
čany 28. Októbra 1944, s. 96 – 105.

RECENZIE

KINČOK, Branislav: Borák, M.: Moskevská pohřebišť. Česi
a Českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922
– 1953, s. 106 – 108.

KAPUTA, Andrej: Mandzák, D.A. (zost.): Dokumenty k akcii „P“.
Prešovský „Sobor“, s. 108.

BORZA, Peter: Mandzák, D.A. (zost.): Dokumenty k akcii „P“.
Prešovský „Sobor“, s. 109.

ÚPN INTERNE

s. 110 – 120.

4/2015

NA ÚVOD

RAGAČ, Radoslav

ŠTÚDIE

PODOLEC, Ondrej: Retribučné procesy s členmi Štátnej rady,
s. 3 – 23.

JAŠEK, Peter: Proces proti Ivanovi Polanskému, s. 24 – 44.

DOKUMENTY

MAKYNA, Pavol: Správa Alfréda Wetzlera a Rudolfa Vrba
(1944), s. 45 – 60.

LACKO, Martin, MACKO, Martin: „Zúrlivé dni vojny“ (Kronika re-
demptoristického kláštora na Starých Horách (august 1944
– máj 1945), s. 67 – 80.

KARIÉRY ŠTB

PALKO, Vladimír: Jiří Kos – kariéra v rozviedke 11. brigády Po-
hraničnej stráže, s. 81 – 87.

MATERIÁLY

GAYRFÁŠOVÁ, Soňa: Dôchodky politických väzňov bezo zmien,
s. 89 – 90.

Otvorený list dcér politických väzňov poslancom Národnej rady
Slovenskej republiky, s. 91.

Hlasovanie poslancov Národnej rady Slovenskej republiky –
hlasovanie č. 397, s. 92 – 93.

ÚPN ŽIVÁ PAMÄŤ

s. 94 – 116.

SPOMÍNAME

NEUPAUER, František: V blízkosti uránu... (Anton Srholec SDB),
s. 117 – 120.

ÚPN v projekte „Mŕtva trať“ v rámci dokumentovania táborov GULAG

Zavlečenie slovenských občanov do pracovných táborov v systéme GULAG v bývalom Sovietskom zväze patrilo medzi najväčšie prejav porušovania základných ľudských práv a slobôd. Vzhľadom na to sa ÚPN rozhodol participovať na projekte združenia GULAG z Českej republiky pod názvom „Mŕtva trať“. Jeho cieľom je zdokumentovanie opustených objektov bývalých pracovných táborov pozdĺž nedokončenej železnice Salechard – Igarka na území dnešného Ruska.

Stavba železnice Salechard – Igarka za polárnym kruhom začala v roku 1947. Po Stalinovej smrti v roku 1953 však bola zastavená. Nedostavaná železnica je preto nazývaná ako „Mŕtva trať“. Budovalo ju viac ako 80-tisíc ľudí, prevažne väzňov z pracovných táborov. Oblasť za polárnym kruhom je ťažko dostupná, a z tohto dôvodu zostali zachované niektoré objekty táborov pozdĺž celej trate.

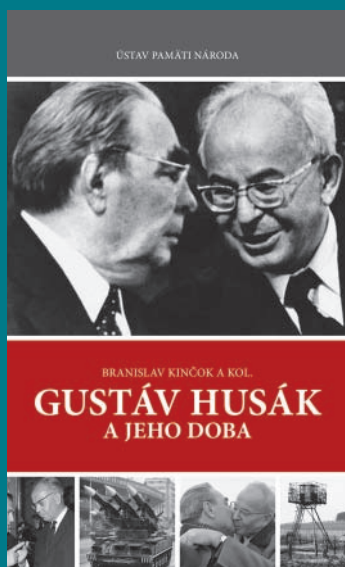
Združenie GULAG už zorganizovalo spolu s poľskými partnermi expedíciu, ktorá skúmala pozostatky opustených táborov pozdĺž nedostavanej železnice Salechard – Igarka. Jej výsledky boli prezentované formou výstav a prezentácií v krajinách Visegrádskej štvorky a sú zverejnené na webových stránkach <http://www.gulag.cz/cs/lagr-u-mrtve-trati,ale> i <http://www.mrtvatrat.cz/>

ÚPN participuje i na ďalšom českom projekte s názvom Stredoeurópska pamäť Gulagu <http://www.gulag.cz/>.

Ilustračné foto (Zdroj: Štěpán Černoušek)

Novinka ÚPN

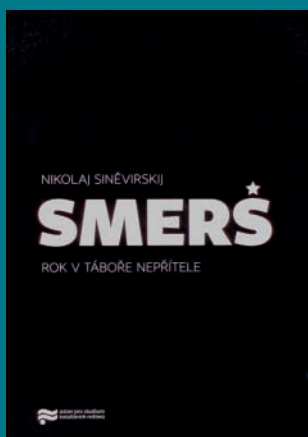

KOLEKTÍV AUTOROV: GUSTÁV HUSÁK A JEHO DOBA

Kolektívna monografia *Gustáv Husák a jeho doba* je výsledkom spoločnej práce šestnástich slovenských, českých a ruských autorov. Je výstupom z rovnomennej vedeckej konferencie, ktorú pri príležitosti 100. výročia narodenia G. Husáka zorganizoval Ústav pamäti národa v spolupráci s Právnickou fakultou Univerzity Komenského 28. a 29. januára 2013 v Bratislave. Publikácia približuje viaceré životné etapy G. Husáka.

Ústav pamäti národa
Bratislava 2015
ISBN 978-80-89335-76-3

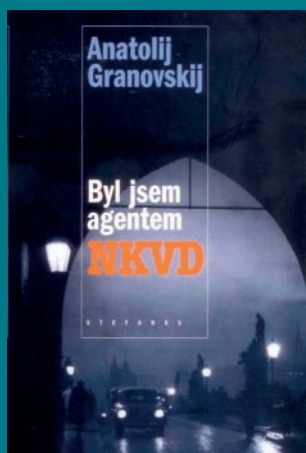
Odporúčame

NIKOLAJ SINEVIRSKIJ: SMERŠ, ROK V TÁBOŘE NEPŘÍTELE

Nikolaj Sinevirkij, vlastným menom Michail Dimitrovič Mondič, podáva vo svojich denníkových zápiskoch svedectvo o činnosti jednej z najprísnejších utajovaných špiónážnych organizácií 20. storočia – sovietskej vojenskej kontrarozvedky Smerš, v ktorej pôsobil niekoľko mesiacov ako tlmočník.

Ústav pro studium totalitních režimů, Praha
ISBN 978-80-87912-23-2

ANATOLIJ GRANOVSKIJ: BYL JSEM AGENTEM NKVD

Autor, syn vplyvného sovietskeho funkcionára, ktorý zahynul pri stalinských čistkách, popisuje svoje dobrovoľné zatknutie, cestu do služieb NKVD, metódy vyškoľovania agentov, svoju činnosť informátora a provokátora, vojnové roky v Sovietskom zväze. V spomienkach sa venuje aj svojmu pôsobeniu v povojnovom Československu.

Stefanos, Jindřichův Hradec
ISBN: 80-903102-1-4